14083

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

GELENEKSEL MARDİN ŞEHİR DOKUSU VE EVLERİ ÜZERİNE BİR DENEME

DOKTORA TEZİ

Y.Mimar E.Füsun Alioğlu

14083

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 30 Eylül 1988

Tezin Savunulduğu Tarih : 20 Şubat 1989

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Metin Sözen

Diğer Jüri Üyeleri : Prof.Dr. Semra Ögel

Prof. Turgut Övünç

ŞUBAT 1989

T. C.
Yükseköğretim Kurulu

14083

ÖNSÖZ

Anadolu Türk Mimarisi içinde, görece az araştırılan bölgelerden biri olma özelliğini hâlâ koruyan Güneydoğu Anadolu bölgesinde; Mardin şehri ile ilgili araştırmada beni yüreklendiren ve yönlendiren tez yürütücüsü Sayın Prof.Dr. Metin Sözen'e öncelikle teşekkür etmek isterim.

Eğitim hayatı İstanbul'da geçmiş, toplu seyahatlerle Anadoluyu tanımaya çalışmış biri için; özellikle bir kadın için Mardin, güçlükleri gözardı edilemeyecek bir araştırma konusu idi. İlk iki gidişin dışında, yalnız olarak arazi çalışmalarının yürütülmesine ve bu süreçte karşılaşılan güçlüklerin boyutuna rağmen; konunun çeşitli nedenleri barındıran çekiciliğinin yanısıra, Mardin halkının da gösterdiği yakın ilgi, çalışmanın sona erdirilmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle, çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen Mardin halkına, Resmi kuruluşlarına ve özellikle, beni evlerinde ağırlayarak misafirperverlik örneği gösteren Milli ailesine teşekkür ederim. Ayrıca, kitaplığından yararlanmama imkân sağlayan Prof.Dr. Ümit Serdaroğlu'na; yardımları için; Y.Ü. Restorasyon Anabilim Dalı başkanı Doç. İsmet Ağaryılmaz'a; çalışmalarım sırasında gösterdikleri sabır için eşim ve oğlum'a teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ	ii
NOTASYON LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SOMMAİRE	vii
GİRİŞ	1
I. AMAÇ	1
II. KAPSAM VE YÖNTEM	5
1. BÖLÜM: MARDİN ŞEHRİNİN FİZİKİ VE TARİHİ ÖZELLİKLERİ	8
1.1. Şehrin Coğrafyası	8
1.1.1. Yeri, Konumu	8
1.1.2. Yüzey Şekilleri, İklim, Bitki Örtüsü	8
1.1.3. Ulaşım	10
1.1.4. Nüfus	11
1.1.5. Sosyal ve Ekonomik Yapı	14
1.2. Mardin'in Tarihi Gelişimi	20
1.2.1. Arap İstilasına Kadar Mardin Tarihi	20
1.2.2. Mardin'de İslam Dönemi	23
1.2.2.1. Arap-İslam Devletleri	23
1.2.2.2. Türk-İslam Devletleri	23
2. BÖLÜM: MARDİN ŞEHRİNİN TARİH İÇİNDEKİ FİZİKİ GELİŞİMİ	27
2.1. Şehir Dokusunun Evrimi	27
2.1.1. İslam Dönemi Öncesinde Şehir Dokusu	27
2.1.2. İslam Dönemi	33
2.1.2.1. Arap-İslam Dönemi	33
2.1.2.2. Türk-İslam Dönemi	35
2.2. Geleneksel Şehir Dokusunu Oluşturan Ögeler	38
2.2.1. Kale ve Şehir Surları	38
2.2.2. Sokaklar ve Meydanlar	43
2.2.3. Mahalleler	46
2.2.4. Ticaret Merkezi	48
2.2.5. Dini ve Sosyal Amaçlı Yapılar	52

Sayfa No.

3. BÖLÜM: GELENEKSEL MARDİN EVLERİNİN İRDELENMESİ. 56

3.1. Geleneksel Evlerin Şehir Dokusu Düzlemindeki Özellikleri..... 56
3.1.1. Parsellerin Oluşumu ve Kullanım Biçimleri..... 56
3.1.2. Topoğrafyanın Kullanımı..... 58
3.1.3. Kat Adetleri ve Yükseklikleri..... 59
3.2. Geleneksel Mardin Evlerinin Tasarım Özellikleri..... 62
3.2.1. Katların Kullanım Özellikleri..... 62
3.2.2. Kat Planlarını Oluşturan Ana Mekânlar. 65
3.2.2.1. Kapalı ve Yarı Açık Mekânlar..... 66
3.2.2.1.1. Yaşama Birimleri..... 67
3.2.2.1.2. Servis Mekânları..... 70
3.2.2.1.3. Eyvanlar..... 72
3.2.2.1.4. Revaklar..... 74
3.2.2.1.5. Köşkler..... 76
3.2.2.2. Açık Mekânlar..... 76
3.2.3. Planlama Biçimleri..... 77
3.3. Cephe Düzeni..... 80
3.3.1. Planlamada Etkili Olan Mekânların Cepheleri..... 80
3.3.1.1. Kapalı Mekânların Cepheleri..... 80
3.3.1.2. Yarı Açık Mekânların Cepheleri.... 82
3.3.2. Cepheyi Belirleyen Diğer Ögeler..... 84
3.3.3. Geleneksel Evde Cephe..... 89
3.4. İnşaat Teknolojisi ve Malzeme..... 91

4. BÖLÜM: DEĞERLENDİRME VE SONUÇ..... 99

4.1. Geleneksel Mardin Evinin Tarihlendirilme Sorunu..... 99
4.1.1. Tarihlendirmede Kullanılabilecek Ögeler..... 99
4.1.2. Geleneksel Mardin Evini Tarihlendirme Denemesi..... 104
4.2. Geleneksel Mardin Evinin İrdelenmesi 105
4.2.1. Plan Şemaları Açısından..... 105
4.2.2. Cephe Özellikleri Açısından..... 111
4.3. Geleneksel Mardin Evinin Tasarımını Etkiliyen Unsurlar..... 113
4.4. Sonuç..... 119

KAYNAKLAR..... 128

EK 142

Örnek Alınan Geleneksel Evlerin Adresleri..... 143
Mardindeki Anıtsal Yapılar..... 146

FOTOĞRAFLAR..... 149

ÖZGEÇMİŞ..... 185

NOTASYON LİSTESİ

A	-	Avlu
Ah	-	Ahır
D	-	Depo
E	-	Eyvan
G	-	Giriş
H	-	Hela
İ	-	İşlik
K	-	Kiler
Kk	-	Köşk
K.O.	-	Kahve Ocağı
M	-	Mutfak
R	-	Revak
S	-	Sokak
T	-	Teras
Y.B.	-	Yaşama Birimi

ÖZET

Dünya'da XIX. yüzyıldan beri etkileri giderek yoğunlaşan sanayideki gelişmeler, Anadolu'daki yansımalarını XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bulurlar. Büyük küçük bütün yerleşmelerin etkilendiği bu sürece Mardin geç katılan şehirlerden biridir. Şehrin, günümüze diğer yerleşmelere göre daha korunmuş olarak ulaşmasını sağlayan bu durum, bir şans olarak kabul edilmiş, bu noktadan hareketle Mardin üzerinde çalışma kararı, tezin amaçlarından biri olmuştur. Geleneksel Anadolu şehirleri ve evleri üzerine yapılan çalışmalarda, genellikle Doğu ve Güneydoğu bölgeleri göz ardı edilerek sonuca varılmaya çalışılmıştır. Bunlarda ana sorun, Türk Dönemi öncesinin ve Türk Döneminin şehir dokusudur. Türk Dönemi öncesi şehir dokusunda Helenistik, Roma izleri aransa da, daha çok Bizans'ın ne olduğu ve Türklerin bunun üstüne getirdikleri sorgulanmıştır. Anadolu'nun Türk Dönemi sınırları içinde olmakla birlikte, incelemelerde tercih edilen şehirlerin tarihi dönemlerine ilaveten Türk Dönemi öncesinde Arap -İslam egemenliğini de yaşayan Güneydoğu şehirleri bu bütüne yönelik anlatımlardaki yerini alamamıştır. Tezin amaçlarından bir başkası da bu noktada Mardin geleneksel şehir dokusunun ve evlerinin araştırılma gereğini ortaya çıkarmıştır.

Tez, giriş bölümü dışında dört ana bölümden oluşur.

1. Bölüm'de Mardin şehrinin coğrafyasını oluşturan yeri, konumu, yüzey şekilleri, iklim, bitki örtüsü, ulaşım, nüfus, sosyal ve ekonomik yapısı; gerektiğinde tarihi çerçevesi göz ardı edilmemeğe çalışılarak verilmiştir. Mardin'in tarih içindeki fiziki gelişimini irdeleyen 2.Bölüm'de şehir dokusunun İslam Dönemi öncesi, Arap-İslam ve Türk- İslam Dönemleri irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde tarihi olayların, belgelerin, yapısal verilerin katkısı ile bazen varsayım niteliğinde de olsa sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. 3. Bölüm geleneksel evlerin irdelenmesini içerir. Bu bölümde önce evlerin şehir dokusu bağlamındaki daha sonra da tasarım özellikleri verilmiştir. Çalışmanın sonuçları 4. Bölüm'de sunulmuştur. Önce bazı veriler ile geleneksel evin tarihlendirilmesi denemesi yapılmış, daha sonra Mardin evinin yakın çevre içindeki yeri tesbit edilmeye çalışılmıştır. Geleneksel evlerin tasarımındaki etken unsurları irdeleyen kısım, bu bölümün sonu olmuştur.

SOMMAİRE

UN ESSAİ SUR LA CİTE ET LA MAİSON TRADITIONNELLES DE MARDİN

Dans le monde entiers, le développement industriel qui se manifeste en s'intensifiant de plus en plus depuis le début du XIXe siècle n'a trouvé ses reflets en Anatolie qu'au XXe siecle et essentiellement dans la seconde moitié. On constate une période de changement d'abord dans les villes occidentales, puis dans toutes les villes sans exceptions. La mode de vie imposée par le XXe siècle et l'environnement physique qui lui est attribut se trouve une place dans le tissus structral de la cité en adoptant une attitude destructive. La ville de Mardin qui constitue le thème de cette thèse est une des villes Anatoliennes qui se livre tardive au changement cité ci-dessus; et c'est pour cela que sa construction traditonnelle de cité reste plus protégée si l'on fait une comparaison avec les autres villes de l'Anatolie. Pour ceux qui travaillent sur la mise au jour et la commentation des citées traditionnelles, des villes dont Mardin constitue un exemple, sont des sources exceptionnelles. Une des objectives de cette thèse, c'est de prononcer la nessecité d'une solution urgente avant que la panorama de la ville de Mardin soit tout a fait dominé par le XX siecle.

La mise au point de la construction traditionnelle de la cité Anatolienne et de la maison qui en constitue l'élement essentiel est d'importance primordiale dans le domaine de l'histoire de l'architecture. Mais, on a constaté que, dans les travaux qui ont pris pour sujet ce thème, on a souvent omis les régions est et sud-est de l'Anatolie et l'on a voulu aboutir a un resultat. La cause de cette omission est peut-etre l'insuffisence en nombre et en contenue des études monographiques sur ces régions. On a vu que, le probleme etudié dans les travaux, c'est le tissus structral des cités avant et pendant la période turque. On fait place aux traces Hellenes et Romaines, mais, en géneral, on se questionne sur l'effet Byzence et de ce que l'on a aditionné sur cette effet pendant la période Turque; en résumé, on essaie de préciser les propriétés traditionnelles de la

cité Anatolienne a l'époque Turque. Cependant, en plus des périodes historiques citées des villes occidentales, il y a une autre période vécue en Anatolie; on ne parle pas a propos des cités de la région est et sud-est qui se sont impressionnées assez profondément de la domina-ton Arabe-İslam, se situant avant la période Turque et aynt influencé essentiellement ces régions. C'est à ce point que se réalise l'idée d'étudier le tissus structu-ral de la ville et la maison traditionnelle de Mardin qui fait partie de cette région et constitue l'essentiel de cette thèse.

La these se forme d'une introduction, de quatre chapitres et de suppléments.

CHAPİTRE 1. LES CONDİTİONS PHYSİQUES ET LES TRAİTS HİSTORİQUES DE LA VİLLE DE MARDİN:

Dans le chapitre I, la description géographique de Mardin, la position, les formes caractéristiques géographiques , le climat, la plantation, les conditions de transportation, la population, les conditions sociales et économiques de la ville ont été tenté d'être étudié tout en prenant compte du cadre historique. On s'est soucié de donner les détails, particulierèment dans l'analyse de la population et de la structure économique et sociale, afin d'expliquer la cité. Dans le même chapitre, le développement de la ville de Mardin dans le domaine de l'histoire a été communiqué en se basant sur des sources d'informations. D'apres cette explicati-on, on a questionné la periode pré-islamique à Mardin, dont on ne peut trouver des sources assez claires. On doit citer que, cette partie s'est formée non pas des informations qu'on peut directement communiquer à Mardin, mais en s'informant sur des donnés historiques de la région dont Mardin fait partie. On a donne un ordre chronologique des états qui ont régné sur la région depuis le début des troisième millénaires avant Jésus-christ. On a vu que, dans les sources sur lesquelles on peut s'informer, on parle de la période İslamique à Mardin sous deux titres: la période des états Arabes-İslamiques et la période des états Turcs-Islamiques qui suit. Bref, on a tenté de transmettre une section de l'histoire en donnant part aux événements assez importants.

CHAPİTRE 2. LE DEVELOPPEMENT STRUCTURALE DE LA VİLLE DE MARDİN DANS L'HİSTOİRE

Le chapitre 2 consiste à l'étude du développement de l'environnement; le tissu structral de la cité dans la période pré-islamique a été interrogé, et en faisant part aux événements historiques, aux documentations, aux données structurales, on tiré des conclusions qui, de temps en temps tendent vers une identité hypothétique. On a surtout essayé d'analyser les connaissances historiques et les données structurales appartenant à la culture nestorienne qui a, entre autres, régné sur la région. On s'est contenté de se servir des informations existantes, et l'on n'a pas fait un travail detaillé, en tenant compte du contenu de la thèse. En conséquent on a abouti à une façon de penser qui consiste à considerer Mardin, avec sa citadelle montant jusqu'au IVe siecle, comme une ville qui a servi a cette période et pêut-être avant, à l'habitation d'une communauté ayant ses propres traits sociaux et économiques.

On a recherché ce que représentait l'espace d'une ville à la période İslamique et plus particulièrement, avant la domination Turque, et l'on essayé de mener à des conclusions en s'inspirant des sources et des édifices datant de cette période.

On ne connait pas le tissu de la ville de Mardin a la période Byzantine et avant Byzantine; mais, les connaissances appartenant aux périodes des états Arabes-Islamiques contiennent des données assez importantes, même sice n'est pas très de taillé, relatives au tissu structural de la ville. On peut particulierement s'ınformer des auteurs Arabes sur le panorama de la ville de Mardin de cette période et préciser que; avec sa citadelle, ses murailles, ses magasins, ses constructions, sa population, la ville de Mardin possédait toutes les propriétés d'une ville de Moyen Age. Cette détermination est importante au point de donner une idée de la période se situant juste avant le règne des Ortokides, qui sont considérés comme le Premier état de la période Turque.Les Ortokides ont elevé paralellèmenta leur pouvoir économique et politique, des constructions dans l'espace de la ville de Mardin, et ont peuplé la ville avec les structures signifiant la culture Turque-İslamique. Dans ce chapitre, on a examiné de ce point de vue, le tissu de la ville à la periode Turque.

Parmis plusieurs exemples en Anatolie, on a rapporté les batiments de la période Turque et particulièrement des Ortokides, existant dans la ville de Mardin. D'autre part, on a posé assez brièvement le concept de la création d'architecture des Akkoyunlu et des Ottomans qui ont régné à Mardin après les Ortokides. On s'est referé à l'étude de Ara Altun intitulé "L'Architecture à la période Turque à Mardin" ou l'on a étudié en profondeur le sujet; on s'est contenté de transmettre les déterminations qui étaient assez suffisantes. Les constructions monumentales de la ville n'ont pas été examinées de nouveau profondément à couse des limites de l'étude. Dans le meme chapitre, on a aussi questionné les elements principaux du tissus structral traditionnel de la ville on a représenté la citadelle de Mardin, les murailles, les rues, les places, les quartiers, le centre de commerce, les batiments religieux et socials, et en se basant sur des sources et des donnés structrals, on a essayé de placer ces élements sur les lignes du présent et du passé.

CHAPITRE 3 . LE QUESTIONNEMENT DES MAISONS TRADITIONNELLES

Le chapitre 3 contient le questionnement de la maison traditionnelle. on a d'abord étudié les propriétés des maisons au niveau du tissu structral de la ville on a tente de découvrir le reflet de la topographie particulière de la ville dans la maison traditionnelle. D'aprés ce point de vue,la repartition des terrains, les propriétés d'utilisation des maisons traditionnelles, les traits topographiques, la hauteur et le nombre des étages ont été examinés, chacun dans le cadre de son sous-titre.

Dans le même chapitre, on s'est intensifié sur une maison traditionnelle de Mardin et l'on a observé ce que son projet expose au plan et en façade. Pour l'explication de l'ensemble, on a distingué les elements formant le projet et l'on a defini les espances en détail; en plan et en façade respectivement. Dans ce plan, on a mis au jour la definition et les propriétés des espaces couverts, demi-couverts et ouverts; c'est à dire, les espaces clos qui contiennent les unités de vie, les espaces de services les espaces demi-couverts qui contiennent les iwans , revak et les kiosques, et les epaces ouverts qui contiennet la cour et la terasse. Cette façon de description architecturale s'est formée par les espaces qui se sont ajoutés les uns aux autres, par le temps. Un projet pareille qui possède des propriétés aussi défini, se composant des unités répetées ne pêut-être examiné qu'en prenant en considération séparement les différantes parties de l'ensemble.

D'autre part, dans œchapitre, on a revélé les données de la maison de Mardin du point de vue de la technologie de la construction et du matériau. On a constaté que dans les maisons traditionnelles domine un technique de construction de "ramas" et de "squelette" qui a comme matériel, la pierre. Dans cette partie, on a donné la relation entre les definitions modulaires que l'éspace de la maison de Mardin possède et la technique utilisée. D'autre part, on a essayé de déterminer les propriétés des éléments constructifs de la maison traditionnelle dans ce technique.

CHAPİTRE 4 . LA COMMENTATİON GENERALE ET LES CONDUSİONS

Les conséquences de l'étude a été donnée dans le chapitre 4.D'abord, on a questionné comment on pourrait faire une approchement à la chronologic d'une maison en présence de certaines données. D'autre part, on a aussi fait place dans œchapitre à la situation de la maison traditionnelle de Mardin de point de vue des schémas de plan en faisant une comparaison avec le proche environnement, sans oublier le cadre historique. On a fait une comparaison générale entre les propriétés spéciales de la maison de Mardin et les maisons traditionnelles en Anatolie; au sud, à Iraq, en Syrie, en Egypte. On a choisi comme source les études monographiques effectuées et les etudes généraux qui les analysent; a cause des limites de l'étude, la comparaison a été effectué au sens general.La partie qui questionne les éléments influençant la mise au projet des maisons traditionnelles forme le dernier sous-titre. Ici, on a questionné les reflets des influences des effets regionals et géneraux sur la maison de Mardin et par conséquent, on a tenté d'éxpliquer l'emplacement et les propriétés de la maison traditionnelles.

GİRİŞ

I. AMAÇ

İlk yerleşim düzenleri, tarım devriminin gerçekleşmesi ile ortaya çıkmıştır [1]. Bir yerde konaklamadan toprağı denetleyemeyeceğini, toprağı işlemeden, ona hayat vermeden de uzun süre aynı yerde kalamayacağını kavrayan insan toplulukları, tarım ve yerleşikliğin iç içe geçtiği yeni bir yaşam biçimi oluşturmuşlardır. Ekonomik düzenini mübadeleciliğin belirlediği bu ilkel komünal kabilelerin ardından para biriminin etken olduğu bir süreç başlar. Bu; değişik boyutlar kazanan ekonomik ilişkilerin sosyal, siyasal, kültürel unsurlar ile birleşerek yerleşim birimlerini etkilediği, biçimlendirdiği, yüzyılları içeren bir gelişmedir.

Anadolu, şehirleşmenin ilk tohumlarının atıldığı, konunun önemli örneklerinin olduğu bölgelerdendir. Burada, Neolitik Dönemle başlayıp tarihi çağlar boyunca devam eden ve birçok uygarlığın izlerini taşıyan yerleşme merkezleri oluşmuştur. Egemen unsurların; ekonomik, sosyal, politik, kültürel eğilimleri, yerleşmelerin önemli belirleyicisi olarak değişik katmanları yaratmışlardır. Anadolu'daki en son katman, egemenlikleri uzun süren Türk-İslam Devletleri dönemidir. XI. yüzyıldan itibaren göçebe ya da yerleşik olarak Türkler, Anadolu'lu olmaya, daha yaygın bir deyimle Anadolu'yu Türkleştirmeğe ve İslamlaştırmağa başlarlar. Bu biçimlenmenin ürünleri zaman içinde fazla bir yapısal değişikliğe uğramadan Cumhuriyet dönemine kadar gelmişlerdir.

Cumhuriyet Dönemi, Avrupa ve Amerika'da gerçekleşen Sanayi Devriminin dolaylı etkilerinin Anadolu'da daha baskın olduğu dönemdir. Gerçekten de XVII. yüzyıldan beri batılılaşmanın izlerini çeşitli düzlemlerde yaşayan büyük geleneksel şehirler, dokularındaki yapısal anlamdaki tahribatla bu döneme ulaşmışlardır. Biçimsel ve işlevsel olarak geleneksel şehir dokusunda ortaya çıkan bu değişiklikler, XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra daha da keskinleşerek, öncelikle şehirler olmak üzere bütün yerleşme merkezlerini kökten etkileyerek, onları geri dönülemez noktalara ulaştırmışlardır.

Dünya'nın, bu yeni devrimin belirlediği ekonomik ilişkilerinde yer almak için, sanayileşme çabasındaki ülkede -genel kalkınma politikasına da uygun olarak- öncelikle batıdaki yerleşmeler ele alınmıştır. ilk ve hızlı değişimler, yatırımlar için daha rasyonel olduğuna inanılan bu yerlerde oluşmuştur. Bu planlamanın dışında kalan doğu ve güneydoğudaki yerleşmeler ise değişimlerden en az etkilenenler olmuştur. Bugün bile, sözü edilen bölgelerdeki geleneksel yerleşmelerin dokusal bozulmalarının, görece daha az olduğu tesbit edilebilmektedir. Anadolu'nun geleneksel yerleşim birimleri -özellikle de uygarlıkların merkezleri şehirler ve şehir dokusunu oluşturan unsurlar açıklanmak istendiğinde- bu olgunun bir şans olduğu görülmektedir. Ancak, sanayi ya da sanayi yaratma çabalarının zamanla artan hızı ve daha çok da az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki yıkıcı etkisi düşünülerek, bu şansın ivedilikle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Geleneksel Şehirlerde XX. yüzyıl şehir görünümü yoğunlaşmadan bunların anlaşılması ve açıklanması çalışmaları öteden beri yapılagelmiştir. Tek tek monografik nitelikte araştırmaların yanı sıra, dönemsel ya da bölgesel sınırlamalarla birden fazla şehrin değerlendirildiği, genel özelliklerin tesbit edildiği çalışmalar konuları oluşturmuştur. Anadolu şehirlerinin fiziki mekânları

üzerinde yoğunlaşan -özellikle bölgesel ya da Anadolu bütününü ele alan- incelemelerde Güneydoğu Anadolu Bölgesini göz ardı etmeyi baştan bir önkoşul olarak kabul edip, sonuca gitmek yeğlenmektedir. Belki de sözü edilen bölgedeki monografik çalışmaların azlığının ya da yetersizliğinin sınırlarını zorunlu olarak çizdiği bu çalışmalarda sorun şu iki noktada odaklanmaktadır. Bunlar; ele alınan yerleşmelerde Türklerden önce zaman zaman Bizans, Roma ve hatta Helenistik çağlara kadar gidebilen dönem ile, Türk Egemenliğinde ortaya çıkan fiziki yapının ne olduğudur.

Bu çalışmalarda göz ardı edilen Güneydoğu Anadolu Bölgesi ise daima Suriye, Irak, İran ve Mısır'daki sosyal, ekonomik ve politik ilişkilerin etkisinde kalmıştır. Bölgede, Helenistik, Roma Bizans egemenliklerinin devamında VII. yüzyıldan itibaren Arap akınları ile bu yöreye yerleşen ilk İslam Devletleri, Türklerin egemenlik kurdukları yüzyıllara değin etkili olmuşlardır. Bu nedenle bölgedeki şehirlerde Helenistik, Roma, Bizans'ın yanında bir de ilk İslam dönemi, Türklerden önce şehir dokusunu etkilemesi mümkün olan unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Anadolu ve Mezopotamya gibi iki önemli bölgenin kesişiminde yer alan güneydoğunun yaşamı ve yaşamı içeren fiziki yerleşimlerinin; mekânları kuran bütün niteliklerinin karmaşık bir bütünü olduğu; bunun çözümlenmesinin de, hem geçiş bölgesi olarak kendisinin hem de asıl sorun olan geleneksel Anadolu Türk şehrinin anlaşılmasına imkân sağlayacağı açıktır. Bütünü kavramaya yönelik her çalışmada olduğu gibi, burada da mozaiği oluşturan her parçanın çözümü bir gerek olarak ortaya çıktığından, şehirler üzerindeki monografik çalışmaların önemi daha da belirginleşmektedir.

Bu çalışmanın konusu olarak seçilen Mardin geleneksel şehir mekânının araştırılması isteği ve gereği, buraya kadar anlatılanların sonucunda varılan bir noktadır. Şimdiye kadar araştırılmış kaynaklarda Mardin'in antik dönemdeki varlığına değin hiç bir veriye rastlanmamakta, bir kaç söylenceden öte ancak IV. yüzyılda bir kale olarak şehirden bahsedildiği görülmektedir. Bu kadar önemli bir bölgede yer alıp, adının ancak, geç çağlarda anılması, şehir için ilginç bir noktadır. Bizans döneminin de çok açıklığa kavuşmadığı Mardin'in gerek tarihi gerek panoraması ile ilgili ayrıntılı bilgilere, Arap istilasından sonraki İslam Devletleri çağının Arap tarihçi, coğrafyacı, gezgin bilim adamlarının yapıtlarında rastlanabilmektedir. Bu belgelere göre; Türk Devleti olan Artukoğullarından önce Kalesi, Dış Mahallesi ve surları ile gelişmiş bir şehir görünümünün önceden oluştuğu görülmektedir. Artukoğulları döneminde Mardin, sosyal ve ekonomik olarak önemli bir Ortaçağ şehridir. Ortaçağ boyunca ve Yeniçağın ilk zamanlarında süren zenginliği daha sonra giderek azalan şehir, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde ekonomisi en az gelişen yerleşmelerden biri haline gelir.

Geleneksel ekonomik ilişkilerini artık muhafaza edemeyen Mardin'de bunun karşıtı olabilen bir ekonomi biçimi de henüz oluşamamıştır. Buna bağlı olarak iş alanlarının son derece kısıtlı olması Mardin'i dışarıya göçün en fazla olduğu şehirlerden biri yapmıştır. Mardin'deki bu gelişmemişlik ekonomi adına kayıp olmakla birlikte, Mimarlık Tarihi alanında tespit, belgeleme, şehri tanıma, açıklama çalışmaları içindeki araştırmacılar için şans yaratmaktadır. Malzemenin taş oluşu, geleneksel şehir mekânının üzerinde bulunduğu yamacın yapılanma alanının tüketilmiş olması ve en önemlisi, XX. yüzyıl şehir niteliklerinin doğrudan ya da dolaylı olarak fazla etkili olamaması, şehirde köklü yapısal değişiklikleri yaratmamıştır. Mardin'in Kale'si, ören yeri durumundadır; Şehir surlarından iz yoktur; bazı anıtsal yapılar yıkılmış,

bazıları tahrip olmuştur veya olmaktadır; evleri, değişen sosyal yapı gereği bir bölünmüşlük içindedir; yeni şehrin gereksinimleri zaman zaman geleneksel şehir fizyonomisini bozacak şekilde etkili olabilmèktedir; ancak, her şeye rağmen örnekleri arasında oldukça korunmuş mekânları ile araştırılabilir imkânını sunması, Mardin'in bu çalışma için seçilmiş olmasının önemli nedenlerindendir.

II. KAPSAM VE YÖNTEM

XX. yüzyıl şehir görünümünün yansimalarının oluşturulmaya çalışıldığı Anadolu şehirleri, 1950'lerden beri bu sürecin içine sokulmuştur. Birçok yerleşme payına düşeni yeterince almıştır. Var olan kırıntılar da elden gitmek üzeredir. Mardin'de ise, geleneksel şehir merkezi şimdilik çok büyük bir yıkım yaşamamakla birlikte, bunun her an gerçekleşebilecek bir durum olduğu göz önüne alınarak, bu incelemede dokunun bütünü ele alınmaya çalışılmıştır.

Şehir, bulunduğu bölgenin tarihindeki çok renkliliğin, şehri doğrudan ya da dolaylı ilgilendirdiği durumlar göz ardı edilmeksizin ele alınmış, ayrıntılı olmasa da tarih bilgisine önem verilmiştir. Bu bağlamda Mardin'in sosyal yapısındaki çeşitlilik düşünülerek mekânsal açıklamalarda tarihi bilgilerden bazı yorumlar getirmek için yararlanılmıştır. Bütününde anlaşılmaya çalışılan şehrin kuruluşu, somut verilerin izin verdiği ölçüde irdelenmek istenmiş, belli yorumlar getirilme kaygısına düşülmüştür. Özellikle Mardin'in genel yayınlarda ön plana çıkarılan, Artukoğulları dönemi ile geldiği sosyal, ekonomik, politik gelişkinliğinin gerçekleştiği bir önceki şehrin koşulları ve fiziki mekânı sorgulanmaya; konuya ilişkin araştırılmış İslam ve Hıristiyan yapılarının şehir dokusu ile ilişkilerinin kavranılmasına çalışılmıştır. Türk döneminin, devraldığı şehir mirası üzerine getirdikleri ise bu döneme ait anıtsal yapıların

irdelenmesi ile kavranmak istenmiştir. Ancak, gerek süryanilere ait,gerekse Türk döneminde ortaya çıkmış olan anıtsal yapıların anlatımında mevcut kaynaklar değerlendirilmiştir. Özellikle "Mardin'de Türk Devri Mimarisi" adlı araştırmasında şehirdeki anıtsal yapıları ayrıntılı olarak ele alan A.Altun'nun tesbitleri kullanılmıştır. Tezin sınırları nedeniyle bu konuda yeniden bir çalışmaya girilememiştir.

Şehri genel olarak tanıma çabalarından sonra, doku içinde büyük bir yoğunluk gösteren geleneksel evlerin yapısal verileri de değerlendirilerek, Mardin'in Anadolu'da oluşmuş geleneksel şehir dokusu ve geleneksel ev mimarisinde nasıl bir yer edinebileceği, ne anlamda bir rol üstlendiği araştırılmıştır.

Geleneksel Mardin şehrini ve evlerini hedef alan bu çalışmaya karar verildiği günlerde güneydoğu, bugün hâlâ devam eden bir huzursuzluğun içinde idi. Bunlara rağmen başlatılan çalışma, önce İstanbul'da konunun, araştırılmış kaynaklarının yeniden taranması etrafında odaklanmıştır. Çeşitli başlıklar altında toplanan kaynak ve bilgilerin bir dökümünün yapılmasından sonra ilk defa 1983 Eylül ayında şehre gidilmiş fakat bu ilk gidişte şehir; dokusu, anıtları, evleri, gündelik yaşamı ile algılanmak istenmiştir. Bunu takib eden 1985, 1986, 1987 yıllarında, Mardin'de arazi çalışmaları başlatılmıştır. Hemen hemen tüm evlerine girilmiş, bunlar arasından, seçmeci bir tavırla tesbit edilen, belli tipolojiler oluşturabilecek örnekler üzerinde yoğunlaşılmıştır.

Geleneksel Mardin evlerinin incelenmesinde, yapısal anlamda, yatay ve düşeyde edinilen izlenimler, fotoğraf ve çizimler ile belgelenirken, evlerde yaşayan aileler ile iletişim kurulmuş, özellikle yerli ailelerin şecereleri ile ilgili bilgiler edinilmiş, bunlar değerlendirmelerde göz önüne alınmıştır. Evlerin fiziki verileri tesbit edilirken, Mardin'in tarih boyunca süregelmiş etnik çe-

şitliliğinin, -özellikle de baskın bir grup oluşturan Süryanilerin- yapılanmalardaki rolü anlaşılmak istenmiştir.

Arazi çalışmaları sonunda, geleneksel evlerle ilgili veriler belli başlıklar altında toplanarak ortaklıklar elde edilmiş, ilkeleri tespit edilmiş, yapısal özellikler ortaya konulmuştur. Mardin'in geleneksel şehir dokusu ve evleri ile ilgili analitik çalışmanın sonunda, şehrin bulunduğu bölgenin nitelikleri göz önüne alınarak, gerek kuzeydeki Anadolu, gerekse güneydeki Irak, İran, Suriye, Mısır gibi etkileşim alanı içinde bulunduğu bölgeler ile gösterdiği benzerlikler bulunmak istenmiş; arakesit özelliği gösteren kendi yöresinde rolünün ne olduğu sorgulanmıştır.

Tez çalışması içinde, bazı Arapça, Süryanice kaynakların taranmasının, hem şehir dokusuna, hem de evlerin yapılanmasına ilişkin değerli sonuçlar çıkmasına neden olacağı bilinmekle birlikte, bu konudaki imkânların son derece sınırlı olması, böylesine bir araştırmaya izin vermemiştir. Her şeye rağmen, var olan bilgiler çerçevesinde, zaman zaman varsayımlara varan yorumlara gidilmekle birlikte, çoğu kez de somut yapısal ayrıntıların gözlenmesine dayanarak ve tarihi kaynakların da desteği ile geleneksel Mardin şehri anlaşılmaya ve aktarılmaya çalışılmıştır.

1. BÖLÜM: MARDİN ŞEHRİNİN FİZİKİ VE TARİHİ ÖZELLİKLERİ

1.1. Şehrin Coğrafyası

1.1.1. Yeri, Konumu

Türkiye Cumhuriyetinin güneydoğudaki sınır şehirlerinden biri olan Mardin; kuzeyde Diyarbakır, Siirt, doğuda Hakkari, batıda Urfa şehirleri, güneyde Suriye ve Irak ülkeleri ile komşudur. Şehir 37° 18' enlem ve 40° 44' boylamdadır [2]. Mardinin deniz seviyesinden yüksekliği 1000-1200 metredir. Şehir; Merkez, Çizre, Derik, Gerçüş, İdil, Kızıltepe, Mazıdağı, Midyat, Nusaybin, Ömerli, Savur, Silopi olmak üzere 12 ilçe (Bkz. Harita 1.2), 712 köy ve bucak merkezine sahiptir [3]. Merkez 1.016 m^2 olmak üzere, Mardinin toplam yüzölçümü 12.734 m^2 dir [4].

1.1.2. Yüzey Şekilleri, İklim, Bitki Örtüsü

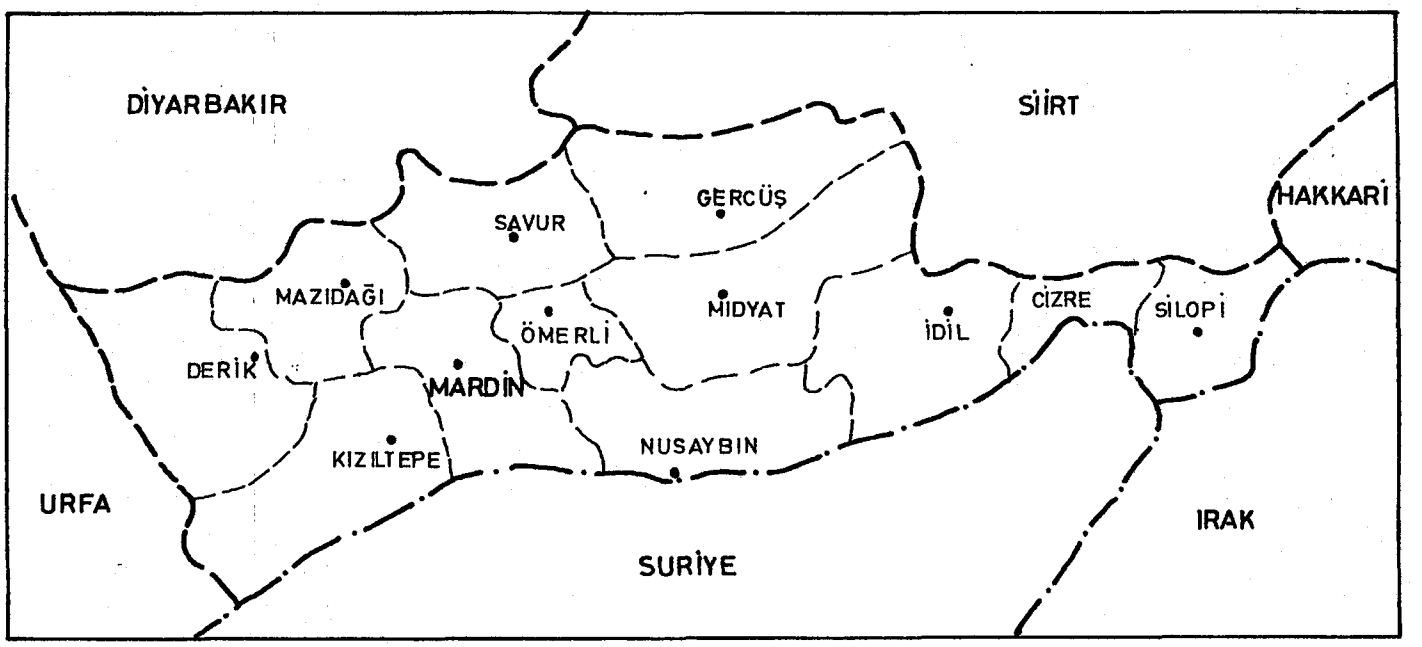
Mardin şehrinin içinde yer aldığı Mezopotamya Bölgesi, yüksek dağların yanı sıra, kaynağı dağlardan gelen güçlü su akıntılarının suladığı çöllerin sınırında büyük bir düzlüktür. Yüksekliklerin az olduğu bu düzlüğün güneyinde Diyarbakır, güçlükle 600 metre yüksekliktedir[5] Diyarbakır havzasını, Mezopotamya'dan ayıran volkanik Karacadağ kitlesi ve Tur Abdin düzlüğünün önünde, genellikle tebeşir devri ve oesen kalker ve marnlarından olan, doğu ve batı uçları bazalt lavları ile örtülü olan, eski çağda Massius, daha sonra izela denen Mardin eşiği oluşmuştur [6]. Mardin, Dicle Vadisine doğru hafif, Mezopotamya Ovasına doğru daha dik bir eğimle inen bu eşiğin, Habur Çayı kaynaklarına doğru elverişli bir geçit bölgesinde yer alır [7].

Harita 1.1- Türkiye Sınırları İçinde Mardin'in Yeri

Güneydeki çöllerin, doğudaki nemli Akdeniz'in etkisindeki bölgede, karasal bir iklim egemendir [8]. Bu bağlamda Mardin, 1000-1200 metre gibi bir yükseklikte bulunmasından dolayı, oldukça sert geçen kışlara sahip olmakla beraber, aşağıda, düzlükte çok etkili geçen yaz mevsimi, yine aynı nedenden şehirde daha dayanabilinir olmaktadır. Yaz mevsiminin bir hayli uzun olduğu Mardin'de, bir senelik ortalama sıcaklık $+16^{o}C$, en düşük ve en yüksek sıcaklık, $+12^{o}C$ ve $+42^{o}C$ olarak tesbit edilmiştir [9].

Mezopotamya'nın kuzeyindeki Sincar, Tur Abdin, Karacadağ gibi dağların varlıkları, eteklerine kadar gelmiş olan steplerin yapılarında değişikliklere neden olurlar. Dağlardan, alınan yağışlar ile toplanan suların, zeminin eğimi nedeni ile akması, ya da kalker ve bazalt yapı tarafından emilmesi, yeşilliğin oluşmasını imkânsız kılmıştır. Ancak eteklerde toplanan su buradaki hayatı

Harita 1.2- Mardin İl Haritası

etkileyerek toprağı verimli hale getirmiştir [10]. Bunun sonucu Mardin eşiği üzerinde meşe ormanı ve çalılıklara rastlanırsa da ovada step görünüşü egemen olmuştur. Mardin merkezinde ise, küçük ağaç grupları ve çevrede oldukça yoğun bir biçimde bağlara rastlanır [11]. Mardin'in üzerinde bulunduğu tepenin aşağısında, ovada da tarla tarımı yapılan alanlar zengin buğday ülkesi olarak tarih boyunca önemini korumuştur.

1.1.3. Ulaşım

Anadolu'nun bilinen en eski yolu, kuruluşu Hititlere kadar bağlanabilen, Pers egemenliği sırasında hükümet işleri için kullanılan Kıral Yoludur [12]. Bunun dışında, Helen ve Roma uygarlıklarının Küçük Asya'da, kuzey-güney, doğu-batı doğrultularında, ticari ya da resmi amaç ile yeni yollar yaptırdıkları; özellikle Roma döneminde, doğuda var olan ve yeni yapılan yerleşmelerin bir yol ağı ile Roma şehrine bağlanmasına önem verildiği bilinir [13]. Anadolu'nun bu çağlarını anlatan, şimdiye kadar araştırılmış kaynaklarda, bu yollar üzerinde

yerleşme birimi olarak Mardin adına rastlanmaz. Bu nedenle şehrin yollar ile ilişkisinin niteliği bilinmez. Ancak IV. yüzyılda ilk kez Bizanslı tarihçi Ammianus Marcellinus'un, Diyarbakır-Nusaybin yolu üzerinde bir Kale olarak Mardin'i andığı görülür [14].

Mardin, ekonomisinin gelişmişlik gösterdiği Ortaçağ ve Yeniçağ'ın ilk zamanlarında, uluslararası ticaretin içindeki Selçuklu Anadolu'sunda Antalya ve Alanya limanlarında gelen yolun Sivas'tan güneydoğuya ayrılarak Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya giden bir kolu üzerinde yer alır [15]. Ayrıca Diyarbakır, Urfa ve Mezopotamya'ya; Fırat ve Suriye'ye; Midyat, Tur Abdin ve Dicle'ye giden yolların kavşağında olma konumu da şehrin bu çağlarda ve daha sonraları, geniş bir bölgenin kontrolünü elinde tutabilmesini sağlamıştır.

Bugün; Mardin, çevresine karayolları ve demiryolları ile bağlanmaktadır. Şehri Diyarbakır yolu ile Doğu ve İç Anadolu'ya, Kızıltepe yolu ile de Urfa ve Gaziantep üzerinden Adana'ya ve Akdeniz bölgesine bağlayan yollar, Mardin'in bugünkü iki önemli yoludur. Şehrin 9 km dışında istasyonu olan demiryolu, Mardin'i bir taraftan Anadolu'ya bir taraftan da Bağdad hattının Şenyurt (Derbesiye) İstasyonuna ulaştırır.

1.1.4. Nüfus

Üzerinde çalışılan kaynaklar Mardin'in erken dönemlerdeki nüfusuna ilişkin ayrıntılı bilgileri içermemesine rağmen, örneğin İbn Havkal'ın içme suyunun şehre yetmemesine neden olarak nüfusun çok fazla artışını göstermesinden, İslam dönemlerinde Mardin'in oldukça kalabalık olduğu anlaşılmaktadır [16]. XV. yüzyılda ise Josaphat Barbaro, Kale'deki 300 kadar evde yoğun bir nüfusun yaşadığını belirtirse de, Mardin nüfusu ile ilgili daha açıklayıcı bilgiler XVI. yüzyıl Mardin Sancağından

edinilebilmektedir [17]. Buna göre 1518'de 8.200; 1526'da 10.712; 1540'ta 13.943; 1564'te ise 18.714; kişi ortalama nüfus olarak tespit edilebilmektedir [18]. 1526'da 1518 yılına göre artış gösteren nüfusun büyük bir veba salgını ile çok sayıda insanın öldüğü 1549 yılında nüfusun azaldığı bilinir [19]. XVI. yüzyılın sonlarında Babil, Suriye, Urfa ve Ermenistan'dan gelen göçmenler ile nüfusu yeniden canlanan şehre, XVIII. yüzyılda gelmiş olan Niebuhr, Kale'de ancak 80 adedinde yaşanabilir 200 adet ev olduğunu; ayrıca dış mahallede 2000 Müslüman; gerisi 10'u Yahudi, 1000 Hiristiyan olmak üzere 3000 ev bulunduğunu yazar [20]. XIX. yüzyılın başlarında Olivier, 5000-6000 Arap veya Türk, 3000 Kürt, 1500 Yakûbi Ermeni, 1500 Nastûri bulunduğunu; yine aynı dönemde bir başka gezgin Dupré, 20.000 ini Türklerin, 3.200'ünü Yakûbilerin, 2.000'ini Katolik Ermenilerin, 40'ını dinden sapmış Ermenilerin, 400'ünü Keldânilerin, 800'ünü Yahudilerin, 800'ünü Şemsilerin oluşturduğu 27.240 kişiyi toplam nüfus olarak verir [21] Aynı yüzyılda Kinnier, 1.500'ü Ermeni 11.000 nüfustan söz ederken daha sonra gelen Buckingham, üçte ikisi Müslüman, 2.000 Suriye'li, 1.000 Katolik Ermeni, 500 Ermeni, 300 Keldâni, 400 Yahudi evdeki 20.000 kişinin şehirde yaşadığını yazarlar [22]. 1837'de Southgate, 1700 Müslüman, 500'ü Katolik Ermeni, 400'ü Yakubi, 250'ı Katolik Süryani, 100'ü Keldâni 3.000 ailenin; 1838'de Mühlbach 12.000-15.000 nüfusun; aynı zamanlarda Aucher-Eloy 2.000 Türk, 400 Katolik Ermeni, 400 Süryani evinin oluşturduğu 12.000-15.000 nüfusu tesbit edebilmişlerdir [23]. XIX. yüzyıl sonlarında Cuinet, Kale'de ve Dış Mahalledeki evlerin sayısını 4.991 olarak verirken toplam nüfusu 25.000 olarak belirler [24] Bu tarih içinde Mardin nüfusunda görülen azalma ve çoğalmalarda, şehrin geçirdiği afetlerin önemli rolü olsa gerektir [25].

Cumhuriyetin kurulmasından sonraki ilk nüfus sayım tarihi 1935'de 22.517 olarak saptanan nüfusun, 1940'da 23.270; 1945'de 18.522; 1950'de 19.354; 1955'de 24.329; 1960'da 28.382; 1965'de 30.974; 1970'de ise 33.740 olduğu görülmektedir [26].

Şehrin tarihi boyunca ve bugünkü nüfusu birbirinden çok büyük farklılıklar göstermemektedir. Bunda, Ortaçağ'da yüksek düzeye erişmiş, sonraları uzunca bir süre durumunu korumaya çalışmış olan Mardin'in ekonomik yapısının XX. yüzyılın yeni ekonomik anlayışının içinde yerini bulamamasının da rolü önemlidir. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte batıdaki şehirlerde yoğun nüfus hareketlerine neden olan sosyoekonomik düzen, Mardin'de ise şehirden göç etmenin nedeni haline gelmiştir. Tersine işleyen bu durum, Mardin'in nüfusunda büyük artışlar yaşanmasını doğal olarak engellemiştir.

Müslümanların, çeşitli mezhepten Hıristiyanların, Putperestlerin birlikte yaşadıkları Mardin'de, Hıristiyan nüfusun -şehrin Nasturi mezhebi içindeki önemi düşünülürse- fazla olacağı açıktır. Araştırmacıların tesbitinden de anlaşılacağı gibi Türk dönemi boyunca da Müslüman ve Hıristiyanların birbirine hemen hemen denk olan nüfusları, Mardin'in kozmopolit yapısının gereği olarak XX. yüzyıla kadar sürmüştür. Günümüzde aynı niteliğin farklı oranlarda da olsa korunduğu görülür. Nüfusu oluşturan bu çeşitlilik şehirde konuşulan dili de etkilemiş, her topluluk kendi dilini kullanmakla birlikte, sosyal ve ekonomik ilişkilerde egemen dil arapça olmuştur. Cumhuriyet'ten sonra ülke çapında Türkçe'nin kullanılmasının zorunlu hale getirilmesi ile şehirde Türkçe dil eğitimine önem verilmiştir.

1.1.5. Sosyal ve Ekonomik Yapı

Mardin'deki Yerleşik Gruplar:

Mardin'de, Artukoğulları ile birlikte başlayan Türk Döneminin hemen öncesinde; VII. yüzyılda İslam egemenliği ile ortaya çıkan Araplar ve yerli unsurlar şehir halkını oluşturmuştur. Türk Dönemi ile birlikte genellikle Müslümanlar başlığı altında Arap nüfus ile birlikte değerlendirilen Türklerin ise hangi oranlarda yer aldığını saptamak oldukça zordur. Ancak Mardin'de Artukoğullarından itibaren yapımlarına başlanan kolonizasyon yapıları, Akkoyunlulardan Kara Yülük Osman'ın Türkmenleri Mardin civarına yerleştirme hareketi,XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde geçen çevredeki bazı köy ve mecraların Türkçe adları Türk nüfusun oluşturulmasına çalışıldığını göstermektedir [27].

XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde şehir halkının, Şafi veya Hanefi Müslümanlardan, Eramini olarak anılan Hıristiyanlardan, Yahudilerden ve Şemsilerden oluştuğu belirtilir [28]. VII. yüzyılda Nasturi Kilisesinin ana şehirlerinden ve XII. yüzyılın başından beri de Patriklik merkezi olan Mardin'in tarihi boyunca etkili bir Hıristiyan tabana sahip olduğu görülür. Süryanilerin çoğunluğunu oluşturduğu, Ermeni'leri de içeren çeşitli mezheplerden Hıristiyanların yanı sıra, Yahudiler, Kürtler, Şemsiler; Müslüman Araplar ve Türkler ile birlikte Şehrin etnik mozaiğini tamamlayan parçalar olarak daima var olmuşlardır.

Değişik özellikleri olan çeşitli toplulukların bir arada yaşadığı Mardin'in bu kozmopolit yapısının, sosyal ilişkileri etkileyerek hoşgörülü bir ortamın yaratıldığı çeşitli dönemlerde şehre gelenler tarafından belirtilmiştir. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Buckingham, başka şehirlerde azınlıklara verilmeyen bazı haklardan, buradaki etnik unsurların faydalandığını yazarken; XIX. yüzyıl

sonunda Lord Warkworth, Mardin halkının öteki iç kısımlardaki yerleşmelerden çok farklı olarak uyumlu bir ilişki içinde olduğundan özellikle söz eder [29].

. Göçebeler

Mardin'de sözü edilen bu yerleşik grupların yanı sıra, göçebelerin olduğu bunların bir kısmının çeşitli yüzyıllardaki iskân hareketleri ile şehir merkezine ve çevre köylere yerleştirildiği bilinir. Özellikle konar-göçer diye adlandırılan göçebe aşiretlere yönelik olan yerleştirme siyaseti; aşiretlerin yerleşik halka zarar vermelerini önlemek, harap ve boş yerleri şenlendirmek, yerli halkı toprakları ve hayvanları ile birlikte korumak amacı ile Türklerin Anadolu'ya ilk gelişinden itibaren, gerek aşiretlerin isteğine bağlı olarak gerekse devlet zoru ile uygulanmıştır [30]. Tapu defterlerine göre Mardin ve çevresinde, Sürgüciyan, Millili (Akkeçilü, Karakeçilü), Mişki, Dinabi, Zoli, Duraçlı, Behramki, Bradi, Dehleki gibi kısmen yerleşik, kısmen göçebe aşiretlerin olduğu görülür [31]. Bu aşiretlerden Mişkilerin 1518 yıllarında Mardin'in Bab-ı Cedid (Yenikapı) mahallesinde bir süre kaldıkları, sonraları ise burayı terkettikleri tapu defterlerinde yer alır [32]. Güneydoğu Anadolu bölgesinde çevre halkına, ulaşıma zarar veren Milli oymakları önce Erzurum, Kars, Çıldır taraflarına yerleştirilirse de XVIII. yüzyıl başlarında oymaklardan bazıları Diyarbakır ve Mardin çevrelerinde görülür [33]. Mardin köylerinin bir kısmına sahip olan Milli aşiretinin Mardin'e yerleştirilmesi 1717 yılına rastlar [34]. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da devam eden aşiretlerin iskanının, Mardin'de yoğun bir nüfus hareketine neden olduğu bilinir [35].

. Yönetim

Mardin'in Antik Dönem tarihi, şehir ile ilgili doğrudan bir bilgi vermemekle birlikte; bulunduğu bölgenin yönetimi söz konusu olduğunda, kuzeydeki Anadoludaki değil,

güneydeki oluşumlar arasında değerlendirildiği görülür. Bu bağlamda; doğu bölgelerini ilk defa merkezi bir yönetim altında toplamak isteyen Pers İmparatorluğu döneminde, Mardin'in içinde olduğu bölge Suriye-Filistin-Finike Satraplığı içinde düşünülmüştür [36]. Daha sonraki Helenistik, Roma, Bizans Devletlerinin egemenlikleri zamanında da aynı davranışın benzer biçimde sürdüğü görülür. Türk Döneminin başlamasından sonra Selçuklular döneminde resmi olmasa da Anadolu'nun belli bölgelere ayrılarak değerlendirildiği bilinir [37]. Bu ayrıştırma içinde Mardin ayrı bir birlik oluşturan Güneydoğu Anadolu içinde yer almış olmalıdır. Moğol istilasından sonra da benzer bir örgütlemenin devam ettiği bölgede Mardin'in yine aynı birlik içinde olduğu düşünülebilir [38].

Osmanlı egemenliğine kadar Meliklerin, Beylerin yönetiminde olan Mardin, Osmanlı yönetimine geçince sancak haline getirilip, idari olarak Bizans'tan beri etkisinde olduğu Diyarbakır Eyaletine bağlanır [39]. Bu dönemlerde eyalet tarafından atanan bir Voyvodo tarafından yönetilen Mardin, XVIII. yüzyıl başlarında Bağdat Paşalığına bağlandığında, atanan bir Mütesellimin sancağın başına geçtiği görülür [40]. 1870 vilayetler yasasından önce bir ara Musul'a da bağlanan Mardin, bu yasa ile birlikte tekrar Diyarbakır Eyaletinin bir sancağının yönetim merkezi haline getirilerek, Mutasarrıflar ile idare edilmeğe başlanır [41]. Mardin, 1921 den sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin bir sınır ilinin yönetim merkezi olur.

. Eğitim

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin içinde bulunduğu ve Mardin'de de örneği görülen etnik unsarların böylesine çeşitliliği olgusu, Türklerin Anadolu'yu Türkleştirme ve İslamlaştırma sürecinde olumsuz bir öge olarak ortaya çıkmamış -gerek Anadolu Selçuklularının, gerekse bölgede egemen olmuş ve yönetim kadrosu Türk; Suriye, Mısır, Irak'ta kurulmuş Devletlerin de etkisi ile-Türk etnik

ve kültür üstünlüğü sağlanabilmiştir [42].

Artukoğulları döneminde imar faaliyetleri sırasında eğitim yapılarının o çağdaki ifadesi olan medrese, cami yapımına bir hayli önem verilmiştir. 3000 yıllık egemenlik sırasında üretilen bir çok örnek, konuya ilişkin somut dayanaklar olarak ortaya çıkmaktadır. İlk Türk döneminde temelleri atılan, daha sonra da devam eden bu kültür ortamında, azınlıkların da eğitim faaliyetlerinin kısıtlanmadığı, kendilerine ait eğitim kurumlarının varlığını özgürce sürdürmelerinin sağlandığı belgelerden anlaşılmaktadır. Türklerin ve azınlıkların ilk eğitim kurumlarının yerini, geç dönemlerde bugünkü anlamda okulların aldığı görülen Mardin'de XIX. yüzyıl sonlarında Cuinet, Müslümanlara ait 3 medrese, 1 rüştiye koleji, ikisi kızların olan 25 ilkokul; Katolik Ermenilerin 2 erkek okulu; Protestan Ermenilerin, Amerikan Misyonuna ait eğitim programı çok yüklü 2 erkek, 1 kız okulu; Katolik Keldânilerin 2 erkek ilkokulu; ayrıca Latinlerinde bir çok ilkokulu olduğunu, eğitimde Türkçe, İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve toplulukların kendi dillerinin kullanıldığı belirtir [43]. 1924 yılına kadar Amerikan Elçiliğinin Mardin'de okul açabildiği de ayrıca bilinen bir gerçektir [44]. Bugün ise ülkenin eğitim programının çeşitli düzeylerde yansımaları olan kurumların şehirde hizmet verdiği görülür.

. Ekonomik Yapı

Mardin'in Antik Dönemde itibaren uzunca bir zaman, nasıl bir ekonomik düzen içinde olduğu, bölge içindeki rolünün neyi içerdiği bilinmez. Ancak Arap istilasından sonra şehrin ekonomisinin boyutları anlaşılmaya başlanır.

Mardin'in ekonomik yaşamının Artukoğulları egemenliğinden önce Arap-İslam Devletleri döneminde bir hayli hareketli olduğu çağının Arap bilim adamlarının verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Bunlardan gezgin İbn Havkal X.yüzyılda

Mardin'i geniş çarşılı, olarak anlatırken, Kale'de iyi bir cins cam madeninin olduğunu ve bunun ihraç edildiğini belirtir [45]. Yine X. yüzyılda İstahri büyük bir şehir olarak Mardin'i tanımlamasından, sosyal ve ekonomik boyutta var olan bir gelişmenin izlerini yakalamak mümkün olmaktadır [46].

XIII. yüzyılda Anadolu'nun, ticaretin geliştirdiği ekonomisiyle daha önce tanımadığı ve uzunca bir süre de tanıyamayacağı bir seviyede olduğu belirtilir [47]. Yapısal olarak şehirlerde de yansımasını bulan bu zenginlik, Moğolların Anadolu'yu istila hareketleri sırasında tahribata uğrayıp birçok bölgede uzun bir duraklama dönemini getirmiştir. Ancak bazı bölgelerde transit ticaretten kaynaklanan ekonomik canlılığın devam ettiği görülür [48]. Bu çerçeve içinde Selçuklular döneminde dokuma sanayisi bir hayli gelişmiş olan Mardin'de, kaliteli pamuk ziraatinden kaynaklanan pamuklu dokumalarının nitelikleri ile iç ve dış ticarette yer aldıkları bilinmektedir [49]. Beylikler döneminde de muhayyer, sof ve pamuklu dokumaları ile bir önceki durumunu koruyan şehre, 1471 yılında gelen Venedik Elçisi Josaphat Barbaro, yapılan ipek dokumacılığından söz eder [50]. Barbaro, ayrıca şehirde, madenden küçük kulplu bardakların da yapıldığını ilave eder [51]. XIV-XVI. yüzyıllarda da ekonomik hareketliliğini sürdüren Mardin'in iç ve dış ticarette eski önemini koruduğu görülür [52]. XVI. yüzyıl tapu defterlerinden edinilen bilgilere göre, şehirde darphane, tabakhane (debbağhane), başhane, mumhane, buzhane, bozahane, dokuma tezgahları gibi işyerlerinin olduğu bunların içinde de dokuma sanayine bağlı olarak, iş hacmi en geniş olarak boyahanelerin yer aldığı görülür [53].

Ekonomik çöküntünün başladığı XVI. yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu, bir gerileyişin içine girmiştir [54]. Daha sonraki yüzyıllarda hızı artan bu ekonomik çöküşün bütün alanlarda etkisi ortaya çıkar.

XVIII. yüzyılda, artık ihraç edilen sanayi malı olmayan Osmanlı Anadolu'sunda, ancak bazı ham ve yarı mamul maddeler ile dokumaların dış ticarette yer aldığı görülür [55]. Bu sıralarda Mardin'de, Ülkenin genel ekonomisinde yerini almakla beraber dokumacılık, cam üretimi gibi bazı iş kolları devam etmektedir. XVIII. yüzyılın ortalarında Mardin'e gelen Niebuhr, şehirde yünün öneminden ve iyi bir cam üretiminin varlığından söz eder [56]. XIX. yüzyıl başlarında bir başka gezgin Dupré az sayıda nüfus ve zengin için yapılan dış alımın yeterli olduğunu, buna karşılık özellikle pamuğa dayalı dış satımın bir hayli önemli olduğunu belirtir [57].

XIX. yüzyıl başlarında Olivier, Mardin'in ticaretini önemsiz bulmakla birlikte, dokumacılığın hâlâ bir iş alanı olduğunu; bu yüzyılın ortalarında Aucher-Eloy ise ticarette bir cins pamuklu bezin yer aldığını belirtirler [58]. Aynı yüzyıllarda bir başka batılı gezgin Buckingham ise sayıları oldukça fazla olan çarşı yerlerinden, çok küçük bulduğu tek kervansaraydan, bakımsız hamam ve kahvelerden, şehrin ticarete uygun olmayan konumundan sözeder [59]. XIX. yüzyılın sonunda Cuinet, dokumacılığın hâlâ sürdüğünü ancak şehrin yeniçağın ilk zamanlara kadar mükemmel olan ekonomisinin artık olmadığını, şimdi sadece yöresel tüketim gereksinimini karşılayan malların üretildiğini yazar [60].

Mardin'in XIX. yüzyıldaki ekonomik boyutu, şehre gelen batılı gezginler tarafından topoğrafyasına ve ticaret yolları üzerinde olmayışına bağlı olarak açıklanmağa çalışılmış, ulaşım zorluğunun şehrin ticaret yaşamını gerilettiği savunulmuştur [61]. Bu yargıda, şehrin Ortaçağ boyunca ve Yeniçağın ilk zamanlarına kadar sunduğu ekonomik verilerin göz ardı edildiği görülmektedir. Bütün Dünya'da Sanayi Devrimi ile değişen ekonomik ilişkiler bütün ülkelerde farklı biçimlerde yansımalarını bulmuştur. Bu bağlamda Anadolu şehirleri de bundan etkilenirken bir taraftan da ekonominin Ortaçağdan kalma ilişkilerini sürdürmüşlerdir.

Bugün Mardin'de ne Ortaçağdan kalan egemen teknoloji vardır, ne de tüm boyutlarıyla yeni ekonomik ilişkiler kurulmuştur. Şehirde ekonomik bir ihtisaslaşmadan söz edilemez. Ancak yakın şehirlerde oluşmuş sanayiye bağımlı olarak biçimlenen bir ekonomik yaşam söz konusudur.

1.2. Mardin'in Tarihi Gelişimi

1.2.1. Arap istilasına Kadar Mardin Tarihi

Mardin'in tarihi gelişimine ilişkin araştırmalarda henüz IV. yüzyıldan öteye gitmek mümkün olamamıştır [62]. Ancak bazı söylenceler ile M.Ö. 3000'lere kadar inen tarihler ileri sürülür [63]. Şehrin adı ile ilgili olan ve Hammer tarihinde de geçen bu söylencelerden birinde; Pers Hükümdarı Ardeşir'in, Marde adlı bir kavmi bu bölgeye yerleştirdiği, böylelikle de şehrin adını da bu kavimden aldığı belirtilir [64]. Yine Perslere bağlanan bir diğer söylencede; Kırallardan birinin hasta oğlunu iyileştirmek üzere buraya getirdiği ve şehzadenin Mardin olan adının yöreye verildiği anlatılır [65]. Vakidi'den aktarılan söylence ise, bölgeye yerleşen Din adlı İranlı Zahidi öldüren Heraklius'un komutanının tam karşıya bir kale yaptırıp adını Din öldü anlamına gelen Matedin koyduğu, zamanla da Matadin'in Mardin'e dönüştüğü doğrultusundadır [66]. Yüzyıllarca bölgede yerleşik bir hayat sürmüş olan Süryani kültürünün egemen olduğu söylence de; Mardin'in Süryani bir rahip tarafından kurulduğu, Süryanice kale anlamına gelen Merdin, Merdi, Mirdo kelimelerinin şehre ad olduğu belirtilir [67]. Tarih boyunca Süryaniler şehri bu şekilde adlandırırken, Bizanslılar Mardia, Araplar Maridin, Osmanlılar ise Mardin demişlerdir [68].

Yazılı olarak Mardin'den söz eden en eski tarihli kay IV. yüzyılın en önemli Bizanslı tarihcisi olan Ammianus Marcellinus'un yapıtıdır. Ammianus Marcellinus, Amid (Diyarbakır)-Nisibis (Nusaybin) yolunun, Maride ve Lorne kaleleri arasından geçtiğini belirtir [69]. Iustinianos devrinin tarihçisi Filistinli Prokopios, İzela'daki (Smargdis) Mardin'den bir kez söz eder. VII. yüzyılın Bizanslı tarihçisi Theophylaktos Simokattes, Dara'ya 5 saat mesafede bir kale olarak Marde'den bahsetmekle birlikte, buradaki Marde'nin, daha önce Ptolemaus (Batlamyus)'un Tigris'in (Dicle) doğusunda birkaç yerleşme ile birlikte andığı başka bir Marde olduğu sanılmaktadır [70]. Eski yazılı kaynaklarda Mardin'in bir şehir ya da koloni olarak adının çok sık geçmemesi bazı araştırmacılar tarafından fazlaca önemli bir konuma sahip olmadığı sonucunun çıkartılmasına neden olmuştur [71].

Anadolu ve Mezopotamya tarım devrimini yaşayan ve kırsal yerleşmelerin oluştuğu sonra da ilkçağ şehirlerinin ortaya çıktığı önemli bölgelerdendir. Mardin'in de içinde olduğu bu yörenin araştırılması sürmekte, ortaya çıkarılan belgeler, çağının gerçeğinin anlaşılmasına imkân vermektedir. Bütün bu çalışmalarda, doğrudan Mardin ile ilgili bilgiler edinilememişse de, bölgenin tarihi tesbit edilebilmektedir. Çivi yazılı kaynaklardan, yapılan arkeolojik kazılardan; Kuzey Suriye'ye kadar uzanan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, M.Ö. III bin'lerde Hurrilerin varlığı tesbit edilebilmektedir [72]. Daha sonra M.Ö. II. binin ortalarında Hurrilerin bölünmesi ile ortaya çıkan Mitannilerin bölgeye egemen olduğu görülür [73]. Nusaybin'in, Gırnavaz Tepesinin bir kilometre güneyinde Vesigi'de yapılan kazılar, buranın Hurri-Mitanni Devletinin başkenti olma ihtimalini yükseltmektedir [74]. Mitanni devletine son veren Asurlular, bölgedeki egemen devlettir [75]. M.Ö.VII. yüzyılda Medler Asur kentlerine girerler [76]. M.Ö.I. binin ortalarında yakındoğu Mata, Lidya, Babil Devletleri arasında bölünür.

Mardin'in içinde bulunduğu Mezopotamya Bölgesi, Suriye-Filistin-Babil Krallığına bağlanır [77].

M.Ö.I. binde Anadolu'daki bu uygarlıklar, ekonomik ve siyasi özerklikleri olan kabileler olarak tanımlanır [78]. Ticerete yönelik bir ekonominin ağırlık kazandığı bu dönemde, çağına göre büyük, dışarıya yönelik ama hinterlantı dar şehirlerin oluştuğu görülür [79]. Bu şehirlerin arkasında ise üretici, tüketici ve ticaret yollarının koruyucusu olarak az çok özerk kırsal topluluklar vardır [80]. M.Ö.I binin ortalarında Persler, Yakındoğuyu tek bir idare altında birleştirirken mevcut sistemi değerlendirmiş, sözü edilen toplulukları, vergi aldıkları, asker devşirdikleri birimler olarak koruyarak imparatorluğu 23 satraplığa ayırmışlardır. Bu bölünmede Mardin'in içinde bulunduğu bölge, 23 satraplıktan biri olan Suriye-Finike-Filistin satraplığına bağlanmıştır [81]. Pers egemenliği İskender tarafından sona erdirildiğinde, yeni egemenler durumu olduğu gibi muhafaza ederek, İmparatorluk bütününde yeni bir örgütlenmeye gitmişlerdir [82].

İskender'in M.Ö.323'de ölümünden sonraki paylaşım savaşında Komutan Selevkos doğu bölgesine egemen olur [83]. Selevkos imparatorluğunun parçalanışından sonra, Anadolu'da yerli devletler ortaya çıkar. Mardin'in içinde bulunduğu bölgede, merkezi Urfa şehri olan Urfa Krallığı egemendir [84]. Daha çok Abgar Beylerinin yönettiği bu Krallık önceleri bağımsızken, sonraları Roma idaresini kabul eder [85]. M.Ö. 197'de Kuzey Suriye bir Roma vilayetidir. Bu sırada Roma İmparatorluğu, ekonomik ve siyasal kargaşanın içindedir. Helenistik Dönemin büyük malikâneler ile köleci işgücüne dayalı ekonomisini benimsemiş olan Roma'nın bunalımı, sistem değişikliğine yol açar. aynı anda kırsal cemaatlar sistemini sürdüren eski doğu şehirleri ise bu sarsıntılara direnmeyi sürdürürler [86]. Bu ekonomik ve sosyal farklılaşma, Roma'nın 395'de ikiye ayrılması gibi bir sonuca neden olur.

Bu sırada Mardin, doğal olarak Doğu Roma'nın sınırları içinde kalır. Helenistik kültürün, Roma Devlet biçiminin ve Hırıstiyanlık inancının, ana kaynakları olduğu Doğu Roma Anadolu'su, VII. yüzyılda Arap istilası öncesinde, korkunç bir yıkım içinde ve nüfusu azalmış durumdadır. Küçük mülk sahibi köylülerin ve askeri toprakları işleyenlerin kırsal kesimi oluşturduğu bu dönemde, büyük malikâneler yok olarak, merkezi devletin oluşmasını sağlarlar [87].

1.2.2. Mardin'de İslam Dönemi

1.2.2.1. Arap-İslam Devletleri

VII. yüzyılda Anadolu böylesine bir karışıklık içinde iken, gelişmekte olan İslamiyetin fetih politikasınca yeni topraklar istila edilmektedir. Buna göre kuzeye ilerleyen Araplar, 636'da kazandıkları Yermûk zaferi ile Doğu Romanın doğu sınırlarını geriletirler. Mardin'in Araplar tarafından alınması bu sıradadır. Müslümanlar 640'da Halife Ömer zamanında, İyaz Bin Ganem Komutasında Mardin'i alırlar [88]. Şehir, 750'de Emevi Devletinin yıkılmasından sonra Abbasi egemenliğini tanır. IX. yüzyılda Hamdanilerden, Hamdan Bin Hamdan Mardin'i ele geçirir. Halife El Mütezid 893'de şehre yürüdüğünde, Hamdan Bin Hamdan Mardin'i oğullarından birine bırakarak kaçar [89]. Mardin'de 990'dan sonra bir arada Mervanilerin egemen olduğu görülür [90].

1.2.2.2. Türk-İslam Devletleri

Türkmenlerin, XI yüzyıl başından beri akınlar düzenledikleri Anadolu'da gerçekten yerleşme hareketi, 1071 Malazgirt savaşında Bizans Ordusunun yok olması ile başlar [91]. Anadolu yolunun açılması ile Türkler, sadece siyasi bir egemenlik olarak değil, aynı zamanda

yeni bir yurt-vatan olarak da bu toprakları benimserler [92]. Bu süreç içinde Anadolu Selçuklu Devleti kurulurken, bir Anadolu birliğinden söz etmek mümkün olamamış; doğu bölgesi, çabalara rağmen sınırlara dahil edilememiş; daha çok İran, Irak, Suriye'de kurulan devletlerin egemenliğinde kalmıştır [93]. Bu ara Mardin'de Selçuklular da görülür [94]. Ancak şehirde gerçek anlamda bir Türk egemenliği, aynı zamanda Diyarbakır ve Harput'ta da söz sahibi olan Artukoğulları dönemine rastlar [95].

Anadolu'nun yeni egemenleri, Bizans ve İslam devletlerinde olduğu gibi, ekonomik ve sosyal faaliyetin merkezi olan şehirlere dayalı bir sistem kurarlar [96]. Tarım ve hayvancılık gelişmekle birlikte; kırsal kesimle ilişki kuramayan Selçuklu şehrinin, buraları örgütleyememesinin neden olduğu ekonomik kopukluk, şehirleri uluslararası ticareti iter [97]. Bunun sonucunda Selçuklular, öteden beri var olan kuzey-güney, doğu-batı doğrultularındaki yollardan yaptıkları kervan ulaşımından çok kazanç sağlamışlardır. XII. yüzyılda Anadolu'da, Türklerin bizzat katıldıkları ticaret faaliyeti doruk noktadadır. Şehirler, her türlü insanın ve malın buluşma merkezidir [98].

Bu ortamda Mardin'de 1106'den itibaren Artukoğulları görülür [99]. Şehir; sosyal, ekonomik, politik, kültürel olarak bu en önemli döneminde birçok defalar hucuma uğramış, ancak bunlara direnebilmiştir. Çoğu kez tahrip edilmiş, fakat uzun kuşatmalar sonucu teslime zorlanabilmiştir [100]. Bunlardan birinde; 1183'de Selahattin Eyyûbi, şehrin 10 kilometre yakınına kadar gelmişse de, başarıya ulaşamamıştır [101]. 1197'de Melik Adil Bin Eyyûb, sur dışını zapt edip yağmalattırmış, ancak kaleyi alamamıştır [102]. 1261'de Hülagü Han, Mardin Emiri Necmettin Gazi Said'i kendine bağlı olmağa çağırırsa da, Emir sadece oğlunu göndererek tarafsız bir tavır gösterir. Bunun üzerine Hülagü'nün oğlu Yaşmut tarafından

şehir 8 ay süren bir kuşatmaya tabi tutulur. Ortaya çıkan açlık, hastalık durumuna Emir Necmettin Gazi Said'in oğlu Muzaffer, babasını neden gördüğünden onu öldürür. İlhanlılarca, Muzaffer'in Mardin egemenliği tanınır [103]. 1393 tarihinde , Timur'un Mardin'i ilk istilasında, Şehrin idaresi Artukoğullarından Sultan İsa'dadır. Şehirde dolaşan Timur'un askerleri ile halk arasında çatışma çıkması üzerine Sultan İsa, Zinciriye Medresesine kapatılır [104]. Timur, 1404'de Mardin'e yeniden hücum eder, şehri alır tahrip eder, fakat Kale'yi alamaz. Uluğ Beyin doğuşu ile halk af edilir. Sultan Salih kardeşinin yerine getirilir. Sultan İsa 3 yıl sonra görevine iade edilir [105]. 1407'de Timur yeniden Mardin önlerine gelir, ancak kuşatmayı Akkoyunlu Kara Osman'a bırakır ve çekilir [106]. Bu sırada Sultan İsa Timur tarafından af edilirse de, Mardin'de Akkoyunlu baskısı devam eder. Akkoyunlu idaresinin yayılmasını istemeyen Karakoyunlular, Artukoğulları ile birleşip, Timur'un ölümünden sonra, Kara Osman'ın üzerine yürürlerse de savaş antlaşma ile sona erer. Karakoyunluların Azerbeycan'a hareketi ile Akkoyunlular Mardin'e hücum ederek antlaşmayı bozarlar [107]. Sultan İsa, Kara osman'ın oğlu Kara Yülük ile yaptığı savaşta ölür. Yerine geçen oğlu Sultan Salih , Musul karşılığında Mardin'i Karakoyunlulara verip Musul'a yerleşir [108]. 1409'da Sultan Salih'in Musul'da ölümü ile birlikte Artukoğlu Devleti tarihe karışır [109].

Artukoğullarından sonra Mardin'de, 1431'e kadar süren Karakoyunlu egemenliği görülür. Tarihin bu döneminde bazı karanlık noktalar olmasına rağmen, Kara osman'ın halefi Ali Bey'in Türkmenleri, Mardin'in çevresine yerleştirme işlemini kardeşi Hamza'ya bıraktığı bilinir [110]. Ali Bey'in oğlu Cihangir'in de 1452-1461 yıllarında Mardin'e egemen olduğu görülür [111]. Şah ismail'in Doğu Anadolu seferleri sırasında Mardin, Safevi egemenliğine geçer. Bu sırada Mardin'e gelen adı bilinmeyen bir Venedikli tacir, şehrin kan dökülmeksizin ele geçirildiğini yazar [112].

1516 yılında Çaldıran savaşı ile durumları bozulan Safevilerin, 1517 yılında Mardin'deki egemenlikleri sona erer. Bağdad seferi sırasında Mardin, Osmanlı egemenliğine girer [113]. 1657'de Mardin'e gelen Boullaye Le Gouz, şehir için "Sultan'ın asya'da Sahip Olduğu En Kuvvetli Yer" deyimini kullanmıştır [114]. Mardin'de, Osmanlı İmparatorluğunun egemenliğinde iken, zaman zaman ortaya çıkan ayaklanmalar, iç çatışmalar; şehirdeki hareketli siyasal yaşamın sürmesine neden olurlar [115].

2. BÖLÜM: MARDİN ŞEHRİNİN TARİH İÇİNDEKİ FİZİKİ GELİŞİMİ

2.1. Şehir Dokusunun Evrimi

2.1.1. İslam Dönemi Öncesinde Şehir Dokusu

Mardin'in ilkçağlardaki tarihi belirsizliği, -şimdiye kadar taranmış kaynaklardan- bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda şehrin adı geçen dönemlerde sahip olmuş olabileceği fiziki özelliklerden öte, varlık sorununun irdelenmesi ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle Mardin'in bir yerleşim birimi olarak kendinin değil, içinde bulunduğu bölgenin sorgulanması bazı varsayımlara izin verebilmektedir.

Mezopotamya'nın kuzeyinde, Anadolu'nun güneydoğusunda, Dicle ve Fırat nehirleri arasında, Antik dönemde Massius, daha sonraları İzela diye adlandırılan ve içinde Mardin'in de yer aldığı bölgede; M.Ö.III binlerde Hurrilerin, sonra sırasıyla Hurri-Mitanni, Asur, Med, Babil gibi krallıkların egemen oldukları bilinir. Gerek höyük, gerekse üzerinde oluşan şehirler ile günümüze kadar ulaşmış bir çok yerleşmeyi içeren bu bölge, yerel devletlerden sonra, Perslerin yakın Doğuya yayılma hareketlerinde, 23 satraplığa ayrılan İmparatorluğun çok geniş ve zengin topraklarını içeren Suriye-Fenike-Filistin Eyaletine bağlanır [116]. Persler, egemenlikleri sırasında, Anadolu'da Hititlerden beri varlığı bilinen yolları onarıp, yenilerini yaparak düzenli bir ulaşım ağı oluştururlar. Ticaret yaşamını canlandıran, haberleşmeyi kolaylaştıran bu yolların üzerindeki yerleşmeler, konaklama merkezleri can ve mal güvenliğini sağlayarak önem kazanırlar [117]. Persleri izleyen dönemde,

İskender'in geniş bir alana yayılmış İmparatorluğun sınırları içindeki çeşitli din ve ırktan toplulukları kaynaştırma siyaseti, bu topraklardaki bir önceki egemenin politikasına benzer bir davranışla; yeni yolların, sosyal ve ekonomik olarak gelişmesi istenen yerleşmelerin oluşmasına neden olur [118]. Zaman içinde egemenleri tarafından hep aynı eğilimler ile değerlendirilen, Anadolu'nun da içinde olduğu Yakın Doğu, Roma Çağında da onun Asya Eyaleti olarak çizgisini sürdürmeye devam etmiştir [119].

Anadolu'nun Güneydoğusunun İlkçağlardan itibaren içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve siyasi hareketliliğe karşın; Mardin'in şehir ya da kale olarak adına ancak, Roma İmparatorluğunun parçalanması ile ortaya çıkan Bizans döneminde; ünlü tarihçi-IV. yüzyılda yaşamış olan- Ammianus Marcellinus'un yapıtında rastlanır [120]. Şehrin kuruluşunu eski tarihlere bağlayan efsanelerin dışında gerçek belgelerde saptanan bu ilk bilgi, bölgenin özellikleri göz önüne alınırsa oldukça geç bir tarih gibi görünmektedir. Nitekim, Mardin'in çevresindeki "Tell"lerin çokluğu, bugüne ulaşmış ve belgeler ile kuruluşları ilkçağlara kadar uzatılabilen Nusaybin, Hasankeyf, Resulayn, Diyarbakır, Urfa ve sıralanabilecek daha bir çok yerleşmelerin oluşu bu düşünceyi destekler niteliktedir. Bu arada Mardin'in üzerinde bulunduğu tepenin güneyindeki düzlükte saptanan préhistorik izler, henüz bilimsel olarak bir açıklığa kavuşmamakla birlikte, konuya ilişkin önemli bulgulardır [121]. Günümüzde Anadolu'nun ve daha başka bölgelerdeki şehirlerin tarihleri araştırıldığında da, çoğunun yer altında ya da yer üstündeki eski yerleşmelerin, ya çok yakınında ya da hemen üstünde geliştiği saptanabilmektedir [122]. Bölgelerin sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziki coğrafyalarını belirlediği yerleşme düzenlerinin, yol ağlarının kanıtlanabilir sürekliliklerini gözönüne alarak, IV. yüzyılda bir kale olduğu bilinen Mardin'in İlkçağlardaki belirsizliğini, doğal olarak şüphe ile değerlendirmek gerekmektedir [123].

Mardin'in bir Kale olarak varlığının ilk kanıtı olan Marcellinus'un tesbitinin yanı sıra; şehrin doğrudan kendisi ile ilgili ipucu bilgiler verebilecek ve yorumlarda bulunmayı sağlayabilecek bazı verileri de, bugünkü dokudan çıkarmak mümkün olabilmektedir. Bu doğrultuda şehir dokusu gözlendiğinde; islam dönemi öncesi için bilgi verebilecek unsurlar, yörenin en eski yerleşiklerinden olan Süryaniler ve onlara ait yapılardır. Yüzyıllarca bir cemaat olarak varlıklarını koruyan Süryaniler; 38 yılında Urfa ve çevresinde egemen olan Abgar Krallığı zamanında putperestliği terkederek, Dünya'nın ilk Hıristiyanları olarak İsa 'ya inanan bazı Suriyeli Aramilerdir. Bu cemaat eski Süryaniler anlamına gelen Süryan-ı Kadim adını alarak, I. yüzyılda oldukça geniş bir alana yayılırlar. Bu arada Abgar Krallığının başkenti olan Urfa, Süryanilerin genel kültür beşiği ve merkezi haline gelir [124]. Önceleri Antakya dini merkezine bağlı olan Süryani Patrikliği, V.yüzyılda diyofizit Bizans Kilisesi ile monofizit Doğu Kiliseleri arasındaki sürtüşmenin sonunda, merkezden koparak Arap istilasına kadar gezici durumda kalır [125]. Süreç içinde çeşitli manastırları mekân olarak kullanan Patriklik, 969 da Malatya'da, 1058'de Diyarbakır'da, 1293 yılından 1932 ye kadar da Mardin Deyruzzafaran Manastırında görev yapar. Merkez bu tarihten sonra Şam'a taşınır [126].

Böylesine, Hıristiyanlığın doğuşundan günümüze kadar belli bir kimlik ile varlığını korumuş olan Süryanilerin, tarih boyunca Hurri, Mitanni, Asur daha sonra da Roma, Bizans gibi uygarlıkların egemenlikleri alanına giren ve Mardin'i de içeren bölgede yaşanan yoğun kültür etkileşiminde nasıl bir rol üstlendikleri; bizzat Süryanilere ait yazılı kaynakları ve yapısal verileri çözebilecek kapsamlı çalışmalar ile ortaya çıkabilecektir. Mardin şehir dokusu bu bağlamda gözlendiğinde, bazı kilise ve manastırların yapısal verilere örnek oluşturduğu görülür. Ancak yapılar ile şehir dokusunun ilişkisini kurmakta belirleyici olacak olan, yapıların kuruluş

tarihlerinin elde edilmesinde sorunlar çıkmaktadır. Bu konuda yapının doğrudan kendisine başvurulduğunda sonuç alınamamaktadır. Bunun nedeni ise geleneksel taş teknolojisinin 1960'lı yıllara kadar niteliğini çok fazla değiştirmeden gelmiş olmasıdır [127].

Yazınsal kaynak olarak Mardin geleneksel şehir dokusundaki kilise ve manastırlar ile ilgili, Mardin Metropoliti Hanna Dolapönü'nün (1885-1969) "Tarihte Mardin" adlı kitabında getirdiği açıklamalar dikkat çekici niteliktedir. Dolapönü bu kitabında Süryani kilise ve manastırlarını anlatırken ileri sürdüğü tarihler, geleneksel şehir mekânının çözümlenmesinde önemli bir yer tutabilir gibi görünmektedir. Bu noktada konunun kuşku ile karşılanmasının nedeni; Dolapönü'nün verdiği bilgileri, kitabın sonunda Türkçe, Arapça Süryanice kaynaklar belirtmekle birlikte, dipnotlar ile bu kaynakça arasında bir ilişki kurmamasıdır. Kaynakların ne değerde bilgi içerdiğinin açıklığı kavuşturulmaması ve bu bilgileri pekiştirecek başka kaynakların yoksunluğundan ötürü kilise ve manastırlar için verilen tarihler dikkatli bir biçimde ele alınıp değerlendirilmeğe çalışılmıştır [128].

Mardin'de Süryaniler için önemli olan yapılardan biri, şehre bir kaç kilometre uzaklıktaki Deyruzzafaran Manastırıdır [129]. Manastır ve yakın çevresindeki tepelerde, bazıları kaya içine oyulmuş eski tarihli oldukları ileri sürülen diğer manastırlar sadece bu yörede değil, tüm güneydoğu Anadolu'da yaygın olan yapı türleridir. Mardin merkezinde Şar Mahallesinde VI. yüzyıl olarak tarihlendirilen Mar Benham (Kırk Şehit, Kırklar), Behirmiz; Ulucami Mahallesinde yine VI. yüzyılda yapıldığı ileri sürülen Surp Kevork (Kırmızı); Eminettin Mahallesinin güneyinde sur dışında bodrum kısmının bir putperest tapınağı olduğu belirtilen, 189 olarak tarihlendirilen Mar Mihail; Şehidiye Mahallesinde, Mardin Metropoliti Urfalı Yuhanna tarafından 1125 yılında onarıldığı

kaydedilen, fakat kimlerin, ne zaman yaptığı bilinmeyen Mar Şmuni kiliseleri, Süryanilerin islam Dönemi öncesinde oluştuğunu ileri sürdükleri yapılarıdır [130].

İslam Dönemi öncesinde Mardin'deki oluşumun niteliği ve niceliği bilinmemekle birlikte, yörenin en eski yerleşiklerinden biri olan Süryanilerin, bir takım yapı ve yapı gruplarına neden oldukları yadsınmaz bir gerçektir. Bunu kanıtlayabilecek bazı bulguları ard arda sıralamak mümkündür. Bunlardan biri; Mardin'deki Süryaniler için çok önemli bir kilise olan Mar Benham (Kırk Şehit, Kırklar), Surp Kevork Kiliselerinin içinde yer aldığı Şar Mahallesinin, XVI. yüzyılda papaz, keşiş anlamına gelen Kıssis olarak adlandırılması, mahallenin bugüne kadar yansıyan etnik bir süreklilik içinde olmasıdır [131]. Bir başka bulgu ise, XIII. yüzyılda şehrin sahip olduğu sur kapılarından birinin adı olan Bab-ül Hammara'nın, şehrin kuzeybatısında IV. yüzyılda kurulmuş olduğu ileri sürülen Deyralhammar Manastırından kaynaklanmasıdır [132]. Dönemin tarihi olaylarının sundukları da, konuya ilişkin bir veridir. Bu Süryanilerin, Doğu Kiliseleri bütünü içinde Bizans Kilisesi ile çatışması, ayrılması ve baskılara karşı Güneydoğu Anadolu'ya yayılarak kilise ve manastırlar oluşturmasıdır. Nitekim V. yüzyıla rastlayan bu dönem Dolapönü'nün kiliseler için verdiği tarihlerle fazla bir ard zamanlılık sunmaz.

Bütün bu bilgilerin ışığında Mardin şehrinin, daha öncesi bilinmemekle birlikte IV. yüzyılda bir Kale olarak varlığı kesindir. Kalenin dışında, bugünkü şehrin çekirdeğini oluşturan kısmın, şehrin üzerinde yer aldığı yamacın iklim ve topoğrafik niteliklerinin, ilk yerleşmelerin burada şekillenmesini desteklemiş olacağı açıktır. Şehrin dışındaki Deyrüzzafaran ve çevresindeki manastırlar, sur dışındaki Deyralhammar manastırı, manastır kavramı içinde değerlendirilirse yerleşim birimlerine pek ihtiyacı olmayan yapı türleridir. Ancak bugünkü geleneksel şehir sınırları içinde kalan VI. yüzyıl

ürünleri oldukları ileri sürülen Mar Benham (Kırklar), Behirmiz, Surp Kevork gibi kiliselerin ise kilise tanımına bağlı olarak bir cemaatinin varlığına işaret ettikleri de açıktır. Bu cemaat Kale'deki mevcut topluluk olabileceği gibi, aşağıda bugünkü şehirde, kiliselerin yanı başında da yerleşmiş olabilir. Kiliselerin diğer benzeri dini yapılarda olduğu gibi cemaatlerinin içinde yer alması eğilimi düşünülürse, bu ikinci ihtimal akla daha yakın gelmektedir. Nitekim Kale'de kilise, yapı ya da kalıntılarından tarih boyunca hiç söz edilmez. Bu durumda Süryanilerin Kale'den çok aşağıda kiliselerin yanında, belki de yöredeki yerleşikliğin ilk müvelerini oluşturdukları öne sürülebilinir. En azından IV. yüzyıldan beri var olan Kale'nin sosyal ve ekonomik hareketliliği olan bir topluluğa mekân olduğu açıktır. Bu topluluğun kendi ticaretini Kale dışında oluşturması çağın ticari dinamiklerine aykırı olmayan bir ihtimaldir. Seyyar nitelikte, panayır olarak düşünülebilecek ilk alış-veriş birimlerinin, sonradan oluşan geleneksel çarşının da yakınında yer aldığı Şar (Kıssis) Mahallesi ve çevresinde gelişmiş olabileceği bir başka ihtimal olarak görünmektedir. Sonuçta ekonomik ilişkilerin, din unsurunun ve evlerin IV., V., VI. yüzyıldarda Şar (Kıssis) Mahallesini merkezliyerek var olabileceği düşünülebilinir bir sonuçtur.

Mardin, varoluşunun İlkçağlardaki belirsizliğinde kendisinin de içinde bulunduğu bölgeye de egemen olan ve sahip oldukları yerleşmelerde derin izler bırakan -özellikle Anadolu ve Ön Asya şehirlerini yapısal anlamda etkileyen- Helenistik, Roma, Bizans çağlarının önemli bir kanıtını taşımamaktadır. Ancak eski çağlardan beri önemleri saptanmış yerleşmelere ulaşan yolların düğüm noktasında yer alması; yoğun savaşların yaşandığı yörede topografik durumunun sağlayacağı savunma üstünlüğü gibi olgular da düşünülerek, yorumlanması gereken bir şehirdir. Arap istilası ile birlikte burada egemen olan ilk

İslam Devleti Emevilerin devraldığı şehrin niteliksel ve niceliksel özelliklerinin bilinmemesine karşın; bazıları ihtimalden öteye gitmese de,şimdiye kadar sıralanan veriler islam Döneminden önce Mardin'in ne olduğu sorusunun dikkatli bir biçimde ele almak gerekliliğini doğurmaktadır.

2.1.2. İslam Dönemi

2.1.2.1. Arap - İslam Dönemi

Araplar 636'da, Yarmuk'ta Bizans'a karşı kazandıkları zaferi izleyen süreçte,önce Suriye'nin başkenti Antakya ve bölge şehirlerini, daha sonra da Bizans Mezopotamya'sını işgal ederler [133]. Mardin'de İslam Döneminin başlaması, Arapların kuzeye yayılma hareketleri sırasındadır. Türk olmayan Müslüman unsurların egemenliğinde olan Mardin'deki bu dönemin imar faaliyetleri belgelere geçmiş bilgiler ile ayrıntılı olarak açıklanamamaktadır. Ancak şehrin İslam Dönemi öncesinin belirsizliğinin devam etmediğini, giderek azaldığını da yadsımamak gerekir. İslamiyetin gelişmesi, yayılması, Arap kültürünün oluşması, Ortadoğuda yeni bir bakış açısını ortaya çıkarmıştır. Arap bilim adamlarının kendilerini Dünya'ya kabul ettiren eserlerinin yazıldığı bu çağlardan kalan Arap coğrafyacılarının, tarihçilerinin ve gezginlerinin yapıtlarında, Mardin'le ilgili tanımlara daha sık rastlanır. X. yüzyılda tarihçi Belazuri, coğrafyacı İstahri ve İbn El Fakih, XI. yüzyılda hukukçu Tabari, filozof İbn Miskavayh gibi bilim adamları, zaman zaman şehrin sosyal, ekonomik, siyasal durumuna değinirken; zaman zaman da geleneksel şehir mekânına ilişkin bilgiler verirler. Buna göre Tabari'de yer alan Hamdaniler ile Halife Mütezid arasındaki savaş sırasında Kale'deki tahkimatın tahrip olduğunu belirten not [134], Mardin'in kalabalık büyük çarşıları olan sur dışı mamur,tepe üzerinde büyük bir şehir tanımlaması

ile İbn Havkal'ın ve İstahri'nin izlenimleri; Mardin X. yüzyıl ortalarında geleneksel şehrin hangi ögelerine sahip olduğunu göstermektedir [135]. Ancak daha önce açıklandığı gibi bilgilerdeki ayrıntıların azlığı nedeniyle,şehirdeki yapıların biçimsel özellikleri, çeşitleri bir soru olarak kalmaktadır. Nitekim daha önceki uygarlıkların ürünleri göz ardı edilse bile, İslamiyetin neden olabileceği yapı ve yapı gruplarından söz eden kaynaklar bulunamamaktadır. Mardin'in anıtsal yapıları üzerinde ayrıntılı bir incelemeye giren Ara Altun, bunların dönemlerini tesbit etmeye çalışmıştır. Konuya ilişkin kayıtlar, kitabeler, çağının toplumsal koşulları göz önüne alınarak tarihlendirmeler yapılmıştır. Sonuçta ise herhangi bir yapıyı islam Dönemine maletmek mümkün olamamıştır [136].

Mardin'in bir Türk şehri olmadan önce VII. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar devam eden İslam Devletleri egemenlikleri sırasında; IV. yüzyıldan varlığı bilinen, X. yüzyılda kayıtlarda yer alan Kale'ye,yine X. yüzyılda tesbit edilebilen yoğun bir Dış Mahalle ve şehir surlarına sahip olduğu görülmektedir [137]. Geleneksel şehrin bu önemli ögelerinin var olması Mardin'in bir yerleşmenin geçireceği ve önemli ilişkileri içeren bazı evreleri tamamlamış olduğunu gösterir. Bu durumda ise ilk İslam Devletleri döneminde diğer yapı türlerinin, en azından dini yapıların üretilmediğinin düşünülmesi yanlış bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir.

Anadolu'daki geleneksel şehirlerin incelenmesinde Özellikle Güneydoğu Bölgesi dışındakiler için şehir dokusunun çözümlenmesinde iki durumun tesbiti önem kazanmaktadır. Bunlardan biri şehirlerin Türklerden önceki Helenistik Roma daha çok Bizans dönemlerinin ne olduğudur. İkinci ise Türklerin bu alt yapı üstüne ne getirdiğidir. Mardin şehri bu anlamda sorgulandığında, içinde bulunduğu bölgenin özelliklerinin farklı sorunlar yarattığına tanık olunmaktadır. Daha önceki uygarlıklar

bir tarafa, Bizans Dönemindeki dokusu bile ihtimaller çerçevesinde düşünülen şehrin, İslam Dönemi şehri nitelikleri önem kazanmaktadır. Verilerin değerlendirilmesi ile de Mardin'in Türklerden önce, Kale'si, dış mahallesi, surları ile Ortaçağ şehri görünümünü, bir Arap-İslam şehri iken kazandığı ortaya çıkmaktadır [138].

2.1.2.2. Türk-İslam Dönemi

Bir ara Selçukluların da görüldüğü Mardin'de ilk Türk Devleti sayılabilecek olan Artukoğulları, bir önceki İslam Devletinden devraldığı, niteliği genel anlamda bilinen şehir mirasını, Türk-İslam Devletinin sosyal, ekonomik, politik boyutlara yansıyan özellikleri doğrultusunda geliştirmişlerdir. 1108'de Mardin'de görüldükleri hemen ilk yıllardan itibaren, yoğun bir yapım eylemine giren Artukoğullarının sosyal, ekonomik ve politik gücü, şehirde bazıları Türk Dönemi Anadolu mimarisinde ön ya da ara örnek olabilecek yapı ve yapı gruplarının üretilmesine imkân sağlamıştır. Türk Dönemi şehir dokusunun; Artukoğullarının göçebe ve yerleşik düzenden kaynaklanarak yaşam biçimlerini oluşturan geleneklerinin yanı sıra; İslam, belki Bizans ve/veya yörenin öncül sakinlerinin katkıları ile oluşmuş olan yerli geleneğin etkisi ile yaratılmıştır.

Mardin'de üçyüz yıl egemen olan Artukoğulları döneminde, şehre gelen gezginlerden, XIII. yüzyılda Arap coğrafyacı Yakut, Dış Mahallenin büyüklüğünden evlerin üst üste yapıldığından ve hankâh yapılarının çokluğundan; XIV. yüzyılda İbn Battuta şehrin islam uygarlığının en yetkin yapıları ile donanmış olduğundan söz ederler [139]. Gerçekten de Artukoğulları, sınırları çizilmiş bir şehir olarak ellerine geçen Mardin'de cami, medrese, zaviye, türbe işlevleri ile yüklü yapılar yaparak, şehre kısa zamanda Türk-İslam kimliğini kazandırmışlardır.

Türklerin Anadolu'ya gelmeye başladığı XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar olan sürede, Türk Anadolu'sunun içinde bulunduğu varlık ortamında, Artukoğullarının geleneksel şehir mekânını biçimlendiren, sosyal ve ekonomik zenginliklerinin göstergesi olan yapı ve yapı gruplarının, özünde yeni yorumlar getirmek amacı olan bir davranışla ele alındığı anlaşılmaktadır. Kuzey Suriye ile Anadolu arasında ara bölge olma özelliği taşıyan bu yörede, XII. ve XIV. yüzyıllarda egemen olan Artukoğulları, benimsedikleri mimari değerler ile Anadolu'dan farklı ancak zaman zaman ona örnek olabilecek özgün bir mimarı ortam yaratmışlardır. Bu anlamda Anadolu'da külliye, hamam gibi yapı türlerinde ilk olabilecek örneklerin; yine Anadolu'da gelişerek başka boyutlara varacak olan cami ve medreselerdeki bazı plan şemalarının önemli uygulamalarının Mardin'de yoğunluk kazandığı görülür[140]. Bu yapı türleri üretilirken, bugün tesbit edilen şehir dokusunun genel sınırlarının o çağlarda da geçerli olduğu görülür. Ancak yapımına Artukoğulları döneminde başlanıldığı sanılan Kasımiye Medresesinin sur dışında olması belki de şehrin büyütülme isteğine bağlı olarak gelişmiş bir durumdur. Bunun dışında Artukoğulları mimari ürünlerini oluştururken herhangi bir odak noktası yaratmamışlar homojen bir biçimde şehir dokusuna yayılmışlardır.

Mardin'de Artukoğullarından sonra yapısal anlamda veriler bırakan diğer Türk devletleri Akkoyunlular ve Osmanlılardır. Her iki dönemde de Artukoğulları çağında edinilen yapım eylemindeki anlayışın sürdüğü görülür. Dini ve sosyal amaçlı yapıların üretilmesine devam edildiği, ancak bir önceki dönemdeki yeni yorumlar getirme davranışının yerini tekrara bıraktığı bir gerçektir. Geleneksel şehrin sınırları içinde gelişim, Artukoğulları döneminde olduğu gibidir. Akkoyunlu ve Osmanlıların egemenlikleri sırasındaki yapım eylemlerinin de belirgin bir biçimde sur dışına taşmadığı görülür. Ancak Akkoyunlular ve Osmanlılar döneminde bazı örneklerde bu eğilimin

varlığı da tesbit edilebilmektedir. Bu bağlamda Akkoyunlular Döneminde, XV. yüzyılda şehrin güneybatısında Kasımiye Medresesi ,Cihangir Bey Zaviyesi ; Savurkapı yakınında sur dışında Hamza-i Kebir ve Hamza-i Sagir zaviyeleri yapılmıştır. Osmanlılar Döneminde ise XVII. yüzyıl sonu tarihli Zairi Camisi, XIX. yüzyıl Şeyh Hamit Türbeleri sur dışına taşan yapılardır.

Artukoğulu egemenliğinden sonraki Türk Döneminin en önemli bir başka tesbitinde de, bir önceki yapılarda kendini ortaya koyan yerli geleneğin devam etmesidir. Özellikle Osmanlı Dönemin'de bu davranışın kendine özgü karakteri ile sürdüğü, XVI. yüzyıldaki klasik ve batılılaşma etkisindeki Osmanlı sanatının Mardin'de örneklenmediği görülür. Ancak XIX. yüzyıl sonlarında biçimsel anlamda gelenekten farklı bir anlayış mimaride egemen olmaya başlar. Batı etkisindeki Osmanlı mimarisinden değişik işlevli yapıların üretilmesi konusunda etkilenen Mardin'de, XIX. yüzyılın sonlarında bazı kışla, idare ve okul binaları yapılmıştır [141]. XIX. yüzyılda batılı gezginlerin bir uğrak yeri haline getirdikleri Mardin'i Olivier, yayılmış görüntüsüne rağmen şehirden çok köye benzetirken; aynı yıllarda Dupré, kuruluşu dolayısıyla anfitheatre görünümündeki şehri düzensiz bulur [142]. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Buckingham, Dupre'nin düşüncesini destekler-cesine tepenin doğu ve güney taraflarında kurulu olan şehrin belki de topografyasından ötürü böyle algılandığını ilave eder [143].

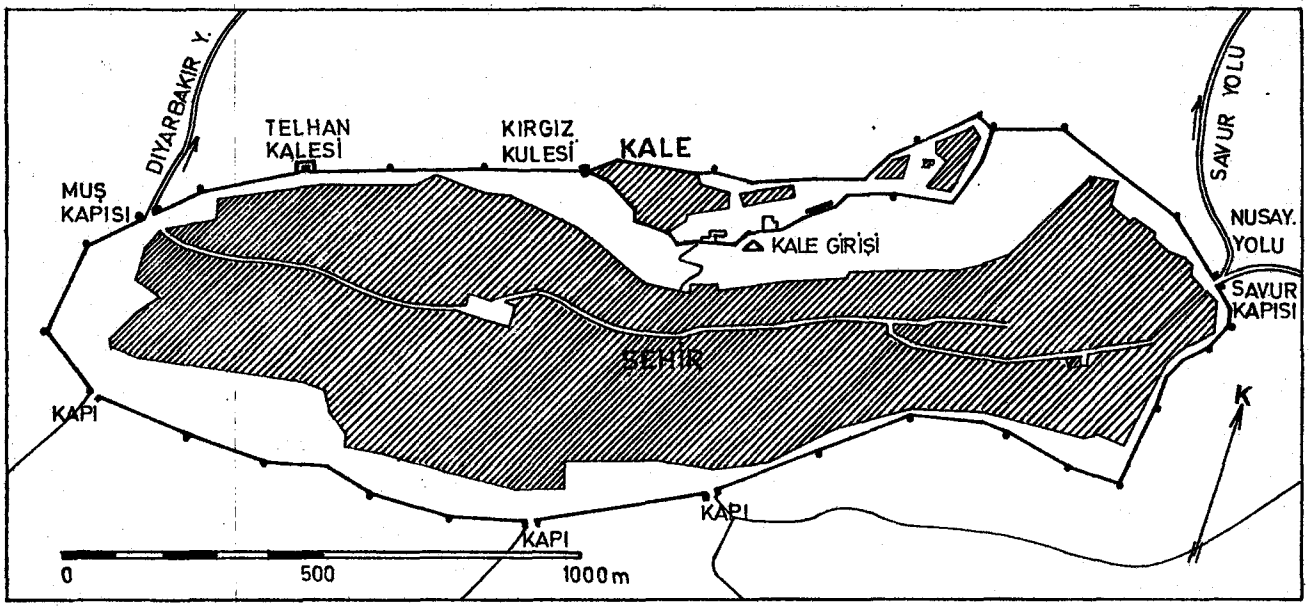
Cumhuriyet Dönemi ile birlikte batıdaki şehirlerde olduğu gibi bir değişme, Mardin şehir dokusunda hemen görülmez. Sınırları sur dışına uzun süre pek fazla taşmayan yerleşmede, 1950'li yıllardan sonra güney, doğu ve batı doğrultularında bir genişleme söz konusudur. Doğuda Savurkapı Mahallesinin devamında bazı devlet yapıları ve sosyal konutlar, batıda ve güneyde ise düzensiz yerleşmeler, İstasyon çevresinde okullar ve askeri tesisler

Cumhuriyet Dönemindeki geleneksel şehrin sınırlarını aşan yapılanmalar olmuştur.

2.2. Geleneksel Şehir Dokusunu Oluşturan Ögeler

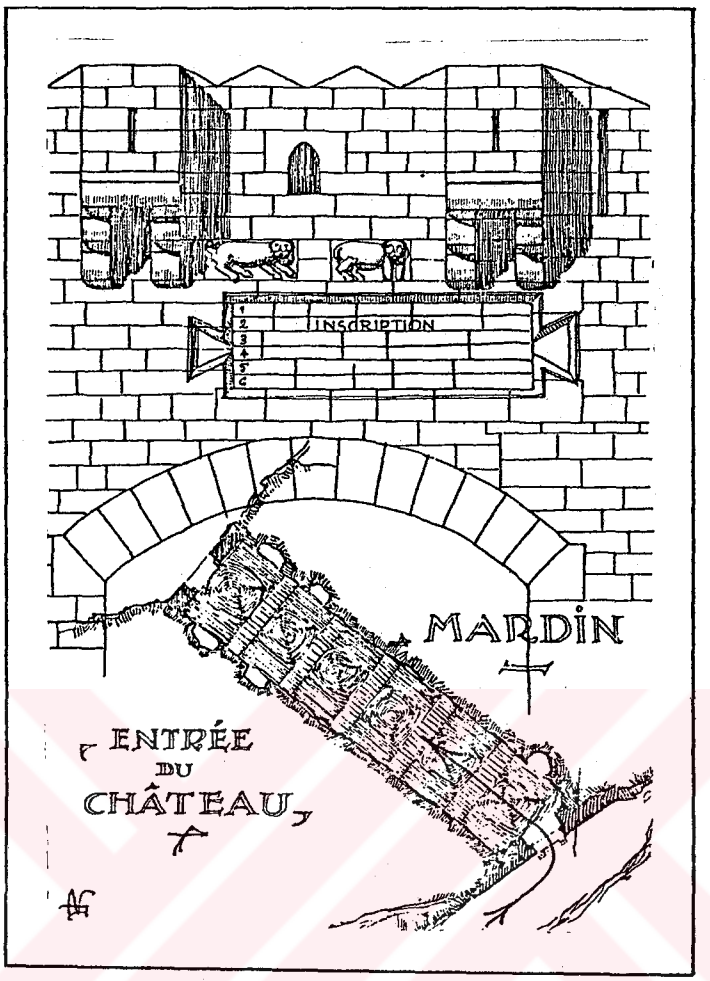
2.2.1. Kale ve Şehir Surları

Mazı Dağı eşiğinde, bir tepede yer alan geleneksel Mardin şehri iki bölümden oluşur. Bunlardan biri, tepenin 1200 metre yüksekliğinde, en üst kotundaki, doğudan batıya 800 metre, kuzeyden güneye en dar yerinde 30 metre, en geniş yerinde 150 metre boyutlarındaki düzlüğe kurulmuş olan Kale'sidir [144]. Kale'nin üzerinde bulunduğu bu düzlük aşağıda -Ortaçağ'da asıl şehir niteliğini kazanan- dış mahallenin üzerinde kurulu olduğu yamacın eğiminin bittiği noktadan itibaren sarp kayalıklar biçiminde yükselerek oluşmuş doğal bir kale gibidir (Bkz: Harita 2.1; Fot. 1,3,4). Doğanın izin verdiği ölçüde, burçlar yapılarak savunma yetisi kuvvetlendirilen Kale'ye güneyden, Kale'nin üzerinde bulunduğu alanı hemen hemen ortalayan bir bölgeden girilmiştir (Bkz: Şekil 2.1; Fot.5).
Tarih boyunca ele geçirilemez olarak ün yapan Mardin Kale'sinden ilk bahseden yazar IV. yüzyılın Bizanslı tarihçisi Ammianus Marcellinus'tur [145]. Marcellinus'tan sonra, Iustinianos Döneminin tarihçilerinden Filistinli Prokopios'un tesbitinin dışında, uzun süre Mardin Kalesinden söz edilmez [146]. VII. yüzyılda Arap istilası ile birlikte Mardin'de başlayan İslam Devletleri Dönemi, Arap bilim adamlarının Şehirle ilgilenmelerine neden olmuş ve uzunca bir aradan sonra Kale'ye ait bilgiler edinmeyi mümkün kılmıştır. Ancak IV. yüzyıldaki ilk saptama ile Kale'nin yeniden tariflendiği dönem arasındaki zaman dilimi karanlık kalarak, yorumlanamamıştır. XIX. yüzyılda Dupré, Kale'nin çok eskiden kaldığı ve Bizans İmparatorları tarafından onarıldığı izlenimleri ile bu karanlığa ışık tutmaya çalışmışsa da diğer

Harita 2.1- Mardin Şehir Surları ve Kalesi (A.Gabriel)

bilim adamlarının -somut kaynakların eksikliği nedeni ile- katılmadıkları bir düşünce olarak kalmıştır [147]. Bütün belirsizlikler Kale'nin tanımlanabilir dönemlerinin, IV. yüzyıldaki Kale'nin ne ölçüde bir devamı olduğu sorusunu cevapsız bırakmaktadır. X. yüzyılda Al-Baz (Şahin) denen Kale'nin, XIV. yüzyılda Kal-at Şahba, Kal-at Kuh olarak anıldığı bilinir [148]. XV. yüzyılda Mardin'e gelen Barbaro, Dış Mahalle'den 50" yükseklikte olan ve merdivenler ile ulaşılan Kale'de içlerinde yoğun bir nüfusla 300 kadar evin olduğu ve evlerinkinden başka duvarlar olmadığını belirtir [149]. XVI. yüzyılda birçok onarım geçiren Kale'ye 2 fersahta çıkıldığını yazan Evliya Çelebi, bu heybetli yapının yer altındaki mağara ve mahzenlerinde tahıl saklandığını, sarnıçlarında ise su biriktirildiğini; Katip Çelebi ise, bu suyun şehre yetmediğini anlatır [150]. XVIII. yüzyılda Niebuhr yeterince sağlam fakat tahrip olmuş olarak niteledigi Kale'de 80'ini oturulabilir 200 kadar ev bulunduğunu tahmin eder [151]. XIX. yüzyılın başında Olivier, Bağdat Paşasının yeni tamir ettirdiği harabe halindeki Kale'nin şehre egemen olduğunu; bir

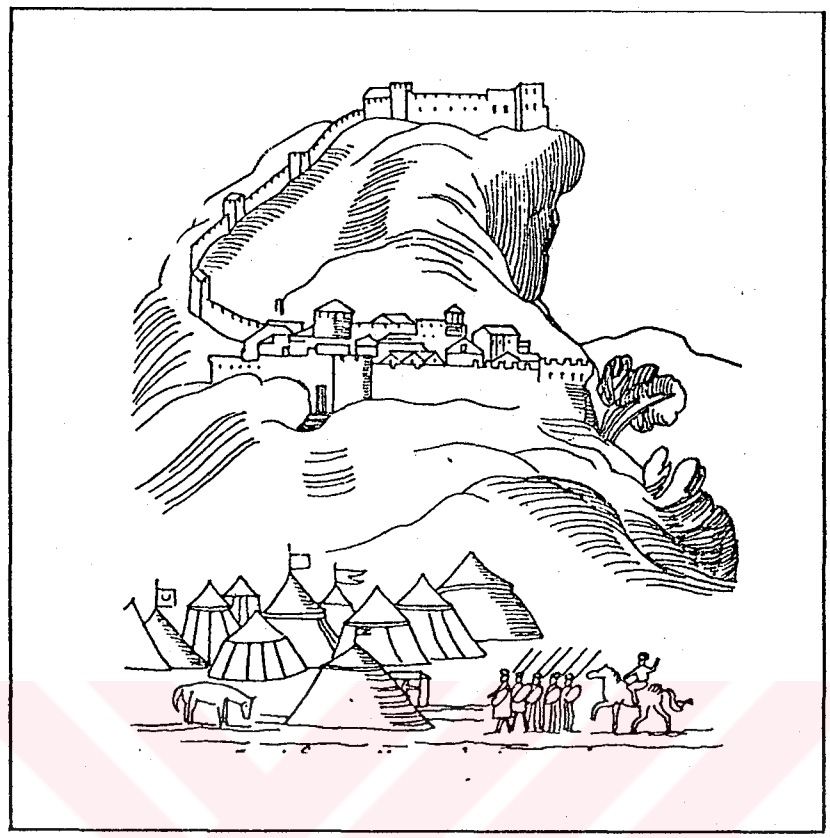

Şekil 2.1- Mardin Kalesi Giriş Kapısı (A.Gabriel)

başka gezgin Buckingham, heybetli ve savunmasını güçlü bulduğu Kale'de 50 askeri ile birlikte Mütesellimin kaldığını; 1891'de Cuinet Kale'de ve Dış Mahallede toplam 4991 ev bulunduğunu belirtirler [152]. 1930 yılında Gabriel, harabe halindeki bazı anıtsal yapılar ile tek sivil mimarlık örneği Konak'ı bulduğunda Kale son derece tahrip olmuş durumdadır [153]. Bugün ören yeri görünümünde olan Kale'de artık Gabriel'in belgelediği Konak da yoktur. Tesbit edilebilen yapı kalıntıları, Kale girişinin hemen üstündeki, XV. yüzyılda Akkoyunluların bir Artuklu yapısı üzerine yaptıkları sanılan Kale Camisi; doğuda halk söylencelerinin Halife Ömer dönemi , belgelerin XIII. yüzyıl olarak tarihlendirildiği Hızır (Kale, Akkoyunlu) camisidir [154].

İki bölümden olduğu daha önce belirtilen şehrin ikinci bölümü, Kale'nin altında, tepenin güney yamacında, tarih boyunca zaman zaman Dış Mahalle olarak anılan kısımdır. Burasının tam olarak hangi dönemde bir yerleşim yeri niteliğini kazandığı bilinmemekle birlikte, X. yüzyılda, İstahri, İbn Havkal gibi Arap bilim adamlarından, Dış Mahallenin etkileyici büyüklüğünün, yapı bolluğunun dikkatleri çektiği anlaşılmaktadır [155]. Bu yoğun dış mahallenin koruyucu sur duvarının da ilk yapım tarihi henüz saptanamamıştır. Ancak Halife Mütezid'in Mardin üzerine yürüdüğünde, buradaki tahkimatın yıkıldığı şeklindeki tarihi notun, Kale'ye olduğu gibi, şehir surlarına da ait olabileceği yorumunu yapan Altun bu durumda surların yapımının Hamdanilere kadar bağlanabileceği düşüncesini ortaya koyar [156]. Şehir surları ile ayrıntılı bilgiyi, XIII. yüzyılda ibn Şaddad verir. Şehrin hendekli bir sur ile çevrili olduğunu yazan ibn Şaddad, Bab es Sor, Bab-ı Kıssis, Babü'üz Zeyt, Bab-ı Şavat, Bab-ı Cedid, Bab-el Hammara adlı altı kapının surlarda yer aldığını, bunlardan Babü'üz Zeyt ve Bab el Hammara'nın dışındakilerin açık olduğunu not düşer [157]. XIX. yüzyıl başında Dupré'de 1792 yılında Bağdat Paşası tarafından onarılan surların, doğuda Muş, Sor ve güneyde Vairi olmak üzere üçü açık dört kapısı olduğunu açıklar [158].

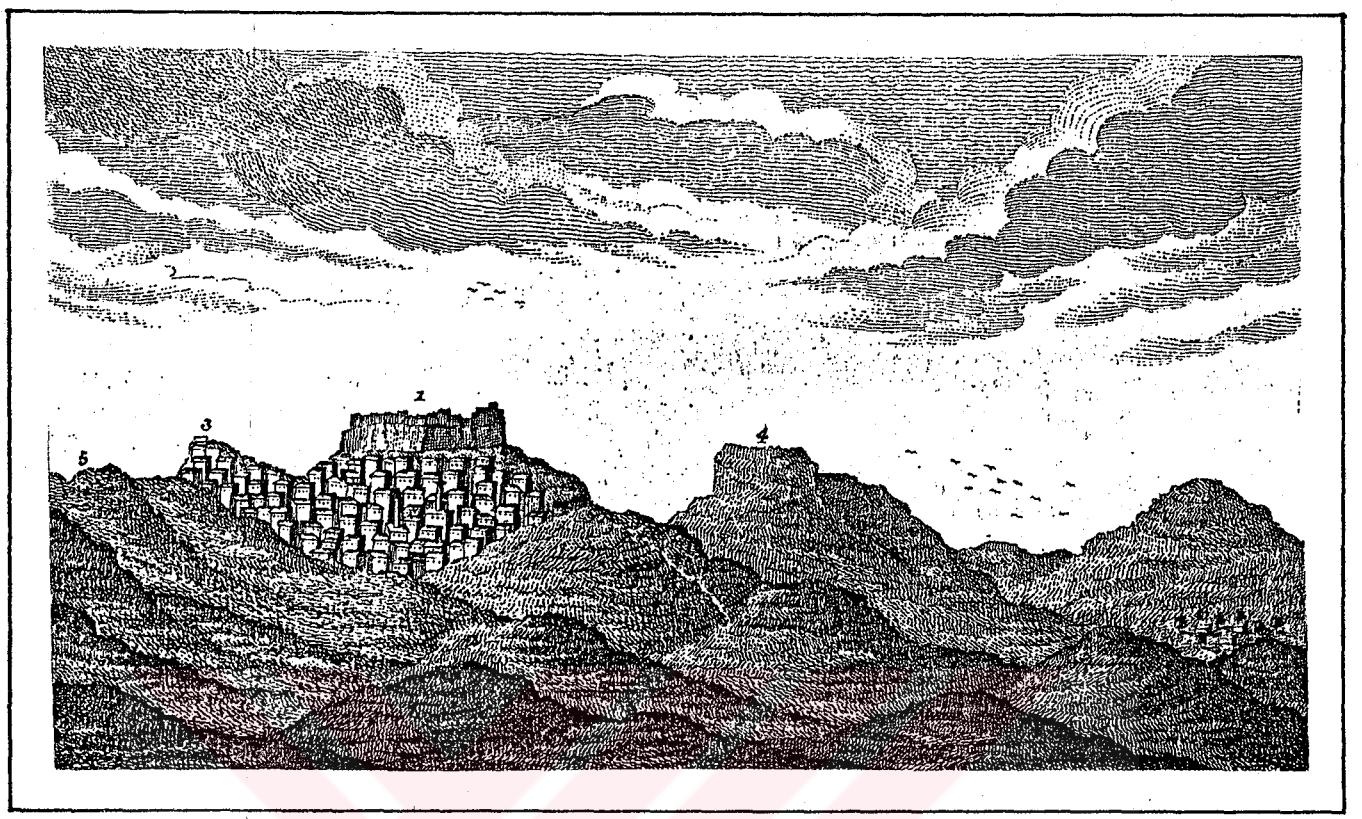
XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde, Buckingham, şehrin Kale'den başlayarak iki taraflı bir surla çevrelendiğini; aynı yüzyılın ortalarında Aucher-Eloy, bu surların iyi durumda olduğunu belirtir [159]. Şehir surları ile ilgili bu yazılı belgelerin yanı sıra, XVII yüzyıldan La Boullaye-Le Gouz'un, XVIII. yüzyıldan Niebuhr'un, XIX. yüzyıldan Buckingham'ın gravürleri ile de bir fikir edinmek mümkün olabilmektedir (Bkz. Şekil 2.2, 2.3, 2.4). XIX. yüzyılın sonlarında Cuinet'in yüksek bulduğu surların, 1930'larda Gabriel ancak kalıntılarını görebilir [160]. Zaman içinde bazen doğal afetler, bazen de savaşlar nedeniyle

Şekil 2.2- XVII. Yüzyıl Mardin Görünümü (La Boullaye-Le Gouz)

yıkılan, tamir edilen sur duvarı izlerine, bugün ancak bazı noktalarda, örneğin, Savurkapı Mahallesinin güneydoğusunda, sur üstü yerleşmelerinin temellerinde rastlanabilmektedir [161].

Buraya kadar çizilen görünümlerden, verilen bilgilerden dış mahalleyi çevreleyen sur duvarlarının bağlandığı Kale'nin önceleri asıl yerleşmeyi içerdiği, şehir işlevini yüklendiği ve uzunca bir zaman da böyle tanımlandığı ortaya çıkmaktadır. Cuinet'nin verdiği ev sayısına bakılırsa, bu arada Kale'nin giderek azalan bir biçimde iskan eylemini XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam ettirdiği, simgesel bir değer kazandığı ve şehrin artık Dış Mahallede sürdüğü görülür.

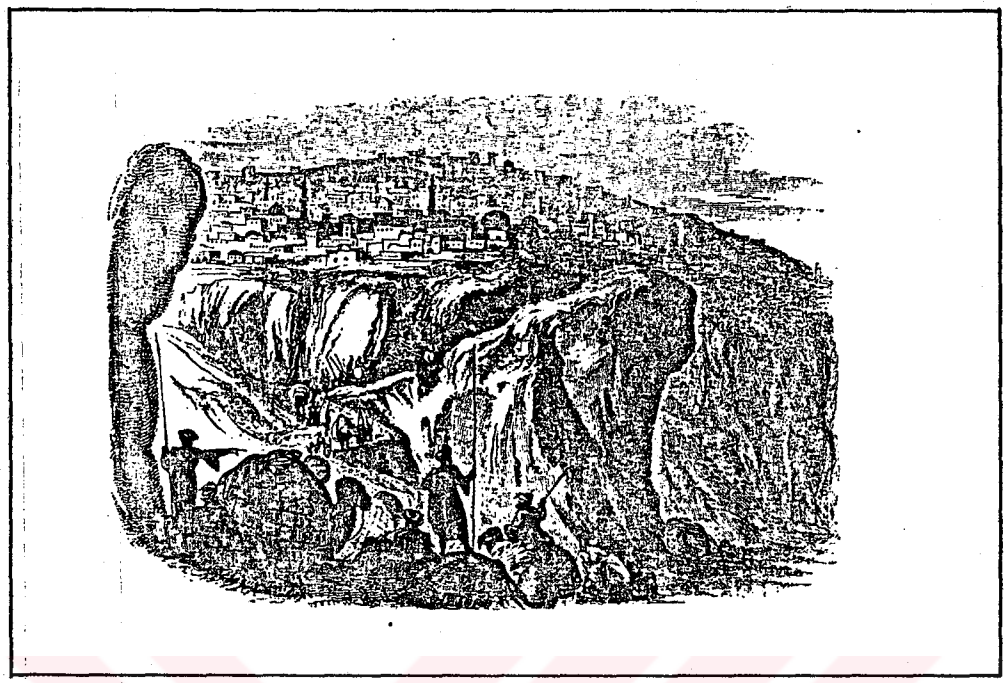
Şekil 2.3- XVIII.Yüzyıl Mardin Görünümü (C.Niebuhr)

2.2.2. Sokaklar ve Meydanlar

Bulunduğu tepenin güney yamacında 2,5-3 kilometre boyunda ve en geniş yeri 500 metre olan arazide çizgisel gelişmişlik göstererek yer alan Mardin, yapılanma alanının sınırlılığı nedeni ile sivil ve dini mimarlık örneklerinin daha çok da evlerin oluşturduğu yoğun bir dokuya sahiptir. Bu dokunun en belirgin özelliği Anadolu'daki eski yerleşmelerin bir çoğunun ve Türk Döneminin karakteristiği olan organik sokaklarıdır. Bütün yapı türlerinin şehir dokusu içindeki homojen dağılımlarına ve bir odak noktası yaratma çabalarının olmamasına uygun olarak, sokakların oluşmasında da bir kademelenme söz konusu değildir [162]. Bir Ortaçağ şehrinin en önemli merkezi olan ticaret ilişkilerini içeren bölge de bile ulaşımın farklılık göstermediği Mardin'de, sokakların ne boyutlarında, ne de yönlendirilmelerinde bir önem sırası

güdülmediği anlaşılmaktadır. Ancak sokakların oluşmasındaki bazı biçimlenmeler bir özelleşme olarak görülmektedirler. Örneğin; bir ya da birkaç eve hizmet veren çıkmaz sokaklar, sokaktan evlere girişte yapılan sahanlıklar, Sokakların bazen üstlerinde altta bir geçit bırakarak (kabaltı) yapılanmalar gibi durumlar ortak kullanım alanları ile özel kullanım alanlarının, daha başka bir deyişle mülkiyet hakkının nerede başlayıp nerede bittiğinin önemli göstergelerindendir (Bkz: Fot.10-16).

Sokakların, önceden planlanmadığı kolaylıkla anlaşılabilen şehir dokusunda, boyut olarak çağın ulaşım özelliklerinin, yönlendirme olarak da, özünde arazinin etken olduğu parselasyonun belirleyiciliğinde ortaya çıktığı tesbit edilebilmektedir. Şehir içi ulaşımında, endüstri öncesi yerleşmelerde olduğu gibi, yaya ulaşımının önemli bir yer tuttuğu Mardin'de sokakların boyutları, insanın yanı sıra ulaşım aracı olarak bölgede kullanılan eşek, at ve devenin ölçüleri de dikkate alınarak, oldukça dar yapılmıştır. Doğu-batı yönünde yerleşmeğe elverişli yamacın belirlediği şehir dokusu içinde yine aynı etkiyle gelişen, üzerinde geleneksel yapıların bulunduğu parseller arasında sokaklar, doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda oluşmuşlardır. Sokaklar, doğu batı yönünde, şehrin üzerinde bulunduğu yamacın paralelinde, bazen eğimli bazen düz; kuzey-güney doğrultusunda ise bunlara dik konumda ve eğimden dolayı artık basamaklaşarak merdivene dönüşmüştür. Yüksek kalın taş duvarlar ile yapılardan ayrılmış olan sokakların onlarla olan ilişkisi doğu, batı ve kuzeydeki sokaklarda giriş kapıları ve havalandırma pencereleri düzeyinde iken; geleneksel yapıların cephelerinin açıldığı manzara yönü olan güneydeki sokaklar, bu avantajdan faydalanarak evler ile ilişkinin cephe düzleminde de kurulduğu sokaklardır.

Şekil 2.4- XIX. Yüzyıl Mardin Görünümü (J.S.Buckingham)

Yinelendiği üzere dokusundaki yapılanmaların son derece yoğun olduğu Mardin'de, sokaklar bazen bir çeşme ile buluştuğunda ya da birden fazla sokağın kesişme noktasında kendiliğinden oluşan ve meydan olarak nitelendirilebilecek genişlemeler, çok az olan yapılanmamış alanlar ve yapıların sahip olduğu avlular dışında şehirdeki yegane boşluklardır. Geleneksel şehrin sokak, çıkmaz sokak, meydan biçiminde ortaya çıkan ulaşım ağının spontane bir biçimde oluştuğu izlenimine karşın, hemen hemen bütün boş alanlarda doğal taş döşeme kaplamasından, kabaltı denilen gölgeli geçitlere ve onların boyutlarına kadar her türlü birimde, örtülü bir planlamanın varlığı hissedilmektedir.

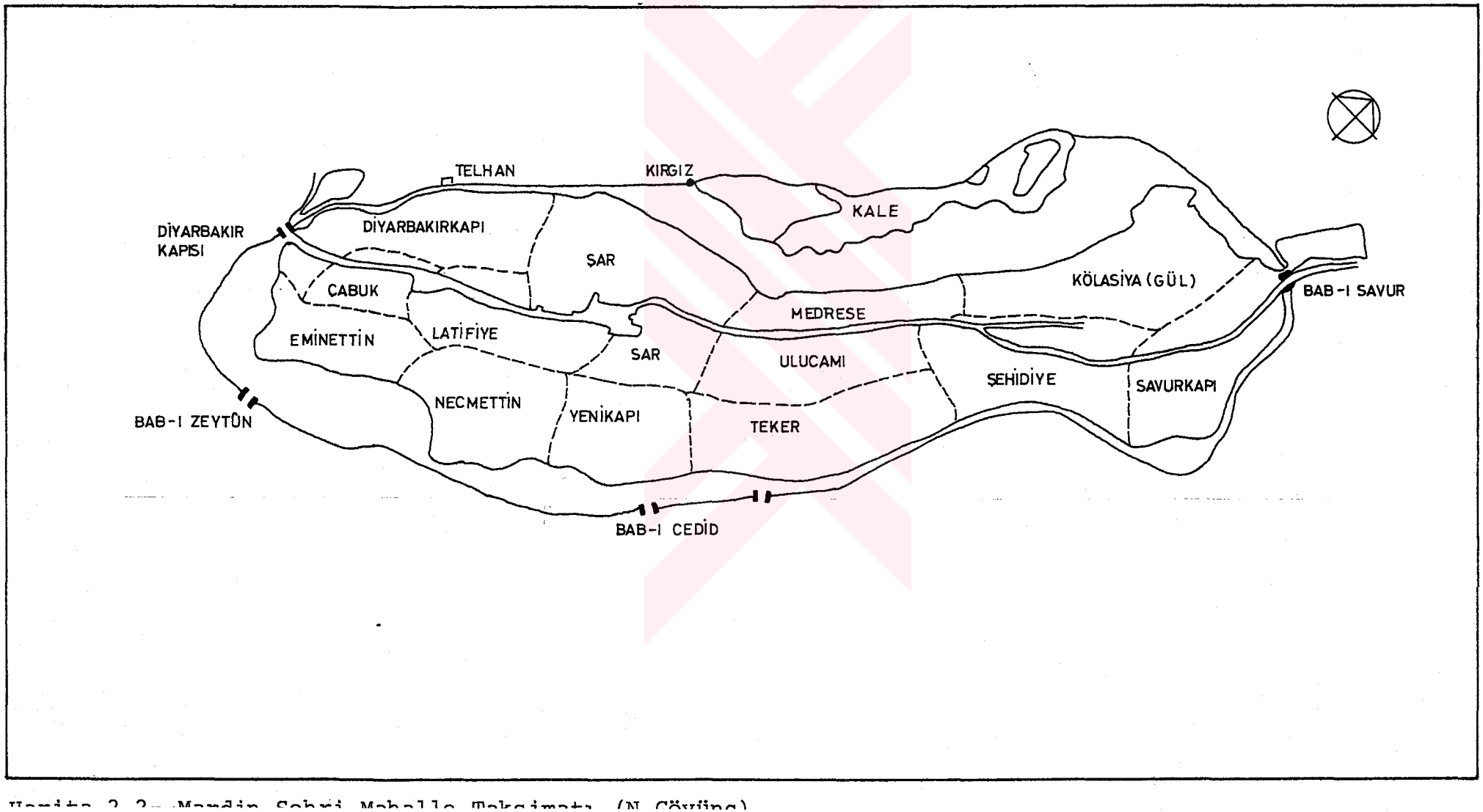
Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar geleneksel şehir sınırlarını ve dokusunu koruyan Mardin'de; şehir içi yol ağında hiçbir şekilde bir arter yaratma çabası görülmez. Ancak Mustafa Kemal'in gelişinden önce, doğu-batı doğrultusunda şehri ortalayarak yapılan Anayol ve 1960 yıllarında güneyde şehrin dışından geçen Yeni Yol, geleneksel

şehir dokusuna bu anlamdaki yegane müdahalelerdir. Bunların dışında orijinal sokak dokusu, bazı yapısal bozulmalara uğramakla birlikte günümüze kadar gelebilmiştir.

2.2.3. Mahalleler

Mardin'in geleneksel şehir dokusunun anlaşılmasında yapısal anlamda somut olarak var olan ögelerin araştırılmasının yanı sıra, fiziki bir mekân olarak tanımlanamamakla birlikte içerdiği bilgiler nedeni ile mahallelerin de açıklanma zorunluluğu doğmaktadır. Nitekim çalışmalarda; mahallelerin etnik özelliklerinin, süreç içinde kazandıkları niteliklerinin, geleneksel şehrin diğer ögelerini ve şehir dokusunun bütününü etkileyerek dolaylı da olsa fiziki mekânların yaratılmasına katkıda bulundukları anlaşılmaktadır.

Şehrin mahalle dokusunun tarihi gelişimi izlendiğinde, Cumhuriyet Dönemi ile son durumunu alan idari bölünmenin, aslında şehirdeki ilk biçimlenmenin aynısı olmamakla birlikte, ondan çok da farklı oluşmadığını söylemek mümkündür. Konuya ilişkin tesbit edilebilen erken veriler İbn Şaddad'ın şehrin sur kapıları ile ilgili bilgileridir [163]. Ortaçağ şehri sur kapılarının, bulunduğu mahallenin adını aldığı düşünülürse, İbn Şaddad'ın verdiği kapı adları ile mahalleler arasında bir ilişki kurmak mümkün olabilecektir. XII. yüzyılda şehrin sahip olduğu bilinen sur kapılarından Bâb-ı Kıssis'ın, Kıssıs (Şar); Bâb-ı Cedid'in, Yenikapı; Bâb'üz Zeyt'un, Zeytûn; Babû'l Hammâra'nın da Bâbû 'l Hammâra mahallelerinde yer aldığı bilinmektedir [164]. Mardin XVI. yüzyılda Bâb-ı Cedid, Zarrâka, Kıssis, Babû'l Hammâra, Kölasiya, Şemsiyye, Zeytûn, Yahudiyan, Kâmil ve Bimâristan olmak üzere sahip olduğu dokuz mahallenin adlarına bakılarak önceki idari bölünmenin izlerini sürdürdüğü görülür [165]. XIX. yüzyılda Mardin Hakimi Muhammet Bey, Şehrin idari bölünmesini onüç mahalleye ayırarak sürdürür. Buna göre

Harita 2.2- Mardin Şehri Mahalle Taksimatı (N.Cöviing)

Savurkapı (Şemsiyye), Kölasiyan, Yenikapı (Bâb-ı Cedid ve Zeytûn Mahallelerinin bir kısmı), Emineddin (Kâmil ve Bimâristan), Medrese (Sevindik), Ulu Cami (Bâb-Cedid), Mişkin, Tekke (Sevindik), Latifiye (Yahûdiyan, Kâmil ve Bimâristan), Şeyhullah, Şehidiye (Sevindik), Çubuk (Kıssis) mahalleleri şehir dokusundaki yerlerini alırlar [166]. Cumhuriyet Döneminde yeniden ele alınan idari bölünmenin sonunda şehir; Savurkapı, Gül (Kölasiyan), Şehidiye, Medrese, Teker (Tekke), Ulucami, Şar (Kıssis), Eminettin, Necmettin (Zarrâka), Diyarbakırkapı, Yenikapı mahalleleri biçiminde onbir mahalleye bölünür [167].

Mahallenin dokusunun geçirdiği evreler kronolojik bir sırayla izlendiğinde; islam şehri olgularından biri olan etnik unsurun, mahallelerin var oluş, ya da soyut anlamda yok oluşlarını belirlediği görülmektedir. Nitekim eskiden Kıssis ve Babû'l Hammâra mahallelerinde Hıristiyanların, Şemsiyye Mahallesinde güneşe tapan Şemsilerin, Yenikapının kuzeyindeki Yahûdiyan Mahallesinde Yahudilerin yoğunluklarının devamlılığı, azalması veya yok olması mahallelerin geleceğini etkilemiştir. buna bağlı olarak Hıristiyan nüfusun niteliğini verdiği Kıssis Mahallesi, topluluğun sürekliliğinden kaynaklanan varlığını günümüze kadar sürdürürken; Şemsilerin ve Yahudilerin aksi durumları kendi mahallelerinin niteliğini kaybetmesine, adlarının ve içeriklerinin değişmesine neden olmuştur. Etnik unsurların oranlarını yitirmelerinin önemli nedenlerinden biri, Arap-İslam ve Türk-İslam dönemlerinin, şehirde etkili bir biçimde yaşamlarını sürdürerek egemen olmalarıdır.

Türk Dönemi öncesinde, papaz, keşiş anlamına gelen Kıssis'in ve hemen sur dışındaki bir Hıristiyan manastırının adı olan Hammâra'nın Kıssis ve Hammara; XVI. yüzyılda Şemsilerin, Şemsiyye; Yahudilerin, Yahûdiyan; Türk döneminde de yapılmış olan Şeyh Emineddin Bimâristan'ın Bimâristan mahalle adlarını oluşturduğu görülür. Anadolu şehirlerinde, Osmanlılarda mescit, cami adına bağlı olarak gelişen

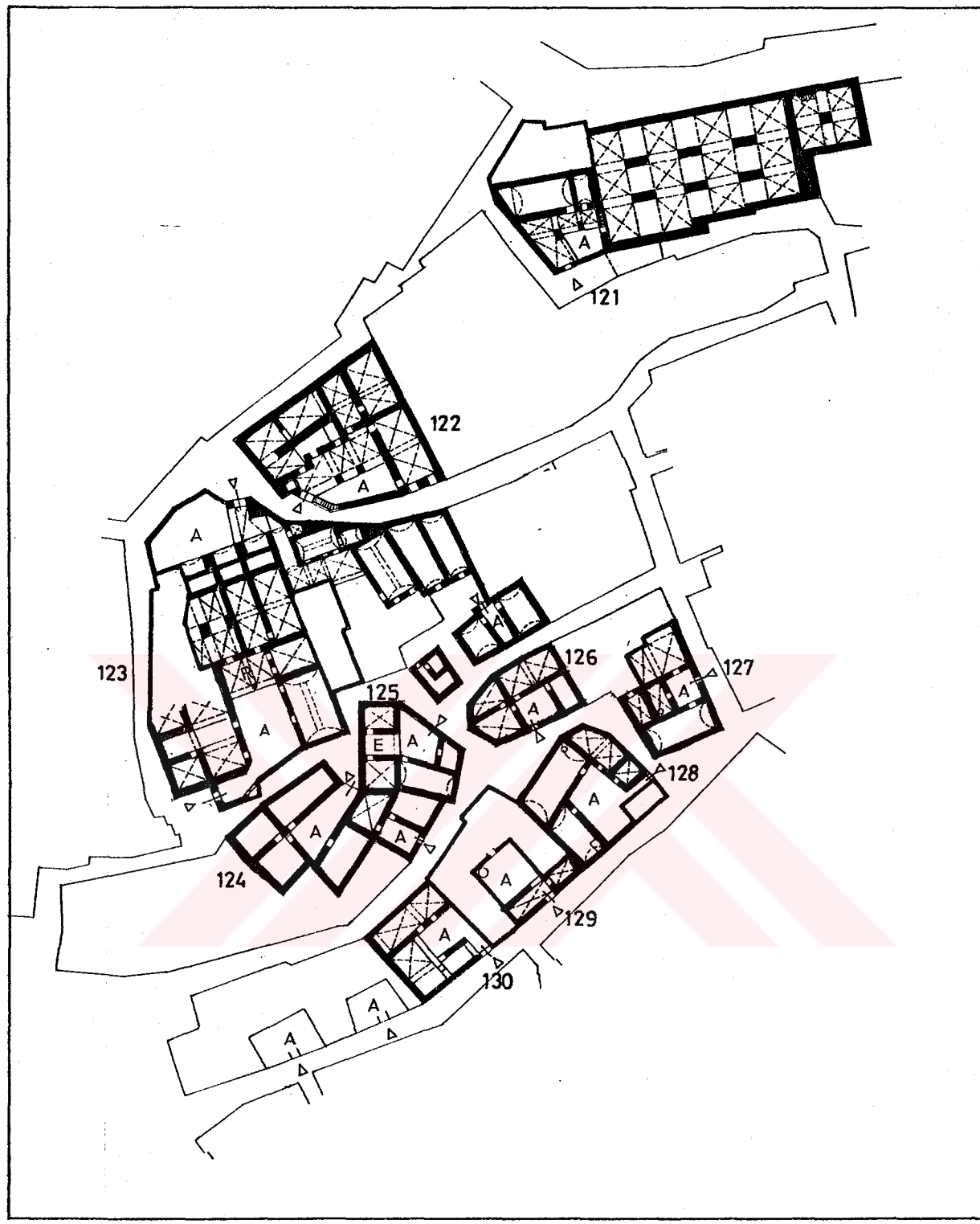
mahalle adı örneğine, Mardin'de -belki de daha öncedende olan- XIX. yüzyılda yeniden düzenlenmesine gerek duyulan idari bölünmede rastlanmaktadır [168]. Burada, Emineddin Külliyesinin, Emineddin; Zinciriye Medresesinin, Medrese; Ulu Camiinin, Ulucami; Latifiye Caminin, Latifiye; Şehidiye Medresesinin, Şehidiye mahallelerine adlarını verdikleri görülür [169]

Adları ve sakinlerinin dini ile belirlenen mahalleler, her sınıf ve bölgeden insanların, belli kurallar ve etiket çerçevesinde birlikte yaşadığı birimlerdir [170]. Gerek şehrin etkili ve zengin ailelerinin yoğunluk gösterdiği merkezi oluşturan çarşı bölgesinde gerekse diğer mahallelerde, aynı zamanda farklı statüdeki ailelerin evlerinin birlikte yer aldığı görülür (Bkz: Şekil 2.5).

Geleneksel şehrin mahalllelerinin tipik özelliklerinin Mardin'de uzun süre etkili olduğu görülür. Mardin'in endüstriyel yatırımlardan payına düşeni en az olan bir şehir olması, onun Cumhuriyet Dönemi ile birlikte köklü bir değişime girmesini engeller. Sosyal değişmelerin yansımasını bulduğu 1950'li yıllardan sonra, mahallelerin geleneksel niteliklerini kaybettiği, farklı mekânsal sonuçlara neden olabilecek yeni boyutlara kavuştuğu gözlenebilmektedir.

2.2.4. Ticaret Merkezi

Geleneksel Mardin şehir dokusunda, endüstri öncesi yerleşmelerde iç ve dış ekonomik ilişkilerin belirlendiği ve şehrin odak noktası olan ticaret merkezi önemli bir yere sahiptir. Daima yoğun ticaret yolları üzerinde yer alarak insanların ve her türden malın buluşma, değiş-tokuş yeri olma özelliği Mardin'deki çarşının niteliğini, boyutlarını etkilemiş ve biçimlendirmiştir (Bkz: F.17-19). Gerçekten de çarşı çizgisel gelişmişlik gösteren şehirde dokunun hemen

Şekil 2.5- Hacı Muhammed Kermo Evi ve Çevresi

hemen ortalarına rastlayan bölgede Şar mahallesindeki Abdülaziz Camisinin alt kısımlarında önce tek sokak olarak başlayıp, giderek birkaç sokak artarak Ulu Cami'yi kendine merkez yapıp, Reyhaniye Cami'nin önlerine kadar uzanır (Bkz: Harita 2.3). Böylece; Mardin'in geleneksel sınırlarında, bir şehir için oldukça farklı bir boyut yaratır.

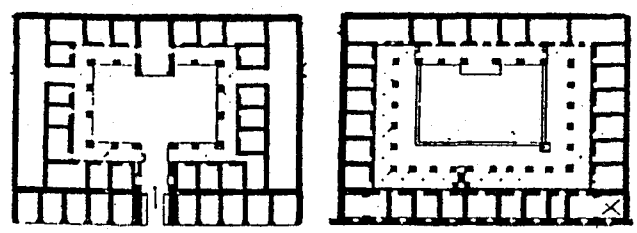
Şehrin fiziki mekânındaki bu güçlü çarşı aksının -aynen olmasa da- X. yüzyıldan beri var olduğu bilinir. Fakat daha öncesine ilişkin bilgiler edinmek mümkün olamadığından kesin bir şeyler söylenememektedir. Ancak varlığı IV. yüzyılda saptanan Kale'nin, tarihi belirsiz bir dönemden beri sosyal ve ekonomik özellikli bazı toplulukları barındırmış olduğu reddedilmeyecek bir gerçektir. Bu durumun ise başından itibaren farklı tanımlar içerse de ticaret olayına neden olacağı açıktır. Kaleye ulaşmanın güçlüğü de göz önüne alınırsa, buradaki yerleşmenin yakın çevre ile alış-veriş ilişkisi kurduğu ticari mekânının da kendine Kale içinde değil de Kale dışında yer araması akılcıdır. O zaman ilk çarşı nüvesi sayılabilecek birimlerin, sonradan Dış Mahalle - şehir niteliğini kazanan Kale altındaki yamaçta, bugünkü geleneksel çarşının olduğu bölgede kurulduğu düşünülebilinir. Nitekim yörenin yerli topluluklarından Süryanilere ait bazı yapılar da bunu destekler gibidir. Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra I. yüzyılda güneydoğuya yayılma hareketlerinin, mezhep çatışmalarının hızlandırdığı manastır ve kilise yapım eylemlerinin Mardin'deki yansımaları geleneksel şehir merkezi ve çevresindeki yapılanmalar, ileri sürülen düşüncenin bir kanıtı gibi ele alınabilirler. Bu kiliselerin varoluş nedeni olan insan topluluklarının yukarıda Kale'de ya da aşağıda kiliselerin etrafında yerleşmiş oldukları düşünülebilinir bir gerçektir. Sonuç olarak, ilk dönemlerin alış-veriş mekânının Kale altındaki yamaçta, önemi nedeni ile röper kabul edilebilir bir yapı olan ve geleneksel çarşı

dokusunun çok yakın olduğu Mar Benham (Kırk Şehit, Kırklar) Kilisesinin yakın çevresinde oluştuğu, ilk nüveden itibaren de ticaret aksının burada gelişmişliği bir varsayım olarak düşünülebilir. Bu, kaynak ve belgelere dayanmayan yanlızca şehre ait bazı tarihi ve fiziki bilgiler ile çizilen bir kuramsal görünümdür.

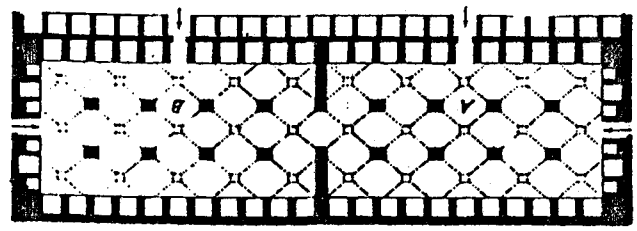
Bu yaklaşımın dışında X. yüzyılda Mardin'in büyük çarşıları olduğu bilinir. Günümüze kadar gelmiş olan geleneksel çarşı dokusunun yaklaşık boyutlarının bu çağlardan kalmış olması mümkündür. X. yüzyılda gezgin İbn Havkal'ın Mardin'i geniş çarşılı anlatması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir [171].

Mardin çarşı dokusunda diğer geleneksel Anadolu şehirlerinde de olduğu gibi, Ortaçağ şehri ticaret hayatının ihtisaslaşma ve farklılaşmasının mekânlara yansımış örnekleri görülür. XVI. yüzyıldan beri Sipahiler Çarşısı (Revaklı çarşı, Bkz; Şekil 2.6), Aktarlar Çarşısı, Kayseriyye (Bedesten, Bkz: Şekil 2.6), Çarıkçılar Çarşısı, Marangozlar Çarşısı gibi şehir merkezindeki ünitelerin yanında; şehrin ekonomisinde önemli yere sahip olan darphane, tabakhane (debbağ-hane), başhane, mumhane, buzhane, bozahane, boyahane, silahhane, dokuma tezgahları gibi çağın zenaat kollarının dış mahallelerde yapılandığı bilinir [172]. Bütün bunların dışında yerleşme dokusuna sızarak, geleneksel evlerin giriş katlarında; mahalle bakkalı, fırın, dokuma tezgahları, ticari metaların depoları gibi mekânların ekonominin başka bir yanı olarak sürdüğü görülür (Bkz: Şekil 2.7; Fot. 20,21).

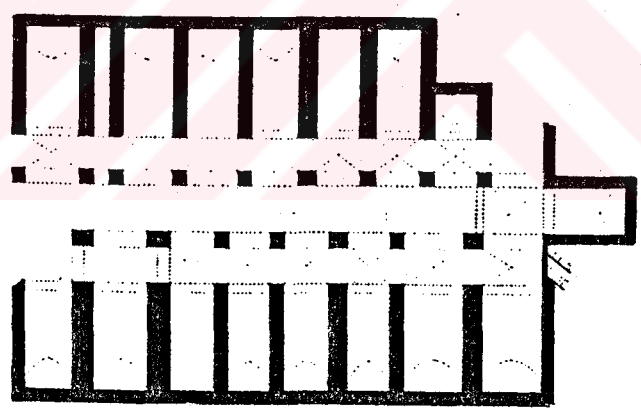
Mardin'deki geleneksel çarşı için söylenebilecek bir başka önemli olgu ise İslam şehri özelliği olarak sunulan Ulu Cami-Çarşı birlikteliğinin, eldeki kanıtlara göre burası için geçerli olmadığıdır. VII. yüzyıldan beri islam Devletleri egemenliğinde olan şehirde, -pek kabul edilebilecek bir gerçek olmamakla birlikte- dini

a_Kervansaray (A. Altun)

b-Bedesten (A. Gabriel)

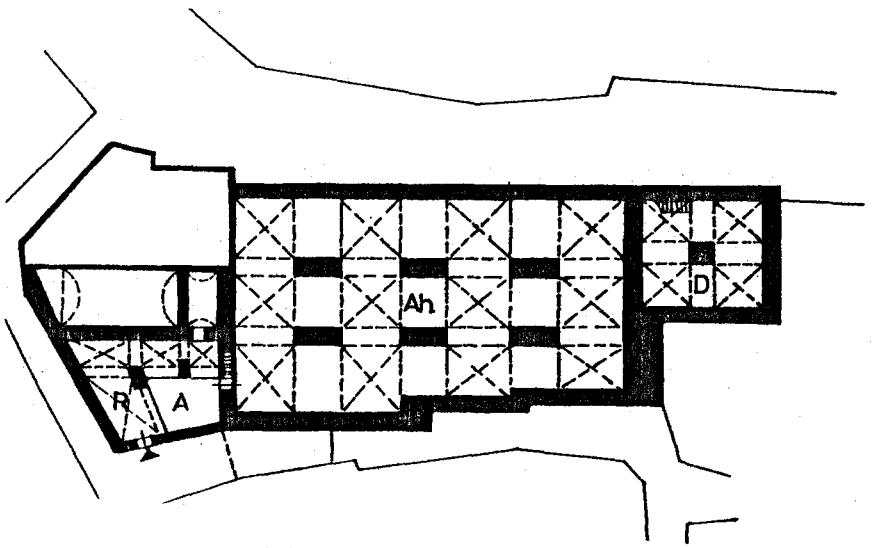
c-Revaklı Çarşı (A. Altun)

2.6- Mardin'deki Anıtsal Yapılar

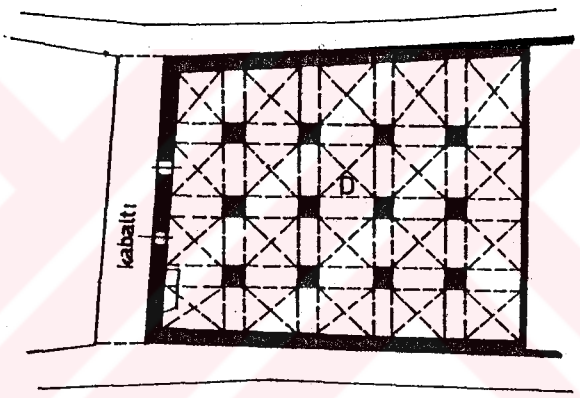
mimarinin biçimlenmediği görülür. Çarşının ortasında yer alan çarşı-cami kuramının camisi; Hıristiyanların eski bir kilise üzerine inşaa edildiğini ileri sürdükleri, en erken tarihli kitabesi XI. yüzyılı gösteren fakat bugünkü şeklini XII. yüzyılın son çeyreğinde aldığı belirtilen Ulu Cami'dir. Yapım zamanı olarak çarşı ile çakışmadığı, onunla eş zamanlı olmadığı anlaşılmaktadır [173]. Bu ortaya çıkabilecek kaynak ve belgelerin bitmediği savıyla karşı çıkılabilecek bir görüş gibi ele alınabilir. Bu noktada, Anadolu Türk şehrinin merkezinde ticari işlevin ağırlıkta olduğu gözönüne alınarak ulu Camiden önce, çarşının bu bölgede oluştuğu söylenebilir bir gerçek olmaktadır [174].

Ardında iç ve dış ticaret ilişkilerinin olduğu bu iş hacmi ve oluşturduğu dokunun -özellikle transit ticaret yolları üzerinde bulunması nedeni ile- diğer bir yapı türü olan kervansaraylara ihtiyaç duyacağı açıktır. XVI. yüzyıl tapu defterlerinde biri Artukoğullarına, ikisi Akkoyunlulara ait, ancak günümüze ulaşmamış üç kervansaraydan bahsedilir [175]. bunların dışında halen var olan tek kervansaray XVII. yüzyılda yapılmış olandır (Bkz: Şekil 2.6). Kervansaraylardan sadece birinin ayakta kalması diğerlerinin kalıntılarına bile rastlanılmaması, Mardin'in iç ve dış ticaretteki önemini kaybetmesine bağlı olarak, kervansarayların da zamanla işlevleri ile birlikte yapısal anlamda yok olduğu izlenimini vermektedir.

Bugün Mardin Endüstri öncesi geleneksel şehrin ekonomik özelliklerine artık sahip değildir. Ancak şehirde bu yapının karşıtı gibi düşünülebilecek ekonomik düzen de oluşamamıştır. Şehir, yakın çevrede olup ta,sanayi tesislerine sahip yerleşmelerin hinterlandı içinde kalarak, ekonomik faaliyetlerinde de buradaki oluşumlara bağımlılık gösterir. Şehirdeki bu durum dokuda mekân olarak yansımasını bulurken, doğallıkla sanayi şehrine dönüşen yerleşmelerden daha az tahribata neden olmuştur.

a-E.121, Giriş Katı

b-E.29, Giriş Katı

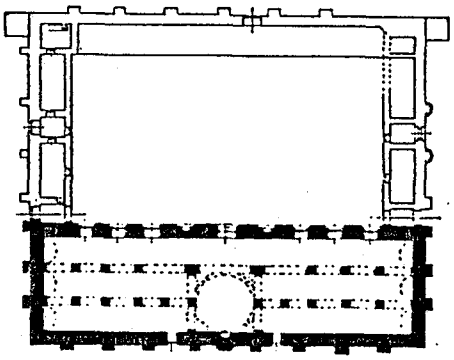
Şekil 2.7- Geleneksel Evlerin Giriş Katlarında Ahır, Depo Oluşumuna Örnek

Böylece geleneksel çarşı dokusu bütünü ile kullanılırken şehir içinden geçen tek otoyolun (Anayol) iki yanında doku özelliğinin tersine dükkanlar oluşmuş ve ticaret aksı geleneksel şehri bir baştan bir başa kesen bir biçim almıştır. Mahalle bakkalı, fırın manav gibi ticari eylemlerin, geleneksel şehir dokusunda olduğu, devam ettiği ama bazı üretimlerin de bu arada konut dokusuna sızdığı da görülür.

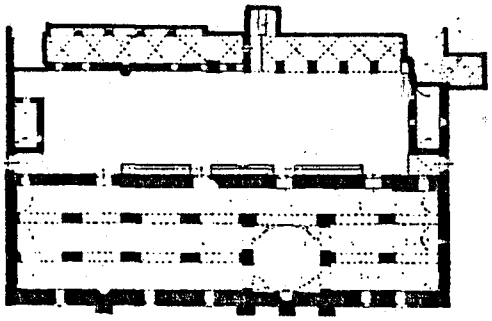
2.2.5. Dini ve Sosyal Amaçlı Yapılar

Belge ve kaynaklara dayanılarak Mardin'deki islam Dönemi anıtsal yapıların tarihinin en fazla Artukoğlu egemenliği başlangıcına kadar indirilebildiği daha önce belirtilmişti. Ancak Mardin şehrinin tarihi ve fiziki evrimi eldeki veriler ile değerlendirildiğinde bu durumun akılcı olmadığı da anlaşılmıştı. Bu yeni kaynak ve belgelerin ortaya çıkmasının aydınlatabileceği bir durumdur. Belki bir gün, bu yapılardan bazılarının kuruluşları itibari ile erken tarihli oldukları kanıtlanacaktır. Ama burada yadsınmaması gereken Artukoğulları Dönemi yapıların önemli anlamlar ile yüklenebilmeleridir. Gerek dini gerekse sosyal amaçlı olan yapılar işlev, plan, form, süsleme nitelikleri ile Anadolu'nun Türk döneminde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bu dönemin şehrin iç dinamiğinde de süreklilik taşıyan bir belirleyici olduğu daha sonraki dönemlerin yapılanmalarında ortaya çıkmaktadır.

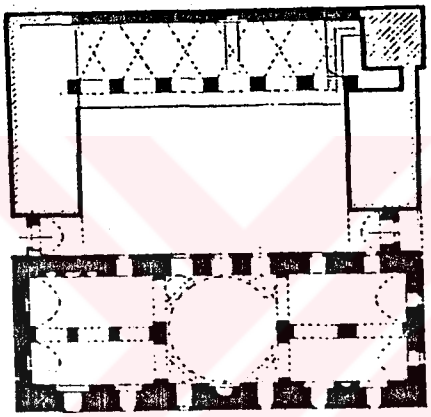
Geleneksel Mardin şehrinin anıtsal yapılarında üç evre tesbit edilebilmektedir. Bunlar, Artukoğlu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemleridir [176]. Bütün bu dönemlerde cami, mescit, külliye, medrese, zaviye, türbe, hamam gibi yapı türlerinin şehir dokusuna homojen bir biçimde dağılarak oluştuğu görülür.

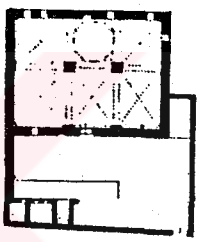
a-Kızıltepe Ulu Cami (A.Altun)

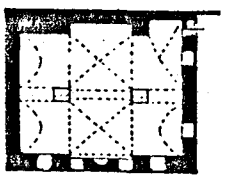
b-Mardin Ulu Cami (A.Altun)

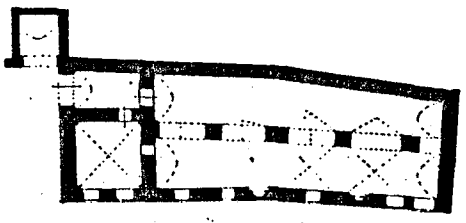
c-Latifiye Cami (A.Altun)

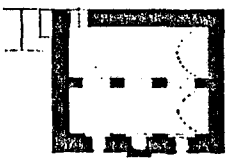
d-Zairi (Şeyh Mahmud Ezzerrar) Cami (A.Altun)

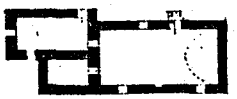
e-Süleyman Paşa (Molla Hari) Cami (A.Altun)

f-Şeyh Çabuk Cami (A.Altun)

g-Şeyh Mahmud Turki (Şeyh Ali) Cami (A.Altun)

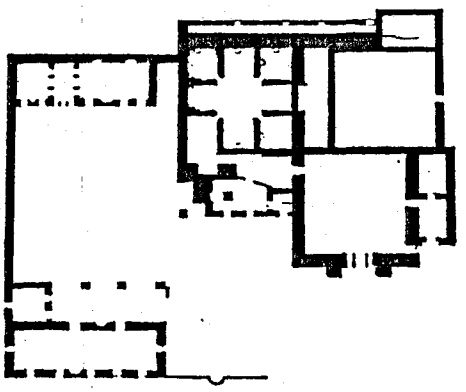
h-Hacı Ömer (Halife) Cami (A.Altun)

. Camiler, Mescitler:

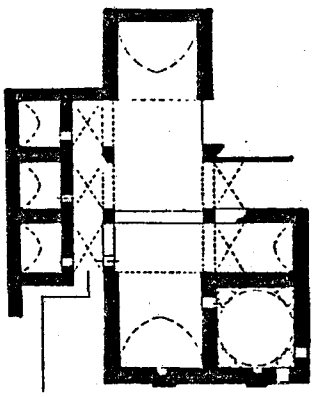
Mardin'deki cami ve mescitlerde genel olarak enine gelişmiş diye nitelendirilebilecek şemanın çeşitlemelerinin örneklendiği görülür. Bu şemanın en olgun örneği XII. yüzyılın sonlarında bugünkü şeklini aldığı ileri sürülen Ulu Cami'dir. [177]. Burada İslam öncesi yapılar ile ilişkisi olan çok ayaklı cami şemasının bir çeşiti olan mihrap önü kubbeli ve enine gelişmiş bir formun uygulaması görülür. Mardin Ulu Camii (Bkz: Şekil 2.8) bu tipin en gelişmişi olarak nitelendirilen Kızıltepe ulu cami 'nde az bir zaman önce yapılmıştır (Bkz: Şekil 2.8). Daha sonra XIV. yüzyıl Latifiye, XV. yüzyıl Reyhaniye ve XVII. yüzyıl Zairi, biraz daha farklı olmakla birlikte XIV. yüzyıl Bab-es Sur Camilerinde, özünde Ulu Camii' deki plan şemasının egemen olduğu bir anlayış vardır (Bkz: Şekil 2.8; 4.13). Bunların dışında XIV. yüzyıl Kale, Molla Hari (Süleyman Paşa); XV. yüzyıl Çabuk, Şeyh Mahmud Turki; Pamuk (Şeyh Mahmud Dinari); XVI. yüzyıl yıl , Kıseyr, Arap, XVIII. yüzyıl Halife (Hacı Ömer) Şeyh Şarran gibi cami ve mescitlerde enine gelişmiş şemanın ısrarlı bir davranışla ele alındığı görülür (Bkz: Şekil 2.8,4.9)

. Külliyeler:

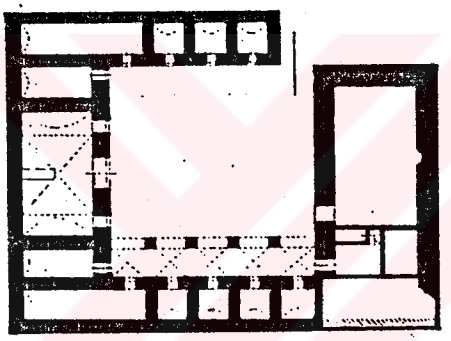
Cami ve çevresindeki medrese, türbe, hastahane, aşhane gibi sosyal amaçlı yapıların bir arada tasarlanmasından oluşan sosyal, kültürel ve siyasal merkez olan Külliyelerin Anadolu Türk Döneminde önemli bir yeri vardır. Selçuklularla başlayıp klasik Osmanlı döneminde en gelişmiş durumuna ulaşan külliyelerin ilk örneğinin Mardin'de oluştuğu görülür [178]. Cami, medrese, maristan, hamam, çeşme gibi yapı türlerini içeren XII. yüzyıl Emir Necmettin ve Eminettin külliyesi (Bkz: Şekil 2.9) Mardin'de ilk Artuklu yapısı olmanın yanı sıra Anadolu'da türlerinin ilk örneği olarak değerlendirilmektedir [179].

a-Emineddin Külliyesi (Ünver)

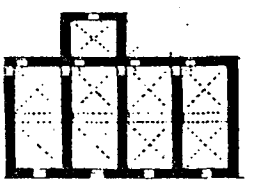
b-Sitti Radviyye (Hatuniye) Med.
(A. Altun)

c-Şah Sultan Hatun Med.(A.Altun)

d-Şeyh Libben ya da Aban
(Melik Salih) Med.(A.Altun)

e-Pasavatlar Evi
(Savur Kapı) Med. (A.Altun)

Şekil 2.9- Mardin'deki Anıtsal Yapılar

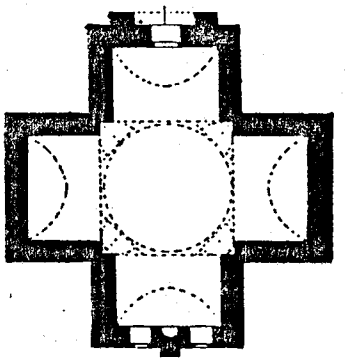
Medreseler:

Mardin'de Artukoğulları ile birlikte başlayan yoğun yapım eyleminin içinde medreseler de önemli bir yer tutarlar. Şehirdeki medreselerde iki ana şema üzerine çeşitlemeler yapıldığı görülür. Bunlardan biri İran Selçuklu Medreselerinin etkisinde gelişen avlulu, revaklı, eyvanlı diğeri ise tek avluyu aşarak yayılma karakteri gösteren tiplerdir [180]. Burada yine Artukoğulları Döneminin yaratıcı niteliğine bağlanabilecek bir biçimde sözü edilen tiplerden birincisinin Anadolu için erken örneği Mardin' deki XII. yüzyıl Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesidir (Bkz: Şekil 2.9). XIII. yüzyıl Şehidiye, XV. yüzyıl Şah Sultan Hatun Medreselerinde de aynı anlayış sürer (Bkz: Şekil 2.9, 4.13). Mardin'de uygulanmış ikinci medrese tipinin en erken örneği Marufiye Medresesidir (Bkz: 4.9). XIV. yüzyıl Sultan isa (Zinciriye), XV. yüzyıl Kasımiye Medreseleri (Bkz: Şekil 4.13) aynı şemanın diğer örnekleridir [181].

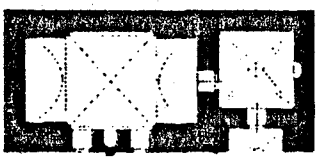
Bu medreselerin yanı sıra Mardin'de kayıtlardan ya da kalıntılardan saptanabilen ana şemalarının anlaşılması mümkün olmayan başka medreseler de vardır Bunlar XII. yüzyıl Hüsamiye, XIII. yüzyıl Muzafferiye, Melik Mansur (Şeyh Aban ya da Libben), XIV. yüzyıl Altunboğa ve tarihi belirlenemeyen Savurkapı (Paşavatlar evi) Medreseleridir (Bkz: Şekil 2.9)

. Zaviyeler ve Türbeler:

Anadolu'nun Türkleşme ve islamlaşma sürecinde önemli görevler yüklenen yapı türü olan zaviyelerin de özellikle XIV. ve XV. yüzyıllarda yapıldığı görülür. XV. yüzyıl Hamza-i Kebir, Hamza-i Sagir, Cihangir Bey zaviyeleri (Bkz: Şekil 2.10) bu konunun Mardin'deki örnekleridir [182]. Mardin'deki yapıların çok işlevli olma özellikleri bazen medreselerin ya da mescitlerin zaviye olma durumlarını doğurmuştur. Türbelerin de zaman zaman bir

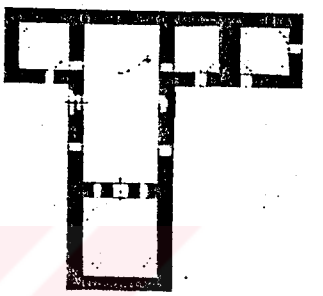
a-Sultan Hamza-i Kebir Zaviyesi (A.Altun)

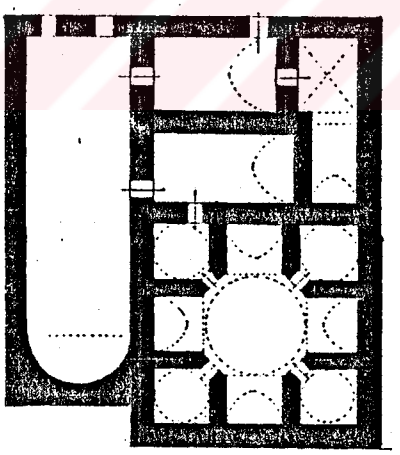
b-Cihangir Zaviyesi (A.Altun)

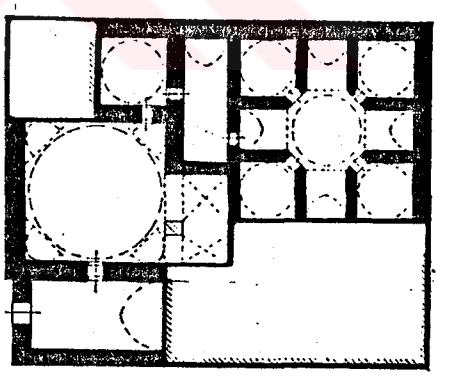
c-Şeyh Kasım Halveti Türbe-Mescidi (A.Altun)

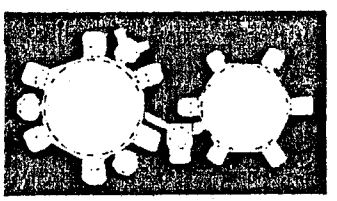
d-Hamidiler Türbesi (A.Altun)

e-Radviyye Hamamı (A.Altun)

f-Ulu Cami Hamamı (A.Altun)

g-Emir Hamamı (A.Altun)

cami, medrese, zaviye yanında yer aldıkları görülür. XV. yüzyıl Şeyh Kasım Halveti türbe ve mescidi, XIX. yüzyıl Şeyh Hamit Türbelerinin dışında (Bkz: Şekil 2.10), Hamza-i Kebir, Cihangir Bey Zaviyelerinde, Bab-es Sur Cami 'nde, Şehidiye, Zinciriye, Kasımiye Medreselerinde türbeler yapılmıştır. [183].

. Hamamlar:

XII. yüzyıl Emir Necmettin, Eminettin, Radviyye, XIII. yüzyıl Yenikapı, XIV. yüzyıl Ulu Cami, Emir Hamamı (Bkz: Şekil 2.10, 4.9) konunun Mardin'deki uygulamalarıdır [184].

. Çeşmeler:

Mardin'de, Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi mahallelerde çeşme yapımına bir hayli önem verilmiştir. Her dönemde daha çok selsallı eyvan biçiminde çeşmeler yapılmıştır.

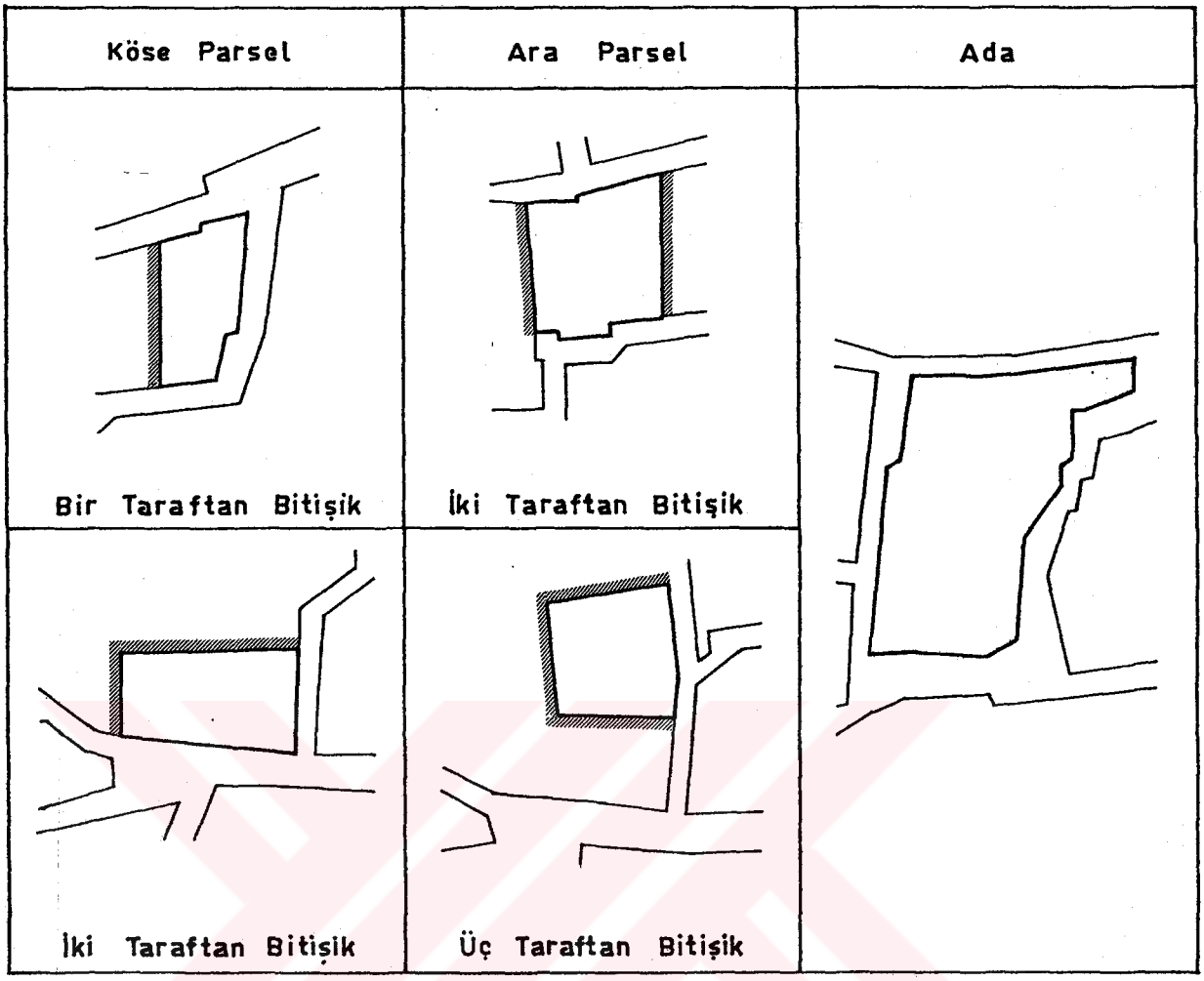
3. BÖLÜM: GELENEKSEL MARDİN EVLERİNİN İRDELENMESİ

3.1. Geleneksel Evlerin Şehir Dokusu Düzlemindeki Özellikleri

3.1.1. Parsellerin Oluşumu ve Kullanım Biçimleri

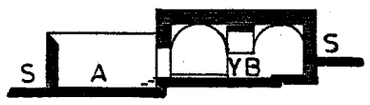
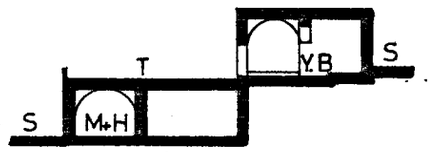
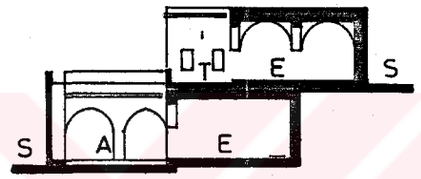
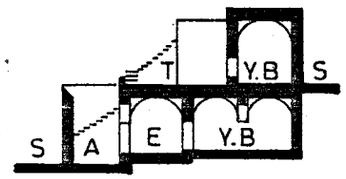
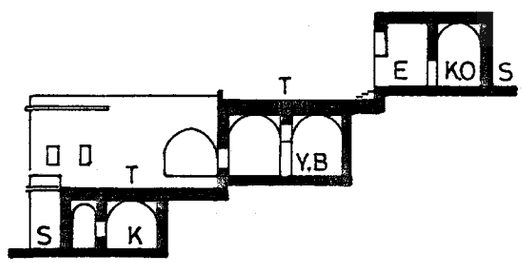
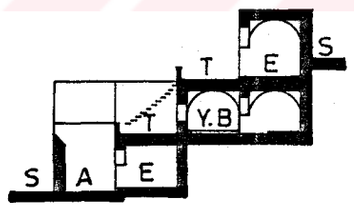
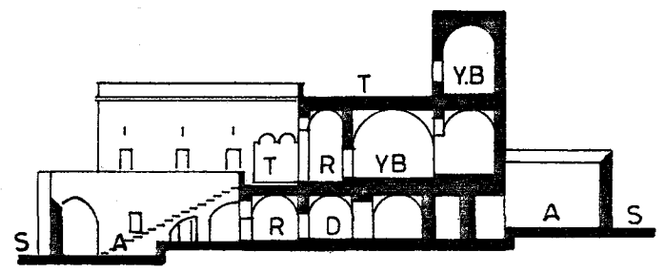
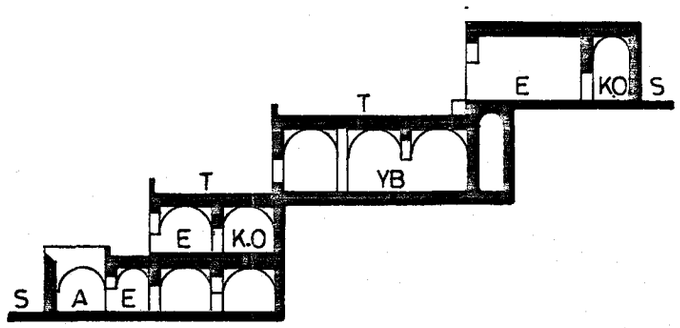
Üzerinde bulunduğu tepenin güney yamacında -sınırlı büyüme alanına bağlı olarak- X. yüzyıldan beri hemen hemen aynı boyutlarda kalan Mardin şehir dokusu son derece sıkışık, yoğun bir görünüm sunar. Geometrik düzen göstermeyen, tersine organik olmanın çarpıcı bir örneğini oluşturan bu dokunun asıl ögesi geleneksel evlerdir. Evler dokudaki organikliğin önemli belirleyicisi olan aynı özellikteki parseller üzerinde boş bir alan yaratmamayı amaçlarcasına yapılanmışlardır. Kısıtlı yerleşme alanına bağlı olarak gelişen bu eğilim öylesine güçlüdür ki, bazen parselin bittiği yerde, sokağın üstünü yandaki parsele kadar değerlendiren "kabaltılar" (Bkz: Fot. 11-13) yapılmıştır. Burada kabaltıların genellikle akrabalık ilişkileri olan parseller arasında yapılması dokudaki parselasyon oluşumuna değin ilginç bilgileri içerebilir.

Doğu-batı doğrultusunda, şehrin çizgisel gelişmişlik gösteren dokusunda çoğu kez aynı biçimdeki adalar iki veya üç tarafın kapalı "ara", bir veya iki tarafı kapalı "köşe" parsellere bölünerek kullanılmışlardır. Ara, köşe parseller yanında bazen tek başına orta büyüklükte bir "ada", geleneksel evlerin yapılanma alanı olarak kullanılmıştır. Daha çok varlıklı ailelerin bu şekilde büyük arazi parçalarına yayıldığı görülür (Bkz: Şekil 3.1). Kuzey-güney doğrultusunda gelişmesi daha da sınırlı olan şehirde, bazen topoğrafyanın izin verdiği durumlarda benzer biçimde parselasyona tabi tutulan boyuna gelişmiş adalarda oluşmuştur.

Şekil 3.1- Geleneksel Evlerin Konum Planı Özellikleri

Mardin'deki parselasyonun tanımı topografyadan kaynaklanan farklı bir içeriğe sahiptir. Parselin eğimli bir arazide yer alması ve derinliğinin fazla olması -düz arazide olduğu gibi sadece giriş katının parsel üzerinde oluşmasının aksine- diğer katların da zaman zaman parsel üzerinde yapılanmasını sağlamıştır. Daha açık olarak giriş katında topografyanın izin verdiğince oluşan yapılar bir üst kata geçildiğinde kısmen teras kısmen de yapılanma alanı olarak kullanılırken bazen de toprak zeminin bu katta devam etmesi durumunda, yapılanma yeniden parsel üzerinde oluşur. Aynı biçimlenme, topografyanın izin verdiğince diğer katlarda da gerçekleştirilmiştir (Bkz: Şekil 3.2).

	Her Katı Toprağa Oturan	Üst Katları Kısmen Toprağa Kısmen Bir Alt Kata Oturan	Üst Katları Bir Alt Kata Oturan
1 Katlı			
2 Katlı			
3 Katlı			
4 Katlı			

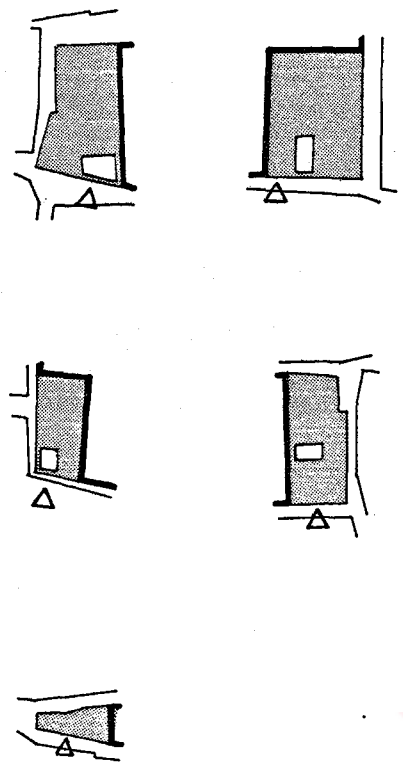
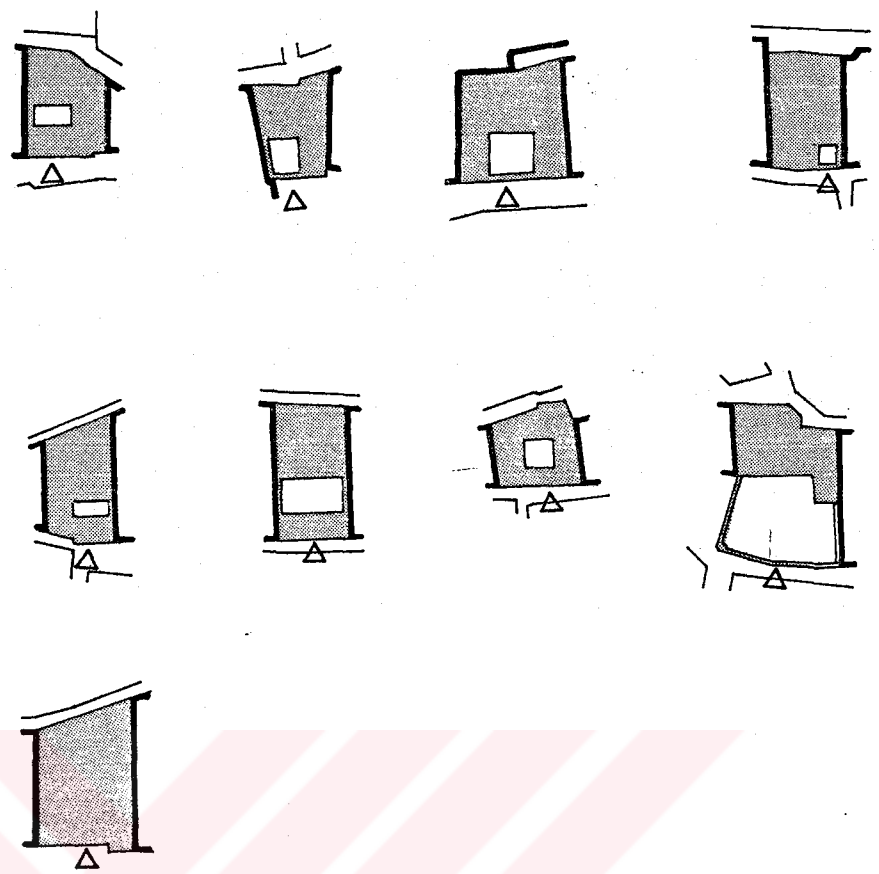
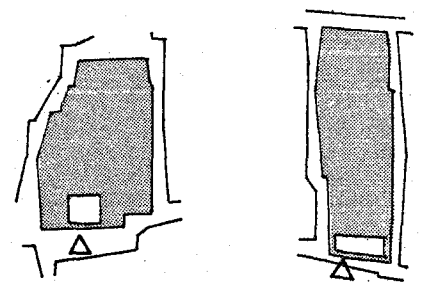
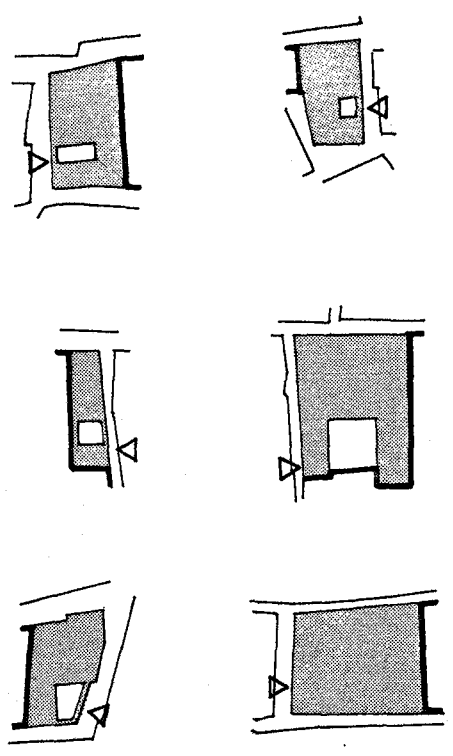
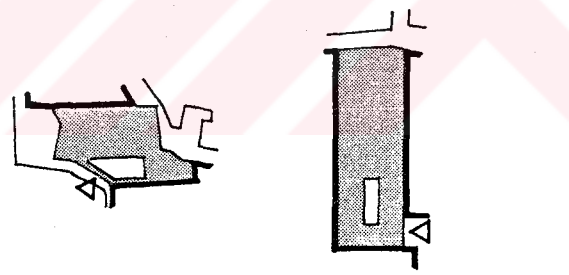
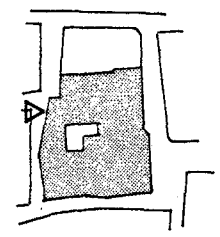
Şekil 3.2- Geleneksel Evler-Parsel-Topoğrafya İlişkisi

"Ara", "köşe" parsel ya da "ada" olsun evlerin sahip oldukları toprak parçasının giriş katlarındaki biçimlenmesini bazı temel ilkeler yönlendirmiştir. Bunlardan en belirgin olanı, çoğunlukla, giriş katlarında yapı alanının dışında, açık bir mekân olarak avlunun bırakılmasıdır. Parsellerin özelliklerine göre konumlanan avluların, nadiren de olsa giriş katlarının tümden depo, ahır gibi işlevler ile yüklü olması durumunda oluşmadığı da tesbit edilebilir (Bkz: Şekil 2.7/b). Genellikle avlunun olduğu giriş katlarının sokakla bağlantısı, bu açık mekân aracılığı ile sağlanmış konumuna göre girişler doğu, batı daha çok da güneyden yapılmıştır(Bkz: Şekil 3.3).

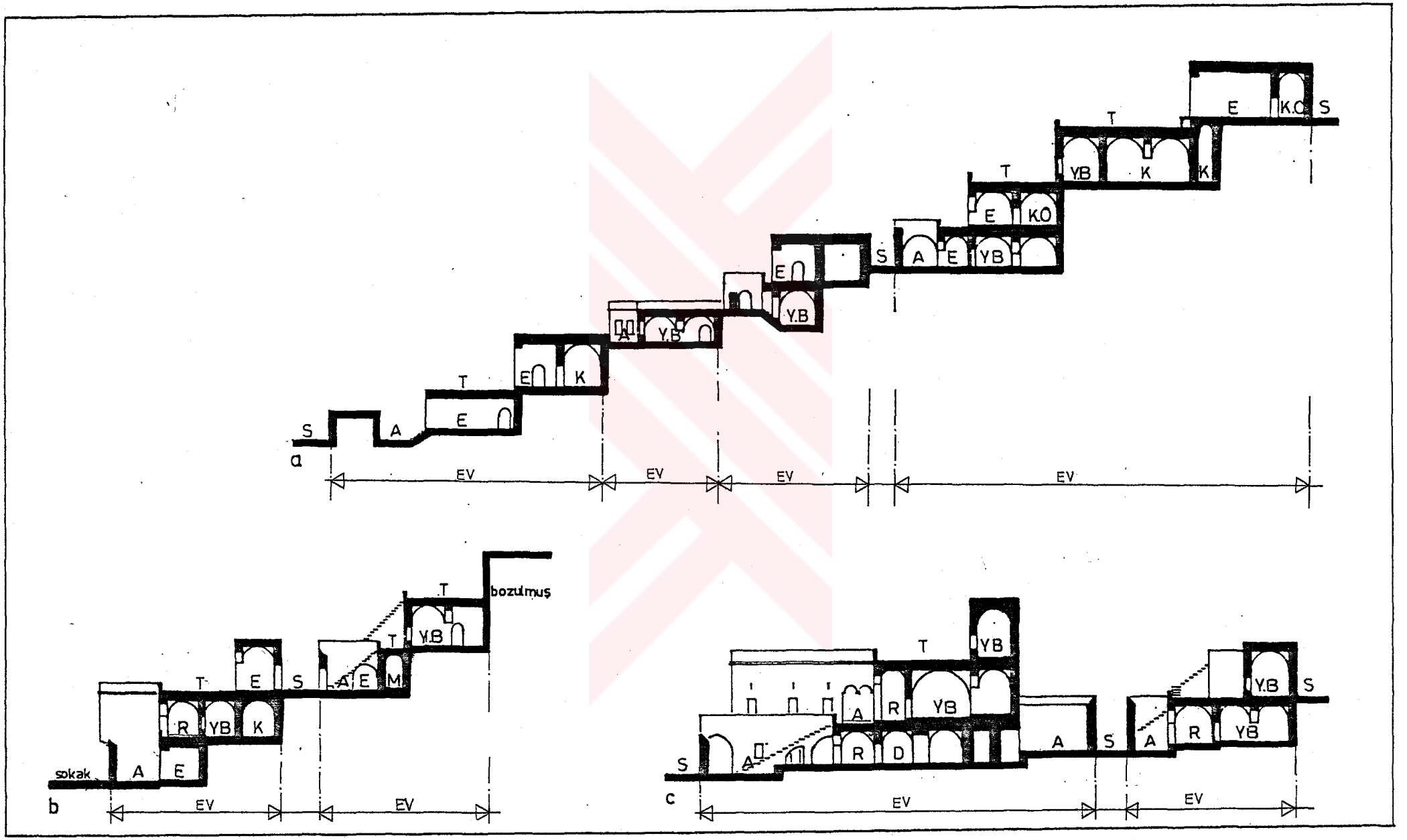
3.1.2. Topoğrafyanın Kullanımı

Doğal koşulların belirlediği şehir surları içindeki dokunun sınırlı olması, geleneksel evlerde yatayda yaygın bir planlama anlayışının gelişmesini engellemiş, bu noktada topoğrafyanın kullanımı zorunlu hale gelmiştir. Feodal aileyi içeren geleneksel evin zaman zaman ortaya çıkan büyüme gereksinimi yatay kullanımda parselin boyutlarını zorladığında, düşeyde yapılan kat ilaveleri soruna çözüm olmuştur. Fakat yapı iki, üç katlı bir yükselti biçiminde değil, arazi eğimi ile uyum içine girilerek oluşturulmuştur. Burada, eğimin yapılanmaya uygun, parsel derinliğinin son derece yeterli olması genellikle sıkışıklığa meydan vermemiş, topoğrafyanın teraslamalar biçiminde kullanımını getirmiştir (Şekil 3.4/a,b).

Evler bazen toprağı düzleyerek, bazen de onu doğal zemin ile olduğu gibi kabul ederek kendiliğinden var olan mağara gibi mekânları da tasarıma katarak doğayı kullanmışlardır. Önünde sonradan bir ilave olarak fakat onu reddetmeden yapılanmışlardır. Geleneksel şehrin yapısal bütünlüğünün önceden düşün düzeyinde bir tasarım sürecinden geçmediği bilinmekle ve anlaşılmakla birlikte

	Köşe Parsel	Ara Parsel	Ada
Giriş Güneyden			
Giriş Doğudan /Batıdan			

Şekil 3.3- Geleneksel Evlerin Konum Planı Örnekleri

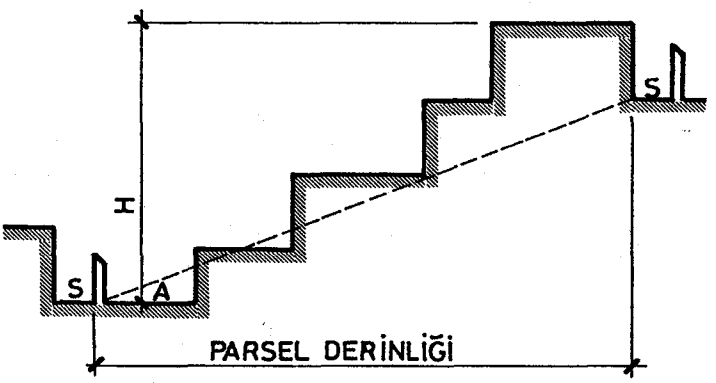
Şekil 3.4- Şehir Dokusundan Kesitler

bazı temel ilkelerin göz önünde bulundurulduğu da tesbit edilmektedir. Bunu topoğrafyanın kullanımında örneklemek gerekirse; bugünkü bitmiş hali ile doku-topoğrafya ilişkisinden bir bütün etki izlenimi edinildiği söylenebilir. Büyük bir merdiven gibi düşünüldüğü zannedilen dokuda, evler birbirlerinin cephesini kapatmayarak, etkisi sadece kendi parselleri ve ona rastlayan arazi üzerinde kalacak biçimde yapılmışlardır. İki, üç bazen dört katlı olmalarına rağmen araziyle kuçaklaşan oluşum şehir dokusundaki homojenliğin önemli etkenlerinden birisi olmuştur.

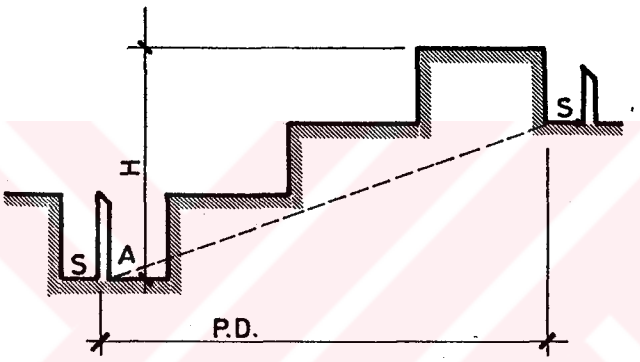
3.1.3. Kat Adetleri ve Yükseklikleri

Geleneksel Mardin evleri -örnekleri az olmakla birlikte- sadece giriş katından ibaret olabildiği gibi, genellikle iki, üç, bazen de dört katlı olan çok katlı bir görünüm sunar. Mardin'de bir evin sahip olabileceği kat adedinin en önemli belirleyicisinin parselin başlangıç ve bitim noktaları arasındaki kot farkı olduğu anlaşılmaktadır. Geleneksel evin en üst katının, parselin sahip olduğu eğimin en üst düzleminde ve aynı düzlemdeki sokakla ilişkisi kurulabilecek gibi bu kota ait bir giriş katı olarak oluştuğu görülmektedir (Bkz: Şekil 3.5). Bu ilkenin; kendi arkasında yer alan ve sadece güneye Mezopotamya Ovasına cepheli geleneksel evin, özellikle girişin üstündeki katlarının içerdiği görünümü kapatmamaktan doğduğu anlaşılmaktadır. Ancak geç dönemlerde bu davranışın gözardı edilerek, arkadaki yapının manzarasını kapatacak biçimde çok katlılığın oluştuğu gözlenir. Böylesine yapılanma, geleneksel evin önceki çok katlı durumundaki her katın sokak ile ilişkisini kurabilme avantajını içermez (Bkz: Şekil 3.4/c).

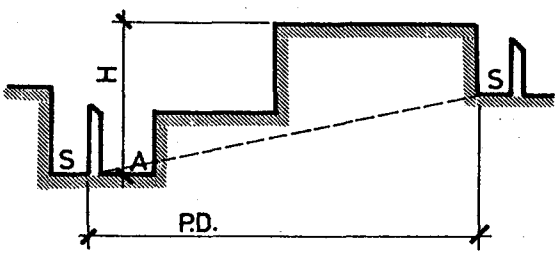
Geleneksel evlerde kat yüksekliklerinde ortalama bir değer saptamak oldukça güçtür. Ancak statü farklılıklarının yansıması olarak değerlendirilebilecek bir biçimde

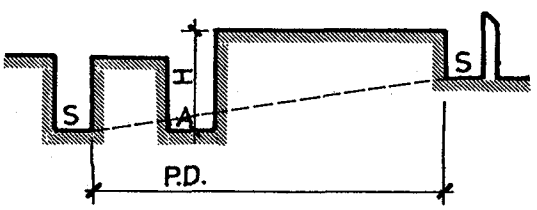
DÖRT KATLI BİR EV

ÜÇ KATLI BİR EV

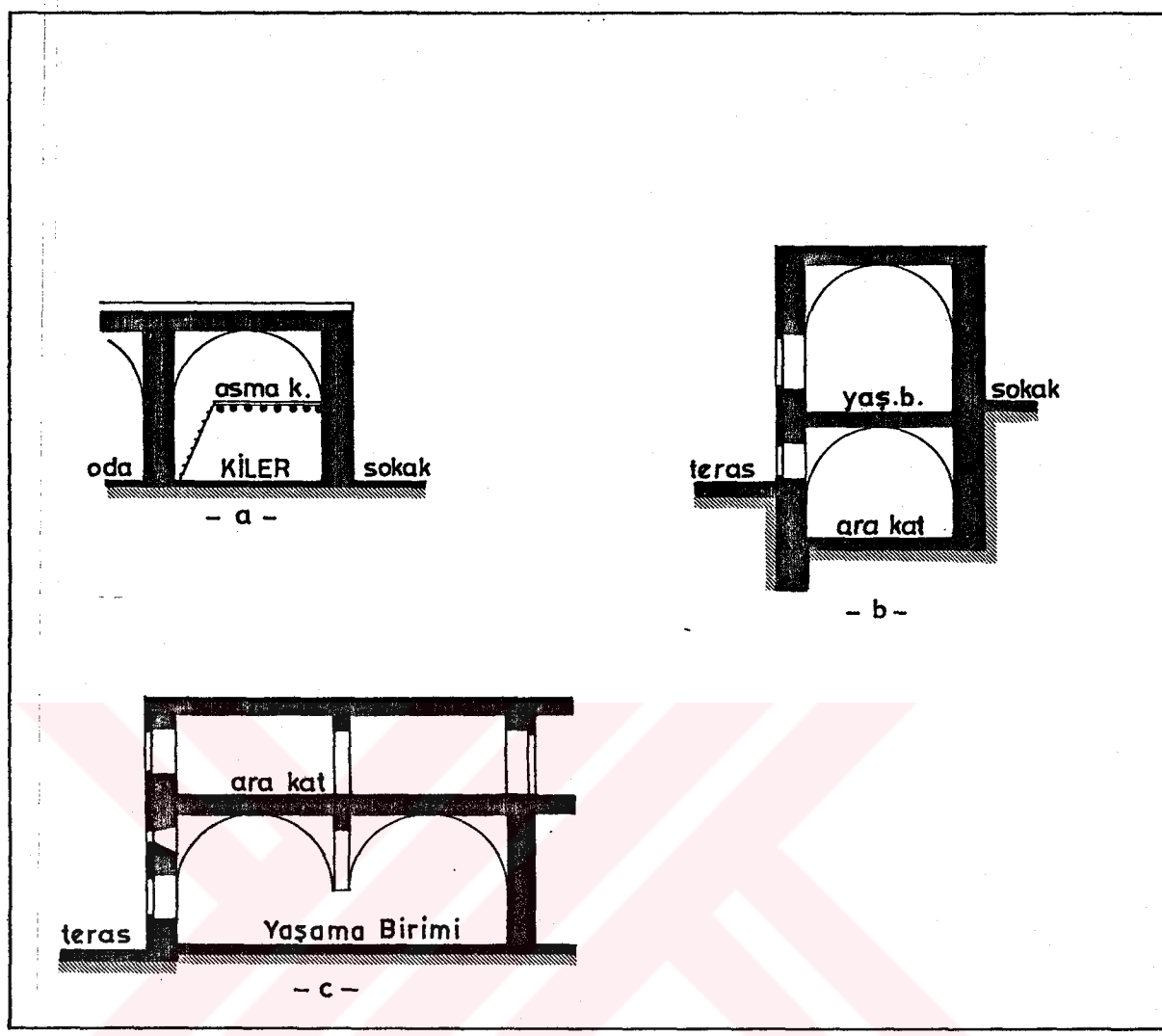
İKİ KATLI BİR EV

TEK KATLI BİR EV

varlıklı kesimin evlerinin kat yükseklikleri daha fazla yapılmıştır. Ayrıca, erken olduğu sanılan ve nüfuzlu ailelere ait bazı yapılarda ortalamayı aşan anıtsal nitelikteki boyutların uygulandığı görülür. Kat yükseklikleri ile ilgili bir başka belirleyici, onun kullanım özelliğidir. Örneğin; giriş katları; at, deve gibi büyük binek hayvanlarının ahırları ya da ambar, depo gibi işlevleri içerdiklerinde , kat yüksekliğinin fazla tutulduğu gözlenirken, basit servis mekânlarından oluşan giriş katlarının kat yüksekliğinin daha az yapıldığı anlaşılmaktadır. Bazen giriş katları servis mekânlarının yanında etkili bir öge olarak yaşama birimlerini de içerdiklerinde, üst katlarınkine benzer kat yüksekliklerinin seçildiği de uygulamalar arasındadır.

Geleneksel evin kat yüksekliğini sayısal olarak ifade etmek gerektiğinde; Mardin'deki yapılarda tek kullanılan malzeme denebilecek taşın yüksekliği bir birim ifade olarak ortaya çıkmaktadır. Sıra dışı örnekler göz ardı edildiğinde, giriş katlarında 13-14 adet, üst katlarda ise 17-26 adet taş dizisinin çok kullanılan boyutlar olduğu görülür. Her bir taşın ortalama 22 cm. yükseklikte olduğu düşünülürse 3.00-5.50 metreler arasında değişen kat yüksekliklerinin, geleneksel evlerde egemen olduğu anlaşılır. Evlerde giriş ve onun üstündeki katların yanında ara katlar da gereksinim duyulduğunda oldukça yoğun olarak yapılmıştır. Ara katlar, bazen kiler ya da ambarlarda bir asma kat (izrediye) niteliğinde ahşap malzeme ile oluşturulurken (Bkz: Şekil 3.6/a), bazen de konstrüktif olarak yapının içinde yer almışlardır. İkinci durumda yapısal düzene de yansıyan ara katların iki türlü oluşturulduğu gözlenir. Birincisi odaların üzerinde yapılan ikincisi ise subasman yüksekliğinin abartılması ile oluşturulan ara katlardır (Bkz: Şekil 3.6 / b,c). Normal kat düzeninde herhangi bir mekânın üstünde kat yüksekliği en aza indirgenmiş olarak yer alan ara katların genellikle sokağa ya da

Şekil 3.6- Ara Kat Oluşumu

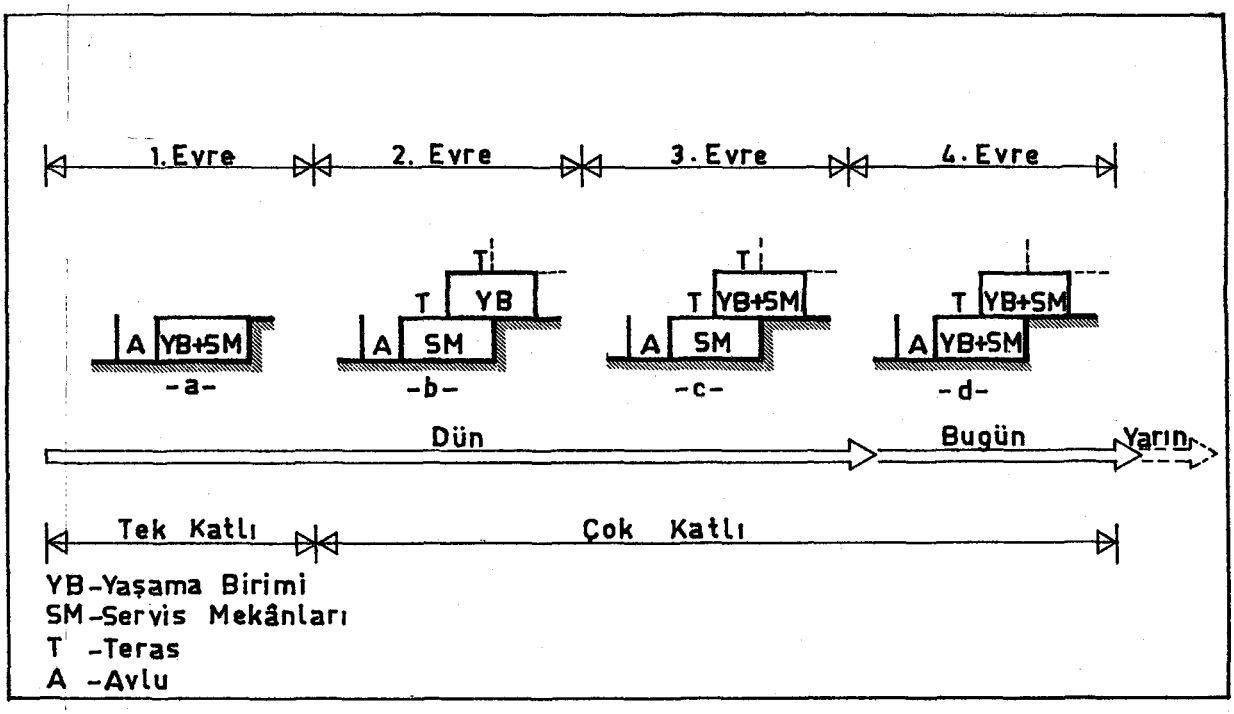
terasa bakan küçük pencereler ile havalandırılması sağlanmıştır. İkinci tip ara katın yapımında, geleneksel evlerde giriş katlarında bir veya iki basamaktan oluşan subasmanlarının üst katlarda çeyrek kat yüksekliğine erişmelerinin yarattığı teras döşemesi ile oda döşemesi arasındaki mesafe kullanılmıştır. Bu ara katların havalandırma penceresi -cephenin bir parçası olarak- terasa açılmıştır.

3.2. Geleneksel Mardin Evlerinin Tasarım Özellikleri

3.2.1. Katların Kullanım Özellikleri

Mardin, şehir arazisinin doğal koşullarından kaynaklanan sınırlı büyüme imkânının, tüm yapıları olduğu gibi evleri de etkilediği ve yataya yayılmış bir planlamanın yerine, düşeyde katları kullanan bir planlamanın tercih edildiği görülür. Bu biçimde katlara yayılan tasarımın ise genellikle bir defada bitmiş bir durum olmadığı, yapıların giriş katlarının ilk inşaa edilen bölümler, diğer katların ise sonraki yüzyıllarda gerektikçe yapılan ilaveler olduğu bazı mimari ayrıntılardan ortaya çıkabilmektedir. Böylesine bir süreç yaşadıkları anlaşılan yapılarda görülen genel ortak özellik, giriş katlarının kullanım özellikleri olmaktadır. Tasarımın başında biçimlendiği söylenebilen avlulu giriş katları, çok katlı geleneksel evlerde, katlar arasında dağıtılan gece, gündüz diye ikiye ayrılabilen günlük yaşamın bütün mekânlarını içermektedir. Bu tür bir evrim geçirdikleri şüphelenilen örneklerde giriş katlarında, avlu giriş kapısı yanında hela, avludan doğrudan girişi olan, içinde hela ve ocak olan mutfak yine avludan girişli yaşama birimleri, ahır, depo gibi mekânlar bir arada yer alırlar (Bkz: Şekil 3.7/a).

Geleneksel Mardin evleri günümüze ulaşmış son durumları ile bir değerlendirmeye tabii tutulduklarında ise; yukarıda sözü edilen ve giriş katında yoğunlaştığı belirtilen işlevlerin çok katlı evlerde belli ilkeler doğrultusunda, katlar arasında bölüşüldüğü görülür (Bkz: Şekil 3.7/b). Buna göre bir, iki, üç, nadiren de olsa dört katlı bir geleneksel evin giriş katı, kadının günlük işlerini; yemek yapma, çamaşır yıkama, varsa hayvanların bakımı, mevsimlik yiyeceklerin hazırlanması, depolanması eylemlerini, bazı büyük ailelerde ise, selamlık mekânını, hizmetkar odalarını içeren bir biçimde donatılmıştır. Kalın yüksek taş duvarlar ile sokaktan ayrılan

Şekil 3.7- Geleneksel Evlerin Süreç İçinde Kat Kullanımları

bu katların en önemli mekânı; yukarıda sayılan eylemlerin büyük bir bölümünün geçtiği avlulardır. Giriş katları, her ne kadar kadının zamanını geçirdiği mekânlar olarak mahrem bir nitelik kazanıyorsa da, dış dünya ile ilişkinin doğrudan kurulabildiği durumlara da sahip olmakla, ilginç bir ikilemi yaşamaktadır. Bazı evlerde selamlığın bu katta yer alması, sabahın erken saatlerinden itibaren evin "saygın erkeğinin", erkek konuklarını burada ağırlaması, giriş katlarına bu erkeğe ve kadına ait olma durumunu bir arada yaşatır [185].

Giriş katından avlu duvarına bitişik üstü açık merdivenle varılan üst katlar, günlük yaşamı bir anlamda yeniden üreten giriş katlarından farklı işlevlere sahiptir. Üst katlar, -başka bir deyişle- giriş katlarında üretilen yaşamın bir kısmının tüketildiği mekânlardır. Oturma, yeme, yatma, yıkanma eylemlerinin geçtiği yaşama birimleri, bazen bunlara bağlı olarak yapılan günlük işlerin bir kısmının üretildiği, ayrıca yazları serin

bir mekân olarak hizmet veren işlikler, helâ, mahzen, kiler gibi servis mekânları bu katlarda yer alır. Ayrıca geç dönemlerde, giriş katlarındaki genel nitelikteki mutfağa karşın, küçük mutfak hacimleri de planlamaya ilave edilmiştir (Bkz: Şekil 3.7/c).

Geleneksel ev, ataerkil nitelikteki feodal ailenin, erkek çocuk üstüne kurulu büyüme geleneğine koşut olarak, yapısal ilaveler ile son durumuna gelmiştir. Uzun zaman giriş katlarının merkezi olma hali korunmuş; ancak, geç dönemlerde büyük bir ihtimalle, aile içi kopuşların ve daha başka nedenlerin etkisi ile üst katlara ek yapılan mutfak gibi servis mekânlarında gösterdiği gibi bu merkezi nitelik bozulmuştur. Bu, bir anlamda feodal ailenin, çekirdek aileye dönüşümünün mekâna yansıması gibi ele alınabilecek bir olgudur (Bkz: Şekil 3.7/d).

Geleneksel Mardin evinde, antik dönemden beri varlığını koruyan "haremlik-selamlık" oluşumuna da tanık olunur. Ancak orijinal kullanımının ve kullanıcısının büyük bir kısmını yitirmiş olan evlerde bu mekânların tesbiti oldukça zordur. Buna rağmen şehirde, evlerin de yaşamaya devam eden eski aile büyüklerinin anlatımları haremlik ve selamlık kısmına ilişkin mekânların anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. "Haremlik-Selamlık" olgusunun aslında büyük ailelerdeki bir bölünme olduğu ortaya çıkmaktadır. Mekân olarak da giriş katlarının uygun olduğu durumlarda, selamlığın bu katta, haremliğin ise üst katlarda çözüldüğü görülür. (Bkz: Şekil 3.51/E.123). Bazen giriş katlarının boyutlarının uygun olmadığı durumlarda, üst katların iki bölüm halinde düzenlenmesi ile elde edilen mekânların bir kısmı "selamlık", bir kısmı ise "haremlik" olarak kullanılmıştır (Bkz: Şekil 3.46/E.121, 109).

Geleneksel Mardin evinde odalar arasında -bir iki örnek dışında- "yazlık" ya da "kışlık" nitelemesine rastlanmamıştır (Bkz: Şekil 3.46/E.109). Ancak evlerin güneye doğru uzanan kollarında yer alarak, egemen rüzgara açık olan yaşama birimlerinin yazlık olarak kullanılmış olması bu odaların işliksiz de olması -kışın kullanılmasını imkansız kılarak- bu düşünceyi desteklemektedir. Bu durumda doğal olarak arka planda kalan ve daha korunmalı olan yaşama birimlerinin "kışlık" olarak kullanılmışlıkları ortaya çıkmaktadır.

3.2.2. Kat Planlarını Oluşturan Ana Mekânlar

İnsanın yerleşikliğe geçişinden itibaren, çevresini biçimlendirmek istemesi çoktandır bilinen ve tanımlanan bir kaygıdır. Bu, kendisini koruyan, barındıran iç mekânları, çevresini sınırlayan dış mekânları içeren yapılanma kaygısıdır. Bu, süreç içinde çeşitli dinamiklerin (kültürel, yapı tarzları, ekonomik, toplumsal) belirleyiciliğinde, değişik ilişkileri de içkin kılarak, zaman zaman da karmaşıklaşarak yapısal anlamda ortaya çıkar.

Geleneksel Mardin evleri mekân tasarımında da özünde bu öncül kaygıya uyan bir davranış söz konusudur. Kat planları incelendiğinde planlamanın bütününü ifade edebilecek formüller aramak, sonuçsuz bir eylem olmaktadır. Bunun nedeni baştan belirli olmayan tasarımın, zaman içinde ortaya çıkma özelliğidir. Bu ise ilkeleri tesbit edilmiş mekânların yan yana getirilerek tekrar edilmesiyle oluşmuş olan tasarımın formüle edilerek anlatılmasını imkansız kılmaktadır. Sonuçta her kat planında insanın çevre biçimlendirme kaygısı ile yaratılmış mekânların etkinliği tesbit edilebilmektedir. İç, dış ve bunların arasındaki ara mekânlar, bitişgen özellikteki geleneksel evin plan tipinin bir

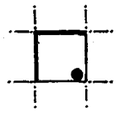
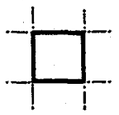
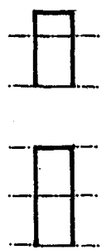
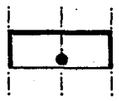
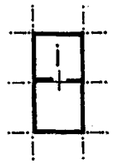
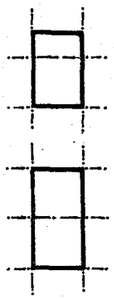
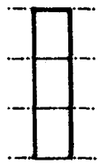
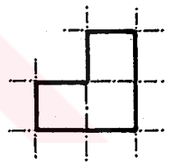
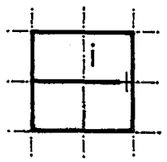
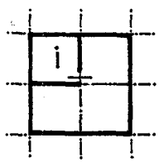
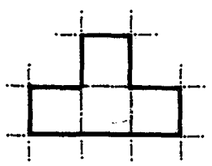
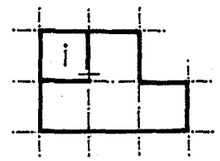
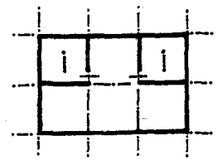
parçası olarak fakat içerdikleri anlamlarla tümel bir etki yaratarak izlenimi yönlendirirler. Bu nedenle konunun ayrıntılı tanımına, genel plan tiplerinin dışında, öncelikle bütünün parçası olan iç mekânları oluşturan kapalı mekânların; dış mekânları oluşturan açık mekânların ve ara mekânları oluşturan yarı açık mekânların irdelenmesi olarak yaklaşılmıştır.

3.2.2.1. Kapalı ve Yarı Açık Mekânlar

Geleneksel bir Mardin evinin tüm katlarında planlamayı oluşturan önemli unsurlar olan kapalı ve yarı açık mekânlar, biçimleri ve işlevsel özellikleri ile dikkatleri çekerler. İçinde yaşanan odaları, işlikleri, mutfak, ahır, mahzen, kiler olarak kullanılan hacimleri ile kapalı mekânlar; dışarı açık olma, kapalı mekânlara dağılımı sağlama gibi özellikleri ile yarı açık mekânlar geleneksel evlerin vazgeçilmez ögeleridir.

Kapalı ve yarı açık mekânların bu kullanım özelliklerinin yanında planlamada ilginç sonuçlara neden olan bir verileri onların boyutlarındaki standartlaşmanın izleridir. Bu bağlamda bütün kapalı mekânların kare ya da kareye yakın bir modül veya tekrarından oluştuğu, gerek organik bir dış çizgiye sahip giriş katlarında, gerekse bu düzgün olmayan yapının gönye ve düz çıkmalar ile düzeltildiği üst katlarda, nerede ise bir dama planı etkisi verecek kadar güçlü bir modülasyonun uygulandığı görülür. Kapalı mekânlardaki bu olgu, planlamalarda birlikte yer aldığı yarı açık mekânları da etkileyerek eyvanı derinlik, revağı ise ön açıklık boyutlarında biçimlendirir (Bkz: Şekil 3.8).

Burada; geleneksel evin ögeleri olduğu belirtilen kapalı mekânlar; yaşama birimleri, servis mekanları; yarı açık mekânlar; eyvanlar revaklar ve köşkler kendi alt başlıklarında ayrıntılı olarak tanımlanacaklardır.

Mekânları Oluşturan Modül Sayısı	Yarı Açık Mekânlar (Eyvanlar, Revaklar)			Kapalı Mekânlar (Yaşama Birimleri)							
	Eyvan	Revak	Köşk	Kare Y. Birimi		Dikdörtgen Y. Birimi		L Yaşama Birimi		Ters T Yaşama Birimi	
				İşliksiz	İşlikli	İşliksiz	İşlikli	İşliksiz	İşlikli	İşliksiz	İşlikli
1 Modül											
1,5, 2 Modül											
2,5, 3 Modül											
4 Modül											
5 Modül											
6 Modül											

Şekil 3.8- Yarı Açık ve Kapalı Mekânların Modüler Anlatımı

3.2.2.1.1. Yaşama Birimleri

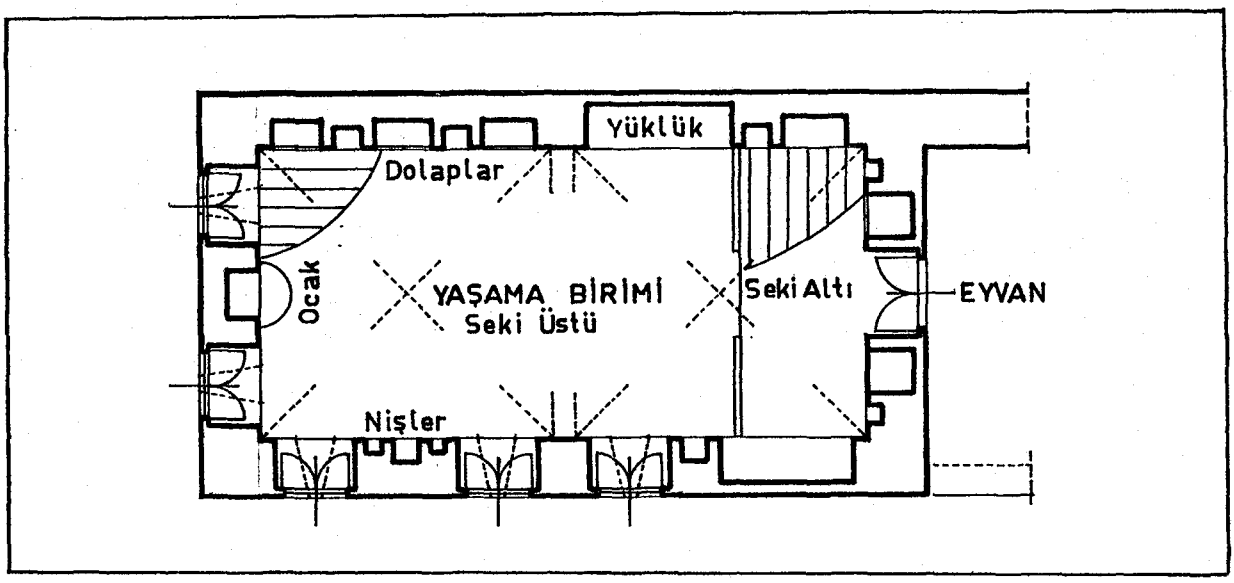
İç donatısı ile feodal aile bütününü oluşturan her bir ailenin gereksinimlerini karşılayacak biçimdeki odalar yaşama birimleri olarak adlandırılmıştır. Ana, baba ve çocuktan ibaret en küçük ailenin, yemeğini ısıtabileceği gerekirse pişirebileceği ocağı, kaplarını koyabileceği tereği, yatağını yorganını toplayıp kaldırabileceği yüklükleri ile tek başlarına ev olma niteliği kazanırlar.

Yaşama birimleri, iç mekânlarına yapısal olarak yansıyan iki bölüme ayrılırlar. Bunlar, halk arasında ard-ıl beyt denen seki altı ile buradan, sikke denen bir basamakla yükselerek belirlenen seki üstü kısımlarıdır. Seki altı, odaya giriş hazırlığının yapıldığı pabuçların çıkarıldığı bir ön mekândır. Ayrıca dolap içine gizlenmiş, yıkanma yeri -gusulhanenin- olmadığı geleneksel Mardin evlerinde, bu eylemin yapıldığı, pis su gideri olan bir bölümdür. Evlerin diğer yapı elemanlarının olduğu gibi, seki altının ve seki üstünün döşeme malzemesinin taş olması, yıkanarak da temizlenebilen yapıda, sözü edilen eylemin su unsurundan oluşabilecek bir sakınca doğurmamıştır. Seki altından bir kot farkı -bazen ahşap, nadiren de olsa taş- ve korkuluklar ile ayrılan seki üstü, oturulan, yemek yenilen, yatılan kısımdır. Erken dönemlerde yaygın olarak kullanılan ve uygulanan, geç dönemlerde ise terkedilen -var olanları da kapatılarak, yeni yapılarda yapılmayan- alçı yaşmaklı ocaklar; tonoz çeşitlerinin tavan örtüsü olarak kullanıldığı odalarda tonoz kemerinin başladığı seviyede yer alan terekler; lamba koymak için yapılan köşelikler; sağır duvarlarda ya da pencere aralarında yüklük, lambalık olarak adlandırılan günlük ihtiyaçlar için yapılmış, bazılarında, ahşap kapaklar olan irili ufaklı nişler (taka) yaşama birimlerinin iç öğeleri olarak ortaya çıkarlar (Bkz: Fot. 22-24).

Modüler bir sistemin varlığından söz edilen evlerin planlamasında etkin bir mekân olan yaşama birimlerinin "işlikli" ya da işliksiz, "kare", "dikdörtgen", "L", "ters T", tipleri değişik sayıda modülden türemişlerdir. İşlikler kışın soğukta, yazın sıcakta tersine bir iklim sunarak, günlük işlerin yapılmasını kolaylaştıran mekânlardır. Özellikle yazın serin olmaları nedeniyle oturmak için de tercih edilmişlerdir. Bunların yanında içerdikleri büyük alanlar, işliklerin kiler olarak kullanımını da getirmiştir. İşlik, işlevinden ötürü bir servis mekânı ise de, dışarıyla ilişkisi sadece yaşama birimine bağlı olduğundan, bu mekânlarla kullanıldıklarında onlar ile bir bütün oluştururlar (Bkz: Şekil 3.8).

"Kare yaşama birimi" işliksiz olduğunda daima bir modül olarak çözülmüş küçük mekânlardır. Küçük olmaları seki altı, seki üstü gibi geleneksel oda içi biçimlenmesine izin vermemiştir. Esasında, geç dönemlerde yapılanma alanının giderek kısıtlanması ile ortaya çıkmaları da, onları gelenekten bir hayli uzağa düşürmüştür (Bkz: Şekil 3.21/E.6;3.23/E.18, E.44,E.74, E.112 v.b.). "Kare yaşama birimleri" işlikli olduklarında iki modüllü bir oluşum sunarlar.

"Dikdörtgen yaşama birimleri" işliksiz olduklarında birbuçuk, iki, ikibuçuk modül olabilirler. Özellikle 1/2 gibi bir orana sahip olan iki modüllü yaşama birimi oldukça yoğun olarak uygulanmıştır. (Bkz: Şekil 3.17, 3.18, 3.19). Bu tür yaşama birimleri de "işlikli" olarak yapılmışlardır. Yaşama birimlerinin planlamada yer alış biçimlerine göre, işliklerin değişik sayıda modül içerdikleri görülür. Yaşama birimleri cephede eğer dar kenarı ile yer alıyorsa işlik yarım ya da bir modül; uzun kenarı ile yer alıyorsa işlik iki modül olabilmektedir (Bkz: Şekil 3.8). Bu enine gelişme gösteren yaşama birimlerinin kullanım özelliklerine

Şekil 3.9- Dikdörtgen Yaşama Birimi

uygun biçimsel oluşumları birbirleriyle benzeşirler. Doğu-batı doğrultusunda sınırlı olan parsellerde, dikine kullanılabilirlikleri ile tercih edilen bu mekânlar; uzun kenarın 1.00-1.50 metresi seki altı, geri kalanı ise seki üstü olmak üzere ikiye ayrılmıştır(Bkz: Şekil 3.9). Bu mekânlara giriş; dikine ya da enine, tek başlarına ya da eyvanla tasarıma katıldıklarında, dar kenarlarının aksından veya cephe olan uzun kenarın bir ucundan yapılır. Mekânın terasla ve dışarısı ile ilişki kurduğu pencereler de, yaşama biriminin konumuna göre cephesi olan kenarlarda çözülür.

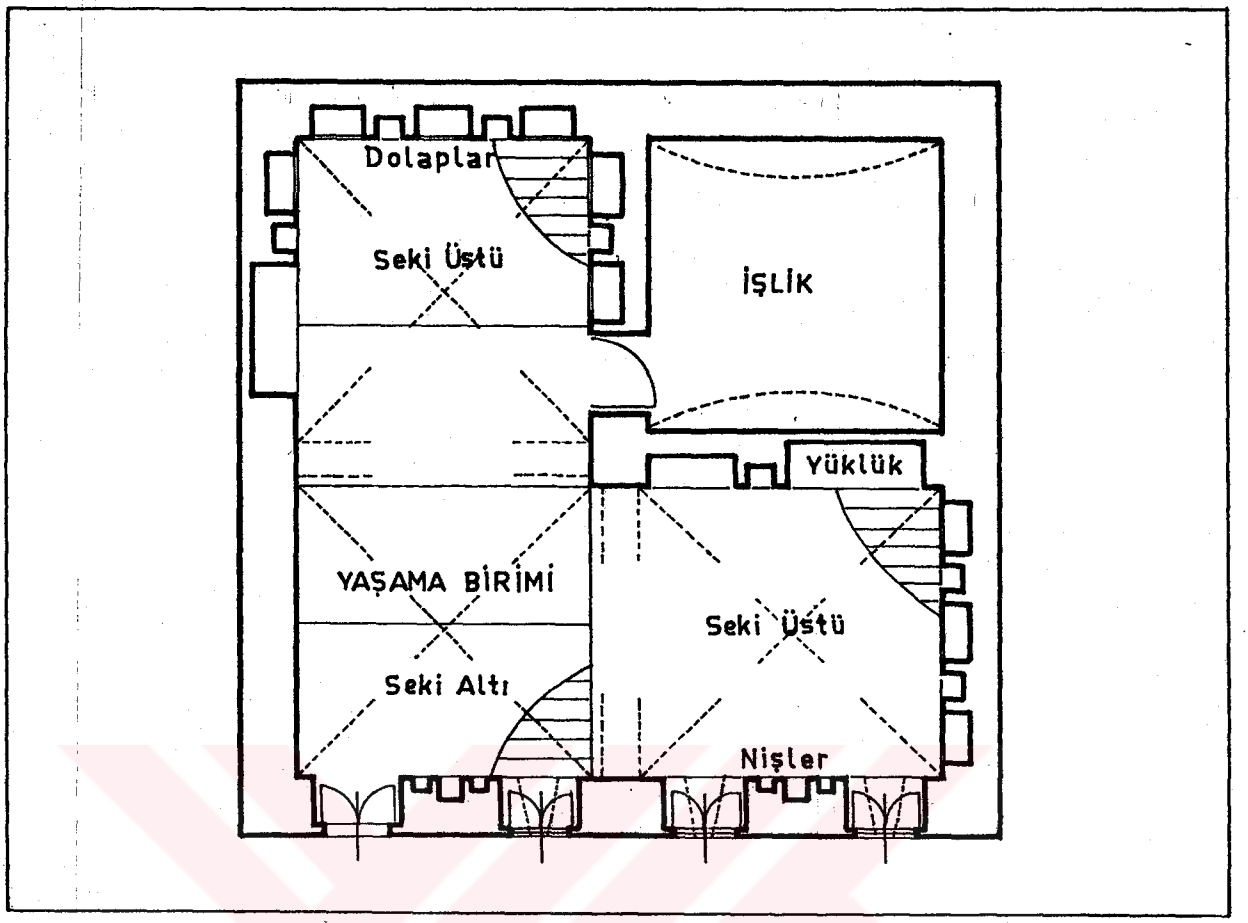
"L yaşama birimi" işliksiz olduğunda üç modülden oluşur. "İşlikli" olduğunda, genellikle bir modülden ibaret işlik "L yaşama birimi" tarafından sarılacak gibi bir bütün oluştururlar (Bkz: Şekil 3.19/E.115; 3.21/ E.39 vb.). Çok yaygın kullanılmamakla birlikte, büyük bir ihtimalle yapılanma alanının zorlaması ile ortaya çıkmış bir birimdir (Bkz: Şekil 3.10). "L yaşama birimi", bu tipin gelişmiş bir çeşidi olan "ters T yaşama birimi"nin planlamaya sığdırılamadığı noktalarda oluşturulduğu izlenimini vermektedir.

"Ters T yaşama birimi" işliksiz olduğunda dört modüldür. Bu tipin bazı örneklerinde mekânı ortalayan iki modülün kenarlarındakinden biraz daha dar yapıldığı görülür. İşlikli olduğunda ise "L" tipinde olduğu gibi, işliklerle "T" mekân birbirlerini saracak biçimde bütün oluştururlar (Bkz: Şekil 3.11). "L" ve "T" yaşama birimlerinin iç mekân biçimlenmeleri enine gelişmiş yaşama birimlerinden farklıdır. "Ters T yaşama birimi"nde Giriş, yapı bütününün tam aksından yapılır. Bu birimde seki altı bir modül içeren alanı kaplar. Kenarlarda seki altını merkez alarak şekillenen diğer modüller, seki üstü olarak düzenlenmişlerdir. "L yaşama birimi"nde de benzer bir kullanım söz konusudur. Her iki yaşama birimi oldukça büyük bir alanı kapladıklarından genellikle sırtlarını kuzeye vererek yapılmışlardır (Bkz: Şekil 3.22, 3.25 vb.).

3.2.2.1.2. Servis Mekânları

Giriş katlarında, mutfak, ahır, depo, mahzen, kiler; üst katlarda mutfak, mahzen, kiler gibi işlevler ile yüklü mekânlar diğer kapalı mekânlar olarak tasarımda yerlerini alırlar. Boyutları -belli ilkeler taşımamakla birlikte- üzerinde bulundukları parselin büyüklüğüne ve arkasında oldukları yarı açık mekânlara ve yaşama birimlerine göre oluşur.

Genellikle giriş katında yer alan mutfaklar, evin büyüklüğü ile orantılı olarak boyutlanmışlardır. İçinde en az bir ocak olan bu mekânların, ilginç bir özelliği -hangi sınır ve statüden olursa olsun en küçük evden en büyük eve kadar, rastlanan bir durum olarak- helanın, bazen bir duvarla da ayrılarak bu mekânların içinde yapılanmış olmasıdır. Mutfakların bir geç dönem ürünü olarak, küçük mekânlar halinde diğer katlara da eklendiği görülür. Giriş katındaki bir başka servis

Şekil 3.10- L Tipi Yaşama Birimi

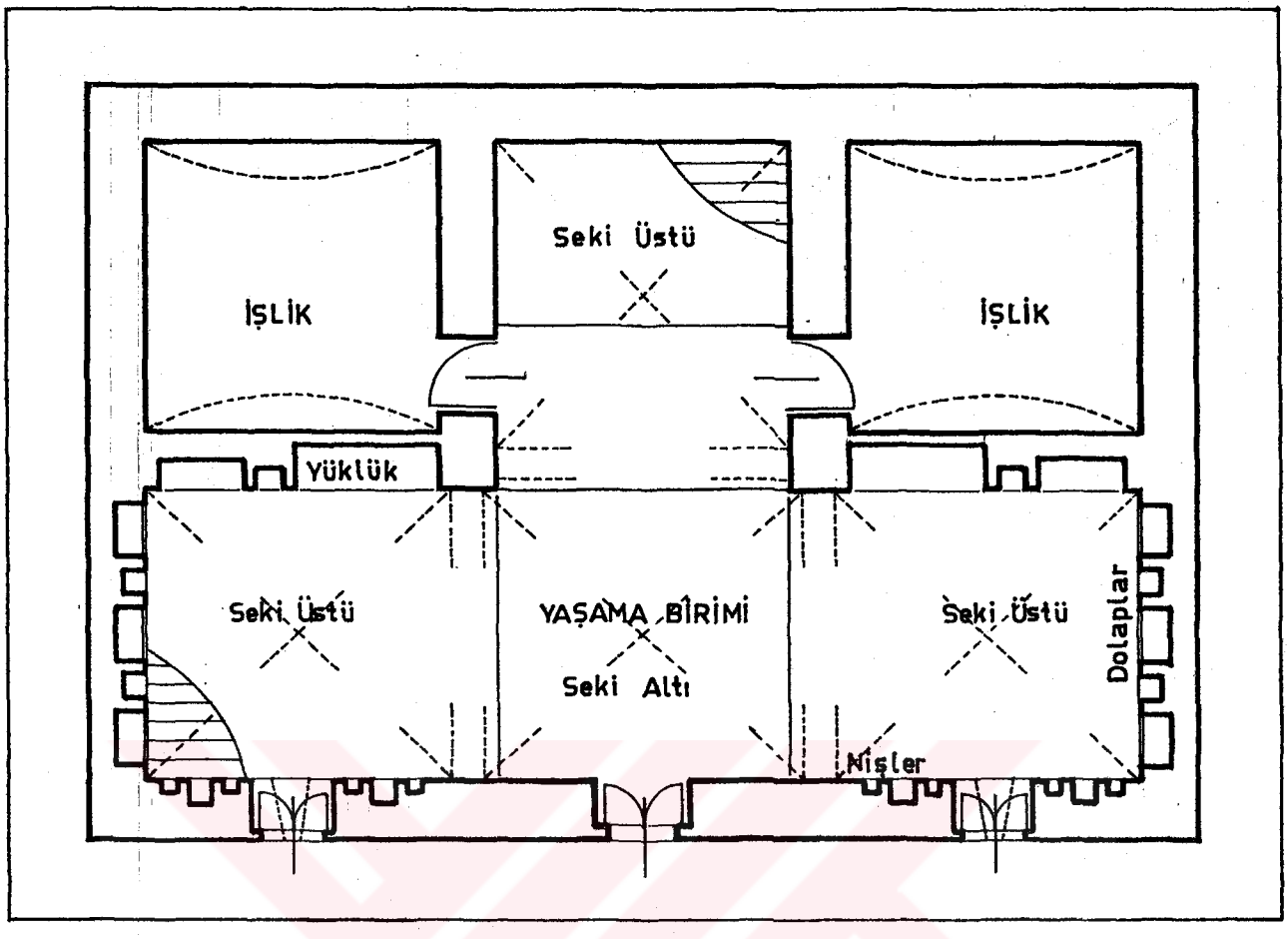
mekânı olan ahırlar her evde bulunmazlar. oldukları evlerde de yapı alanına ve ailenin özelliğine göre büyüklükleri değişir. Depolar mahzen ve kilerler ailenin günlük veya mevsimlik tüketim mallarının, bazen de bir ticari metaın saklandıkları mekânlardır. "Kahve ocağı" eyvanla bağlantılı olarak kullanılan bir başka servis mekânıdır. Eyvan genişliği kadar ve bir modül derinlikte olan kahve ocağı misafirlere ikram edilecek kahvenin yapıldığı mekândır. Gusulhane, Mardin evinde uygulaması genellik göstermeyen bir mekândır [186]. Bir iki örnekte dolap için gusulhanesi ya da küçük hamama rastlanmışsa da bunların mekân kullanma geleneğinin içindeki yeri belirlenememiştir (Bkz: Şekil 3.39/E.122; Şekil 3.46/E.57). Yıkanma eylemi odaların seki altı kısmında ya da mahalle hamamlarında yapılmıştır. Servis mekânlarının tanımına da modüler olarak yapmak mümkündür. Yalnız burada belli ilkeler geçerli değildir. Her servis mekânı her planlamaya bağlı olarak değişik sayıda modül olabilir. Bu konudaki belirleyici etken,

parsel boyutu ve planlamadaki yaşama birimleri ile yarı açık mekânların içerdikleri modül sayısıdır.

3.2.2.1.3. Eyvanlar

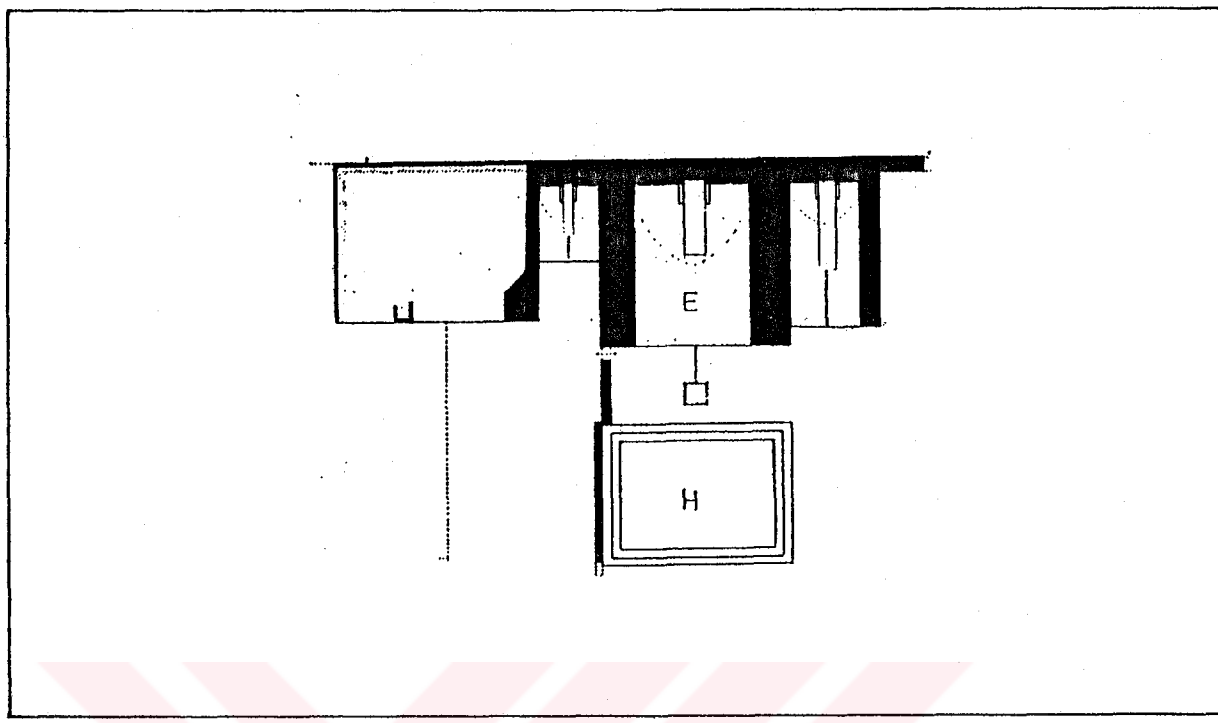
Eyvan, geleneksel Mardin evinde, planlamada etkili biçimde kendini gösteren bir yarı açık mekândır. Üç tarafı ve üstü kapalı, önü açık olan eyvanın geleneksel Mardin evlerinde değişik amaçlı kullanımları görülür. Bunlardan biri; eski bir uygulaması, ilk şeklini Artukoğulları döneminde kazandığı sanılan şehrin hemen dışındaki Firdevs köşkünde görülen eyvanın su unsuru ile birlikte kullanılmasıdır (Bkz: Şekil 3.12; Fot. 39). Bu konumdaki eyvan, açık olan cephesinin tam karşısındaki sağır duvarda bulunan selsalı, selsaldan akan suyu karşılayan döşeme aksındaki su kanalı ve bu kanalın devam ederek dışarda bahçede birleştiği havuzu ile beraber bir bütündür. Buradaki eyvanda daha çok oturma, dinlenme eylemi vardır. Bu tür eyvanın günümüze kalmış örnekleri sayılıdır (Bkz: Fot. 40-43). Ancak daha çok erken dönemlerde giriş katlarının servis mekânlarının yanında yaşama birimlerini de içerdiği sıralarda, bu eyvanın tercih edildiği sanılmaktadır. Tahrip olmuş örnekleri bunu göstermektedir (Bkz: Şekil 3.13; 3.28/E.68; 3.51/E.120). Geç dönemlerde üst katların giderek önem kazanması toprakla ilişkinin ve su unsurunun ana yönlendiricisi olduğu bu eyvan tipinin ortadan kalkmasına neden olmuştur [187].

Bir diğer eyvan kullanımı; "iki kapalı mekan arasında, bir açık mekân" ilkesine uygun olarak ortaya çıkar. Geleneksel Mardin evlerinde çeşitli uygulamaları olan "iki yaşama birimi arasında bir eyvan" düzeninin gereği olarak bazen tasarımın başında planlanarak, bazen de sırtını kuzeye dayamış güneye cepheli var olan bir

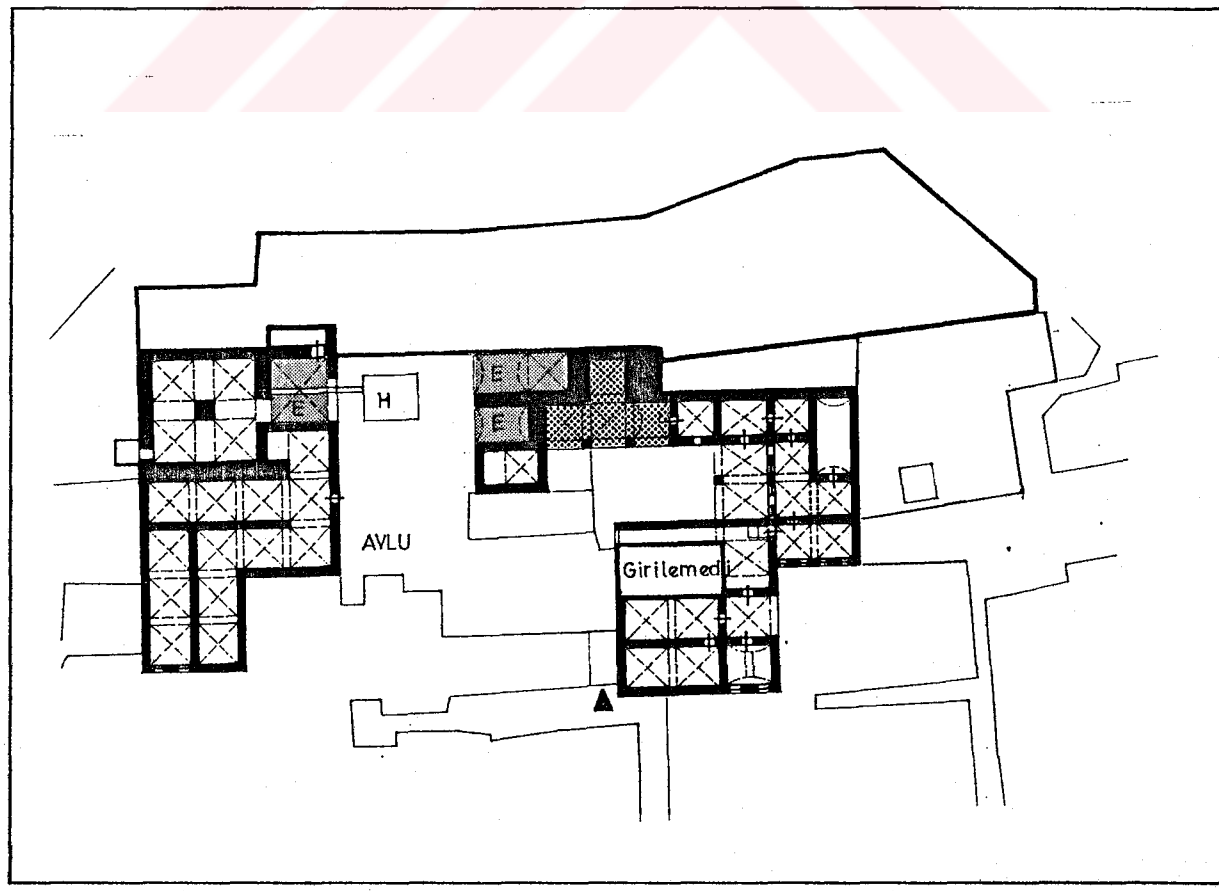

Şekil 3.11- Ters T Tipi Yaşama Birimi

yapı bloğuna, doğu ya da batıdan güneye uzanan bir başka yapı eklenmek istendiğinde ara kesit mekânı olarak, "eyvan" yapılmıştır (Bkz: Fot. 29, 36, 37, 44-51). Bunun da belirtilen ilkeye doğal olarak uyduğu görülür. Buradaki işlevi, bir anlamda odalara dağılımı sağlamak da olan eyvan derinliği, her iki ya da bir yanında bulunan yaşama birimlerinin konumuna bağlı olarak değişir. Eyvanın yaşama birimleri ile oluşturduğu şemalarda (Bkz: Şekil 3.14), eyvana bitişik yaşama birimlerinin bir, iki, üç modül uzunluğunda olabilen, cepheye dik kenarları kadar eyvan derinliği yapılmıştır. Güneye cephelenen Mardin evlerinin genel planlaması içinde doğu, batı daha çok da güneye bakacak biçimde oluşturulan eyvanların

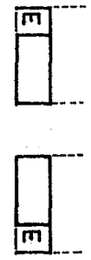
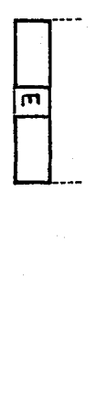
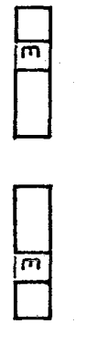
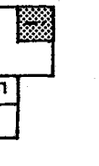
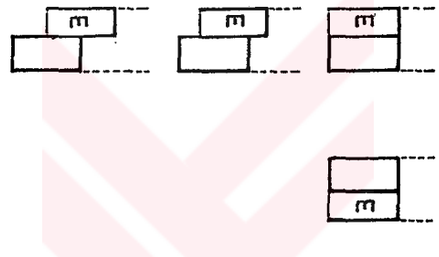
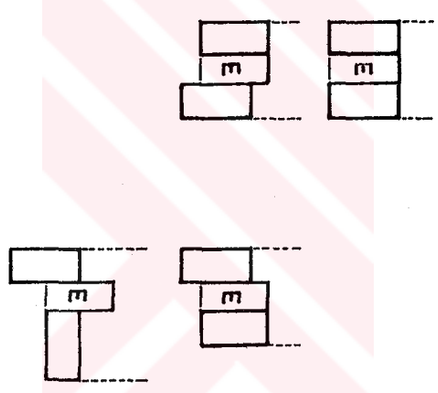
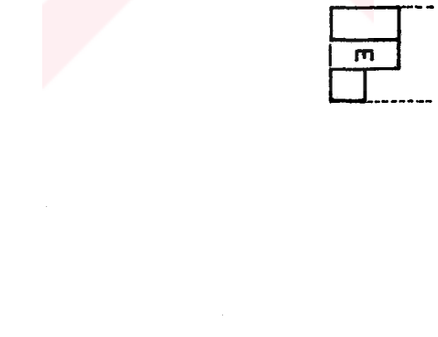
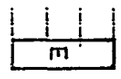
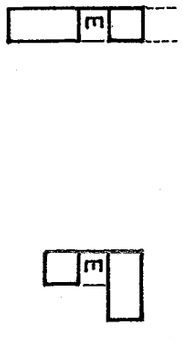
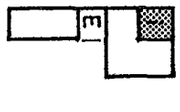
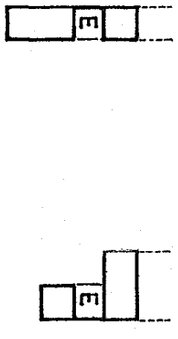

Şekil 3.12- Firdevs Köşkü (A.Altun)

Şekil 3.13- Milli Evi Giriş Katı

Şekil 3.14- Eyvan ve Yaşama Birimleri ile Oluşturulmuş Durumlar

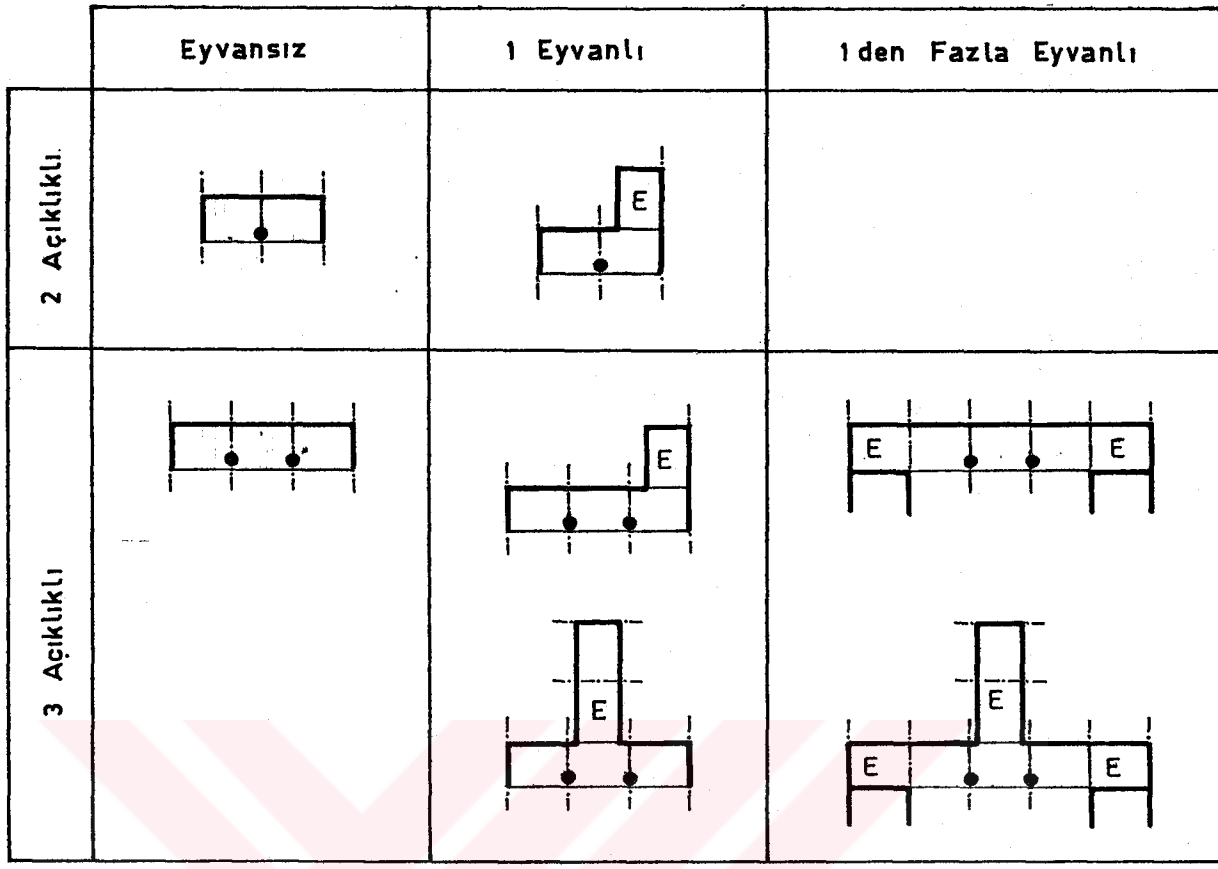
Yaşama Birimi / Eyvan	Kare Yaşama Birimi		Dikdörtgen Yaşama Birimi		Kare+Dikdörtgen Y.B.	L Yaşama Bir.	L+Dikdörtgen Y.B.
Güneye Bakan Eyvan — Eyvan Derinliği 1 Modül							
Güneye Bakan Eyvan — Eyvan Derinliği 2 Modül							
Güneye Bakan Eyvan — Ey. Der. 3 Mod.							
Doğuya Bakan Ey. — Ey. Der. 1 Mod.							
Batıya Bakan Ey. — Ey. Der. 1 Mod.							

derinliği, komşu parsellerden ötürü, yapılanma alanının sınırlı olduğu doğu ve batıda bir modülden fazla olamaz iken; kuzey-güney doğrultusunda, güneye cepheli eyvanlar iki, nadiren de olsa üç modül derinliğe sahiptirler. Eyvan derinliği planlamadaki birim modüle bağlılık gösterirken, eyvan açıklığının bu sisteme uymadığı, egemen modül ölçüsünden daha az olarak yapıldığı görülür (Bkz: Şekil 3.8)

Dağılım mekânı işlevine sahip olmasının yanında, gölgelik bir dinlenme yeri olarak düşünülmesi, eyvanların iklimsel kaygılar ile yönlendirilmesine de neden olmuştur. Güneye bakan eyvanlarda sabah güneşine, doğuya bakan eyvanlarda akşam güneşine karşı gölgelik yarı açık mekânlar oluşturularak, uzun yazlarda güneşin her saatine karşı önlem alınmaya çalışılmıştır. Sabah güneşine kapalı, akşam güneşinin etkisi altındaki batı cephesinde eyvanın -bir dağılım ya da giriş mekânı dışında- yapımına daha az önem verilmiştir.

3.2.2.1.4. Revaklar

Bir başka yarı açık mekân olan üç tarafı ve üstü kapalı; önü bir veya birden fazla sütun ile iki veya daha fazla açıklığı bölünmüş, enine gelişmişlik gösteren revaklara geleneksel Mardin evlerinde oldukça sık rastlanır (Bkz: Fot. 25-27, 52-54). Özellikle giriş katlarında, yapılanma alanının izin verdiği sürece çok sayıda modülü içeren revakların yapıldığı görülür. Günlük işlerin yoğunluk kazandığı bu katlarda serin, gölgeli bir mekân olarak tipoloji çıkarmağa imkan vermeyecek bir biçimde, uygulamalarında çeşitlilik taşırlar. Giriş katındaki revağın en önemli yönlendiricisi parselin boyutudur. Kapalı mekânlar ve avludan arta kalan alan uygunsa, mutlaka revak yapımına gidilmiştir.

Şekil 3.15- Üst Katlardaki Revak Biçimleri

Revaklar, girişin dışındaki katlarda kullanımlarında, belli karakteristik özellikler sunarlar. Bu katlarda, güneye cephesi olan, sırtını kuzeye vermiş, bazen planlamasında eyvan da olan bir yapı kitlesinin önüne iki, ya da üç açıklıklı olarak yapılmışlardır. Bunlarda, enine gelişmişlik gösteren bu yarı açık mekânın, iki dar yanındaki sağır duvarlar cepheye doğru hafifçe dönerek birer kanat oluştururlar. Bazen bu kanatların yerini, kuzeylerindeki eyvanlar ile revakın dar kenarına bağlı olan "dikdörtgen yaşama birimi"leri alır (Bkz: Şekil 3.15).

Revaklar da eyvanlar gibi kısmen planlamadaki modüle bağlı olarak boyutlanırlar. Buna göre; revak ön açıklığını, egemen olan birim modül belirler. Derinliği ise, geçerli modülden daha az yapılmıştır (Bkz: Şekil 3.8).

3.2.2.1.5. Köşkler

Geleneksel Mardin evinde yarı açık bir mekân olan köşklerin de yapımına rastlanır. Uygulamasında bir yaygınlık göstermemekle birlikte zaman zaman ortaya çıkarlar. Bazen bir kenarı ile bazen de iki kenarı ile ait oldukları yapıya bitişik olarak yapılan köşkler genellikle bir birim modülü içerirler (Bkz: Şekil 3.8; Fot. 55,56).

3.2.2.2. Açık Mekânlar

Geleneksel Mardin evlerinde, açık mekânlardan en önemlisi hemen her evin giriş katında, evin üzerinde yer aldığı parselin boyutuna bağlı olarak büyüklüğü değişerek yer alan avlulardır. Kadının günlük ev işleri çerçevesinde biçimlenen giriş katlarında, iç mekânların yanı sıra, avlular da bu eylemlerin geçtiği mekânlardır. Döşemeleri sıkıştırılmış toprak veya doğal taş, sokakla arasındaki yüksek duvarların da atlar ve develer için yemlikler olan avluların en önemli öğesi, bazen dikili ağaçlar biçiminde, daha çok da saksıda yetiştirilen çiçekler ile elde edilen yoğun ve etkili bir yeşil zemindir (Bkz: Fot. 25-27).

Açık mekân olarak üst katlarda, giriş katındaki avlunun yerini terasların aldığı görülür. Üst kattaki yapı alanı sınırının bir alt katın yapı alanı sınırından geri çekilerek yapılması ile elde edilen teraslar, belli sayıda modül içeren kapalı ve yarı açık mekânların üzerinde yer alarak aynı modüler sistemden doğal olarak

etkilenmişlerdir. Teraslar ve en üst katın damı, mevsimlik yiyeceklerin de hazırlandığı, alanlardır. Günlük işlerin yanısıra yaz geceleri yatılan dış mekânlar olarak teraslar, geleneksel Mardin evlerinin önemli ögeleridir.

3.2.3. Planlama Biçimleri

Anadolu'nun geleneksel yerleşmelerindeki evler tipolojik çerçeve içinde ele alındığında; tesbit edilebilen bazı genellemelerin böyle bir çalışmanın asıl ögesini oluşturacak biçimde etkili olduğu görülür. Bu genelleme, geleneksel evin içe dönük giriş katının servis mekânlarından; dışarı veya sokağa dönük üst katlarının ise, yaşama mekânlarından oluştuğu biçiminde tanımlanabilir. Bu tanımlama ise, servis ilişkilerinin yaratacağı mekânlarını değil, biçimsel ve işlevsel özelliklerinden ötürü yaşama mekânlarının tipolojik değerlendirmeye sokulmasını getirmiştir.

Geleneksel Mardin evlerinin bugünkü bitmiş tasarımları karşısında yukarda belirtilen genellemeyi bir yanı ile yinelemek mümkündür. Burada olayı bir yanı ile sınırlamak gereği, Mardin evinin biçimsel ve işlevsel özelliklerinin süreç içinde sunduğu farklılıklardan doğmuştur. Konunun açılımı yapılırsa, Mardin evinin giriş katlarının yukardaki tanımda olduğu gibi sadece servis ilişkilerini içeren mutfak, ahır, depolardan oluşmadığı görülür. Giriş katlarında yer alabilen diğer mekânlar; havuzlu eyvanlar ve yaşama birimleri gibi özellikli mekânlardır.

Mardin'deki bu durum göz önüne alınarak bütün katları içeren bir yaklaşım biçimi arandığında ise sorun çözümlenememektedir. Giriş, birinci, ikinci, üçüncü varsa dördüncü katlar hep birlikte değerlendirildiğinde ortak

ana tipler yakalamak imkânsızlaşmaktadır. Giriş katları her ne kadar yaşama birimlerini, eyvanları içeriyor olsalar da, bu katların şehir dokusundan kaynaklanan organik yapıları, servis işlevlerini ağırlıklı olarak içermeleri ve zaman içindeki değişimleri diğer katlar ile aralarında belirgin bir uzlaşmazlığı beraberinde getirmektedir. Bu durumda giriş katları ve diğer katlar ayrı ayrı ele alınarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Giriş katlarının yaşama birimlerini içeren örnekleri bu özelliklerinin vurgulanması amacı ile sunulmuş, (Bkz:Şekil 3.47-3.51) içerdikleri yaşama birimi tiplerine göre sınıflandırılmıştır. Her grup ayrıca kendi içinde eyvansız, eyvanlı ve revaklı olma durumlarına göre alt başlıklara ayrılmıştır.

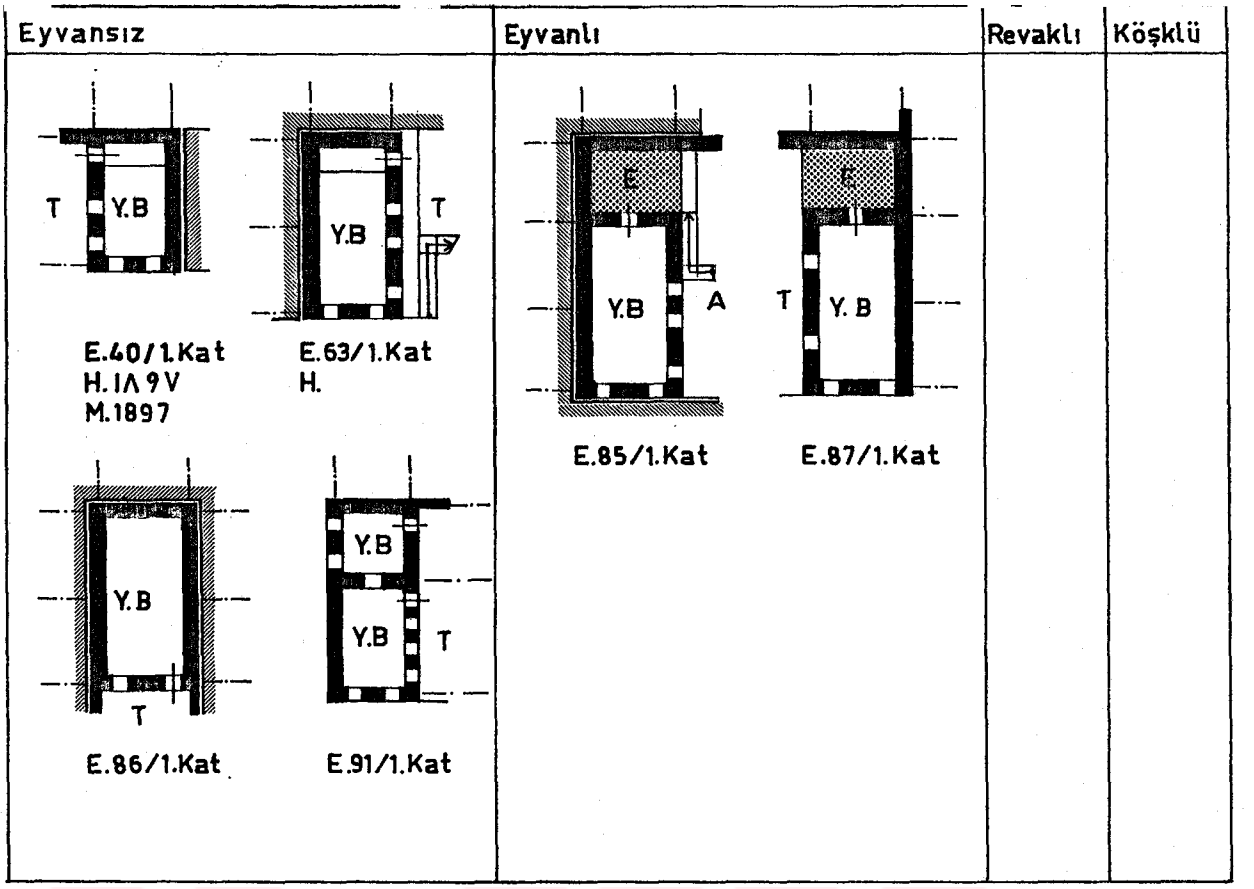
Geleneksel evlerin giriş katları dışındaki diğer katların tipolojik bir yaklaşımdaki verileri, planlamadaki önemli ögeler olan yaşama birimleri, eyvan, revak gibi mekânlara bağlı olamamaktadır. Daha açık olarak yaşama birimlerinin birini ya da birkaçını içeren, eyvan yada sayısına göre şekillenen veya revaklı olmakla nitelendirilebilecek türden planları tiplendirmek mümkün olamamaktadır. Bitişgenlik ilkesi ile üredikleri tesbit edilen kat planlarında, bu mekânlar bir tiplendirme yapmaya izin vermeyecek şekilde çeşitlilik sunarlar. Gerçekten de "kare", "dikdörtgen", "ters T" ve " L ", tipi olarak adlandırılan yaşama birimlerinden bazen birinin, bazen de birkaçının eyvan ya da revakla ya da her ikisi ile birleşerek kat planlarını oluşturdukları görülür. Birlikteliklerin güney cephesinde kapladıkları mesafe, planın doğu-batı doğrultusundaki boyutunu kesinleştirirken; kuzey-güney doğrultusundaki derinliği, cepheyi oluşturan mekanlara bağlı olmayarak parsel derinliğinin belirleyiciliğinde kalır.

Geleneksel Mardin evleri için, eldeki veriler ile ancak kitlesel anlamda bir tiplendirme yapmak söz konusu olmaktadır. Kat planlarındaki etkin ana mekanlar, bazı kitlesel biçimler içinde ortaya çıkmaktadırlar. Bunlar; "kare" yada "dikdörtgen" kitle,"ters L", "ters U" ve "karmaşık biçimler"dir (Bkz. Şekil 3.16). "Ters L", "Ters U" ve "karmaşık biçimler" güneye doğru cephelenen "kare" ve "dikdörtgen" kitlelere doğu ya da batıdan ya da her ikisinden güneye doğru eklenen kollar ile türetilmişlerdir. Bu biçimlerin boyut olarak belirleyicisi ise, modüler anlatım imkânı olan mekânlardır. Kat planlarında ön cepheyi oluşturan mekânların doğu-batı doğrultusunda, içerdiği modül sayısı kitlelerin bu doğrultudaki boyutu olmuştur. L,U ve karmaşık tiplerde güneye doğru uzanan kollar da yine bu biçimler içinde yer alan mekânların modül sayısı kadar oluşmuştur. Bütün kitlelerde yapı derinliğinin parsel derinliğine bağlı olarak değişken olması, bu noktada bir sınırlandırma getirmeyi mümkün kılamamıştır. Bir, iki,üç ya da daha fazla sıra odalı gibi tanımlamalarla bu derinlik anlatılamamıştır.

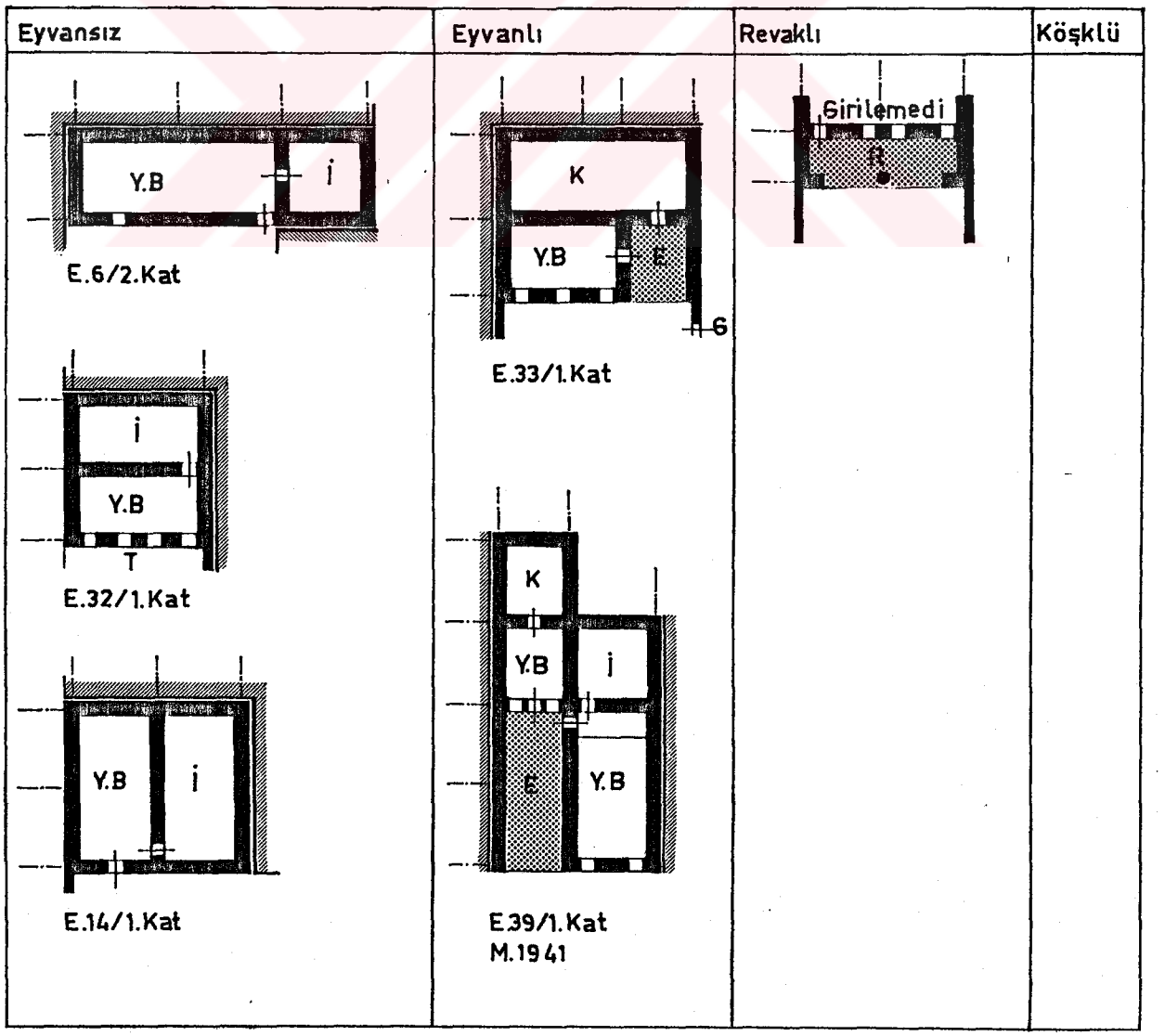
Geleneksel Mardin evinin tesbit edilebilen genel biçimlerinin örneklerle açılımı yapıldığında ancak yarı açık mekanlara göre alt başlıklar sunulabilmiştir. Buna göre de "kare", "dikdörtgen", "ters L", "ters U" ve "karmaşık biçimler", "eyvanlı", "eyvansız", "revaklı", "köşklü" olmalarına göre sınıflandırılmışlardır (Bkz: Şekil 3.17 - 3.46).

Planlamada Ana Biçimler			Güneye Bakan Cephelerdeki Modül Sayısı					
			I-1 Modül	II - 2 Modül	III - 3 Modül	IV- 4 Modül	V- 5 Modül	VI- 6 ve 6+ Modül
	A-Düz Kitle Biçim							
	B-Ters L Biçim	B1-Kol Uzunluğu 1 Modül	—					
		B2-Kol Uzunluğu 1,5-2 Modül	—					
		B3-Kol Uzunluğu 3 ve 3+Modül	—					
	C-Ters U Biçim	C1-Kolları Eşit	—	—	—			—
		C2-Kolları Farklı	—	—				
	D-Karmaşık Biçim		—	—	—			

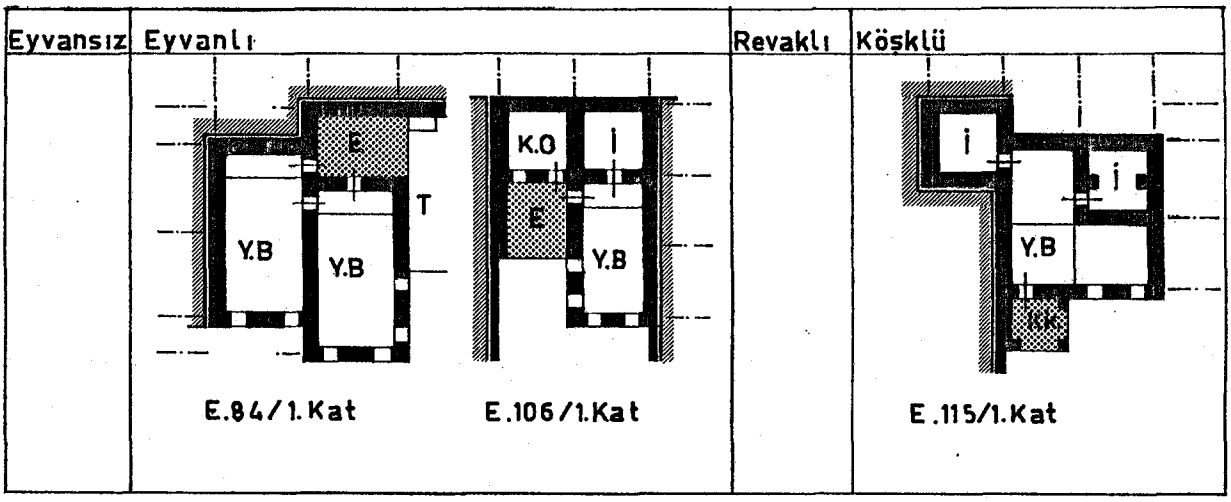
Şekil 3.16- Geleneksel Evlerin Tasarımındaki Genel Biçimler

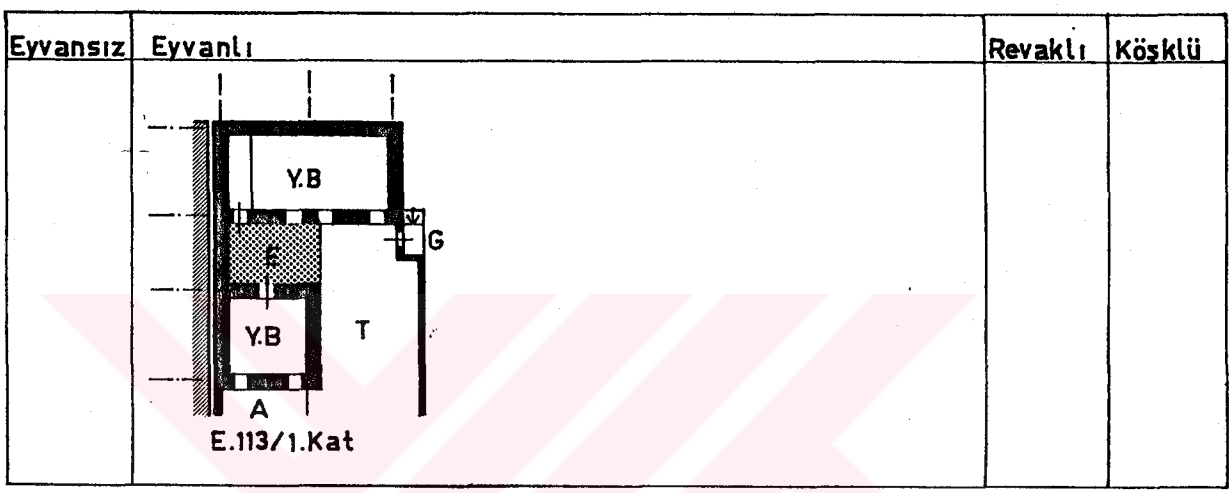
Şekil 3.17- I/A Tipi Örnekleri

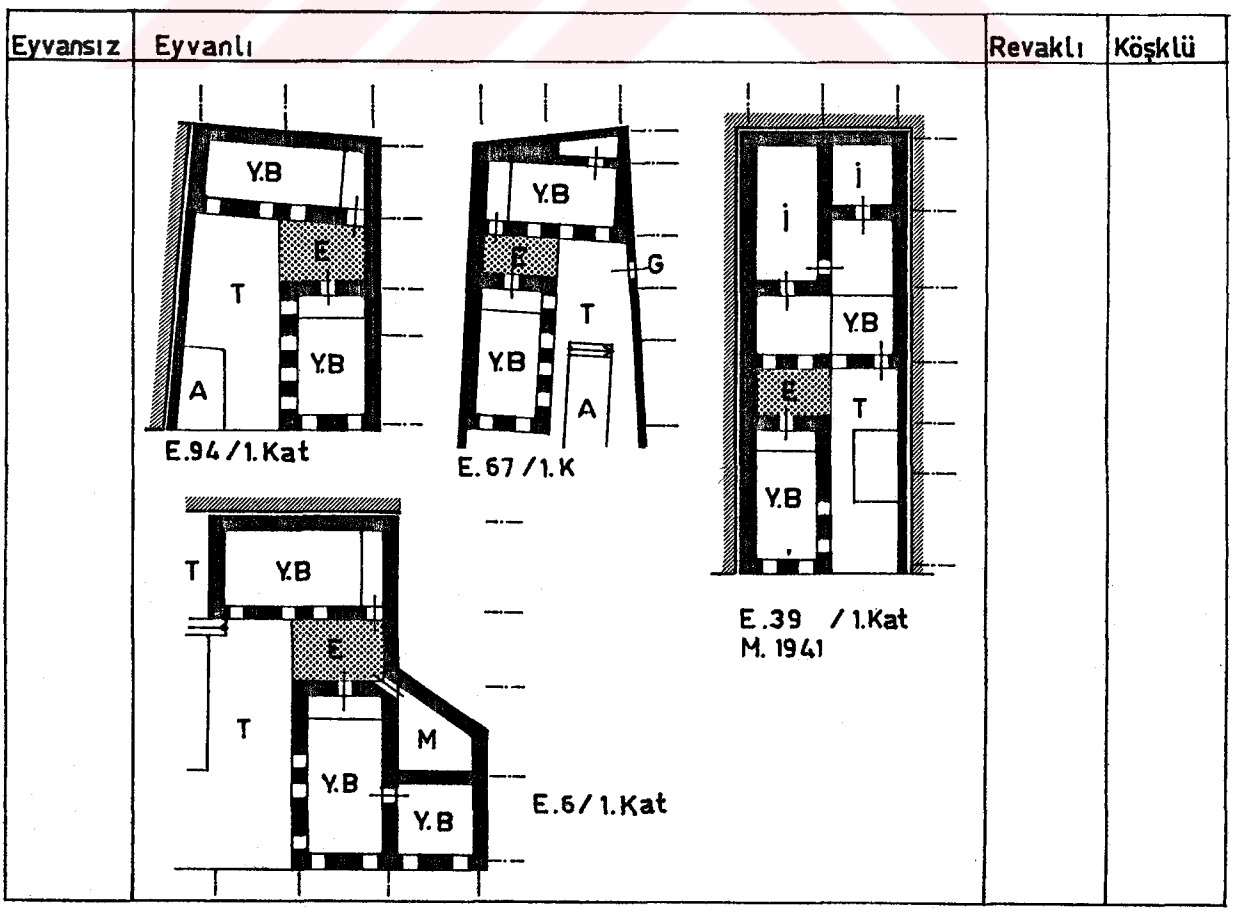
Şekil 3.18- I/A Tipi Örnekleri

Şekil 3.19- II/Bİ Tipi Örnekleri

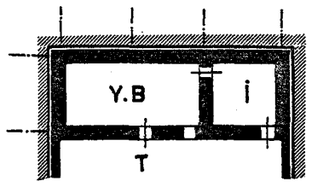

Şekil 3.20- II/B2 Tipi Örnekleri

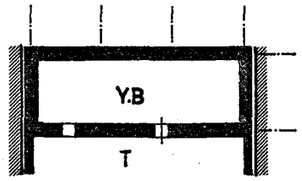

Şekil 3.21- II/B3 Tipi Örnekleri

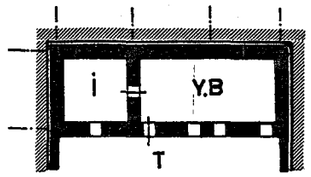
Eyvansız

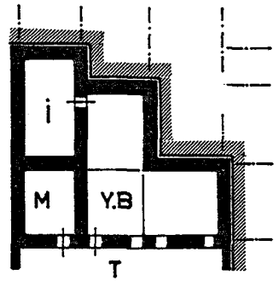
E.43 / 1.Kat

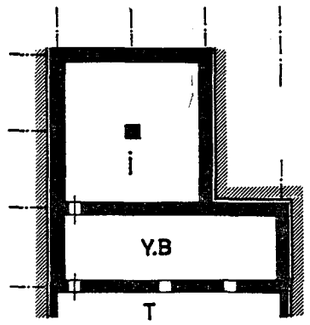
E.101 / 2.Kat

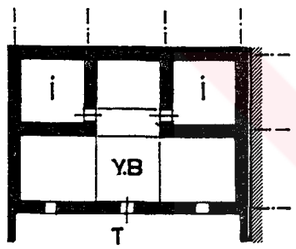
E.114 / 1.Kat

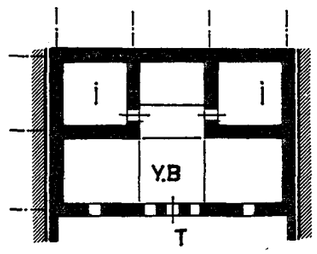
E. 42 / 1.Kat

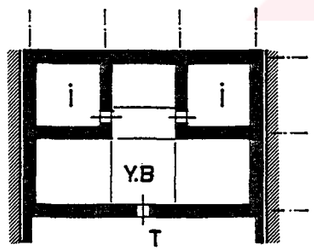
E.28/1. Kat

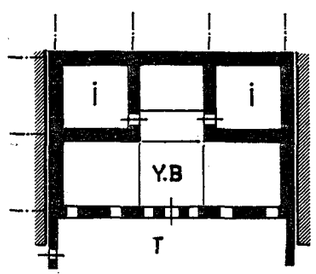
E.74,82 / 1.Kat

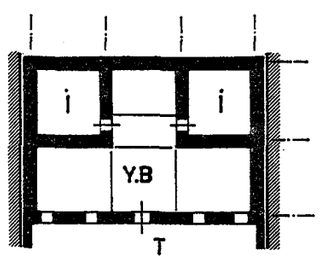
E.17 / 3. Kat

E. 22,19 / 1.Kat

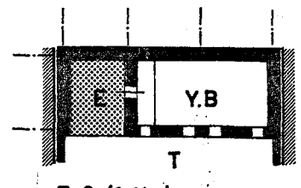

E.15 A / 1. Kat

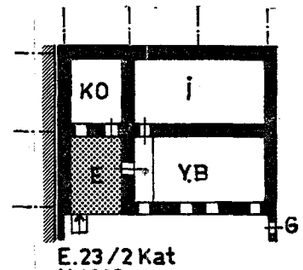

E.83/1. Kat

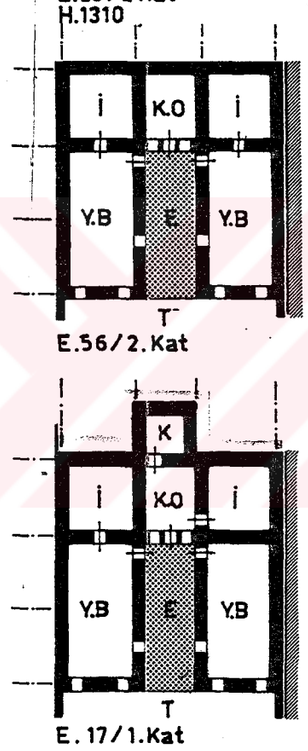
Eyvanlı

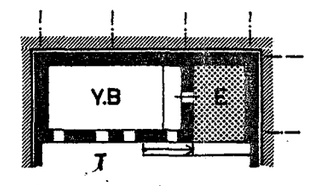
E.2 / 1. Kat

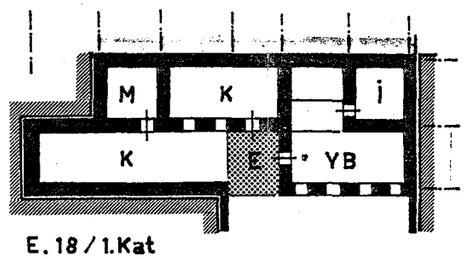
E.23 / 2 Kat
H.1310

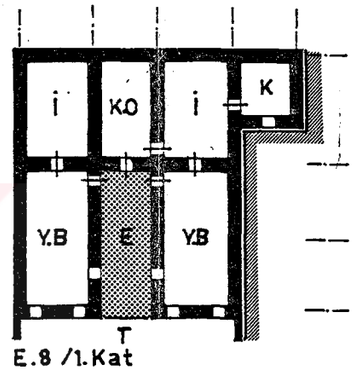
E.56/2.Kat
E.17/2.Kat

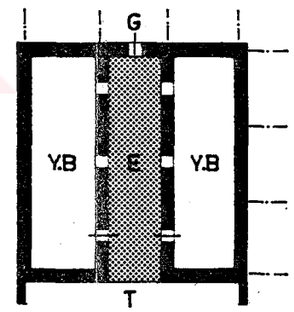
E.43/2.Kat

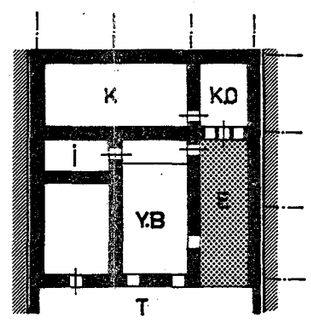
E. 18 / 1.Kat
M. 1940

E.8 /1.Kat

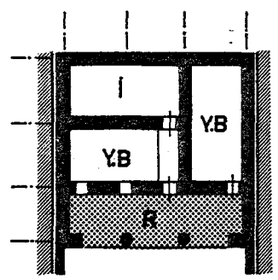

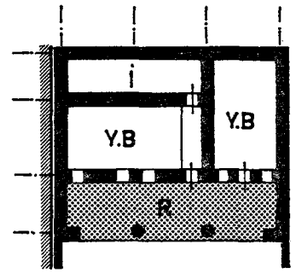
E.131 / 2 .Kat

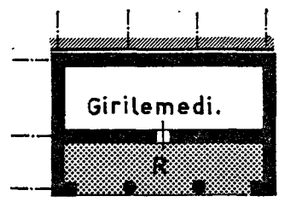
E.98 / 2. Kat

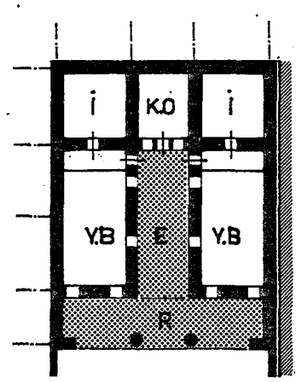
Revaklı

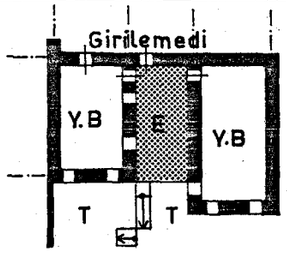
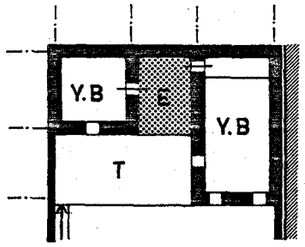
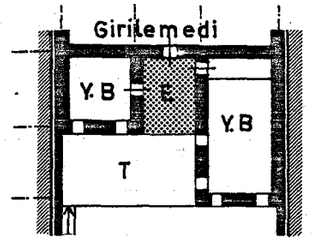
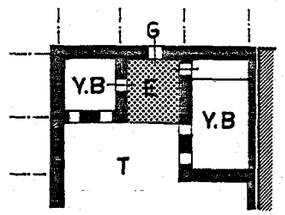
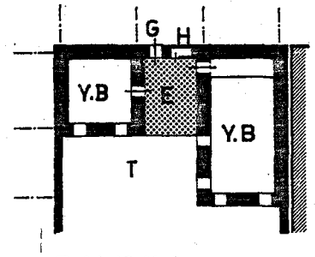
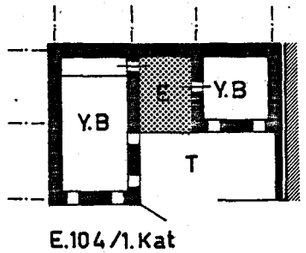
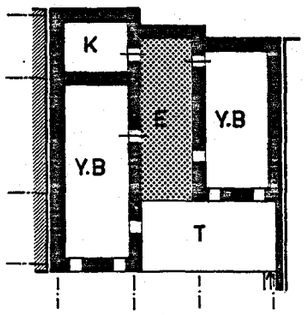
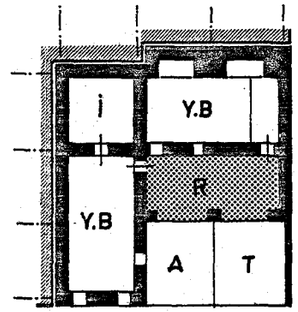
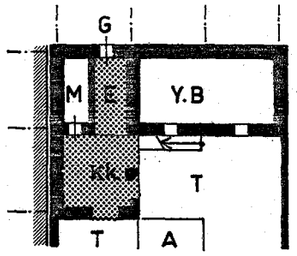
E.58 / 1.Kat

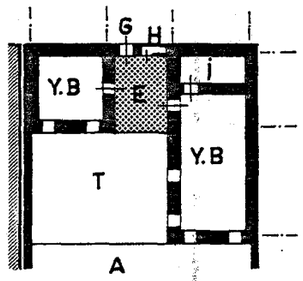

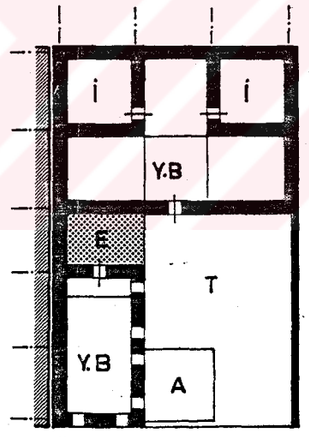
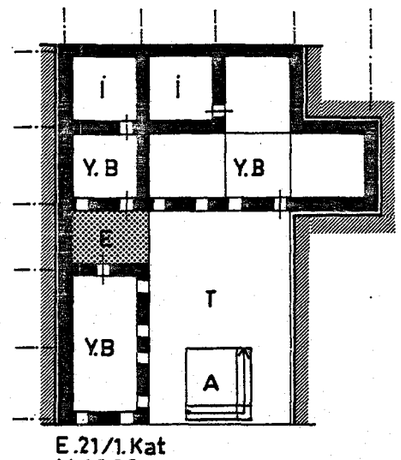
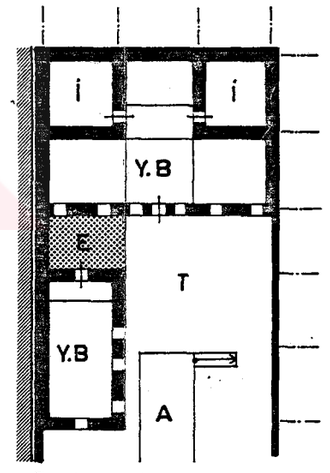
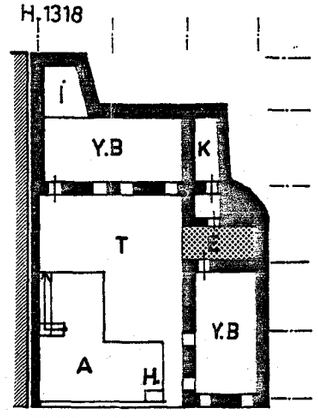
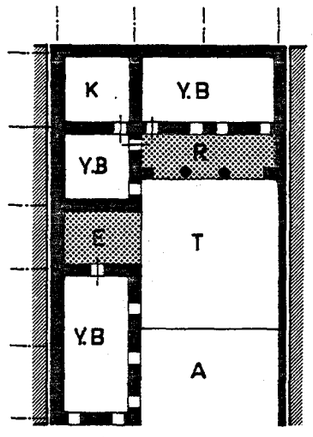
E.56 / 1.Kat
H.1325

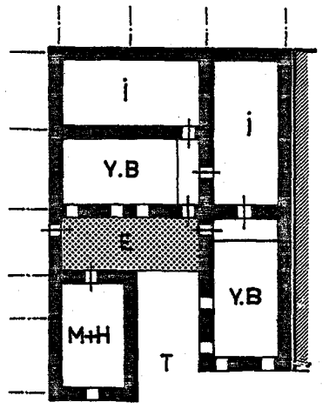
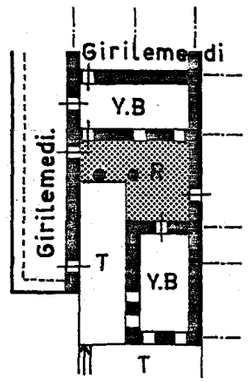
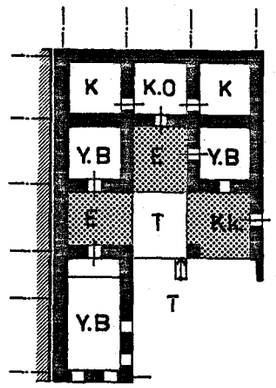
Köşklü

Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü
	 E. 49/1.Kat		
	 E.74/1.Kat		
	 E.112/1.Kat		
	 E.18/2.Kat M.1940		
	 E. 44/2.Kat		
	 E.104/1.Kat		
	 E.85/1.Kat		
		 E.23/1.Kat	
			 Köşklü+Eyvanlı E.59/1.Kat

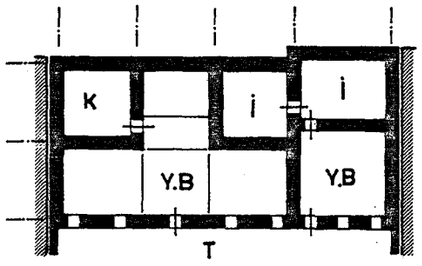
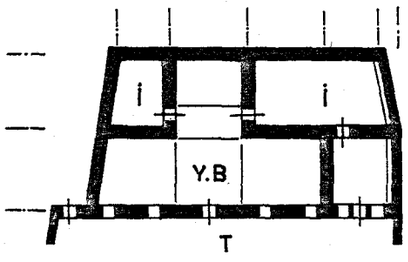
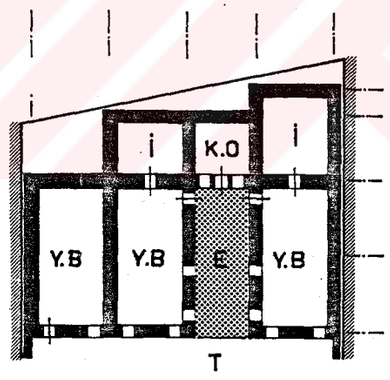
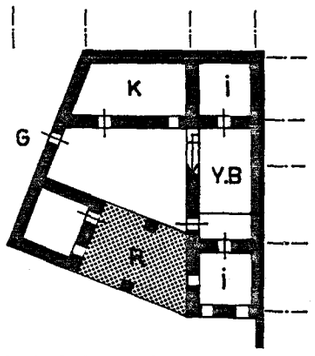
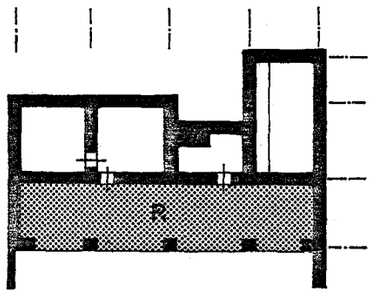
Şekil 3.23- III/B1 Tipi Örnekleri

Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü
	 E.59/1.Kat		

Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü
	 E.95/1.Kat		
	 E.21/1.Kat M.1896	 E.80/1.Kat H.1318	
		 E.38/1.Kat M.1887	
			 Revaklı+Eyvanlı E.70/1.Kat

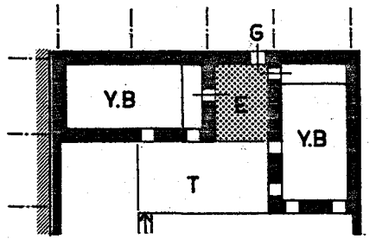
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü
	 E.44 /1.Kat	 E.67 /1.Kat	 Eyvanlı +Köşklü E.61 / 1.Kat

Şekil 3.26- III/C1 Tipi Örnekleri

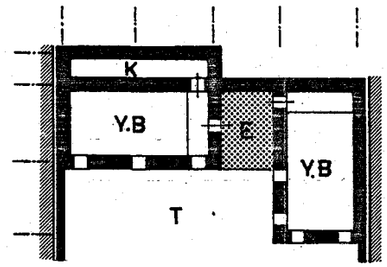
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü
 E.29 /1.Kat E.69 /2.Kat H.1341	 E.36/2.Kat M.1911	 E.114 / 2.Kat E.30 /1. Kat	

Şekil 3.27- IV/A Tipi Örnekleri

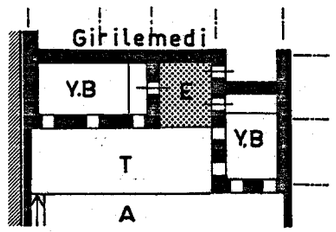
Eyvansız | Eyvanlı | Revaklı | Köşklü

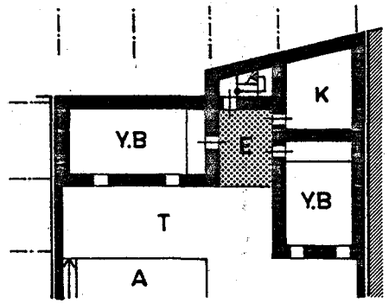
E.63/2.Kat

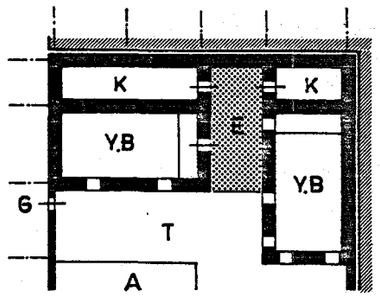
E.15/1.Kat

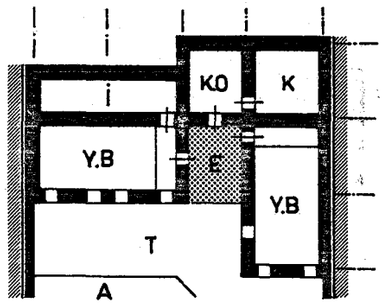
E.12/1.Kat

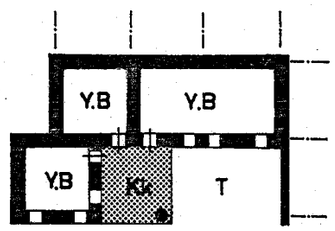
E.116/1.Kat

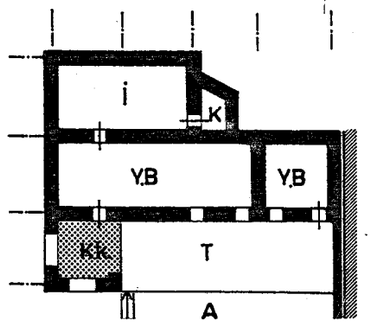
E.93/1.Kat

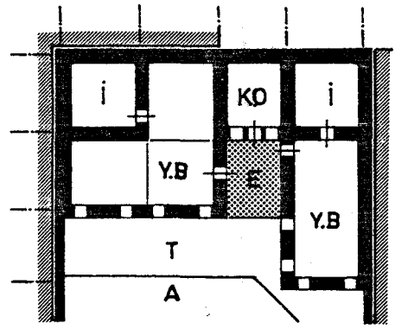
E.54/1.Kat

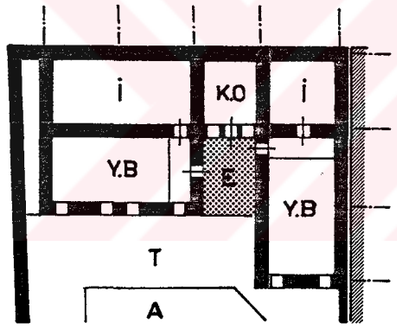
E. 66/1. Kat

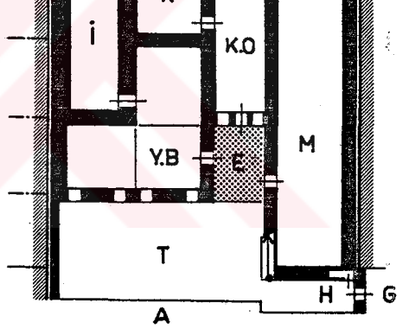
E.111/1. Kat

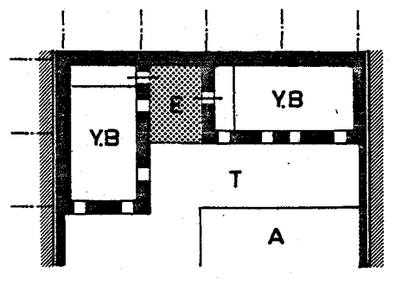
E.47/1.Kat

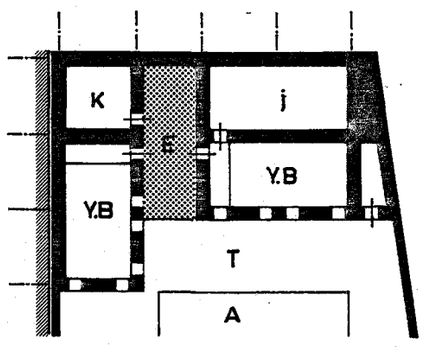
E.89/1.Kat

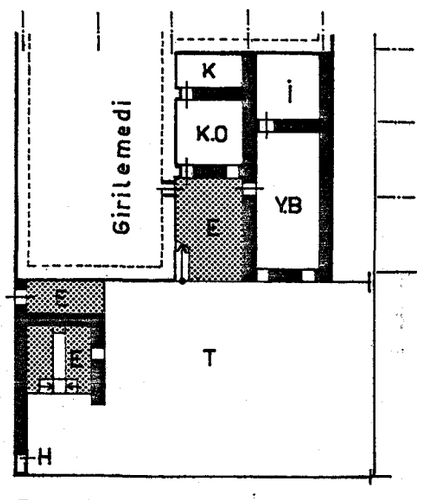
E.36/1.Kat

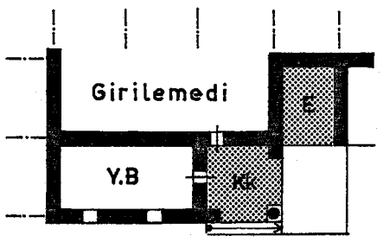
E.62/1.Kat

E.48/1.Kat

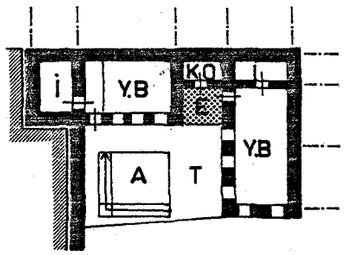
E.68/1.Kat

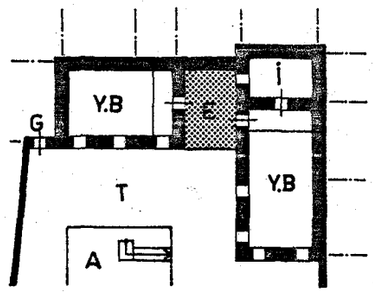
Eyvanlı+Köşklü
E.120/1.Kat

Şekil 3.28- IV/B1 Tipi Ö

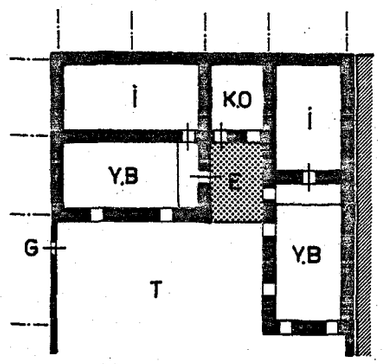
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü

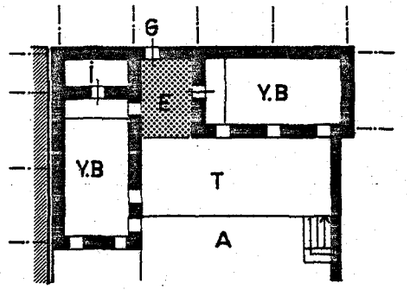
E.41/1.Kat
M.1935

E.72/1.Kat
H.1298

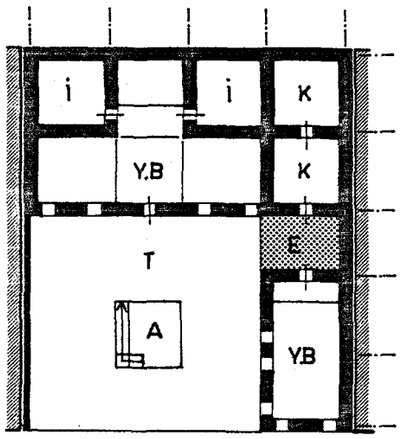
E.27/1.Kat
M.1903

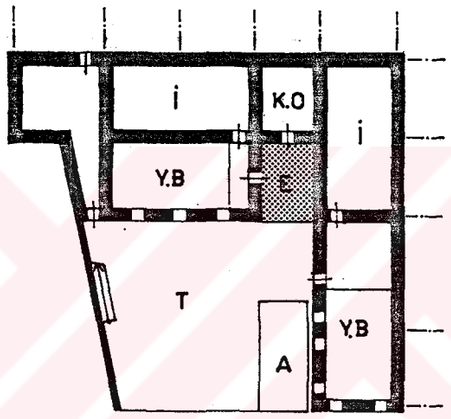
E.75/1.Kat

Şekil 3.29- IV/B2 Tipi Örnekleri

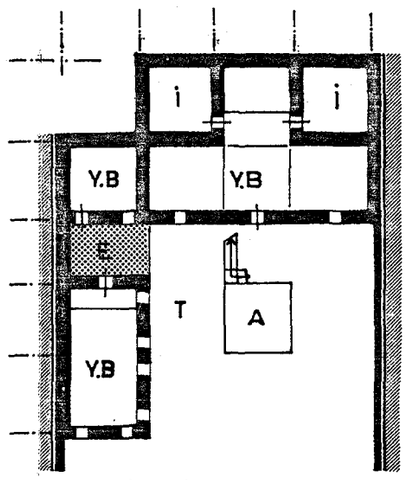
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü

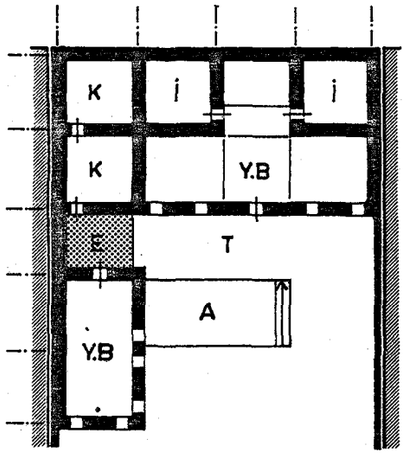
E.20/1.Kat
M.1880

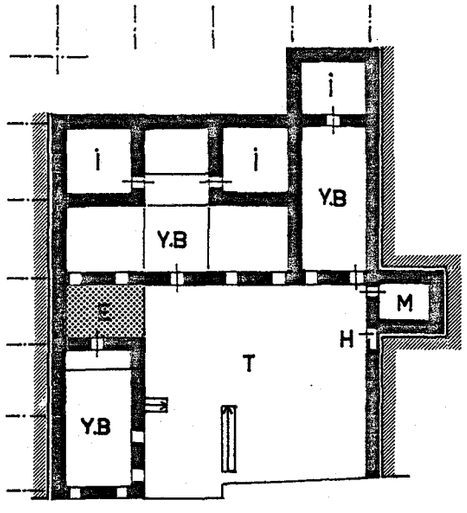
E.64/1.Kat
M.1865

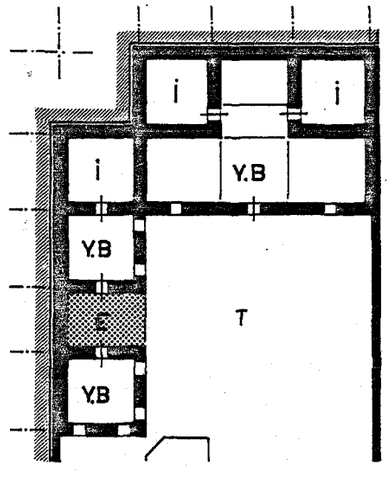
E.105/1.Kat

E.7/1.Kat
M.1910

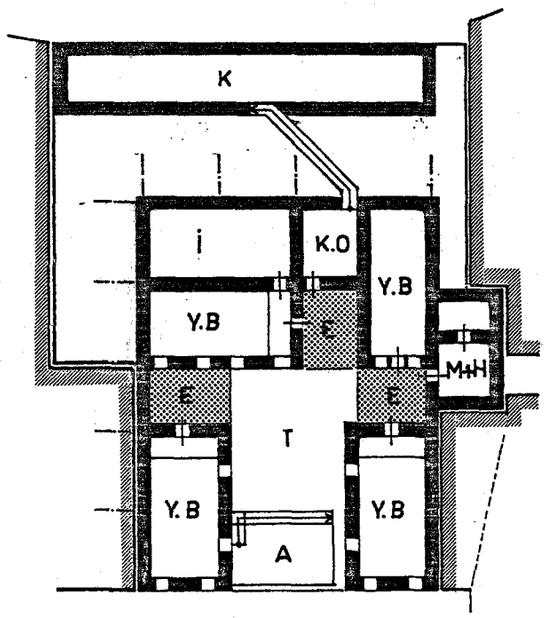

E.4/2.Kat
M.1898

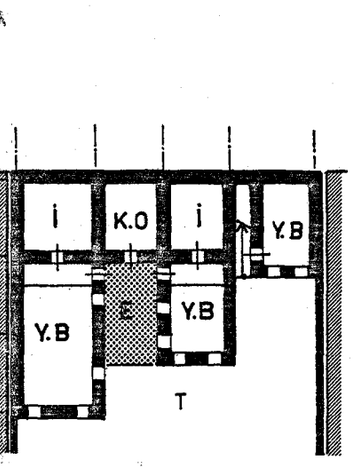

E.78/1.Kat

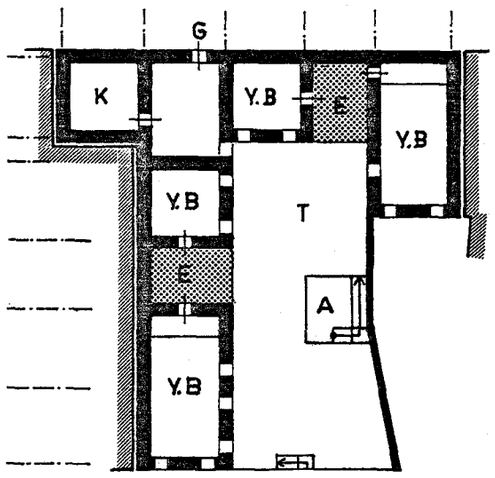
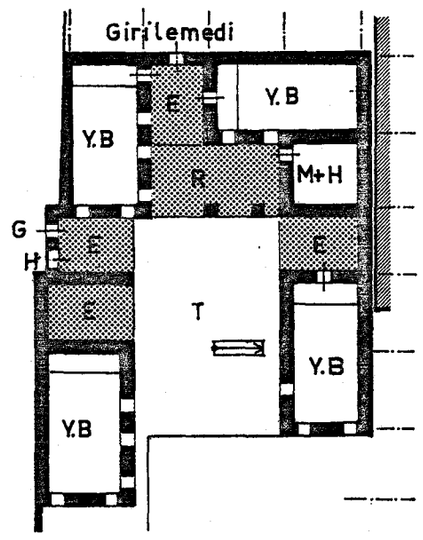
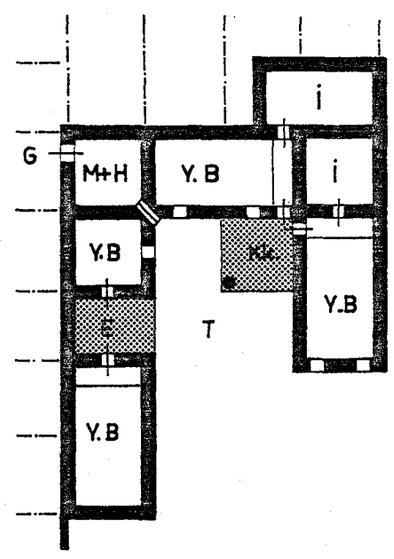
Şekil 3.30- IV/B3 Tipi Örnekleri

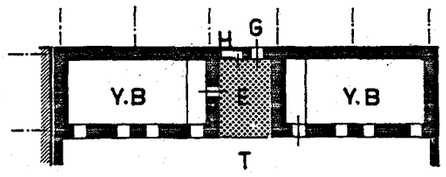
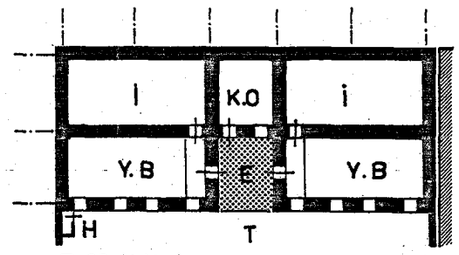
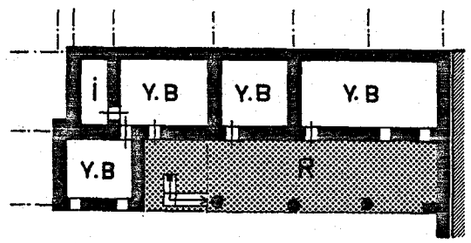
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü
	 E.71 / 1.Kat		

Şekil 3.31- IV/C1 Tipi Örnekleri

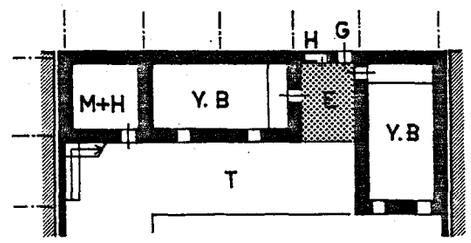
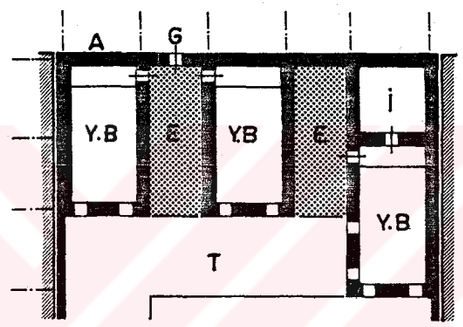
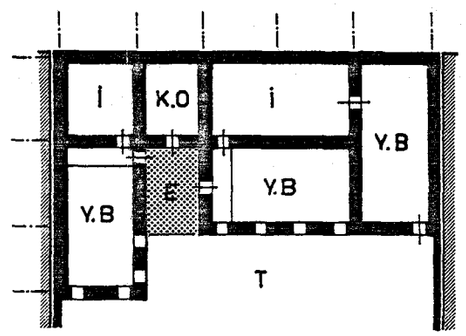
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü
	 E.37 / 1. Kat		

Şekil 3.33-IV/D Tipi Örnekleri

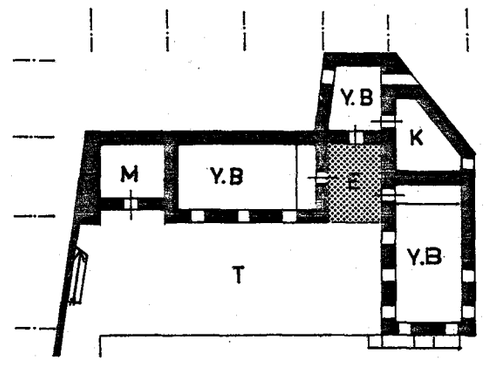
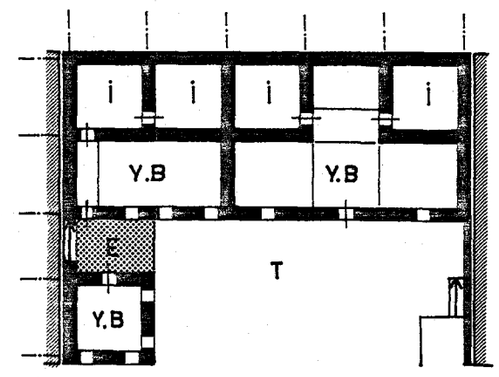
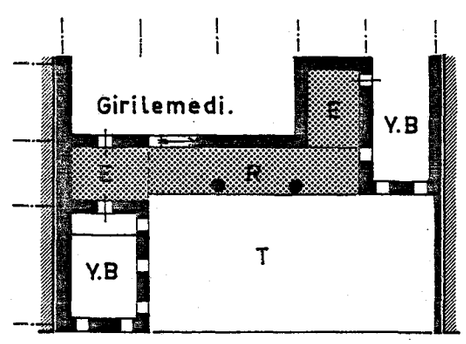
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü
	 E.54 / 1. Kat	 Revaklı + Eyvanlı E. 68 / 2. Kat	 Köşklü+Eyvanlı E. 68 / 3.Kat

Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü
	 E.19 / 2.Kat E.35/1.Kat	 E.52 / 1. Kat	

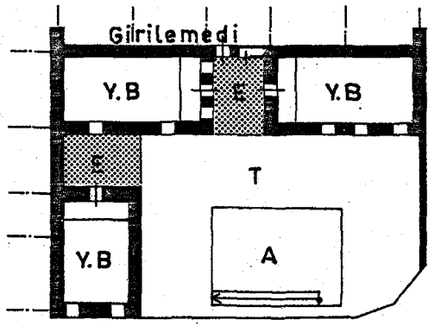
Şekil 3.34- V/A Tipi Örnekleri

Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü
	 E.53 / 2.Kat E.65 / 2.Kat E.1 / 1 Kat		

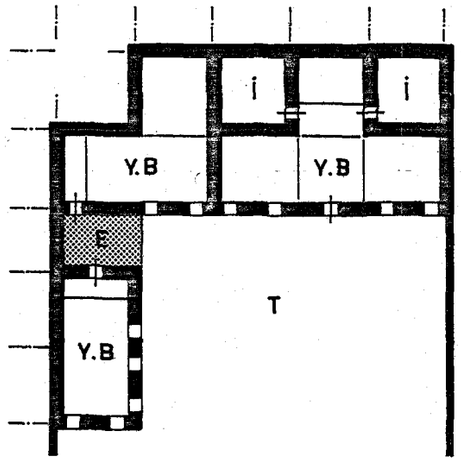
Şekil 3.35- V/B1 Tipi Örnekleri

Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü
	 E.123/2.Kat H.1315 E.53/1.Kat H.1282	 Eyvanlı, Revaklı E. 65 /1.Kat	

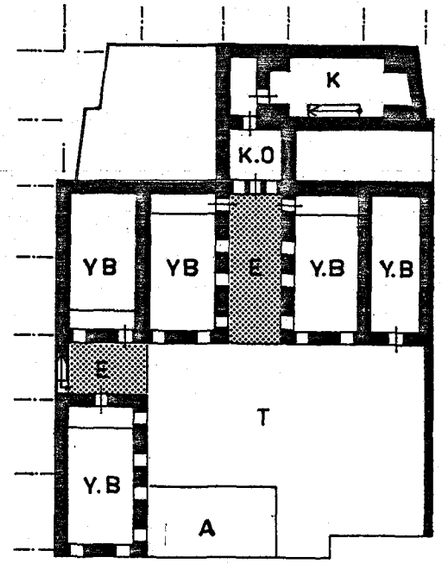
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü

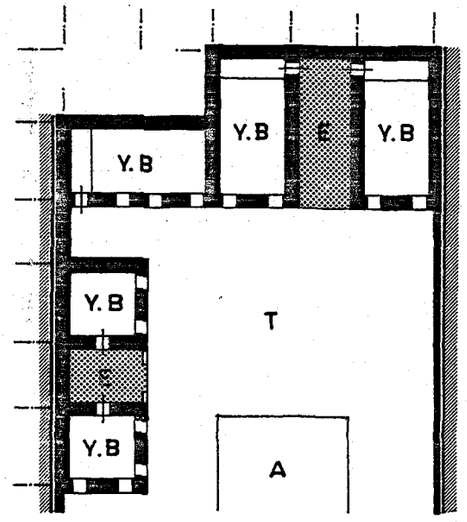
E.68/1.Kat

E.26/1.Kat

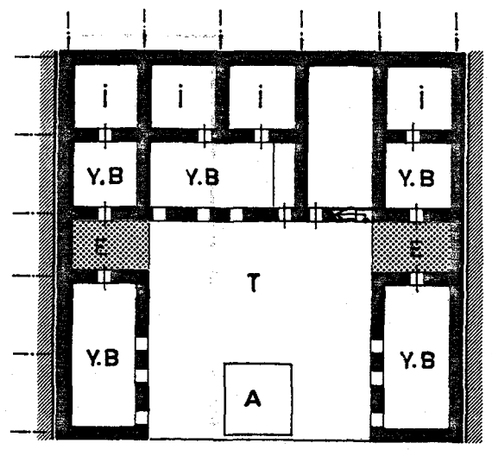
E.69/1. Kat
H.1321

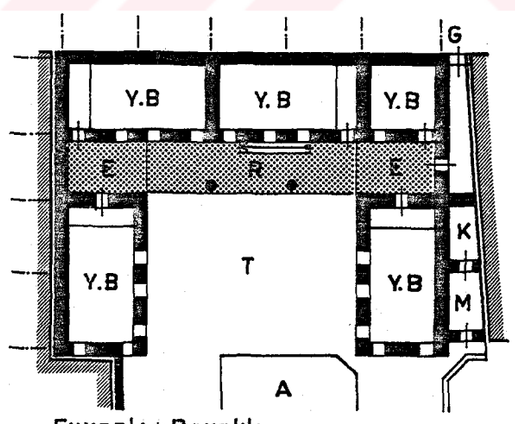
E.24/2.Kat
M.1895,1939

Şekil 3.37- V/B3 Tipi Örnekleri

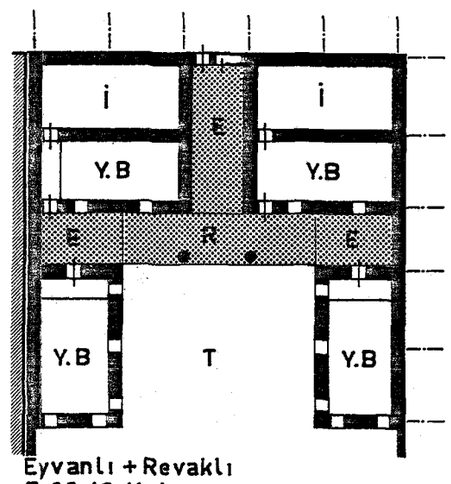
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü

E.24/1.Kat

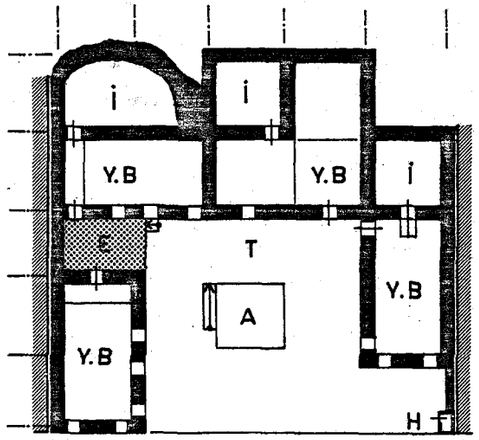
Eyvanlı+Revaklı
E.71/2.Kat

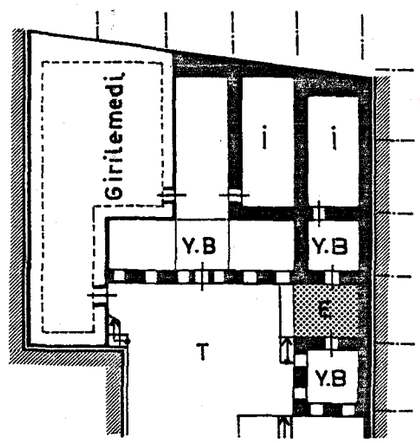
Eyvanlı+Revaklı
E.55/2.Kat

Şekil 3.38- V/C1 Tipi Örnekleri

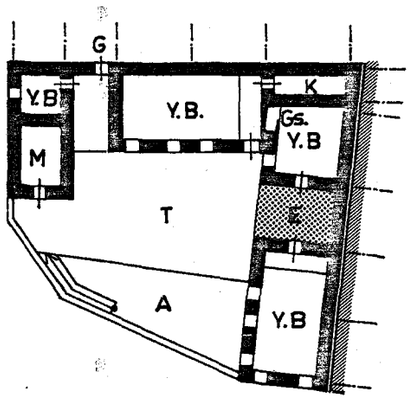
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü

E.3/1.Kat

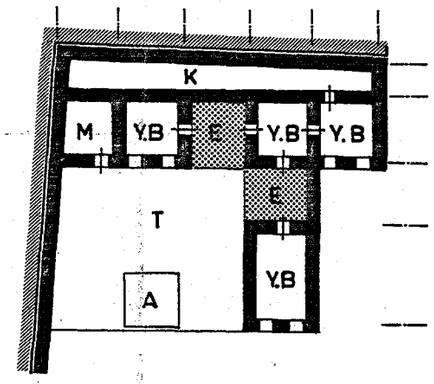
E.11/1.Kat
M.1898

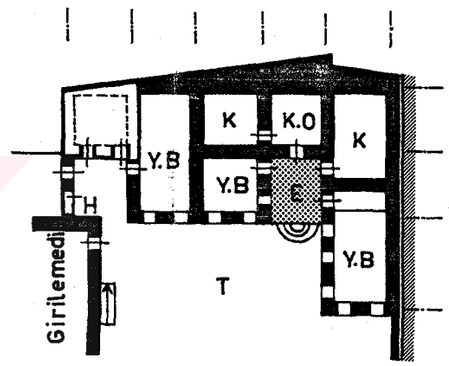
E.122/1. Kat
H.1267

Şekil 3.39- V/C2 Tipi Örnekleri

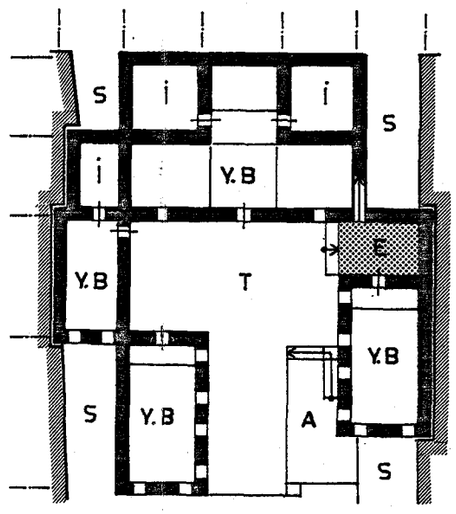
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü

E.97/1.Kat

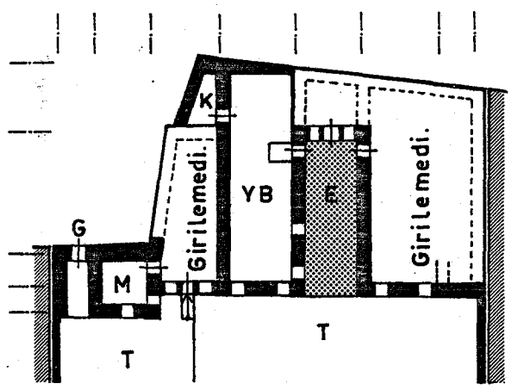
E.4/2.Kat
M.1898

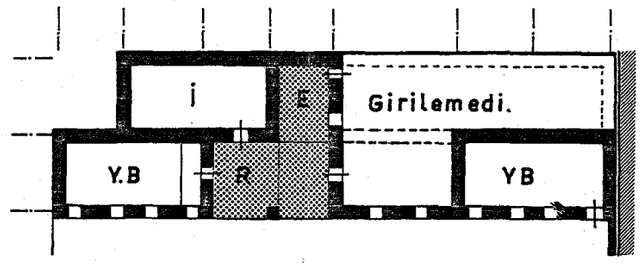
E.88/1.Kat

Şekil 3.40- V/D Tipi Örnek[illegible]i

Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü

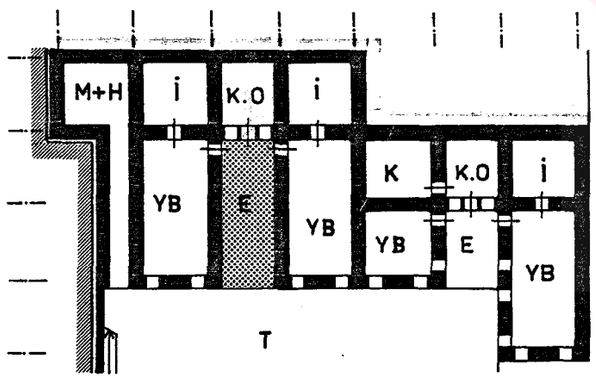
E.10/2.Kat
M.1881

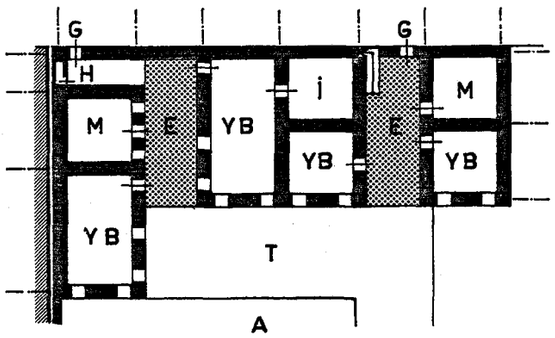
Revaklı + Eyvanlı
E.99,100/2.Kat

Şekil 3.41- VI/A Tipi Örnekleri

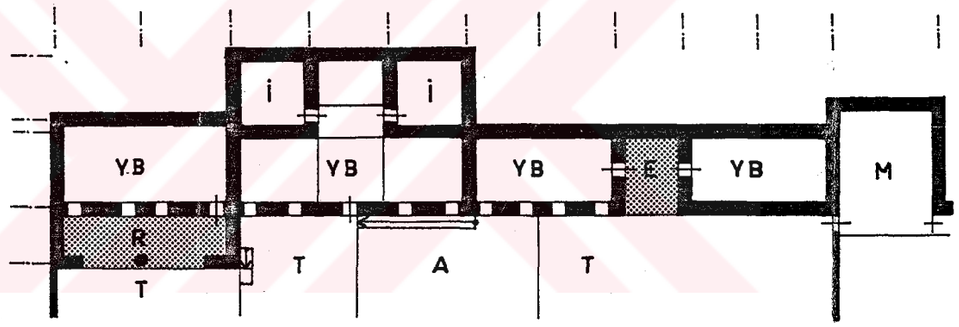
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü

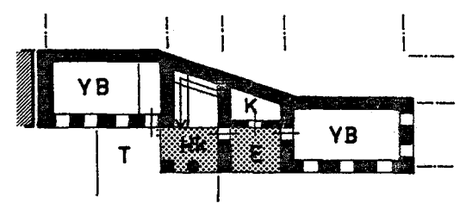
E.46/1.Kat
M.1876

E.79/1.Kat

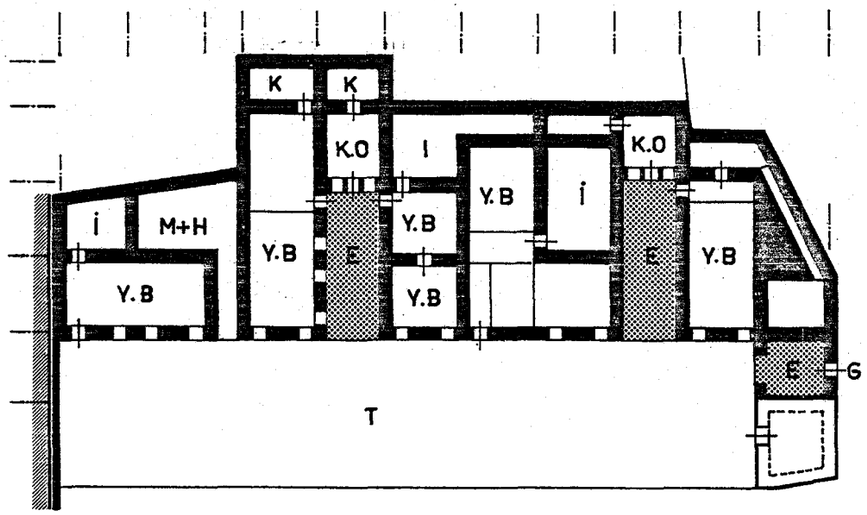
Revaklı + Eyvanlı
E.96/1.Kat

Köşklü +Eyvanlı
E.13/1.Kat

Şekil 3.42- VI/B1 Tipi Örnekleri

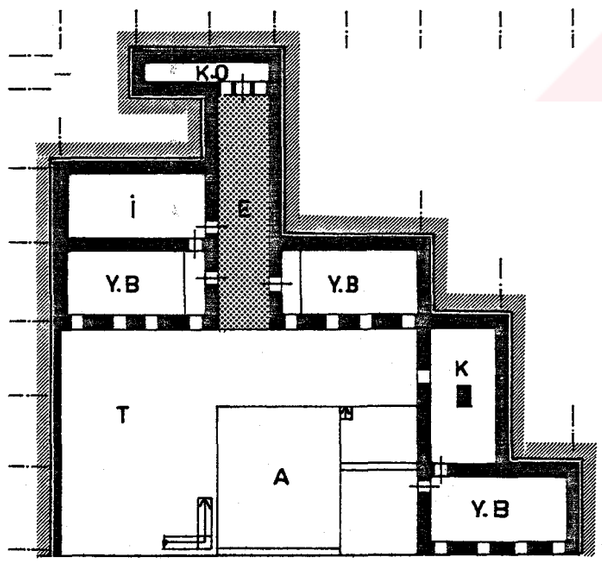
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Kösklü

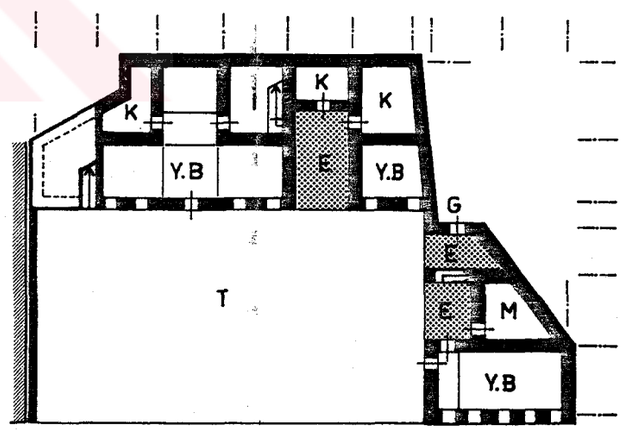
E.30/1.Kat

Şekil 3.43- VI/B2 Tipi Örnekleri

Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı	Köşklü

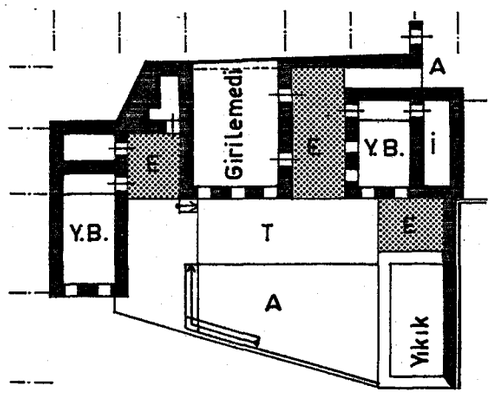
E.9/1.Kat

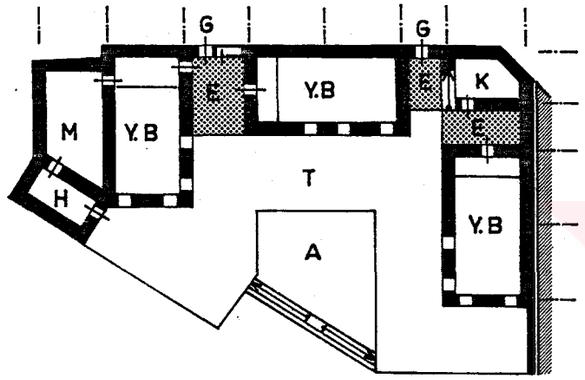
E.30/3.Kat

Şekil 3.44- VI/B3 Tipi Örnekleri

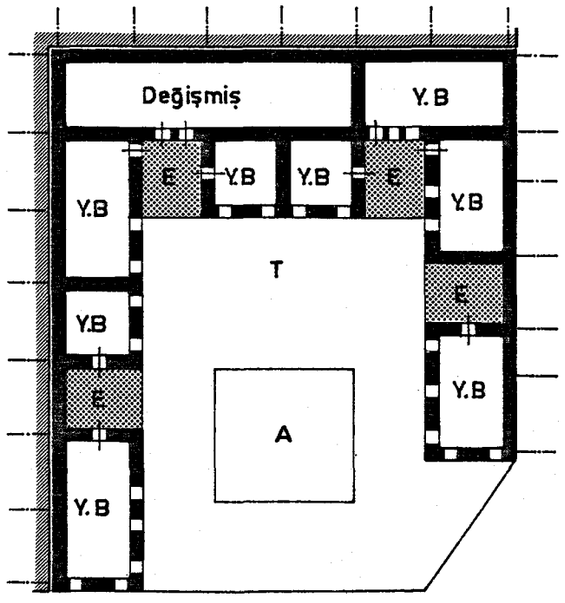
Eyvansız | Eyvanlı | Revaklı | Köşklü

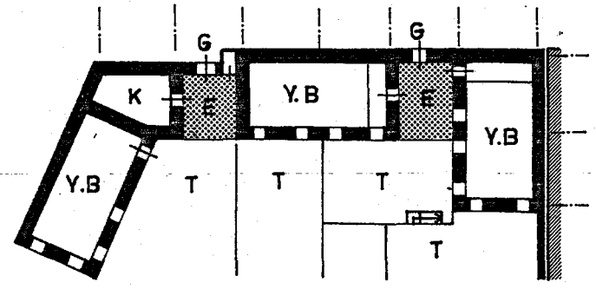
E.118/1.Kat

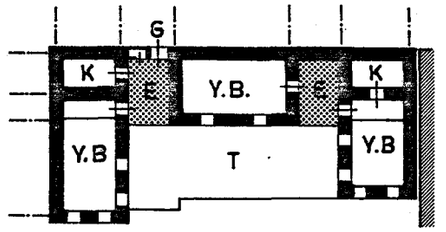
E.119/1.Kat

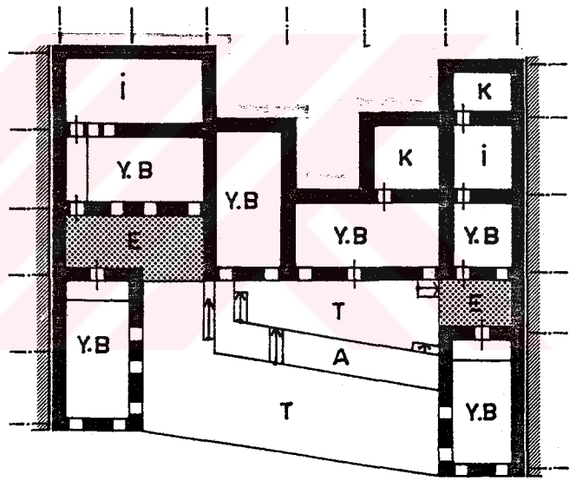
E.51/1.Kat
M. 1908

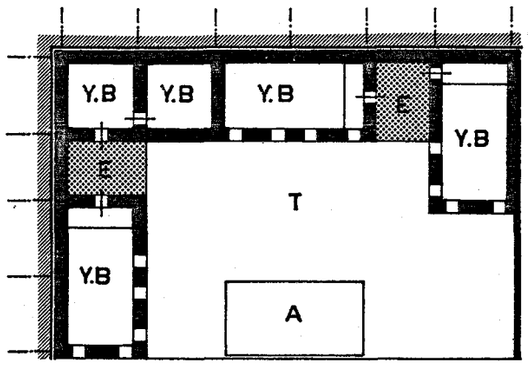
E.114/1.Kat

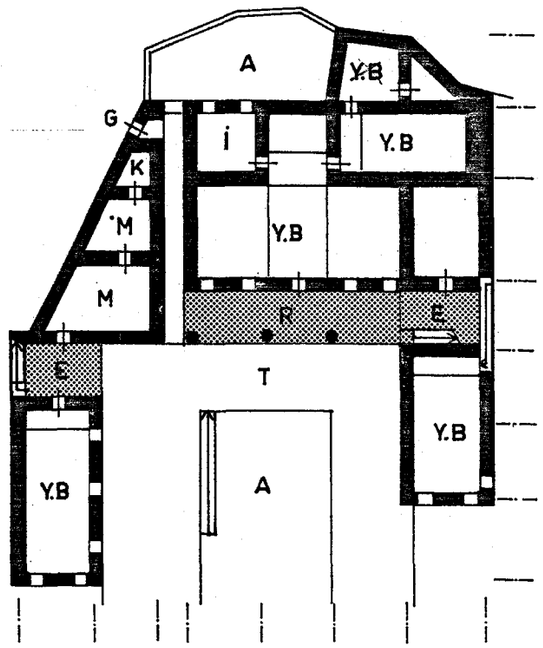
E. 49 /1.Kat

E.10/1.Kat

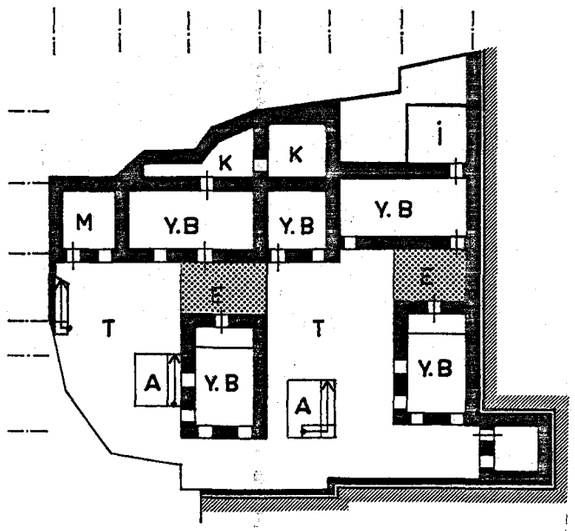
E. 45 /1.Kat

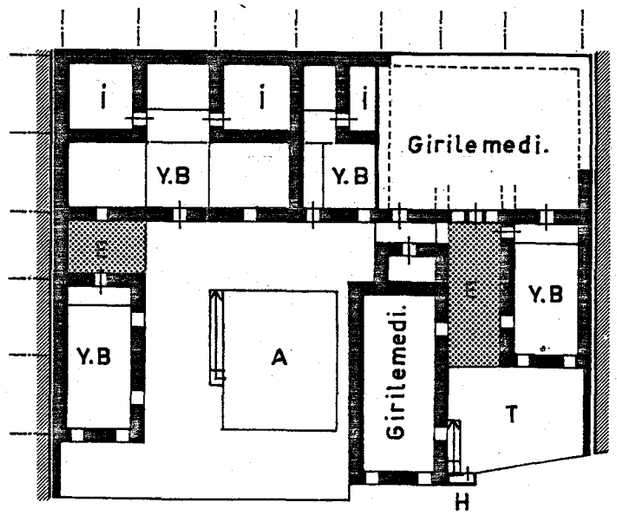
E. 123/1.Kat

Şekil 3.45- VI/C2 Tipi Örnekleri

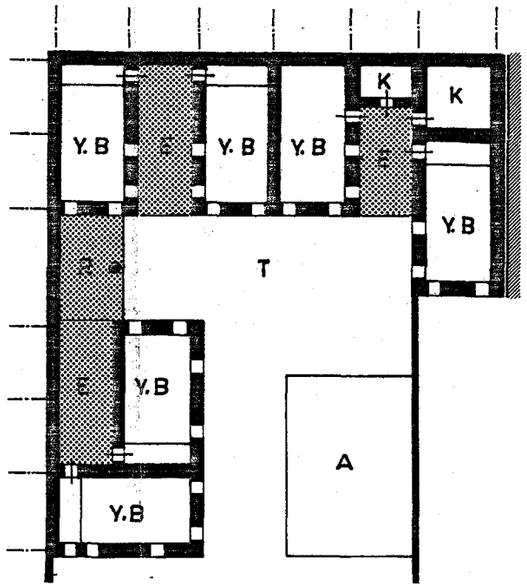
Eyvansız Eyvanlı | Revaklı | Köşklü

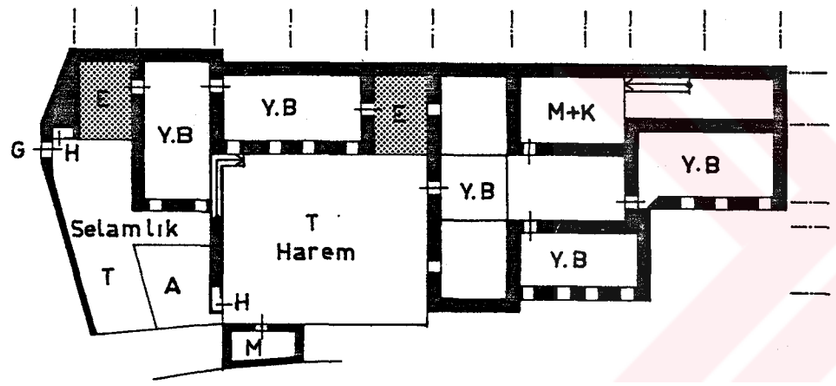
E.31 /1. Kat

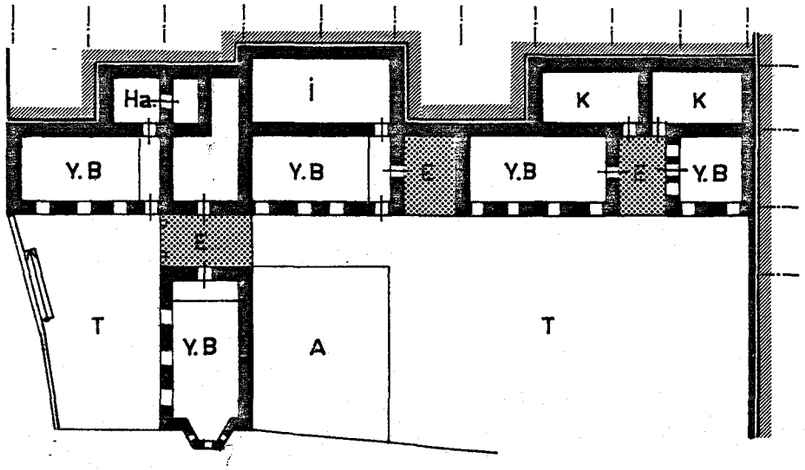
E.99,100/1.Kat
H. 1293

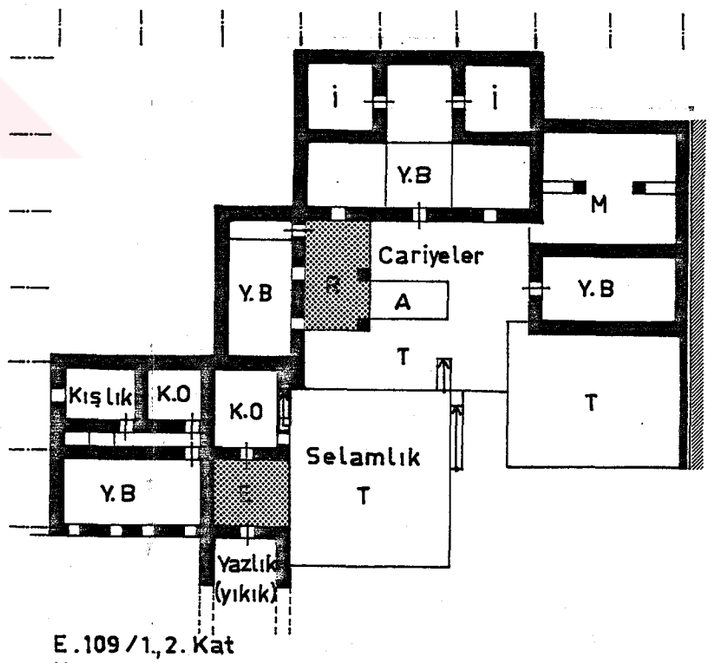
Revaklı+Eyvanlı
E.55 /1.Kat

E.121/1.Kat

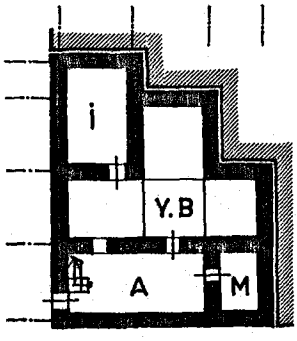
E.57/1.Kat

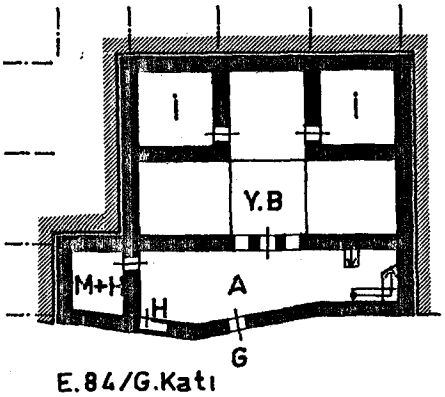
E.109/1.,2. Kat
H.1155

Şekil 3.46- VI/D Tipi Örnekleri

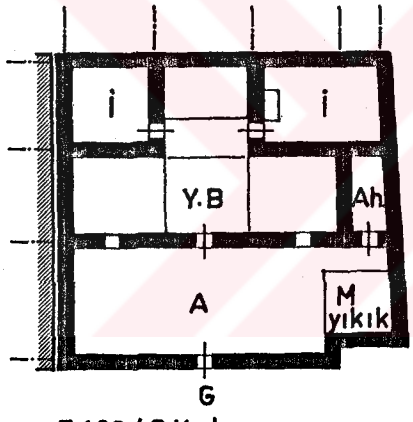
Eyvansız

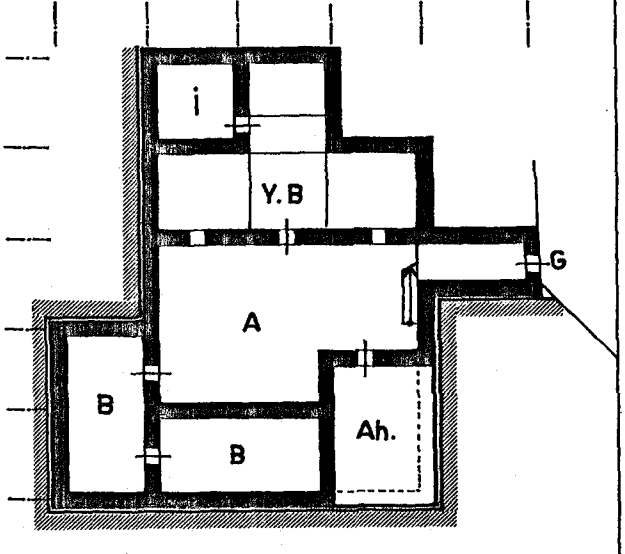
E.81/G.Katı

E.84/G.Katı

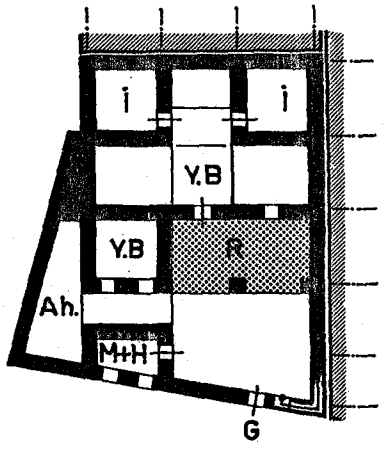
E.102/G.Katı

E.54/G·Katı

Eyvanlı

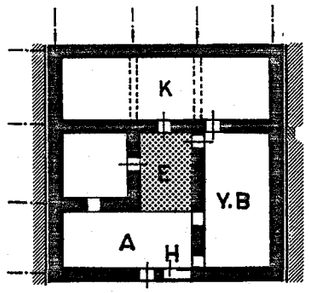
Revaklı

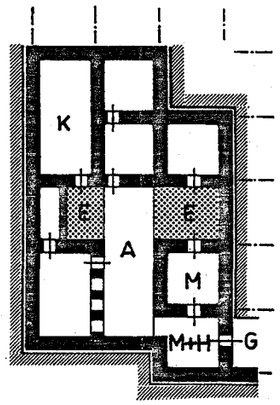
E.8/G.Katı

Şekil 3.47- Ters T Tipi Yaşama Birimini İçeren Giriş Katları

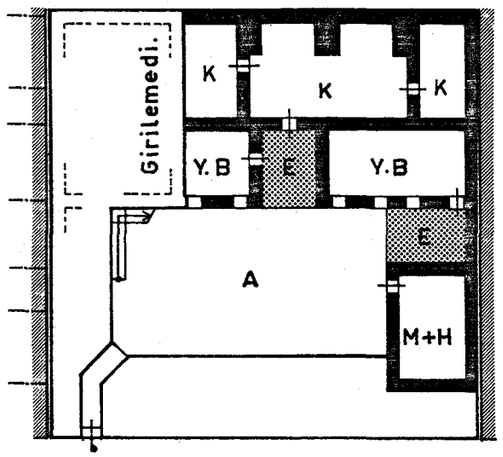
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı

E.22/G.Katı

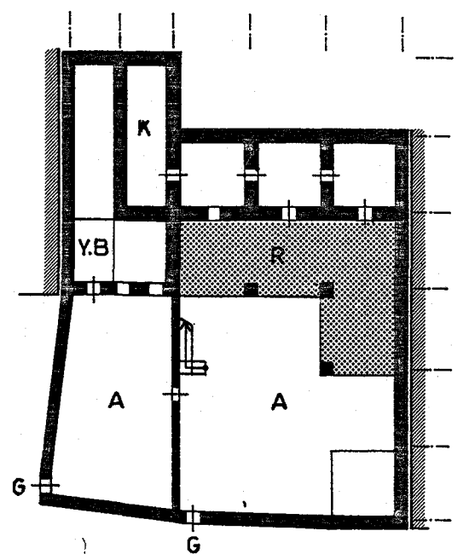
E.11 /G.Katı

E.110/G.Katı

Şekil 3.49- Kare (1 Modül) ve Dikdörtgen Yaşama Birimini İçeren Giriş Katları

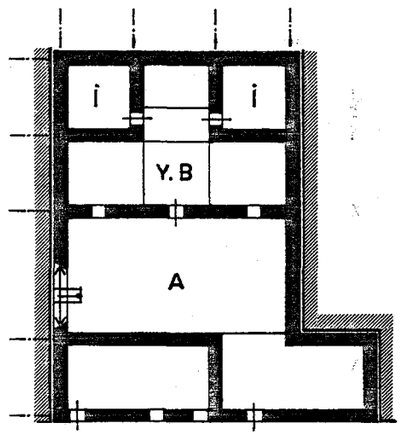
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı

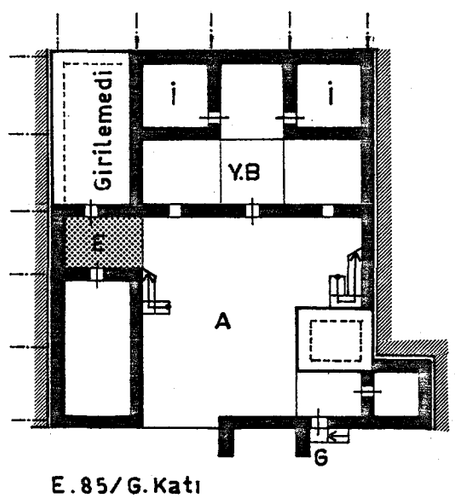
E.111 /G.Katı

Şekil 3.50- Kare (1 Modül) ve L Tipi Yaşama Birimini İçeren Giriş Katları

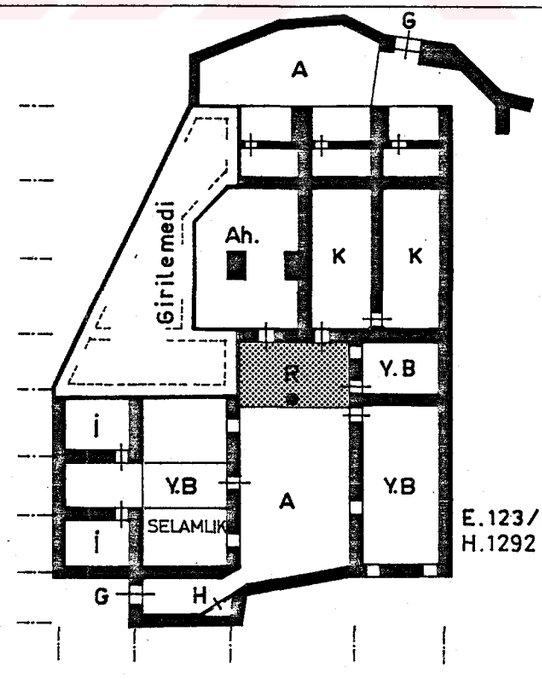
Eyvansız	Eyvanlı	Revaklı

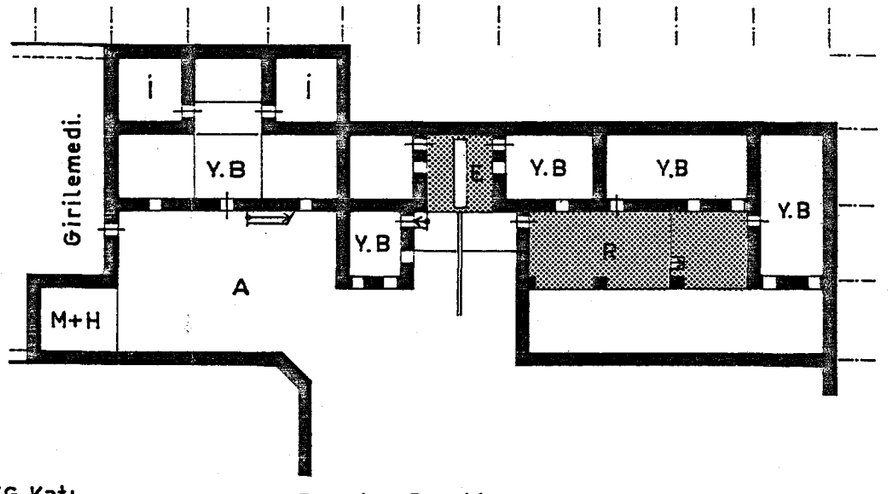
E.112/G. Katı

E.85/G.Katı
H.1239

E.123/G.Katı
H.1292

Eyvanlı + Revaklı
E.120/G.Katı

Şekil 3.51- Dikdörtgen (2 Modül) ve Ters T tipi Yaşama Birimini İçeren Giriş Katları

3.3. Cephe Düzeni

3.3.1. Planlamada Etkili Olan Mekânların Cepheleri

3.3.1.1. Kapalı Mekânların Cepheleri

Planlamada etkili olan kapalı mekânlardan en önemlilerinin "kare", "dikdörtgen", " L " ve "ters T" tipi yaşama birimleri oldukları daha önce belirtilmişti. Bunların cephe özellikleri , geleneksel evin cephe bütününün bir parçasını oluştururlar. Yaşama birimlerinin cepheleri, kapı pencere gibi boşlukların yan yana dizilişindeki ilkeleri taşır. Modüler olarak da tanımlanabilen mekânlar, özünde kare ya da bir modül diye adlandırılabilen birimde ortaya çıkan cephe özelliklerinin birer tekrarını taşırlar (Bkz. Şekil 3.52).

Bir modül yaşama birimdeki kapı ve pencerelerin yeri bellidir. Bu mekânın girişi eyvan ya da revaktan sağlanıp cephede tek pencere istenirse modülün aksına, iki pencere istenirse modülün iki yanına yerleştirilir. Eğer bu bir modül mekâna giriş ön cepheden olursa ve tek pencere yapılacaksa bunların yerleri bir önceki örnekte olduğu gibi yine modülün iki yanındadır. Giriş cepheden olduğunda iki pencere istenirse; modülün aksı girişe ayrılır, iki pencere ise yanlarda çözülerek simetrik bir görünüm oluşturulur.

Dikdörtgen birbuçuk modül yaşama birimi cepheye uzun kenarıyla katıldığında ve girişi eyvan ya da revak aracılığı ile dar kenardan olduğunda, görünümü üç pencereden oluşur. Eğer cepheden giriş yapılacaksa üç pencere bir kapı ya da bir pencere bir kapı boşluk sayısı olarak seçilir.

Dikdörtgen iki modülden oluşan yaşama birimi cephede iki türlü bulunur. Bunlardan biri; bir modülü içeren dar kenarı ile, diğeri ise; iki modülü içeren uzun

kenarı ile cephede yer almasıdır. Bu mekân kısa kenarı ile görünüme girdiğinde, bir modül birimdeki seçeneklerden her biri cephe için söz konusu olabilmektedir. Uzun kenarı ile görünüme katıldığında ise, uzun kenarı oluşturan iki modülün yine bir modülün cephe anlayışıyla oluşturulduğu söylenebilirse de; burada, iç mekândaki yüklük, dolap gibi ögelerin pencere sayısı konusunda cepheyi belirlediğini de göz ardı etmemek gerekir (Bkz: Şekil 3.9). İkiden fazla modülü içeren "diktörtgen yaşama birimleri", genellikle cephede kısa kenarları ile yer alırlar. Ender olarak ikibuçuk modüllü yaşama biriminin uzun kenarı ile cepheye katıldığı görülür. Bu durumda yarım modül sağır tutularak diğer iki modülün cephesi, belirtilen ilkeler doğrultusunda oluşturulur.

" L " tipi olarak tanımlanan ve işliksiz olursa üç, "işlikli" olursa dört modülden oluşan yaşama birimi, her iki durumda da cepheye iki modüllü kenarı ile yansır. Burada da uzun kenarı ile cephede yer alan iki modüllü diktörtgen mekândaki gibi bir biçimleme söz konusudur (Bkz: Şekil 3.52).

"Ters T" tipi mekânı içeren, işliksiz olursa dört, "işlikli" olursa beş ya da altı modülden oluşan yaşama birimi ise cepheye daima üç modüllü kenarı ile yansır. Burada da tek modülün doluluk boşluk ilkelerinin devam ettiği görülmekle birlikte cephe bütününde plandan gelen simetrik anlayışın devam ettiği görülür. Bu simetri, kapının, mekâna tam ortadan girecek gibi tasarlanması ve pencerelerin yan kısımlarda bırakılması ile elde edilmiştir. Bu yaşama birimi cephesi pencere boşluklarının gerek en az (Bkz. Fot. 34) gerekse en fazla bırakıldığı örneklerde simetri etkisini asla kaybetmemiştir (Bkz: Şekil 3.52; Fot. 69).

Yaşama mekânı olmayan, gereksinimlere karşılık servis mekânı olarak kat planlarında yer alan diğer kapalı mekânlar genellikle cepheye yansımamakla birlikte,

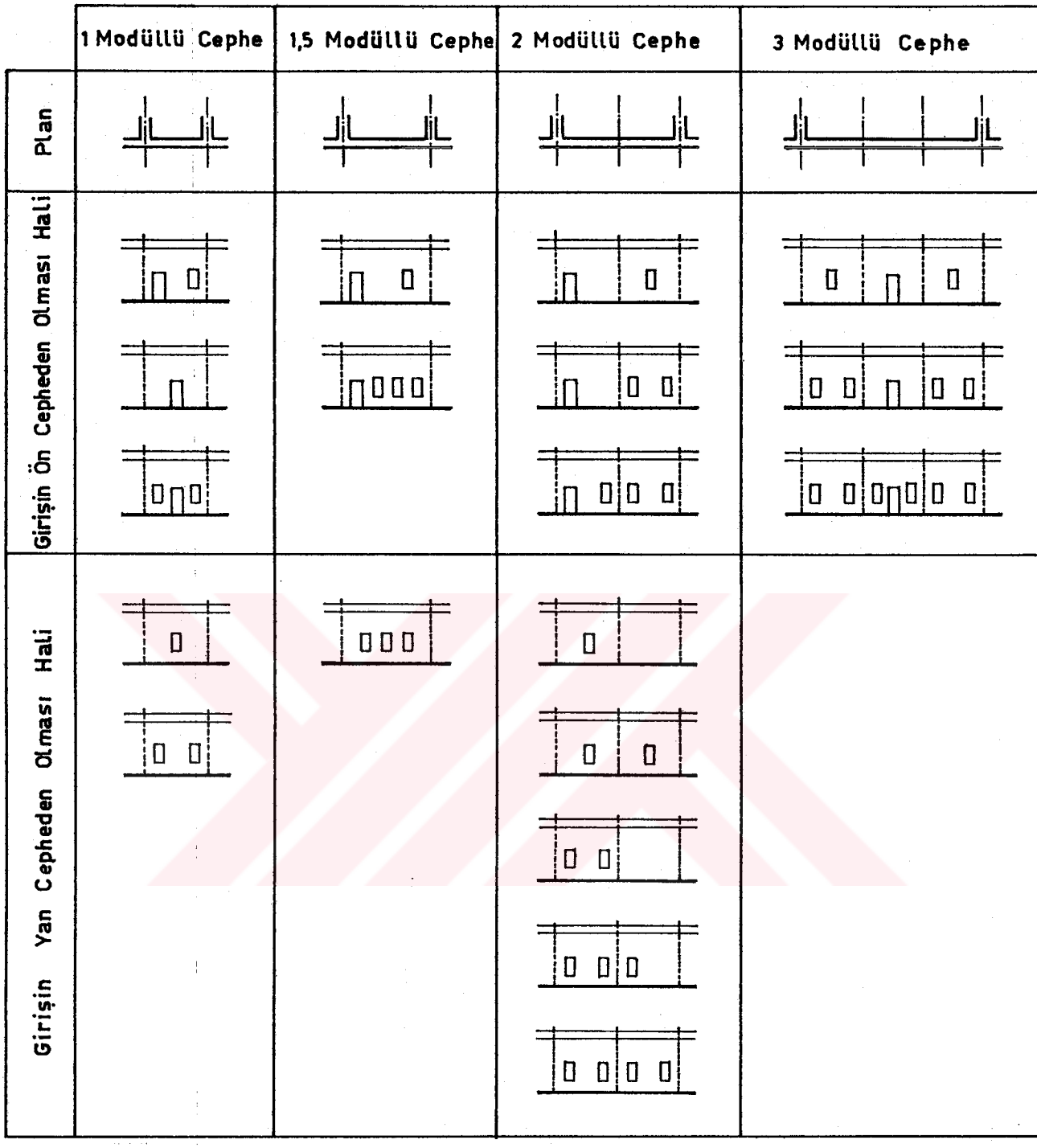
zaman zaman bunun aksi durumlarda sadece kapıları ile ya da, küçük havalandırma pencereleri ile, iddiasız bir görünüm edinmişlerdir.

Bütün yaşama birimlerinde; yaz ile kış, gündüz ile gece arasındaki sıcaklık farklarının yüksek olduğu bölgede, içe dönük bir yaşamın da göstergesi olarak, erken olduğu sanılan örneklerde pencere sayısının, en az indirgenerek, geç dönem ürünlerinde ise -belki de dışa açılma isteğine bağlı olarak- genellikle daha çok pencerenin seçildiği tesbit edilir. Özellikle "Ters T yaşama birimi-nin" cephe gelişiminde bu tür bir davranışı görmek mümkündür (Bkz. Şekil 3.52). Yerli halkın hücre olarak adlandırdığı bu yaşama biriminin en az boşlukludan, en çok boşluklu haline giden süreci, bazen aynı yapı üzerinde zaman içinde oluşmuş, bazen de yeni yapılan aynı tip bir mekânda bir defada bitirilmiş olarak da ortaya çıkmaktadır.

3.3.1.2. Yarı Açık Mekânların Cepheleri

Geleneksel Mardin evlerinin cephelerinde, kapalı mekânların kapı ve pencerelerinin dışında, bölgenin fiziki şartlarının yarattığı dinginlik içinde; malzemesi doğayla bütünleşen yapının görünümünde eyvanlar ve revaklar, yeknesaklığı bozan önemli ögelerdir. İki doluluk arasında bir boşluk ilkesine göre, cephelerde yaşama birimleri arasında yer alan "eyvanlar" ve kapalı mekânların önündeki "revaklar" aracılığı ile oluşan ışık gölge karşıtlığı, tek tek sadece evlerin değil, üzerinde bulunduğu yamacın bir parçası gibi görünen şehir kitlesinin, algılanmasına neden olurlar.

Genellikle yarım daire ya da sivri kemerin egemen olduğu bir cepheye sahip olan eyvan ön açıklığında, yarım daire kemerin kilit taşının düzleştirilmiş -eyvan tavan

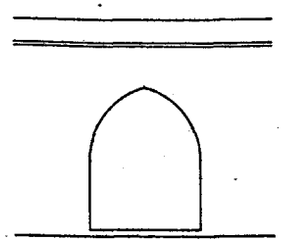
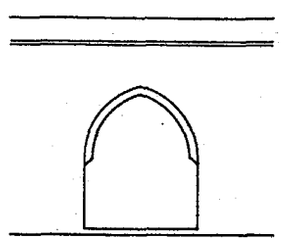
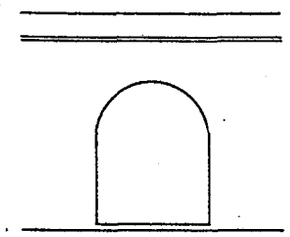
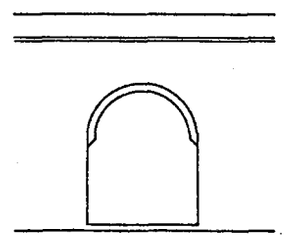
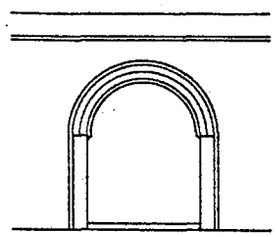
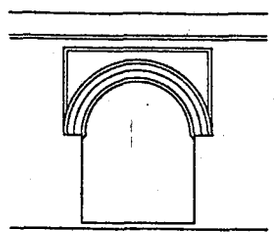
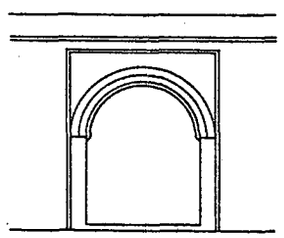
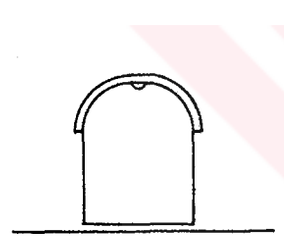
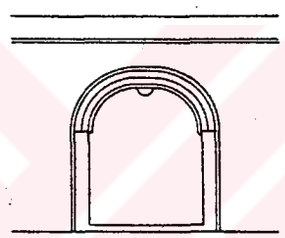
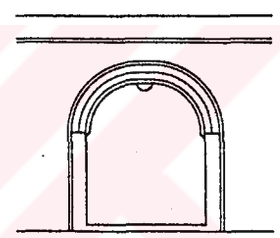
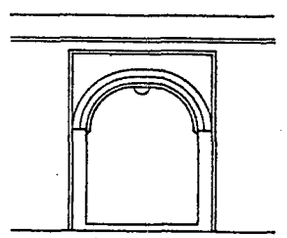
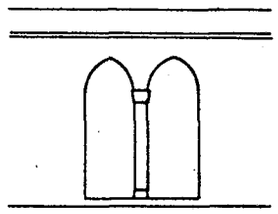
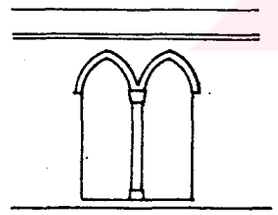
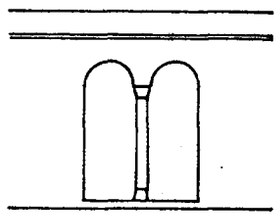
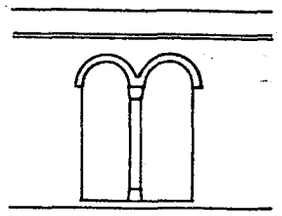
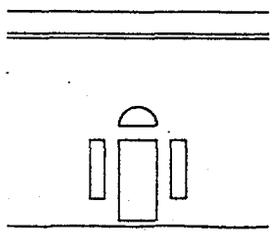
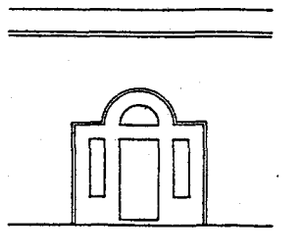
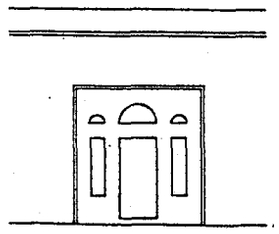
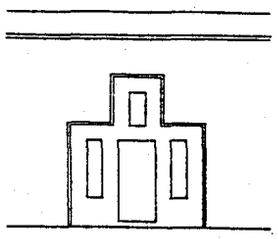
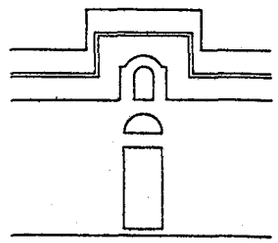

Şekil 3.52- Kapalı Mekânların Cepheleri

örtüsüne de yansıyan- bir biçimin de kullanıldığı görülür. Eyvan cephesinin tek açıklıklı kullanılması köklü bir gelenek olmakla birlikte, bazen bu açıklığın bir sütunla veya sütunsuz (ikiz kemer) iki açıklıklı bir görünüme dönüştürüldüğüne de rastlanır (Bkz:Fot. 47, 48). Erken Dönemlerde yüksek sivri kemerler ile belirlenen eyvan cephelerinde, XIX. yüzyılın sonlarında, dışa kapalı bir biçim egemen olmaya başlar. Buna göre cephelerde donatısız pencere ve kapı boşluklarının yapıldığı görülür (Bkz: Fot. 50, 51). Bu dışa kapalı nitelik taşıyan eğilim yeni yapılarda uygulanırken, bir taraftan da eski tip cephesi olanlar bu doğrultuda değiştirilirler (Bkz: Şekil 3.53; Fot. 49).

Eyvan cephelerinin yüklendiği tekil anlamın yanısıra varoluş nedeni olan yaşama birimleriyle birliktelikleri ilginç cephe özellikleri sunarlar (Bkz: 3.54). Simetrik ya da asimetrik olabilen bu cephelerde, eyvanın adına olan önemli bir nokta da onun bir çok örnekte olduğu gibi -gerek bezemelerle gerek yapısal anlamda- taçlandırılarak ön plana çıkarılma eğilimidir (Bkz:Fot. 44-46).

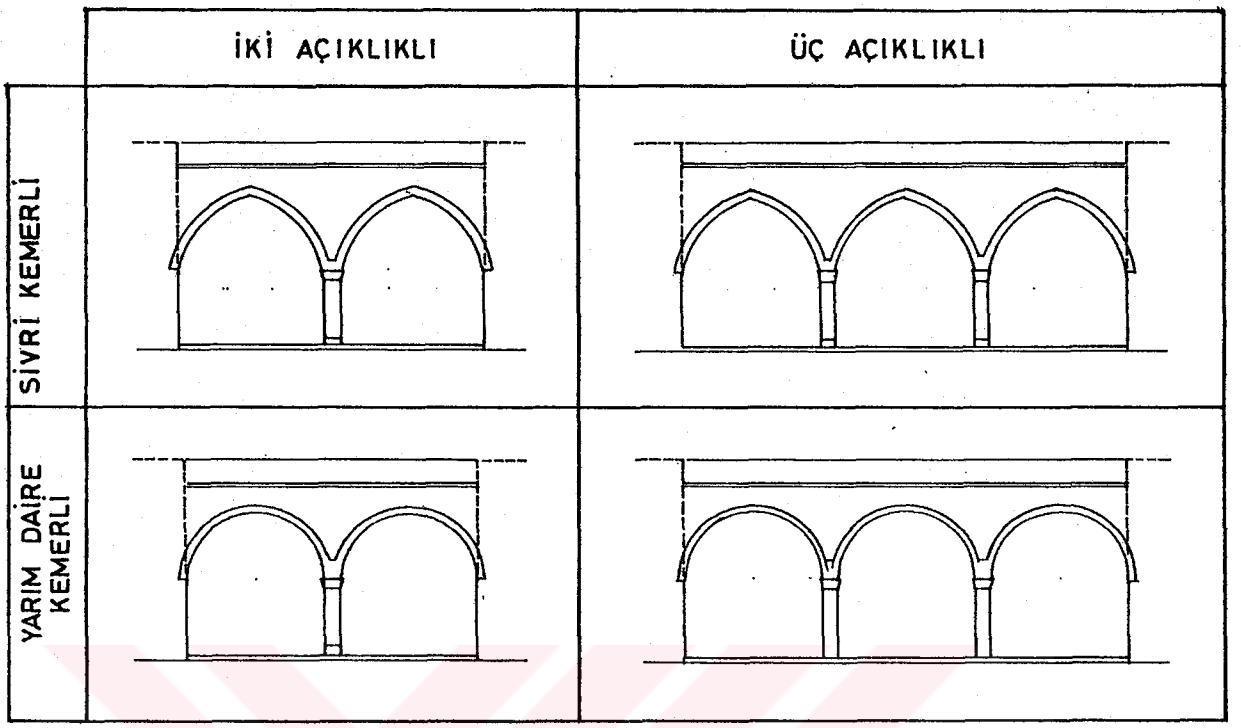
Geleneksel Mardin evleri cephelerinde bir başka yarı açık mekân olan revaklar da, yarım daire ya da sivri kemerleri, iki ya da daha fazla açıklıkları ile ilginç görünümler yaratırlar. Revakların, özellikle iki ve üç açıklıklı olan tipleri daha çok kullanılmıştır (Bkz: Şekil 3.55; Fot. 53, 54). Üçten fazla açıklığı sahip revaklar, genellikle giriş katlarında ya da servis niteliği ağır basan bazı birinci katlarda yapılmışlardır. Revaklar da kendilerinin egemen olduğu görünümlerin yanı sıra, eyvanlarda olduğu gibi yaşama birimleri ile birlikte cepheler oluşturmuşlardır (Bkz: Fot. 54). İki ve üç açıklıklı olup ortadoğu evlerindeki "tarma" mekanı ile çakışan revaklar, Mardin'de çok sayıda örneklenmemişlerdir . Bir dönem tercih edilip sonradan terkedilen biçimler olduğu anlaşılmaktadır.

		Bezemesiz	Bezemeli				
			Bezeme Eyvan Kemerinde	Eyvan Cephesinin Taçlandırılması			
				I Aşama	II. Aşama	III. Aşama	IV. Aşama
Eyvan Cephesi Tek Açıklıklı	Sivri Kemer						
	Yarım Daire Kemer I						
	Yarım Daire Kemer II						
Eyvan Cephesi İki Açıklıklı	Sivri Kemer						
	Yarım Daire Kemer						
Eyvan Cephesinin Kapatılması							

Şekil 3.53- Eyvan Cepheleri

Şekil 3.54- Eyvan ve Yaşama Birimlerinin Birlikte Oluşturdukları Cepheler

Şekil 3.55- Üst Katlardaki Revak Cepheleri

Köşklerin cephelerinde iki türlü oluşum söz konusudur. Birincisinde eyvan ve revakta olduğu gibi paye-sütun, kemer kullanarak, ikincisinde ise donatısız pencere boşlukları ile cephe oluşturulmuştur. Kemerlerde beşik kemer, pencerelerde ise düz lentolu dikdörtgen biçimler tercih edilmiştir (Bkz: Fot. 55, 56).

3.3.2. Cepheyi Belirleyen Diğer Ögeler

. Teras, Dam

Geleneksel Mardin evlerinin çatıları, alttaki tavan örtüsü ne olursa olsun daima düz dam olarak çözülmüştür. Bu da evlerin cephesinde bitmişlik ifadesini içeren çizgisel bir biçimlenmeye neden olmuştur. Kat silmeleri ile de kuvvetlendirilen bu çizgisellik XIX. yüzyıl sonlarından itibaren yerini yeni denemelere bırakır.

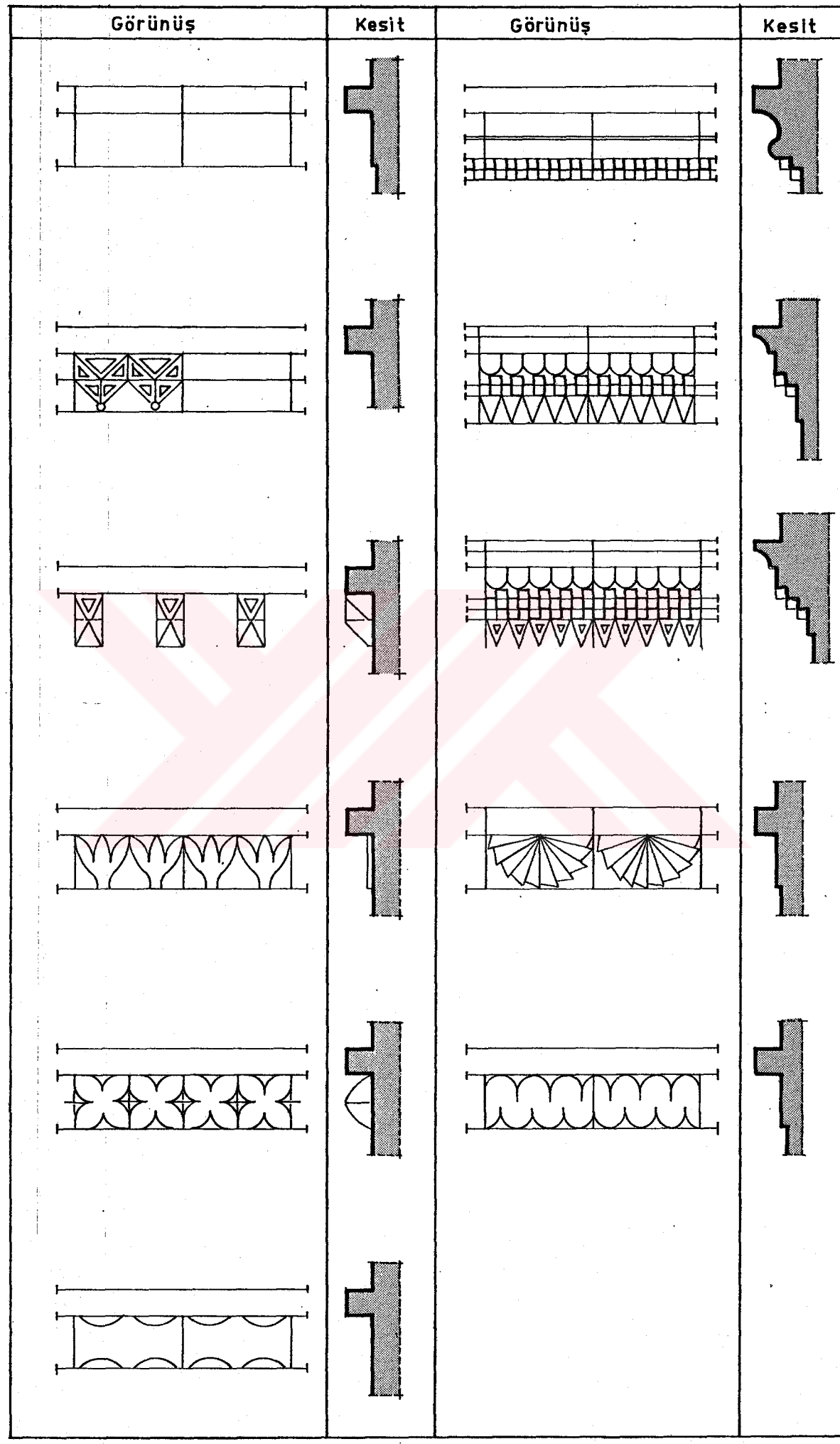
Bunlar, örneği az olmakla birlikte eyvan üstünün taçlandırılarak yükseltilmesinin, damın çizgisine yansıtıldığı ya da yapıların güneye uzanan kollarının güney cephelerinin üçgen alınlıklar ile donatıldığı durumlardır (Bkz. Şekil 57, 58). Ancak mimarideki bu yeni davranışlar geleneksel yapımda bütünü ile bir kopuşa neden olmamıştır.

. Kat Silmeleri

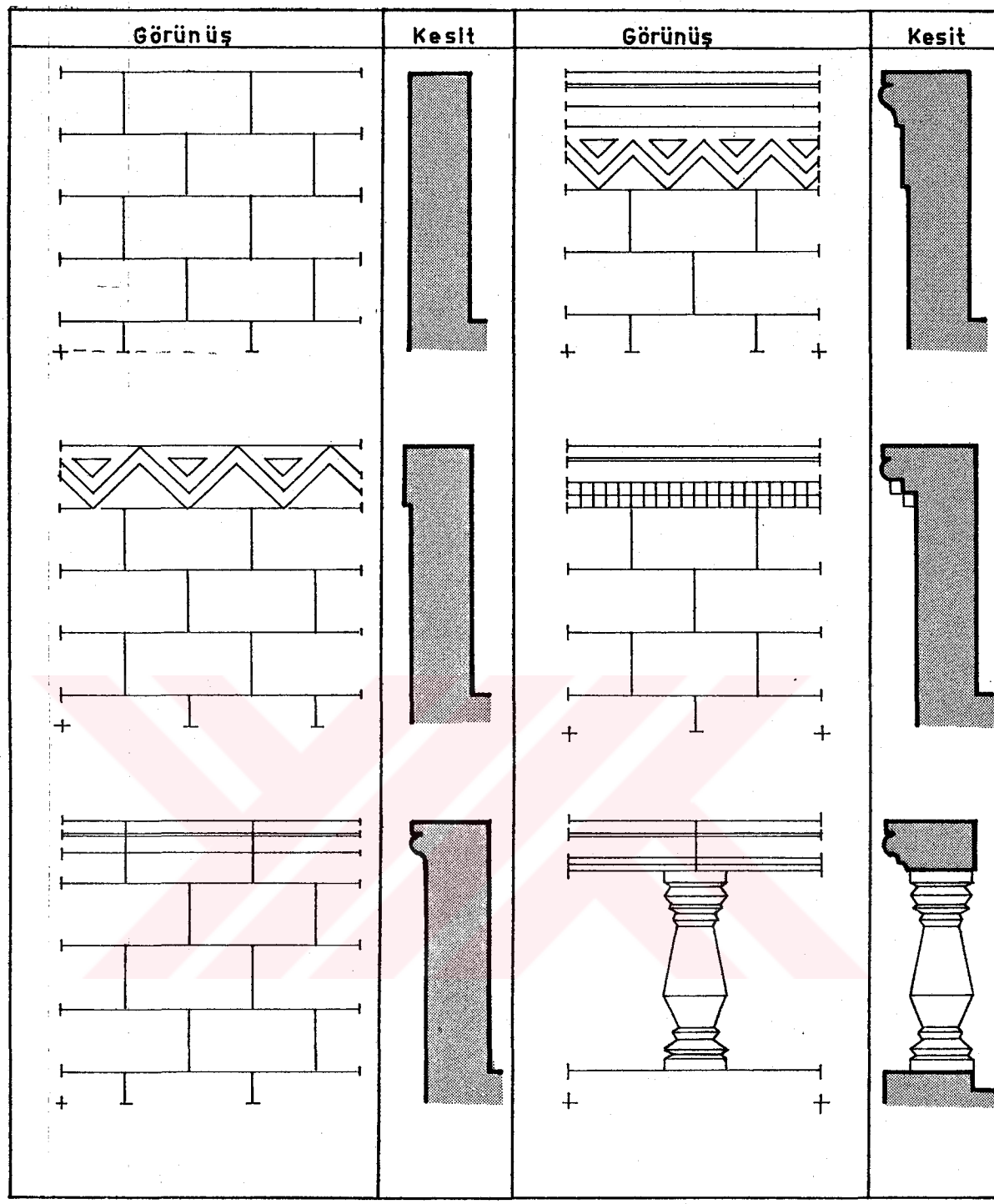
Çatının ne şekilde çözüldüğüne bağlı olmaksızın, bitim çizgisi yaratması açısından kat silmeleri önemli rol oynarlar. Burada kat silmesi, hemen her katın bitiminin bir başına bir çatı bitimi gibi düşünülmesinden ortaya çıkmıştır. Erken dönemlerde malzemenin tıraşlanmış sade çizgilerini içeren taşın konsol olarak oluşturduğu silmeler kullanılmıştır. Giderek bezemenin cephede kendini sunmasıyla, silmelerin de çok çeşitli motifleri içeren bir biçimde yapıldığı görülür (Bkz: Şekil 3.56).

. Teras Korkulukları

Her katın iç içe geçmiş olan teras ve dam olma nitelikleri, bir başka yapı ögesi olan teras korkuluklarına neden olmuştur. Mardin evlerinin üstü teras olarak kullanılan bütün katlarına korkuluk yapılmıştır. Bunlar, erken dönemlerde üç dört sıra taş duvardan bezemesiz sade alçak bir duvar görünümü içinde iken, sonraları bitim çizgilerini oluşturan silmeler ile başka bir biçim kazanmışlardır. XIX. yüzyıl sonlarında ise parçalı bir korkuluk tipi yaygın olarak kullanılmıştır (Bkz: Şekil 3.57; Fot. 76).

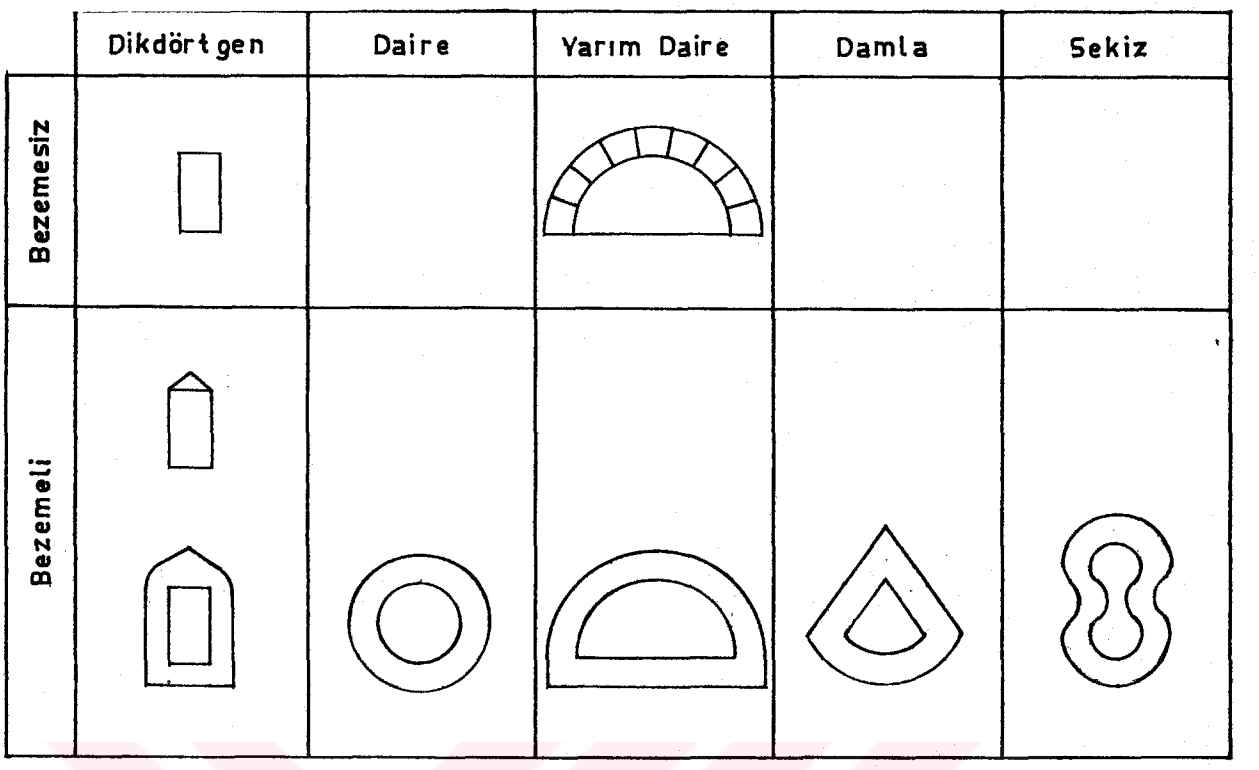
Şekil 3.56- Geleneksel Evlerde Kat Silmesi Örnekleri

Şekil 3.57- Geleneksel Evlerde Teras Korkuluğu Örnekleri

. Çıkmalar

Anadolu'da bir çok yerleşmedeki geleneksel evlerde, giriş katlarının kalın masif duvarlar ile kendini sokaktan ayırdığı, ancak üst katlarda dışarıyla-sokakla görsel anlamda bir bağlantı kurulduğu bilinir. Bu bağlantı üst kat odalarının bol pencereli tasarlanmasıyla ve karakteristik bir yapı ögesi olan -çeşitli biçimlerdeki- çıkmalarla sağlanır. Mardin evinde de; giriş katlarında yukarıda belirtilen eğilim görülmekle birlikte, üst katlarda aynı anlamda çıkmanın geleneksel mimarinin önemli bir parçası haline gelmediği anlaşılır. Nitekim geleneksel evlerin güney yönü dışında, doğu batı ve kuzey yönlerinde dışa dönük bir cephelenme ve doğal olarak çıkma olgusuna rastlanmaz. Burada Mardin'in üzerinde bulunduğu arazinin topografyasından kaynaklanarak, geleneksel evin üst katlarında açılma isteği duyabileceği dış mekân sokak değil, bütün evlerin biraz da zorunlu olarak yönlendikleri güneydeki Mezopotamya Ovası olmuştur. Bu durumda zaten teraslamalar ile toprağa oturan -güney sokağa bitişik dış duvarından sürekli arkaya giderek farklı satıhlarda cephe oluşturan- Mardin evinde, sokakla bir yüz olan tek cephe, birinci katlarda yapının güneye doğru uzanan kollarının güney düzlemi olmuştur (Bkz: Fot. 31,32,35,37). Bu düzlemde bile çıkmanın tanımına uyan bir biçimlenme söz konusu değildir. Ancak alttaki duvarın organik çizgisini düzelten gönye ya da düz çıkmanın daima uygulandığı görülür. Mardin evinde uygulanan çıkma tipleri bunlardır. Bütün cephelerde özellikle giriş katının organik çizgisini düzgünleştirmek için yapılan gönye çıkmalar, üst katlarda da gereken durumlarda kullanılmıştır. Gönye ve düz çıkmalar taş konsolların yan yana bitişik ya da aralıklı dizilmesi ile elde edilmişlerdir. Bezemesiz yalın bir görünümleri vardır.

Şekil 3.58- Geleneksel Evlerde Tepe Penceresi Örnekleri

Çıkma konusundaki bu tavrın XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam ettiği görülürken, bu tarihlerden sonra birkaç örnekle sınırlı kalan cumba nitelikli çıkmalar yapılmıştır. Bunlarda kenarları dik kesişen değil, altıgenin yarısına denk üç kenarlı planlar cumbaları oluşturmuştur (Bkz: Fot. 57).

. Pencereler ve Kapılar

Mardin yapı geleneğinde yaşama birimleri cephesinde uzun bir zaman dikdörtgen düz lentolu pencerelerin egemen olduğu görülür (Bkz: Fot. 59,60). Genellikle her pencerenin üstüne ya da iki pencerenin arasına rastlayan tepe pencereleri yapılmıştır. Geç dönemlerde pencerelerde düz lentoların yerine basık ya da yarım daire kemerler alır (Bkz:Fot. 61). Bağlı olarak tepe pencereleri de daire, damla, sekiz gibi çeşitli ve değişik biçimler

kazanır (Bkz.Şekil 3.58). Geleneksel evlerin cepheye yan sıyan tüm kapıları, boyutları ne olursa olsun basık kemerli biçimlerini hep korumuşlardır.

. Çal Köşeler

Yoğun bir görünüm sunan şehir dokusundaki dar ve organik sokaklar yapı köşelerinin tıraşlanmasıyla bir parça rahatlatılmak istenmiştir. Çal köşe olarak adlandırılabilecek bu oluşumlarda taşın etken olduğu biçimler söz konusudur.

. Cephe Bezeme Düzenleri

Geleneksel Mardin evlerinin erken olduğu sanılan örneklerinin cephelerinde izlenen en önemli şey, bezemesiz olan görünümleridir. Yalın eyvan sivri kemeri, kapı, pencere, kat silmesi, korkuluklar, cephenin yegane elemanlarıdır. Daha sonraları, cephelerin en basitinden en karmaşığına doğru giden anlayışla bezendiği görülür. Bu anlayış cepheyi belirleyen kapı, pencere, eyvan, revak, kat silmesi, korkuluk gibi tüm yapı elemanlarına yansımıştır.

Bu bezemeli düzende pencereler kemerlerden elde edilmiş nişlerin içinde yer alır. Bu kemerler sivri, yarım daire, üç dilimli, yedi dilimli, zikzak, S ve C kıvrımlı gibi adlandırılabilecek değişik biçimleri içerirler (Bkz: (Şekil 3.59). Sivri ve yarım daire kemer dışındakilerde İslam mimarisinin etkileri seçilir. Erken dönem yapılarında bu kemerler kendi yalın çizgileri ile taşı biçimlendirirken, daha sonraları ise her kemerin değişik bezemeleri içeren şeritlerde oluşturulduğu görülür (Bkz: Fotoğraflar). XIX. yüzyıl sonlarında pencere etrafındaki kemerlerin kalkarak yerlerini bu dönemin bezeme özelliklerini taşıyan çerçevelerine bırakırlar. Bunlarda, grek mimarisindeki alınlıkların benzeri biçimler, pencere silmesi olarak yapılmışlardır.(Bkz: Şekil 3.59).

		ÇEVRESİNDE KEMER OLMAYAN PENCERELER		ÇEVRESİNDE KEMER OLAN PENCERELER						ÜSTÜ SİLMELİ PENCERELER			
										PENCERE ÜSTÜ İLE SINIRLI SİLMELER		CEPHE BOYUNCA DEVAM EDEN SİLMELER	
		YALIN PENCERELER	BORDÜRLÜ PENCERELER	SİVRİ KEMER	YARIM DAİRE KEMER	ÜÇ DİLİMLİ KEMER	YEDİ DİLİMLİ KEMER	ZİKZAK KEMER	S VE C KIVRIMLI KEMER	DÜZ	ÜÇGEN	DAİRESEL	KARIŞIK
TEPE PENCERESİ OLMAYAN PENCERELER													
TEPE PENCERESİ HER PENCERENİN ÜSTÜNDE													
TEPE PENCERESİ İKİ PENCERE ARASINDA													

Şekil 3.59- Geleneksel Evlerde Pencere

Kapılar da pencereler gibi -cepheye yansıdıklarında- çeşitli kemerden nişlerin içine alınmıştır. Bu davranışın giderek belirginleştiği bazı örneklerde ortaya çıkar. Bunlarda kapı etrafındaki bezemenin eyvanlarda olduğu gibi, bir taçlanma yaptığı tesbit edilir (Bkz: Şekil 3.60; Fot. 68, 69).

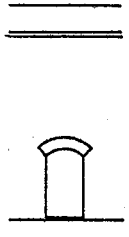
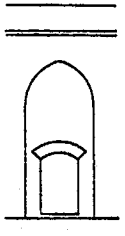
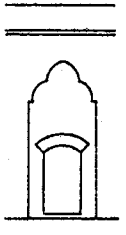
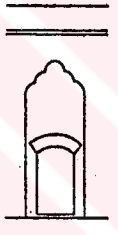
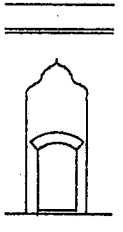
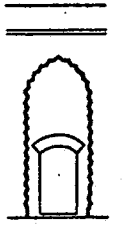
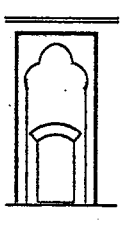
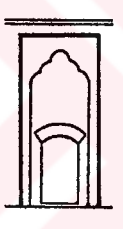
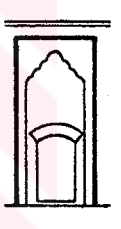
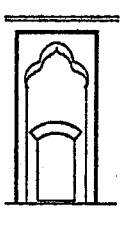
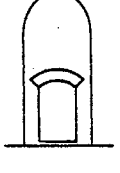
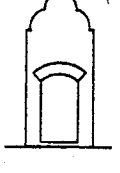
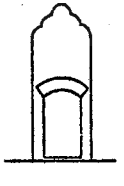
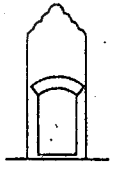
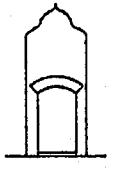
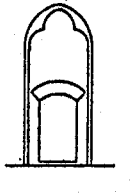
Bütün yapı elemanlarında olduğu gibi önceleri eyvanlarda da bezemesiz sivri, yarım daire kemer kullanılmıştır. Bezemenin ağırlık kazanmasından sonra ise, yarım daire kemerin kilit taşı kısmı düzleştirilmiş bir ilave tiple birlikte; pencerelerde görülen bezeme anlayışının aynı şekilde eyvana da yansıdığı; silme ve korkuluk gibi ögelerin de aynı süreçten geçerek biçimlendiği görülür (Bkz: Şekil 3.56, 3.57).

Bezemelerde -Türkistan'da Anadoluya' uzanan bir çizgide- Türklerin oluşturdukları anlayışın izlerini geç-dönemlere kadar görmek mümkündür. Geç dönemlerde ise bölgede gerek İslam mimarisi gerekse Hiristiyan kültürlerinde egemen olan motifler geleneksel evlerin yapı elemanlarında ortaya çıkarlar.

Farklı bezeme türlerinin görüldüğü Geleneksel Mardin evlerinde bir ya da birden fazla bezeme anlayışı bir arada olabilmektedir. Bunun, yapıların ard zamanlı olmasından olduğu kadar, moda akıma uyarak cephelerde düzeltme yapılmasından da kaynaklandığı düşünülebilinir.

3.3.3. Geleneksel Evde Cephe

Mardin'deki geleneksel evlerin tümü, üzerinde yer aldıkları yamacın da yönlendirmesiyle Mezopotamya ovasını kavrayacak biçimde konumlanmışlardır. Bu manzaraya egemen olan güney cephelerinin dışındaki doğu, batı ve kuzey cepheleri, önemli özellikler içermezler. Kat girişleri; planlamada arka ya da yanlarda yer alan kapalı mekânların

		ÇEVRESİNDE KEMER OLMAYAN KAPILAR	ÇEVRESİNDE KEMER OLAN KAPILAR						
			SİVRİ KEMER	ÜÇ DİLİMLİ K.	BEŞ DİLİMLİ K.	YEDİ DİLİMLİ K.	S ve C KIVRIMLI	ZİKZAK KEMER	KARIŞIK K.
İÇ KAPILAR	BEZEMESİZ/BEZEMELİ								
	TAÇLANMA OLAN İ.K.								
DIŞ KAPILAR	BEZEMESİZ/BEZEMELİ								

Şekil 3.60- Geleneksel Evlerde Kapı

havalandırma pencereleri; giriş katındaki organik dokunun, diğer katlardaki çarpıklıkların düzeltildiği gönye çıkmalar; çal köşeler; bu cepheleri belirleyen ögelerdir. Evlerde doğu, batı ve kuzey yönündeki sokaklara doğru bir açılma isteği olmayışının nedeni; dış mekân sokaktan öte bir manzara olgusunun, başka bir deyişle daha cazip bir dış mekânın varlığı olsa gerektir. Bu düşüncenin belirleyici olduğu özellikle doğu ve kuzey yönlerinin uzun süren yaz mevsimlerinde ne kadar gölgeli olacağı da düşünülürse, daha çok ortaya çıkmaktadır. Şehrin hemen her bölgesinde teraslamalar halinde ve birbirinin önünü en azından birinci kattan itibaren kapatmamayı benimseyerek, toprağa oturan evlerin kolaylıkla ulaşabildiği bu görünüm; Mardin evinin güney cephesinde tüm cephe oyunlarının toplanmasını sağlamıştır.

Geleneksel Mardin evinin cephe düzenlerini içeren güney cephesini, planlamayı yönlendiren yaşama birimleri, eyvan ve revaklar gibi ana mekânların cepheleri belirler. Yaşama birimleri, eyvanlar ve revaklar tek başlarına ya da birlikteliklerinin cephe çeşitlemeleri ile geleneksel evin güney cephesinde bir araya gelirler (Bkz:Fot.29-33, 37,38, 44-47 vd.). Bunlar bezemeli ya da bezemesiz nitelikleri ile zengin örnekler oluştururlar. öylesine çeşitlilik sunulur ki, planlamada olduğu gibi cephede de belli bir kaç tip sunmak mümkün değildir. Bu nedenle, özellikli mekânların cephelerinin ayrıntılı olarak tanımlanması seçilmiştir.

Mardin evinin cephe bütününde simetri yoktur. Ancak simetri içeren şemaların varlığının yarattığı etki göz ardı edilemez. Örneğin "ters T tipi" mekânı içeren yaşama biriminin plan ve cephede oluşturduğu güçlü simetri, bu tipin bulunduğu cephelerde ön plana çıkar. Aynı şekilde eyvanın yaşama birimleri ile birlikteliklerinin simetrik örneklerinde; iki ya da üç açıklıklı revakların

yaşama birimlerinin önünde, tek başlarına etkili olduğu durumlarda, tüm cephenin bu unsurlardan etkilendiği görülür. Ayrıca Simetrik olmadıkları hallerde de eyvan ve revaklar kendilerinin merkez olduğu etkili bir görünüm yaratmışlardır. Mardin evi cephesi plandan kaynaklanan asimetrik oluşumu içinde, simetri içeren ya da içermeyen cephelerin bir araya gelişindeki çeşitliliği yaşar.

3.4. İnşaat Teknolojisi ve Malzeme

. Taşıyıcı Sistem

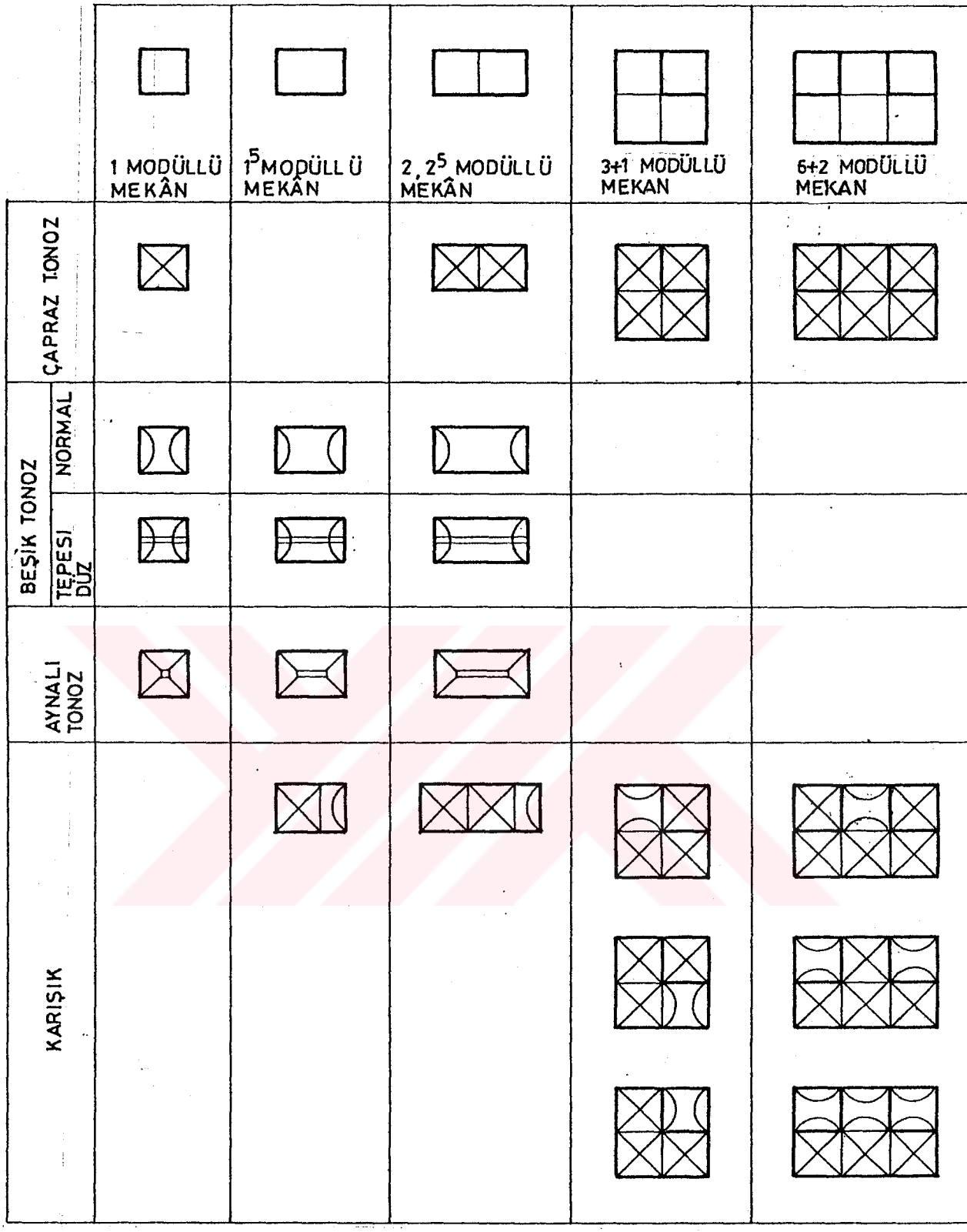
Geleneksel taş teknolojisinin 1960'lara kadar aralıksız uygulandığı Mardin evlerinde, duvarların taşıyıcı olduğu yığma yapım ile paye ve sütunların taşıyıcı olduğu iskelet yapımın birlikte kullanımı vardır. Burada iskelet yapımın özellikle belirtilmesi gerekmektedir. Daha önce de açıklandığı gibi geleneksel Mardin evlerinde bir modüller anlayış söz konusudur. Bu modülün sayısal olarak kesin tanımı yoktur. 3.80/3.80 metre, 4.00/4.00 metre gibi üst katlarda sıkça rastlanan boyutlar vardır. Ancak bunun değişken olduğu göz ardı edilemez.

Mardin evindeki modülün yapılanma alanına göre farklılıklar gösterdiği ve daha doğru bir tanımla, kare ya da kareye yakın olduğu söylenebilir. Buna bağlı olarak da kapalı mekânlar için her mekân kendi modülünün bir çoğalmasıdır denebilir. Özellikle üst katlarda her mekânın modüler bir açıklaması vardır. Eyvan ve revak gibi yarı açık mekânlarda bir boyutları ile bu açıklamanın içinde değerlendirilebilirler. Eyvan derinliğinin ve revak açıklığının, içinde bulunduğu planın birim modülüne uyduğu görülür. Organik dokulu giriş katlarında da, bunun kısmen düzeltildiği üst katlarda da modülasyonun böylesine egemenliği yukarıda iskelet yapımın altının özellikle çizilmesini daha bir anlaşılır kılmaktadır.

İskelet sistem, modüler yaklaşımın önemli bir parçasıdır. Geleneksel Mardin evindeki uygulamalarda da bu hissedilmektedir. Genellikle giriş katlarında ahır, depo, mutfak gibi mekânlarda, büyük alanların kullanılma zorunluluğu söz konusu olduğunda modülasyon ve iskelet sistemin işbirliği görülmektedir (Bkz: Şekil 2.7, 3.13). Payeler ve sütunlar kolon gibi, bunlar arasındaki bağlantıyı oluşturan kemerler de kiriş gibi çalışarak tonozun çeşitleri olabilen döşemenin yükünü alarak bir çeşit iskelet sistem yaratırlar. Modülden türemiş diğer mekânlarda ise, kimi kez asıl taşıyıcı olarak duvarlar yığma bir sistemin varlığını haber verirler. Örneğin iki modülden ibaret dikdörtgen yaşama birimi, tavan örtüsü aynalı ve ya beşik tonoz olduğunda tek parça görünüm sunarak yığma sistemi tartışmasız tanımlanabilir kılarlar (Bkz: Şekil 3.61). Böylesine bir şekillenmede modülasyonun var olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Ancak iki modülden oluştuğunu ortaya koyan birbirinden bir kemerle ayrılmış ve genellikle çapraz tonoz, iki kare tavana sahip dikdörtgen yaşama birimlerinde, modülasyon ve iskelet sistem daha bir tanınabilir olmaktadır. Bu özellikle de " L " , "ters T" tipi mekânları içeren yaşama birimlerinde, eyvanlarda, revaklarda belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

. Malzeme

Taş: geleneksel Mardin evlerinin yoğun kullanıma giren malzemesi taştır. Yapılarda taşın görünümü ile ilgili olarak üç durum saptamak mümkündür. Bunlardan biri, taşın öngörünüme giren, avluya ve terasa bakan bütün dış yüzlerinde; tonoz başlangıç seviyesine kadar iç mekan duvarlarında; bazen de ön görünüme girmeyen arka cephelerde; düzgün yüzlü, kesme taş olarak kullanılma halidir. Bir diğer taş kullanım biçimi ise; ön görünüme girmeyen, zemin kat avlu duvarı gibi yerlerde, kabaca yontularak örgüye sokulan taşlardır. Taşın üçüncü hali ise bezeme amacı ile iç ve dış mekânlarda kullanılmasıdır.

Şekil 3.61- Yarı Açık ve Kapalı Mekânların Tavan Örtüsü Örnekleri

Her üç durumda da yakın çevrede ocaklarının oldukça bol olduğu sarı kalker taşı kullanılmıştır. Ancak yapıma giren taş ile bezeme olarak kullanılan taşların, renk ve yapı olarak farklı olduğu anlaşılmaktadır. Taşın ilk iki kullanımında açık sarı ve sert kalker, son kullanımında ise ocaktan çıktığında yumuşak olup işlenmesi kolay olan, fakat sonradan sertleşen koyu sarı kalker taşı kullanılmıştır.

Ahşap; pencere kapakları, kapılar, dolap kapakları ve kilerlerde yapılan asma katların dışında kullanılmamış bir malzemedir (Bkz: Fot. 83, 84).

Taş ve ahşabın dışında alçı malzeme, tavan bezemelerinde, yaşmaklı ocaklarda, alçı pencerelerde ortaya çıkar (Bkz: Fot. 79,80).

Demir malzeme, pencere şebekelerinde kullanılmıştır. (Bkz: Fot. 59,60). Ancak geç dönemlerde Diyarbakır ev mimarisindeki demir korkuluklara benzer biçimlenmelerin söz konusu olduğu da tesbit edilebilmektedir.

. Yapı Elemanlarının Yapım ve Malzeme Özellikleri

Duvarlar: Geleneksel evlerde moloz ve sandık duvar tekniği ile duvarlar yapılmıştır. Moloz taş duvarlar genellikle yapının temel duvarlarında, giriş katında görünüme girmeyen bazı kısımlar da uygulanmıştır. Diğer bütün duvarlarda sandık duvar yapım tekniği denen, iç ve dış yüzleri düzgün kesme taş, ortası moloz taş olarak inşa edilen duvar tipi kullanılmıştır. Duvar kalınlıkları giriş katlarında 0.80-2.00 metre, üst katlarda ise 0.75-0.90 metre arasında yapılmıştır. Duvarın taşıyıcı olmadığı durumlarda; hela, teras, korkuluk duvarlarında 0.25-0.40 metre arasındaki ölçüler kullanılmıştır. Taşların, birbirleriyle öpüşecek gibi örgüye girdikleri duvarlarda, çok ince bir harcın ve kükürte batırılmış demir kenetlerin bağlayıcı olduğu görülür [188]. Taşın

dış yüzünün daima sıvasız bırakılmasına karşın; iç mekânlarda taş yüzeyin bazen tavan örtüsü başlangıcına kadar düzgün kesme taş olduğu, bazen de tüm iç yüzeylerin sıvalı olduğu tesbit edilir.

Payeler, Sütunlar: Daha çok giriş katlarında görülen payeler, kare ya da dikdörtgen olabilmektedir. Payelerin bir kenarının uzunluğu 1.00-3.00 metre arasında değişir. Bütün katlarda gereken yerlerde çapları 0.50-0.60 metre olabilen sütunlar da kullanılır. Payelerde düzgün kesme taş, sütunlarda ise tambur taşı örgüye girer.

Uygulamalarda taş yüksekliği, 0.21-0.25 metre arasında değişmekle birlikte, 0.22 ve 0.23 metre daha sık rastlanan bir ölçüdür. Taş, duvar ve payelerde 0.40-0.50 metre enine boyutu ile örgüye girer.

Kemerler: Geleneksel taş teknolojisinin önemli bir ögesi, döşemeden aldığı yükü duvar, paye ya da sütunlara aktaran kemerlerdir. 0.35-0.40 metre genişliğindeki kemerler taşlardan oluşturulmuştur.

. Tavanlar, Döşemeler, Damlar:

Kapalı, yarı açık ve açık mekânların döşemeleri tabi taş malzeme ile oluşturulmuştur. Ancak avlularda, döşeme toprak, taş ya da her iki malzeme kullanılarak yapılmıştır. Son yüzyılda ise yalıtım işlevi olan bir cins şapın geliştirilerek iç mekanlarda uygulandığı görülür. Üst katların taş döşemeleri bir alt katın tonozun çeşitlerini içeren tavanı üzerindedir. Tavanlar çapraz, beşik, tepesi düzleştirilmiş beşik, aynalı tonoz biçimlerinde yapılmışlardır. örnekleri sayılı olmakla birlikte kubbe örtüye de rastlanır. Tavan örtüleri, modülün Mardin evindeki etkisini daha bir belirginleştirmektedir (Bkz: Şekil 3.61). Modüler olarak tanım bulan mekânlarda örneğin ve özellikle " L " ve "Ters T" tipi içeren yaşama birimlerinde, modüler ifade ile çakışacak biçimde capraz ve beşik tonozun kullanılması bunu

göstermektedir. "Dikdörtgen" olup iki, üç ya da buçuklu boyutları içeren mekanlarda da yine aynı durum söz konusudur.

Moloz taş ve harç karışımından oluşan tonozların yapımında ahşap ve çamur kalıplar kullanılmıştır. Ahşap kalıp, tonozu belirleyen kemerler için oluşturulur. Bunların arası çamur ile tonozun çeşitine göre biçimlendirilerek kalıp oluşturulur daha sonra da, üstüne moloz taş ve harçtan tonoz örgüsü yapılır. Bu noktada tonoz tavanın malzemesi ile fazla ağırlık yapmasını önlemek ve izolasyonu da sağlamak için, tonoz döşeme kalınlığının en yüksek olduğu bölgelerde irili ufaklı küpler kullanılmıştır [189].

Çıkmalar: Geleneksel Mardin evinde, gönye ve düz çıkma niteliği ağır basan çıkmalar kullanılmıştır. Gönye çıkmalar; konsol olarak çalışan, ortalama 20/20/20 cm boyutundaki taşların yan yana bitişik, ya da aralıklı olarak dizilmesi ile elde edilmiştir. Bir, iki, üç sıradan oluşabilen gönye çıkmalarda taşın ön yüzü tıraşlanarak yuvarlatılmıştır.

Merdivenler: Mardin evindeki merdivenlerde iki türlü oluşum söz konusudur; iç ve dış mekânlardaki merdivenler. Genellikle eyvanın açık yüzünün tam karşısındaki sağır duvar içinde, bazen de diğer kapalı mekânlarda yine duvar içinde çözülmüşlerdir. Bu kullanımda ortalama 0.80 metrelik duvarın içinde 0.50-0.60 metre enindeki merdivenin taşıyıcısı üzerinde bulunduğu duvarın kendisi olmaktadır. Bunlar korunmalı, kapısı olan, üstü kapalı merdivenlerdir. Dış mekânlarda, avludan terasa ya da terastan terasa geçişi sağlayanlar ise korunmasız, korkuluğu, kapısı olmayan üstü açık merdivenlerdir. Bulunduğu kattaki kapalı bir mekânın duvarı üzerinde dışa doğru 0.20-0.30 metre konsol yaparak ya da yapı duvarına 0.20-0.30 metre girerek konsol uzunluğu daha çok olabilecek gibi oluşturulmuşlardır. Bütün

Merdivenlerde rıht yüksekliği 0.20-0.23 metre, basış ise 0.23-0.28 metre arasında değişir.

Pencereler: Boyutları 0.75-0.90/1.30-1.50 metre olabilen geleneksel Mardin evi penceresinin asıl ve orijinal ögesi ahşap kapaklardır. Bunların, pencere boşluğu boyutunda iki kapaklı olarak yapılmıştır. Bütün geleneksel yapılarda olduğu gibi, cam ve doğramanın geç tarihlerde ortaya çıktığı görülür. İki ya da dört parçası açılan kanatlı ya da düşey sürme pencereler kullanılmıştır. Pencerelerin önünde lokmalı ya da geçmeli olarak yapılmış demir şebekeler vardır. Pencerelerin içerdiği ögelerin sıralanışında genellikle bir ilke söz konusudur. Dışarıya, sokağa dönük pencerelerde, demir şebeke, ahşap kapak, doğrama; terasa dönük pencerelerde ise, demir şebeke, doğrama, ahşap kapak sıralanmasına dikkat edilmiştir. Bu biçimlenmeyi evin içinin sokaktan sakınılması gereği yaratmıştır.

Pencere yapımlarında vazgeçilmeyen ögelerden olan tepe pencereleri, dış cephede kendi boşluk boyutu olan 0.20/0.40 metre ölçülerinde küçük bir camla örtülüdür. İç mekânlara, daha çok ışık almak amacıyla eğrisel çizgilerle büyüyerek yansıyan tepe pencerelerinin bu boyutu ortalama 0.55-0.60/0.75-0.80 metre arasında değişir. İç yüzeyde bu açıklık bugün bir çoğu tahrip olmuş olan alçı vitraylar ile kaplanmıştır (Bkz: Fot. 80).

Kapılar: Odalara giriş kapılarının boyutları; enleri 0.90-1.20 metre, yükseklikleri 1.90-2.20 arasında değişir (Bkz:Fot. 62,63). Avlu giriş kapıları ise yörede eşek, at, deve gibi binek hayvanlarının kullanılması nedeniyle daha büyük boyutta; ortalama 1.00-1.60 metre genişlikte, 2.00-2.80 metre yükseklikte yapılmışlardır (Bkz:Fot. 60-63). Diğer katların sokak giriş kapılarında ise oda kapılarında kullanılan boyutların uygulandığı görülür. Kapılar tek yada çift kanatlı

olarak yapılmıştır. Sokaktan avluya ve katlara giriş kapılarının iki kanatlı olarak ; iç kapılarda yaşama birimlerine ait olanların dışındakilerin genellikle tek kanat yapıldığı görülür. Kapılar, masif, ahşap parçaların bir araya getirilerek dövme demir, şerit ve kenetlerle birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Sokak kapılarında kuş motifi içeren kapı tokmakları vardır.

Silmeler, Korkuluklar: Taş malzemeden olan silmeler içerdikleri biçimlere uygun boyutlardaki taşların oyulması ile elde edilmiştir. Bazen yapıdan 0.01 metre çıkıntı yapan bir yüzey üzerinde rölyef olarak, bazen de 0.03-0.20 metre arası konsol çalışan taş parçalardan oluşmuştur. Her iki durumda da silmeler bir birimin tekrarı ile yapılmıştır.

Korkuluklar; sadece teras kenarlarında uygulanmışlardır. Uzun zaman 0,25-0.40/0.60-0.70 boyutlarında kısa bir duvar gibi düşünülen korkuluklarda, parçalı biçim XIX. yüzyılın sonundan itibaren ortaya çıkmıştır. Demir korkuluk, Mardin evinde sayılı örneklerde vardır.

Çörtenler: İlginç biçimleri içeren Mardin evi çörtenlerinin, yağmur ya da kar nedeniyle damda oluşan suyu akıtmaktan öte işlevleri vardır. Suyun az olduğu şehirde, evlerin bodrum katlarındaki sarnıçlarda biriktirilen yağmur ya da kar suyu bölge için hayati bir önem taşır. Bu nedenle, evlerde her katta döşeme üzerinde suyu yönlendirecek küçük kanallar yapılmıştır. Çörtenler damdan ya da her kattan aldıkları suyu, kendi altlarındaki katın su kanalına aktarmakla görevlidirler. Bulundukları kattaki taş silmesinin bir parçası gibi düşünülmüşlerdir.

Bezemeler: Mardin evinin en önemli bezeme malzemesi koyu sarı kalker taşıdır. Bezemenin daha çok kullanıldığı dış cepheler hep bu malzeme ile biçimlendirilmiştir.

Dış mekana yansıyan bütün yapı elemanlarında iç mekanda da -son dönemlerde- pencere, kapı ve niş çevrelerinde ortaya çıkan bezeme motifleri de aynı malzeme ile oluşturulmuştur. Bütün bezemelerde de bir birim motifin tekrarı söz konusudur. Taşın dışında alçının; vitrayda, geç dönemlerde de tavanlarda bezeme amacı ile yapılan basit süslemelerde kullanıldığı görülür.

4. BÖLÜM: DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

4.1. Geleneksel Mardin Evinin Tarihlendirilme Sorunu

Mimari ürünlerin incelemesinde yapıların ihtimal çerçevesindede olsa tarihlendirilmeleri, bulundukları yerleşmelerin niteliksel ve niceliksel özelliklerinin tesbit edilmesi açısından önem taşırlar. Konunun Mardin şehri için bir örneklemesi yapılırsa; tarihlendirme imkânının -erken dönemleri içermesi uzak bir ihtimal olmakla birlikte- şehir dokusunun, sınırlarının gelişmesini aşama aşama ortaya koyacağı açıktır. Bu bağlamda, geleneksel Mardin evleri irdelendiğinde bazı verilerin açıklayıcı olduğu görülmektedir. Bunlar; anıtsal yapılardaköklü bir gelenek olan, yapılış tarihlerinin yanı sıra onarım tarihlerini de içeren kitabeleri geleneksel evlerde de ortaya çıkan örnekleri ile yatay ve düşeyde tesbit edilen özellikler ve yapı elemanlarının biçimsel verileridir. Daha önceki bölümlerde zaman zaman farklı konuların açıklamasında da kullanılan bu bulgular, tarihlendirme sorununun bir parçası olması nedeniyle bir defa daha ele alınmıştır.

4.1.1. Tarihlendirmede Kullanılabilecek Ögeler

Kitâbeler: Anıtsal yapılarda olduğu gibi, Mardin'in geleneksel evlerinde de yapılış tarihlerini içeren kitâbelere önemle yer verilmiştir. Kitâbeler, bazen evlerin sokaktan her katın giriş kapısı üzerinde bulunur. Bunların birçoğu tahrip olmuşsa da bir kısmındaki hicri tarihleri okumak mümkündür. Bu ana giriş kapıları üzerindeki kitâbelerin yanında, katlarda teras, eyvan ya da

revaktan girilen yaşama birimlerinin giriş kapılarının üstünde yine tarihleri ile birlikte kitâbelere rastlanır. Geleneksel evlerde tarih düşülen bir başka yerde, yaşama birimlerinin tavanlarıdır. Kabartma biçiminde yazılan bu tür tarihlemenin daha geç dönemlerde ortaya çıktığı, içerdiği tarihlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca bunların geç örneklerinde arapça rakkamlar ile miladi tarihin kullanıldığı görülür. Evin yapılış tarihini belirtmek eğilimi Mardin'de kuvvetli bir geleneğe dönüşmüştür. Nitekim, 1960'lı yıllara kadar geleneksel yapım tekniği ile yapılan evler aynı davranışla bir kitabe içinde olmasa da tarihlendirilmiştir.

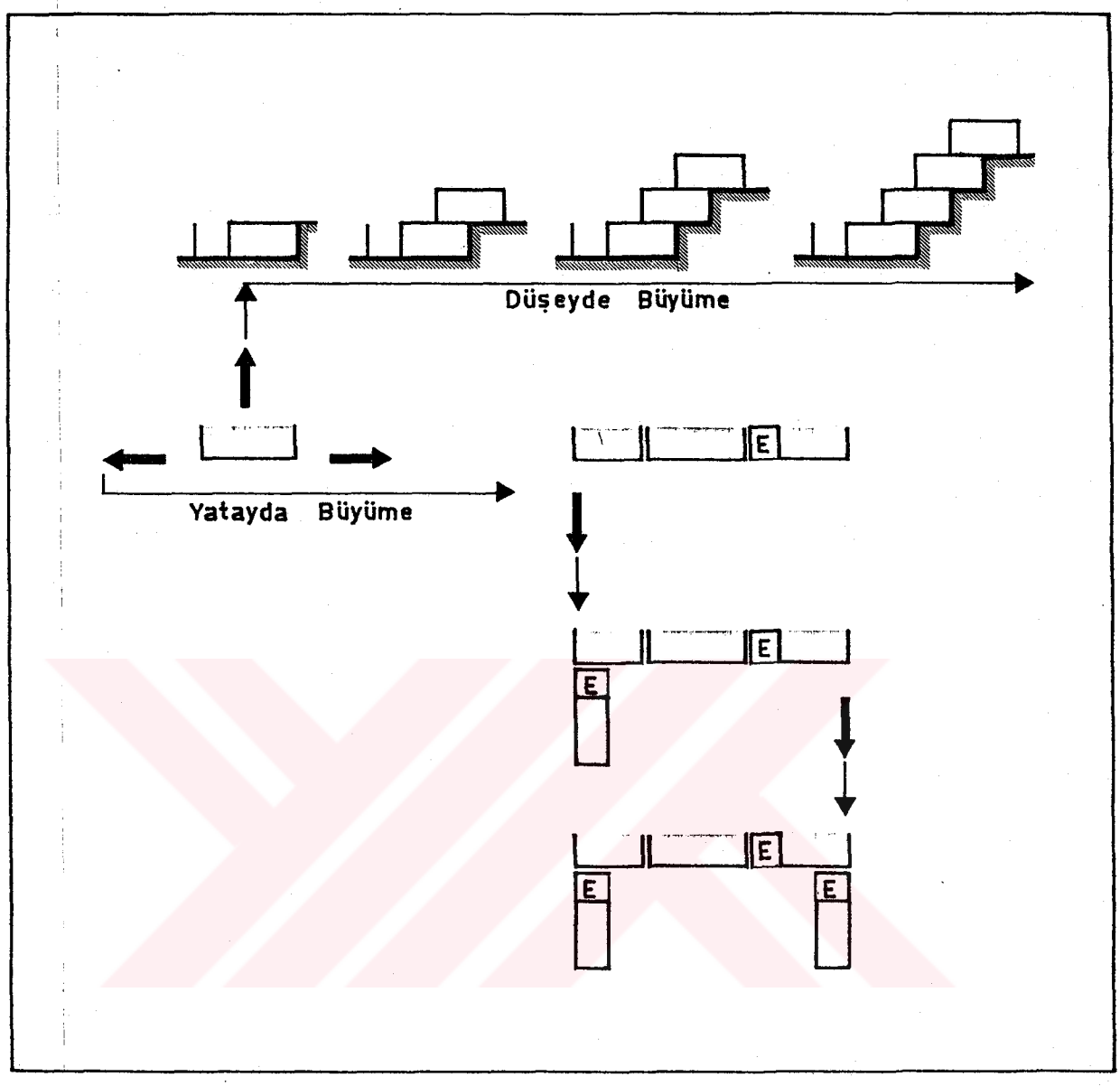
Ana giriş kapıları, yaşama birimleri giriş kapıları üzerindeki ve oda tavanlarındaki tarihler, evlerin tarihlendirilmesinde kullanılabilecek en önemli belgelerdir. Geleneksel evlerde bazen bunlardan birinin ya da birkaçının bir arada olduğu görülür. Tarihlendirmeler içinde en erken olanlarını içerenler giriş katına açılan ana giriş kapıları üzerindekilerdir. Daha sonra sırasıyla diğer katların ana giriş kapıları, yaşama birimleri giriş kapıları üzerindeki ve tavanlardaki tarihler giderek geç tarihli olma eğilimi gösterirler.

Geleneksel evlerin örnek olarak alınanlarında tesbit edilen en eski tarih H.1139 (Miladi 1723/E.78) bu tarihten öncesi ne olmuştur? sorusunu yaratmaktadır. Bu belki tarih düşme geleneğinin erken dönemlerde ortaya çıkmadığı biçiminde açıklanabilir. Ayrıca, Kitâbelerin kazındığı koyu sarı kalker taşının direncinin zayıf olması, bölgede yaşanan iç savaşların, doğal afetlerin yoğunluğu gibi etkenlerin -evlerin büyük bir ihtimalle sahip olduğu- kitâbelerin tahrip nedeni olarak eldeki belgeleri yok ettiği söylenebilir.

.. Yatay ve Düşey Yapılanmadaki Özellikler

Geleneksel Mardin evinin tasarımında baştan bir planlanmışlık olmadığı doğrultusundaki tesbit, hem yataydaki hem de düşeydeki biçimlenme için geçerlidir. Konu daha belirginleştirilirse; gerektiğinde, gerektiği kadar her katın yapılanma alanının yatayda tüketildikten sonra bir üst kata geçildiği söylenebilinir. Böyle bir yapılanmada katlardaki ilk eğilim, genellikle sırtını kuzeye vermiş, güneye cepheli kare ya da dikdörtgen bir kitle oluşturmaktır. Yapının büyümesi istendiğinde iki davranıştan biri seçilir. Bunlardan biri, eğer parsel uygunsa doğu-batı doğrultusunda yapılan eklemeler ile elde edilen büyümedir. Burada ekleri oluşturan kapalı mekânlar, bazen bir eyvan aracılığı ile bazen de eyvansız olarak, var olan kitleye bitişik olarak yapılırlar. Büyümedeki diğer durum parsel eninin doğu-batı doğrultusunda büyümeye izin vermediğinde yapılan uygulamadır. Bu durumda kuzey-güney doğrultusunda, güneye doğru bir yapılanma söz konusudur. Dikdörtgen ya da kare kitleye doğu ya da batıdan eyvan aracılığı ile kapalı mekânın eklenmesiyle büyüme gerçekleştirilir (Bkz: Şekil 4.1). Bir anlamda Mardin evinin plan formlarını da açıklayan bu davranışların, bazen bir süreç içinde olmaksızın tek defada yapılıp bitirildiğini de belirtmek gerekir. Ancak bu, geç dönemlerde yıkılmış bir yapının yerinde ya da en üst katlarda ortaya çıkmaktadır. Eğer yapının aynı katta büyüyeceği alan kalmamışsa o zaman bir üst kata çıkmak çözüm olmaktadır. Sonuç olarak -anlatılan biçimlerin bir defada bitirilmiş örnekleri olmakla birlikte- Mardin evinin her kattaki odaları arasında ve katlar arasında bir ard zamanlılıktan söz edilebilir.

Yatayda ve düşeydeki yapılanmanın bir süreç içinde ortaya çıktığının en önemli kanıtları daha çok yapısal detayların gözlenmesi ile elde edilmiştir. Örneğin güneye bakan kare ya da dikdörtgen kitle bir formun cephesinde bir bütünlük söz konusudur ve yapı bitmiştir. Bu cephede

Şekil 4.1- Geleneksel Bir Mardin Evinin Büyüme Şeması

doğu-batı doğrultusunda ya da güneye doğru yapılan ekler farklı kat yükseklikleri, cepheleri, bezeme anlayışları ile günün modasını yüklenerek gelmişlerdir. Eklerin bu niteliği, arkalarında ya da yanlarındaki bitmişlikle arasındaki ard zamanlılığı açıklıkla ortaya koymaktadır.

. Cepheyi Oluşturan Ögelerin Biçimsel Özellikleri

Çıkmalar: XX. yüzyıl başına kadar gönye ve düz çıkmanın uygulandığı Mardin evinde, bu dönemlerde cumba nitelikli çıkmalar yapılmıştır.

Eyvanlar: Yalın sivri kemerden oluşmuş yüksek cephe, eyvanın erken tarih izini veren biçimlenmesidir. Yarım daire kemer, bezemelenme, eyvanın bezemelerle taçlandırılarak ön plana çıkarılması, eyvan cephesinin kapatılma eğilimi, son dönem bezeme anlayışı, kronolojik bir sırayla gerçekleşmiş eyvan cephe biçimleridir.

Pencereler: Düz lentolu pencere tipi, dikdörtgen tepe penceresi, erken tarihli uygulamalardır. Pencere lentosunun basık ya da yarım daire kemere dönüşmesi, tepe pencerelerinin değişik formlar kazanması geç dönem eğilimleridir. Pencere çevrelerinin kemerler ile çevrilmesi, bu kemerlerin değişik tiplerde yapılması, bezemelenmesi ve XIX. yüzyıl anlayışının bu bezemelerde egemen olması sırasıyla süreç içinde oluşmuştur. Pencerelerin yarattığı doluluk boşluk oranları da erken ya da geç diye tanımlanabilecek yorumlarda bulunmaya izin verirler. Mümkün olduğunca masif, içe dönek planlamaya bağlı olarak en az pencereli yapılan örnekler erken dönem ürünüdürler. Dışa açılmanın göstergesi gibi algılanan çok sayıda pencere yapma eğilimi ise geç dönemlerde ortaya çıkmıştır.

Kapılar: Basık kemerli biçimlerini hep sürdüren kapılarda, pencerelere denk gelişen bezeme anlayışı ile tarihi bir sıralama yapmaya izin verirler. Özellikle girişin ve diğer katların ana giriş kapılarında erken dönemlerde bir çerçeve olarak yalın sivri kemerin egemen olduğu, sonraları ise bezemedeki gelişmelere bağlı olarak kemer biçimlerinin çeşitlendiği görülür.

Silmeler, Teras Korkulukları: Erken örneklerde taşın gerekli boyutlarda tıraşlanmış çizgisiyle biçimlenen silme ve korkuluklarda giderek bütün elemanlarda olduğu gibi bezeme yoğunlaşır.

4.1.2. Geleneksel Mardin Evini Tarihlendirme Denemesi

Mardin'deki geleneksel evi tarihlendirmek ya da en azından dönemsel bazı varsayımlar öne sürmek istenince, kitâbeler, yatay ve düşey yapılanmada ortaya çıkan özellikler ve cephedeki biçimsel veriler ile sonuca varmak mümkün olmaktadır. Bazen bu bulguların tümü, bazende ikisi bir arada bulunarak geleneksel evin zaman içinde aşama oluştuğunu tesbit etmekte yardımcı olurlar.

Tarihlendirmede faydalanılan kitabeler, somut bilgileri içermelerinden ötürü ait oldukları odanın ya da giriş kapısının ve ardındakilerin kesin yapılış tarihini verebilmektedirler; ayrıca -özellikle cephedeki biçimsel farklılıkları ile ayırdedilen- bitişik oldukları mekânların, alt ya da üstlerindeki katların yapılış tarihleri hakkında da görece bir fikir oluştururlar. Kitâbelerin olmadığı evlerde ise; başka evlerde var olan kitâbelerin ait oldukları odanın, kapının özellikle cephe biçim özellikleri yine başvurulan kaynaklar olurlar. Bazen kitâbelerin içerdiği mimar adları da konunun çözümlenmesinde kullanılan bir başka veridir. Aynı mimarın aynı biçimleri uygulamaktaki ısrarı ise kitabesiz yapılarda tarihlendirme kolaylığı sunar.

Mardin evinin giriş katının en erken tarihli yapısı olduğu söylenebilinir. Bu noktada en erken nitelemesinin tarihin hangi dönemine kadar gidebileceği çözümlenememiştir. Şehirde, kendiliğinden, bir afet nedeni ile ya da sahibi tarafından yıkılan yapıların yerine XIX. yüzyılın mimari anlayışı ile yeni yapılanmaların gerçeği; erken dönemlerde de bu türden oluşumların olabileceğini düşündürtmektedir.

Var olan eldeki veriler ile -giriş katları için bir şey söylemek mümkün değilse de- diğer katların tarihlerinin XVIII. -XX. yüzyıllar etrafında dolaştığı ileri sürülebilir.

4.2. Geleneksel Mardin Evinin İrdelenmesi

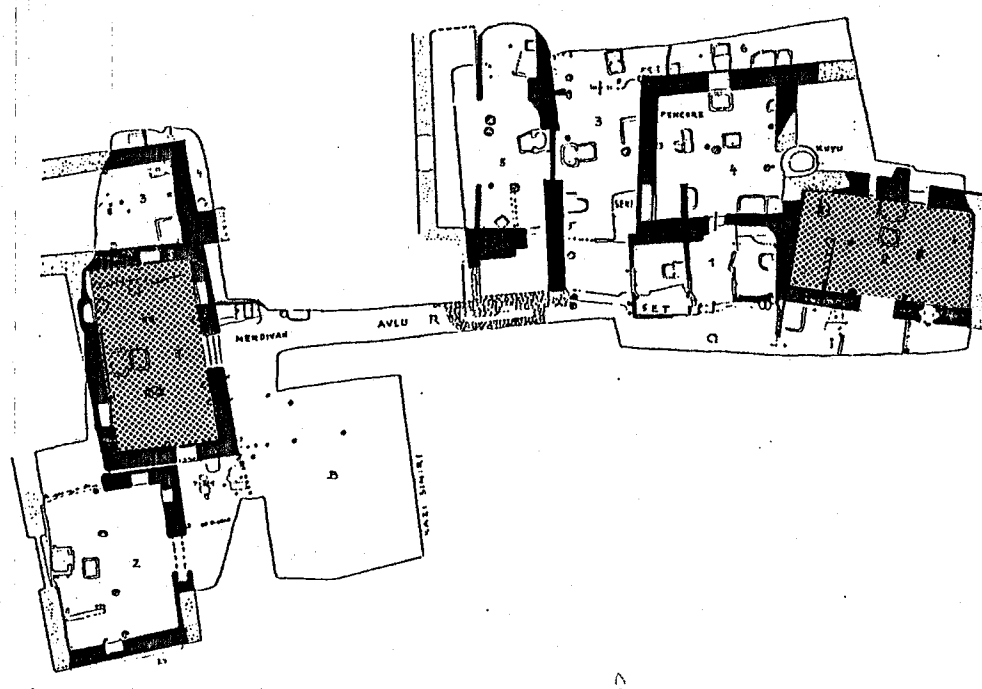
4.2.1. Plan Şemaları Açısından

Geleneksel Mardin evinin tasarımında belirleyici olduğu belirtilen mekânlardan bazılarının, değişik uygarlıklar tarafından öteden beri kullanılmış şemalarla zaman zaman benzeştiği görülür. Bunlar "dikdörtgen", "ters T" tipi yaşama birimleri ile eyvan ve revaklardır.

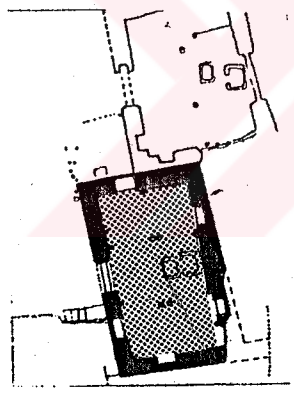
. Dikdörtgen Yaşama Birimleri

Mardin evinde, modüler tanımlamasını da yapmak gerekirse, birbuçuk, iki, ikibuçuk modülden oluşan dikdörtgen yaşama birimleri yoğun olarak kullanılmıştır. Bunlar bazen "işlikli" bazen de işliksiz tasarıma katılmıştır. İşlikler zaman zaman yaşama birimi boyutunda olabildiği gibi, ondan daha küçük bir, ya da yarım modülde yapılmıştır. "İşlikli" ya da işliksiz dikdörtgen yaşama birimlerinin özünü ihtisaslaşmamış mekân örgütlenmesi oluşturmuştur. Daha çok ihtisaslaşmamış bir yaşam biçiminin neden olduğu, yaşama eylemlerinin tek ya da, iç içe iki mekânda toplanması olgusunun eski kültür katmanlarından beri geçerli olduğu görülür.

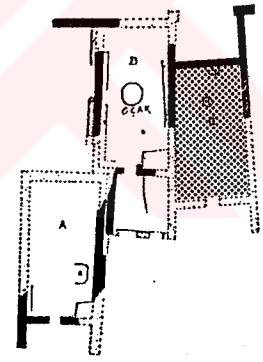
Naumann, "en erken çağlardan başlayarak Anadolu'da dikdörtgen evlerin egemen oldukları ve asal yerel biçimi oluşturdukları"nı belirtir [190]. Gerçekten de Çatalhöyük, Hacılar, Beyce Sultan, Troia, Hitit, Norşuntepe, Tell Chuera, Tell Halaf gibi Neolitik çağdan itibaren gelişen yerleşmelerde dikdörtgen bir "anaoda"nın daima tercih edildiği tesbit edilebilmektedir (Bkz:Şekil 4.2).

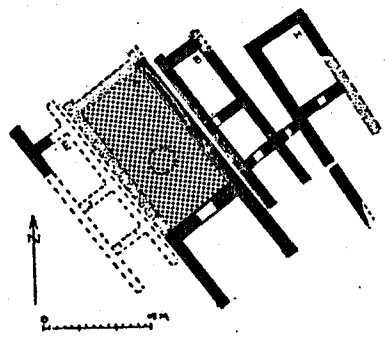
a-Hacılar, Tab. VII Konutları (R.Nauman)

b_Hacılar, Tab. VI

c_Beyce Sultan Tab. X ve IX da Megaronlar (R. Nauman)

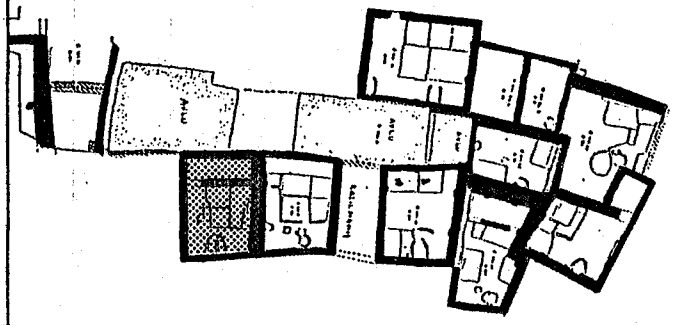
d_Troya Tab. III, Megaron (R. Nauman)

Şekil 4.2- Anadolu'da Dikdörtgen Planda Ev Örnekleri

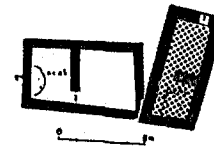
Yine bu çağlardan itibaren oturma, yatma, yeme eylemlerini içeren "anaoda"nın yanı sıra, erzak odası, işlevi olan "yanoda" nın da tasarıma katıldığı görülür [191]. Mardin evindeki işlikli dikdörtgen yaşama birimlerinin benzeştiği söylenebilecek; anaoda ve yanoda'dan oluşan örneklere Çatal Höyük, Boğazköy (Büyükkale'de Eski Hitit Çağı Evlerini), Tell Chuera'da Tell Halaf, Norşuntepe, Pulur gibi yerleşmelerde rastlamak mümkündür (Bkz: Şekil 4.3/a,b,c,d,e).

Anadolu'da Türk Döneminde gelişen ev tasarımında da, dikdörtgen mekân önemli bir yere sahiptir. Ev geleneğinin farklılıklar gösterdiği hemen her bölgede yaygın bir kullanımı vardır. Büyük bir ihtimalle, kullanma kolaylığı ve teknolojik sorunlar enine gelişmiş mekânın tercih edilmesine neden olmuştur. Bütün eylemlerin ve bunlara ait donatıların, teknolojik nedenlerle boyutları sınırlı olabilen kare bir mekânda yer alması oldukça zordur. Burada teknoloji sorunu özellikle mekânın tavan örtüsünde ortaya çıkmaktadır [192]. Ancak dikdörtgen mekân tavanının, -hangi malzemeden olursa olsun- yapımda sunduğu kolaylıklar, onu daha çok kullanılan bir mekân durumuna getirmiştir.

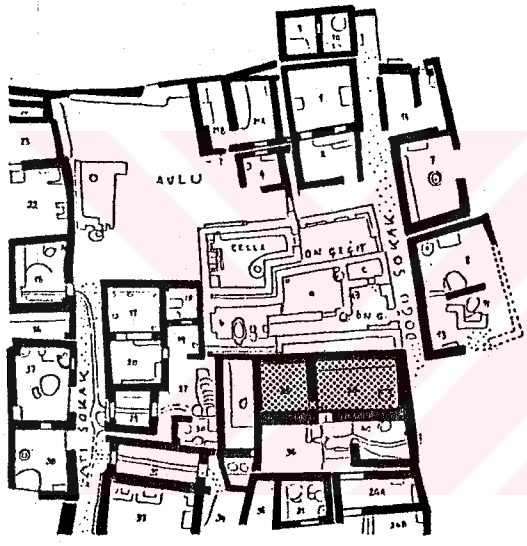
Mardin evi yaşama birimlerinin zaman zaman, bir parçası olan "işlik"lerin ise, kırsal bölgelerin dışında, şehirlerde belirginleştiği tesbit edilememiştir. Diyarbakır' da, planlamalarda konum olarak işliğe çok benzer mekânların, "koltuk" diye adlandırıldıkları (Bkz: Şekil 4.8/b) ve ikinci derece oda olarak nitelendikleri görülür [193]. Bor evlerinde de erzak deposu ve serin bir yer olarak, odadaki dolap kapaklarından birinin açıldığı, ince uzun bir mekandan söz edilir [194]. Bunların dışında Urfa ve Adıyaman'ın kırsal bölgelerindeki evlerde (Bkz. Şekil 4.3/f,g), Mardin'deki boyutu ile işlik uygulamalarına rastlamak mümkündür [195].

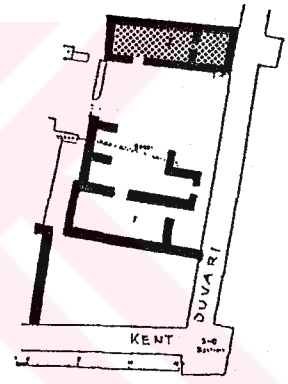
a-Çatalhöyük Tab. VIII (R. Nauman)

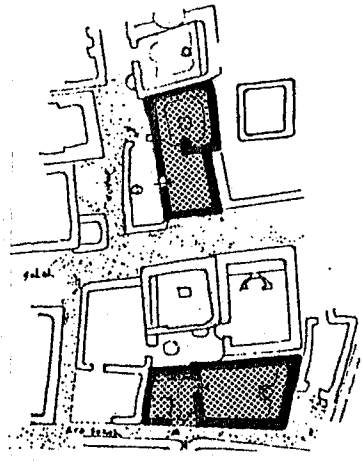
b-Boğazköy Büyük Kale'de Eski Hitit Evi (R.Nauman)

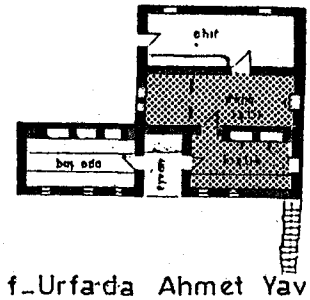
c-Tell Chuera Küçük Anta Tapınağı Çevresindeki Yerleşmeler (R.Nauman)

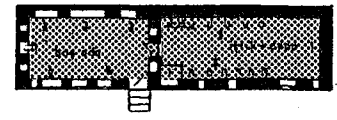
d-Tell Halaf'ta Ev Tasarısı (R.Nauman)

e. Norsuntepe Tab. VIII İlk Tunç Çağı (M.Erdim)

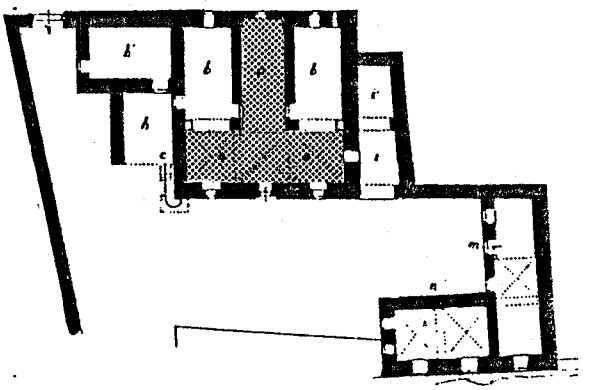

f-Urfa'da Ahmet Yavuz Evi (M.Erdim)

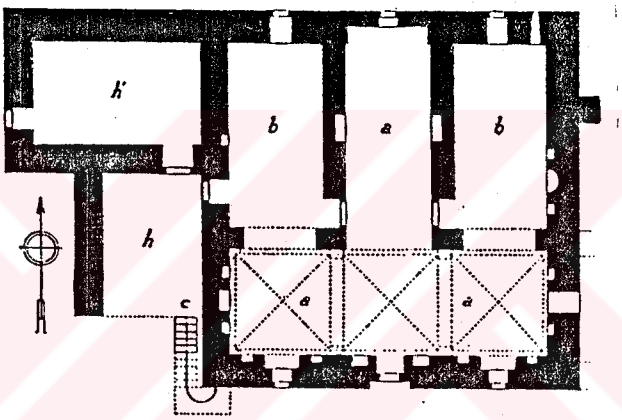

g-Samsat'da Mehmet Korkmaz Evi (M.Erdim)

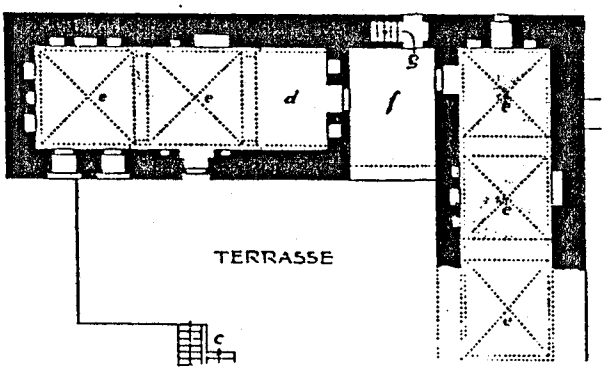
Şekil 4.3- Anadolu'da [illegible]oda ve Yanoç[illegible] Ev Ö[illegible]eri

Giriş Katı

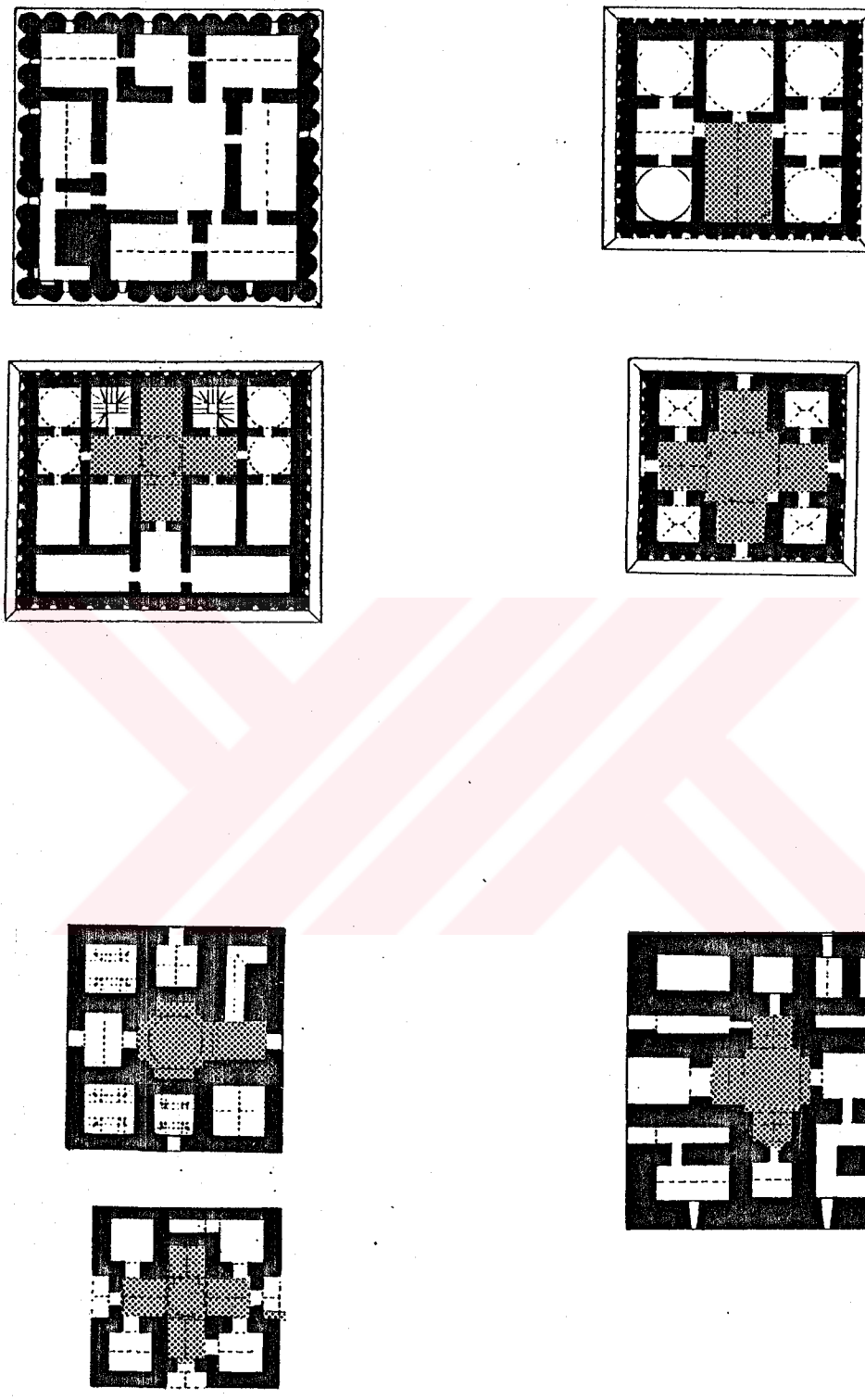

Giriş Katı

Birinci Kat

Şekil 4.4- Mardin Kale'sindeki Konak (A.Gabriel)

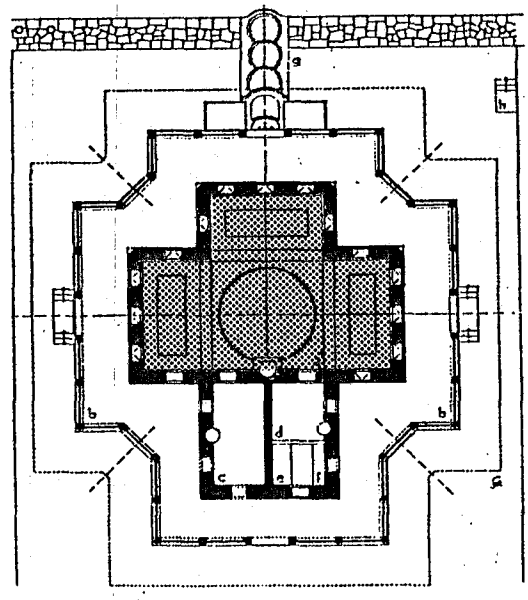
Şekil 4.5- Merv Bölgesinde IX-XI yüzyıllara ait Ev Örnekleri

. "Ters T Yaşama Birimi"

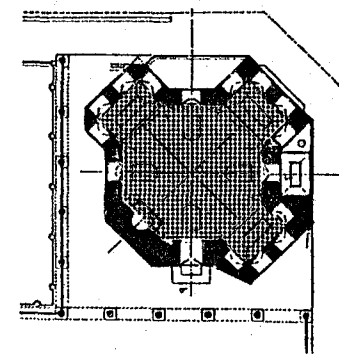
Mardin evi tasarımında yaygın olarak kullanılan erken olduğu sanılan örneği Kale'deki konakta görülen (Bkz: Şekil 4.4) "Ters T Yaşama Birimi" Anadolu evinin planlanmasında görülmez. Ancak Anadolu'da Türk Dönemi ile birlikte yaratılan gerek ev, gerekse de anıtsal mimaride, bazen doğrudan, bazen de dolaylı olarak etken bir şema olan "dört eyvan" motifi ile "ters T" arasında reddedilemeyecek bir benzerlik vardır. Ters T Yaşama Birimi -özellikle de işlikli olduğunda- Türkistan'da IX.,XI. yüzyıllarda ev planlarında rastlanan dört eyvanlı şemanın (Bkz: Şekil 4.5) bir eyvanı atıldıktan sonra geri kalan kısmı gibidir. Dört eyvanlı şema ise Anadolu Türk evinde iç sofanın değişik biçimlenmelerinde de belirginleşir [196]. Özellikle, iç sofalı, eyvanlı ve orta sofalı oluşumlarda dört eyvandan türemiş bir anlayış farkedilir. Gerek dört eyvanlı gerekse orta sofalı planlarda, dört eyvanın ve orta sofanın işlevi, zaman zaman oturmayı içerse de, esas olarak odalara dağılımı sağlamaktadır. Halbuki bunlara biçim olarak benzetilmesi mümkün olan Mardin evinin ters T mekanı, asıl yaşanan mekandır.

"Ters T Yaşama Birimi"ne benzer mekânlara, Topkapı Sarayı'nda rastlanır. Revan Köşkü, Sepetçiler Köşkü, Yalı Köşkü, Sultan III. Ahmet kitaplığı gibi yapılarda ters T mekân vardır (Bkz: Şekil 4.6). Sultan IV. Murat'ın Revan Köşkünü ve dört eyvanlı şemaya sahip olan Bağdat Köşkünü, Bağdat Seferi dönüşünde yaptırdığı düşünülürse, bu köşklerin tasarımının bir rastlantı olmadığı anlaşılır [197]. Ayrıca İstanbul ve Edirne'de XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yapılan bazı köşklerde T mekanın (Bkz.Şekil 4.7) planlamalarda yer aldığı görülür.

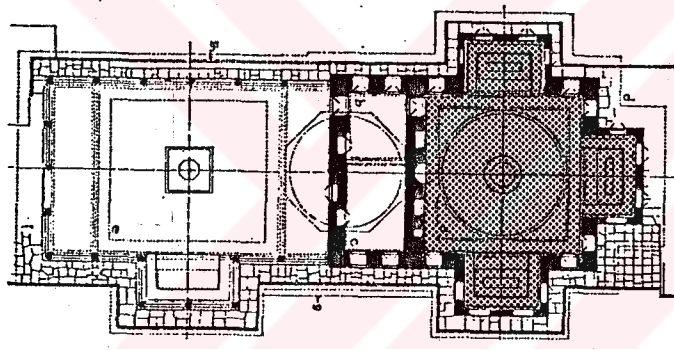
"Ters T yaşama Birimi"ne işlev ve biçim olarak en yakın kullanım Diyarbakır'da görülür. Şeyhoğulları evindeki şema (Bkz: Şekil 4.8/a) bunun en çarpıcı örneğidir [198].

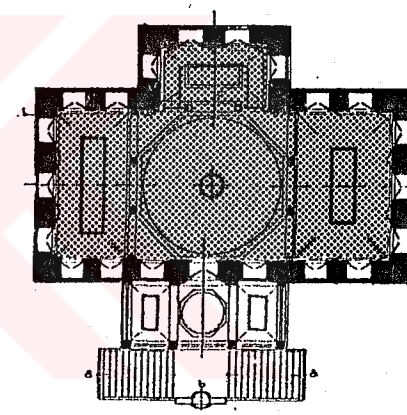
a_Yalı Köşkü,1592
(S.H.Eldem,F.Akozan)

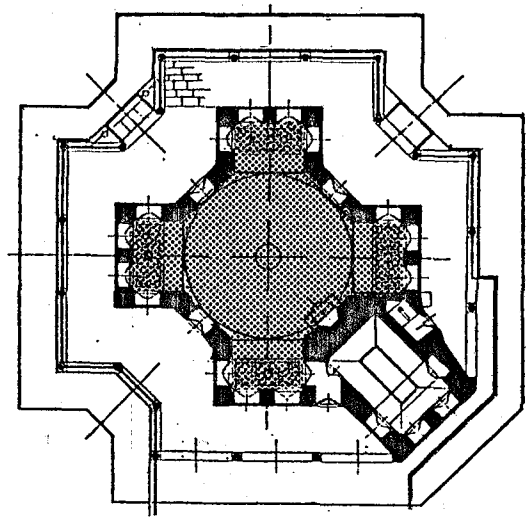
b_Revan Köşkü 1629
(S.H.Eldem,F.Akozan)

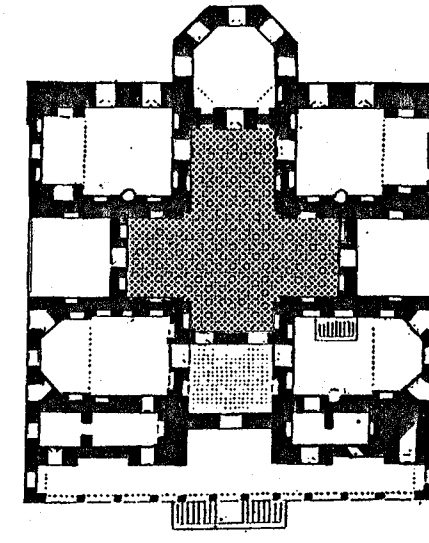
c_Sepetciler Kasrı,1645
(S.H.Eldem F.Akozan)

d_Sultan III Ahmet Kitaplığı
1718 (S.H.Eldem,F.Akozan)

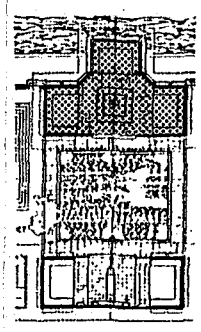

e_Bağdat Köşkü,1640
(S.H.Eldem,F.Akozan)

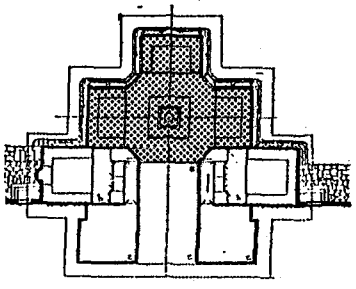

f_Çinili Köşk,(S.H.Eldem)

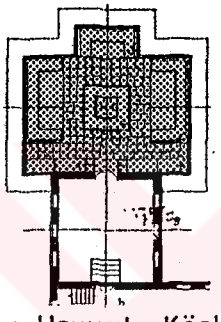
Şekil 4.6- Topkapı Sarayı'ndan Köşk Örnekleri

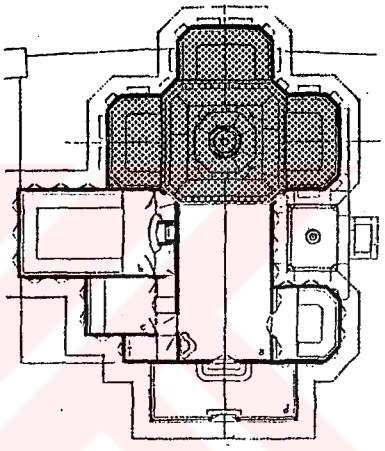
a-Çırağan Sarayı, Yalı Köşkü,
Gudenus'un Krokisine göre,
1719 (S.H.Eldem)

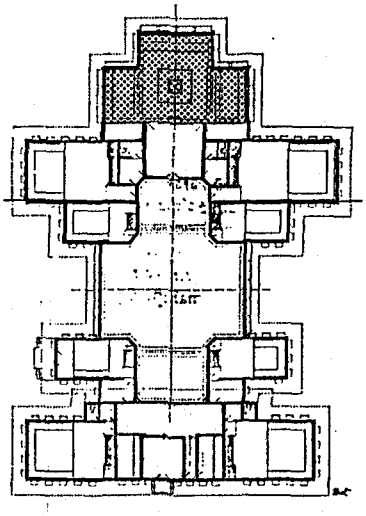
b-Çırağan Sarayı, Yalı Köşkü,
Fauvel'in Gravürüne göre (S.H.Eldem)

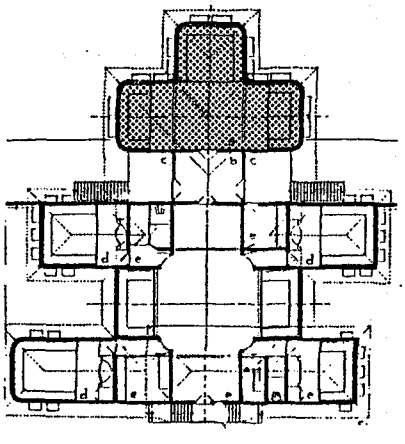
c-Edirne, Havuzlu Köşk,
1719-1720 Rıfat Osmana göre
(S.H.Eldem)

d-Emirgan Serifler Yalısı
1751-1752 (S.H.Eldem)

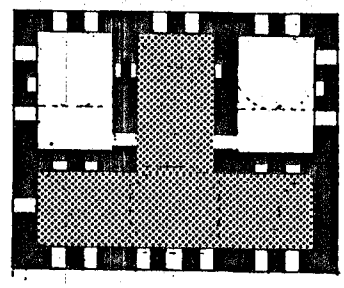

e-Boğaziçi, Kücüksu Kasrı Rest.
1782-1785 (S H.Eldem)

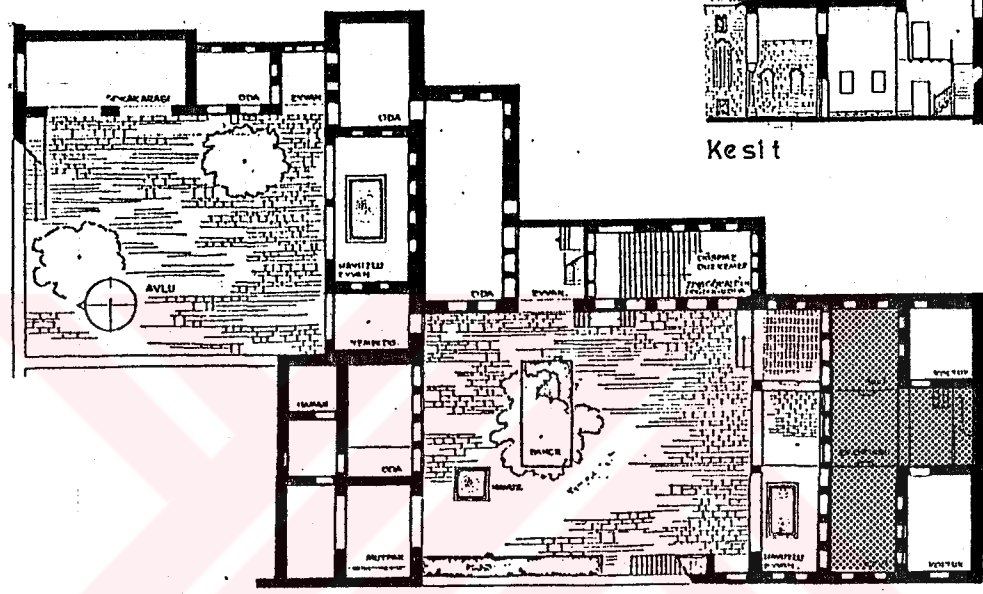

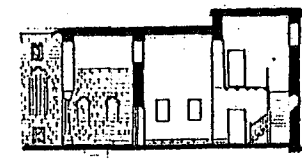
f-Bogaziçi, Sonuncu Bebek Köşkü Rest.
1800 (S.H.Eldem)

Şekil 4.7- Ters T Şemayı İçeren Köşk Örnekleri

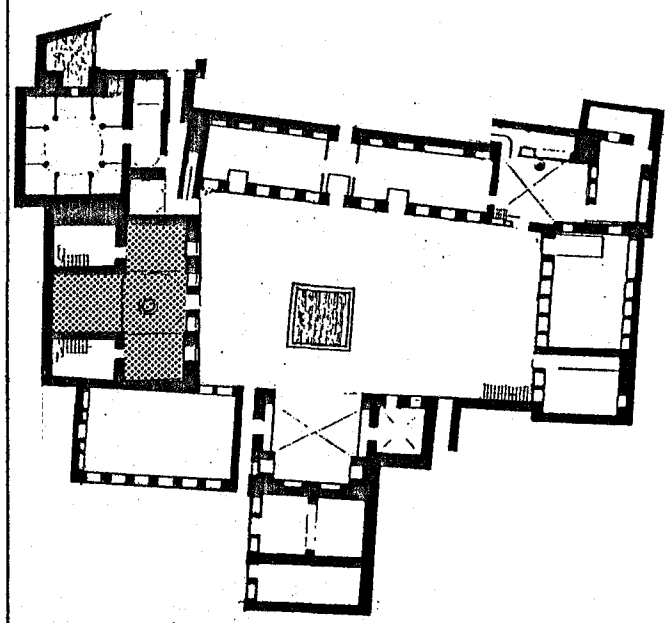
a-Diyarbakır, Şeyh oğulları Evi
(M. Sözen)

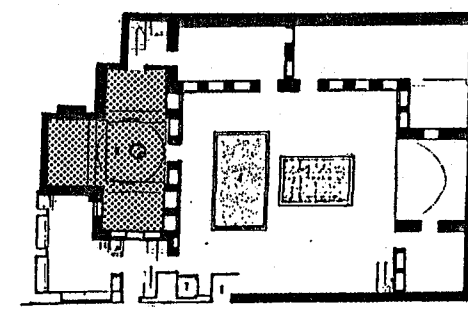

Kesit

b-Diyarbakır Ziya Gökalp Evi
(D. Erginbaş)

c-Halep'te Bir Ev (J.Sauvaget)

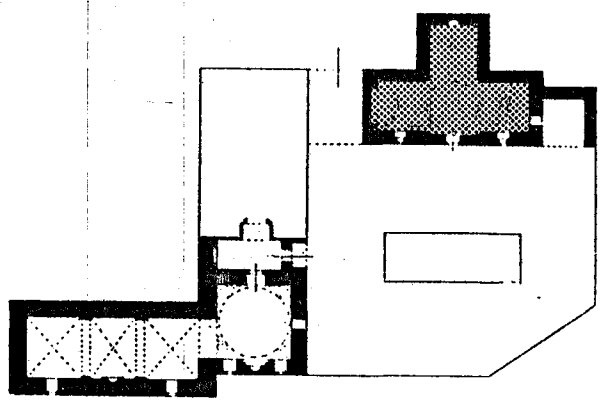
d-Halep'te Bir Ev (J.Sauvaget)

Şekil 4.8- Ters T Şemayı İçeren Ev Örnekleri

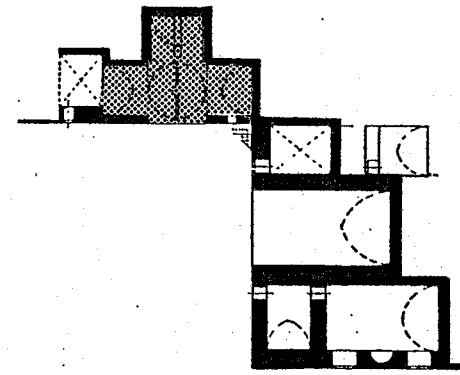
Ayrıca Ziya Gökalp evinde de, Mardin evindeki iki işlikli T mekanlı yaşama birimine benzer bir yapılanma vardır (Bkz: Şekil 4.8/b). Yalnız bu örnekte işliklerin yerini koltuk denen ve tepe pencereleri ile aydınlatılan arka odalar alır [199]. Ayrıca koltuklar iki katlı, T mekan ise, bu iki kata rastlayacak biçimde tek katlı olarak çözülmüştür.

"Ters T Yaşama Birimi"nde sadece plan biçimi açısından benzerlik gösteren, işlev olarak tam karşılığı olmayan bir başka uygulamaya Halep evinde rastlanır (Bkz:Şekil 4.8/c,d). Bu yarı açık bir mekân olan Ka'a (qa'a)'dır [200].Geleneksel Mardin evinde bu yarı açık Ka'a mekânına benzer yegane uygulamaya Medrese Mahallesinde, Mardin yönetiminde söz sahibi olmuş ailelerden Millilerin evinde rastlanır (Bkz. Şekil 3.13). Bunun dışında, her iki şehirdeki uygulamalar arasında benzerlik tam belirgin olmamakla birlikte, Halep'teki T mekânın cephe bölünmelerinin bir kapalı mekân gibi ele alınması -sanki iklimin zorlamasıyla- aslında kapalı olan bir mekânın açık olarak düzenlendiği izlenimini vermektedir.

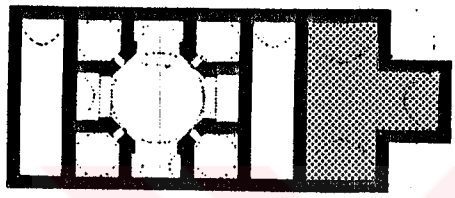
T Mekân, anıtsal yapılarda da ortaya çıkar. Bunun hem Mardin şehri içinde, hem de Anadolu'daki diğer yerleşmelerde örneği tesbit edilebilmektedir. Mardin'de, Kale'de kuruluşu XIV. yüzyıl sonu XV. yüzyıl başı gibi düşünülen Kale Camisinin bugün yıkık olan kısmının restitüsyon projesinde bir T mekânın yer aldığı görülür (Bkz: Şekil 4.9/a). Yapının işlevini Gabriel medrese; Altun ise tekke, hanikah olarak niteler [201]. Yine Mardin'de Şar Mahallesinde XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olan Marufiye (Hacı Maruf) Medresesinin bugün ayakta kalan kısmı bir yarı açık T mekânı içerir (Bkz:Şekil 4.9/b). Bu,üç beşik tonozun çevrelediği bir kubbenin örttüğü, içinde selsalı olan bir mekândır. Mardin'de T mekanın görüldüğü bir başka yapı da Yenikapı Mahallesindeki Yenikapı Hamamıdır. yıkıntı halindeki hamamın soyunmalık kısmı bir T mekândır (Bkz: Şekil 4.9/c).

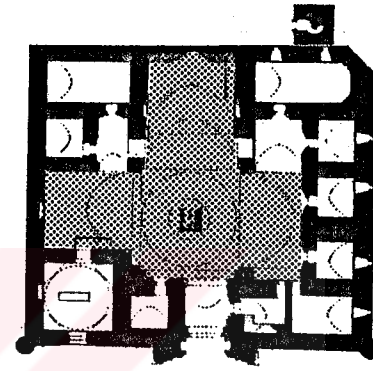
a_Mardin, Kale Camisi (A.Altun)

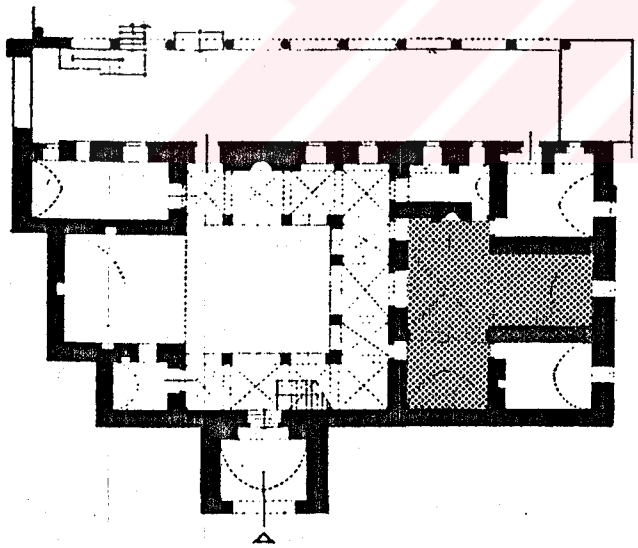
b_Mardin, Marufiye Med. (A.Altun)

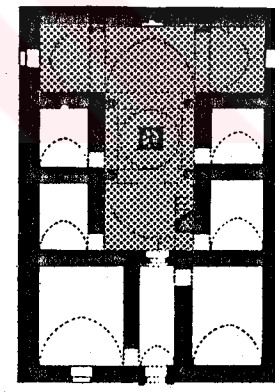
c-Mardin, Yenikapı Hamamı (A.Altun)

d-Kırşehir, Cacabey Med. (A.Altun)

e-Diyarbakır, Mesudiye Med.
XII.Y.Y. (M.Sözen)

f_Sincanlı, Boyalıköy Med.
XIII.Y.Y. (A.Kuran)

Şekil 4.9- Ters T Şemayı İçeren Anıtsal Yapı Örnekleri

Mardin dışında, Diyarbakır'da XII. yüzyıl Mes'udiye, Sincanlı'da XIII. yüzyıl Boyalıköy, Kırşehir'de XIII. yüzyıl Cacabey Medreselerinde (Bkz:Şekil 4.9/d,e,f) T mekâna denk uygulamalara tanık olunur [202]. T mekân, ayrıca Erken Osmanlı döneminin bazı yapılarında, özellikle de medreseler gibi sosyal amacı önemli olan zaviyeli camilerde (Bkz:Şekil 4.10; 4.11) ortaya çıkar [203].

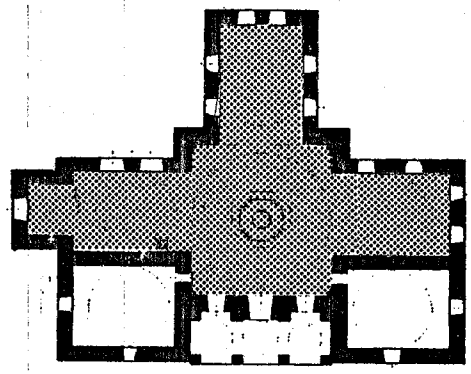
. Eyvan

Mardin'de eyvanın iki kullanımı olduğu belirtilmişti. Bunlardan biri eyvanın su, havuz, avlu unsurları ile birlikteliğidir. Bazı mekânların arasındadır ama, bir dağılım işlevinden öte oturma, dinlenme eylemi, eyvanın asıl amacıdır. Toprak düzleminde gerçekleştirilen bu eyvan örneklerine Diyarbakır'da; Bişeryan, Cihannuma ve Seman Köşklerinde (Bkz:Şekil 4.12) rastlanır [204]. Halveti bahçeleri kaya eyvanlarında, Urfa evlerinde eyvan-havuz beraberliğinin örnekleri görülür [205].

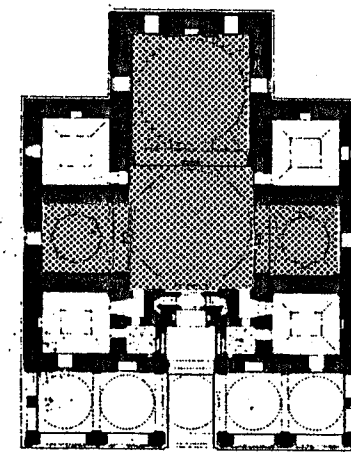
Evlerin dışında anıtsal yapılarda da eyvan-su beraberliği kullanılmıştır. Mardin'de Deyruzzafaran Manastırında, XIII. yüzyıl Şehidiye Medresesinin kuzey duvarında, XIV. yüzyıl Bab-es Sur Camisi kuzey duvarında, XIV. yüzyıl Kasımiye Medresesi doğu duvarında, XIV. yüzyıl Zinciriye Medresesi kuzey duvarında, XV. yüzyıl ya da XVI. yüzyıl olduğu, sanılan Reyhaniye Camisinin kuzey duvarında, iki kapalı mekân arasında,su unsurunu içeren eyvanlar yapılmıştır (Bkz: 4.13). Ayrıca şehirdeki bir çok çeşmede aynı anlayışın izleri vardır.

Kökü Ortadoğunun eski kültür katmanlarında yatan eyvanın Sasani dönemi saraylarındaki kullanımında da, su unsurunun önemli bir yer tuttuğu bilinir [206].

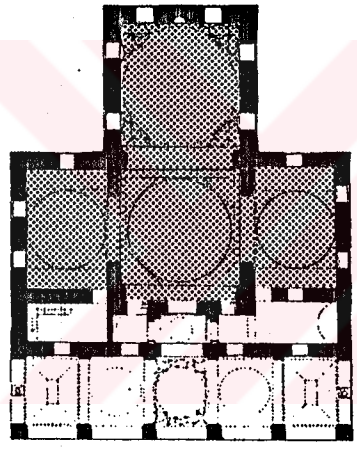
Geleneksel Mardin evinin bitişgenliği içeren düzeninde, eyvanın yaşama birimleri ile oluşturduğu birleşimleri tümel bir etki ile yer aldığı daha önce belirtilmişti.

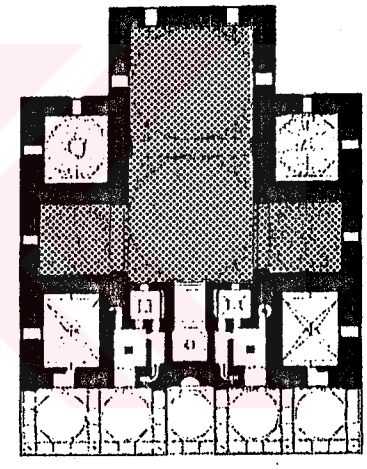
a.Kütahya, Kurşunlu İmaret
XIV.Y.Y (M.Sözen)

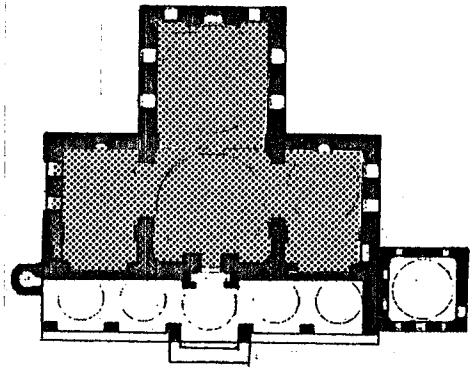
b_Bursa, Yıldırım Bayazıt
XIV.Y.Y (M. Sözen)

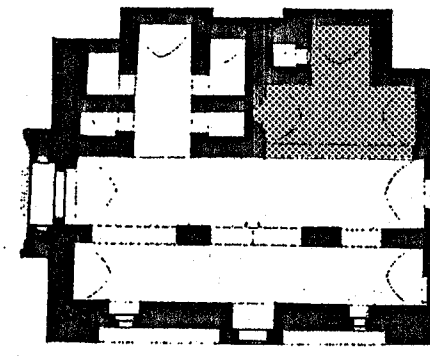
c_Bursa, Orhan Cami
XIV.Y.Y. (M.Sözen)

d_Bursa, Yeşil Cami
XV. Y.Y. (M Sözen)

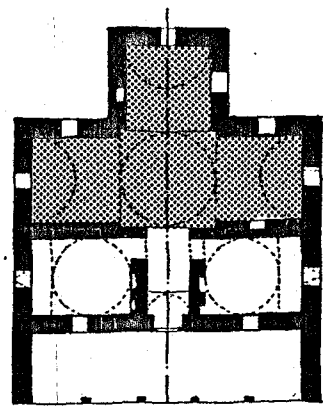

e_Bursa, Hamza Bey Cami
XV. Y.Y. (M.Sözen)

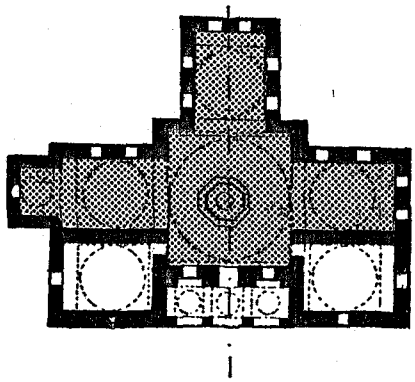

f_Afşin, Eshab_ı Kehf Ribat
(A.I. Doğan)

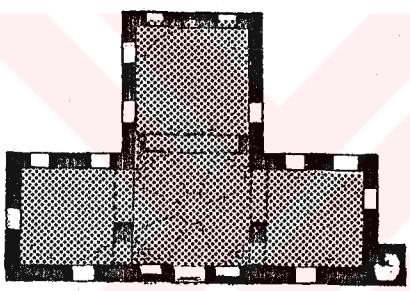
Şekil 4.10- Ters T Şemayı İçeren Anıtsal Yapı Örnekleri

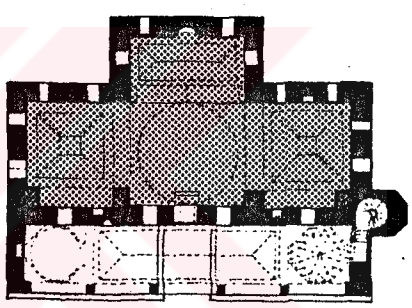
a_Edirne, Yıldırım Cami, 1389
(A.I.Doğan)

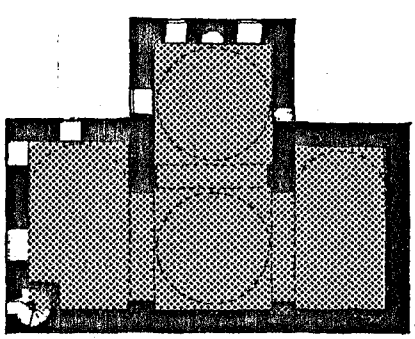
b_Kütahya Yakup Cami 1440-1441
(A.I.Doğan)

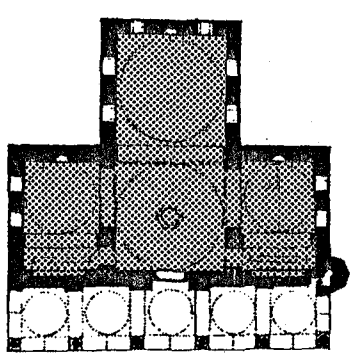
c_Edirne, Mezid Bey Cami, 1441-42
(A.I.Doğan)

d_Üsküp, İshak Bey Cami, 1441-42
(A.I.Doğan)

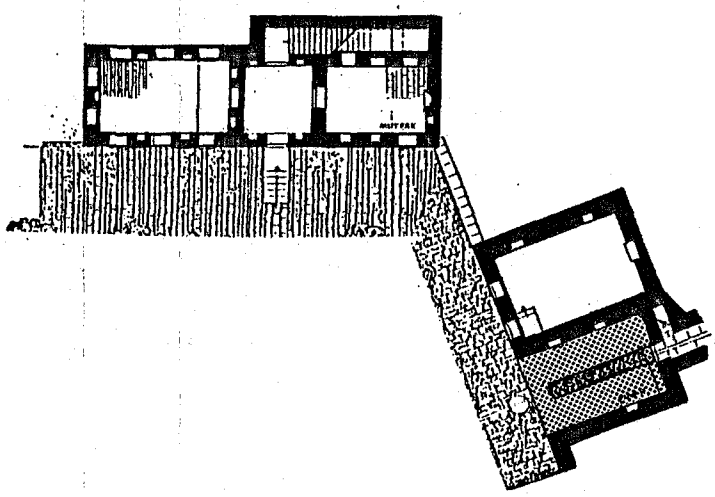

e_Amasya, Hızır Paşa, 1465
(A.I.Doğan)

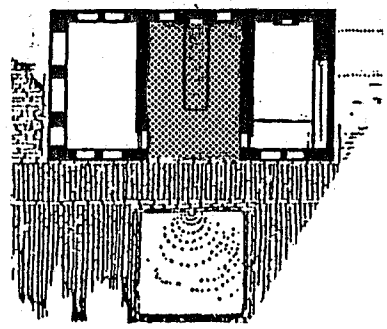

f_Bursa, İshak Paşa, 1468
(A.I.Doğan)

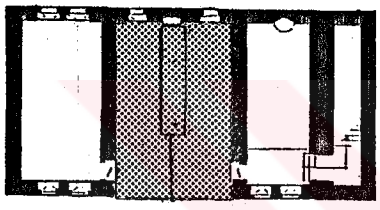
Şekil 4.11- Ters T Şemayı İçeren Anıtsal Yapı Örnekleri

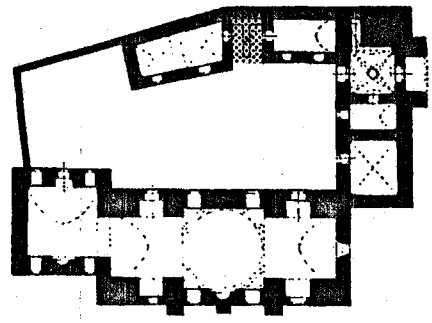
a_Diyarbakır, Cihannüma Köşkü
(D. Erginbaş)

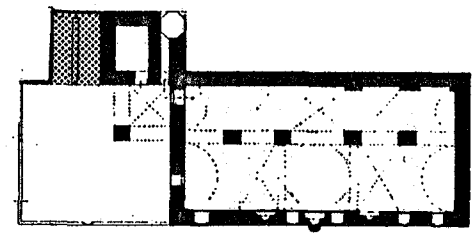
b_Diyarbakır, Seman Köşkü,
(D. Erginbaş)

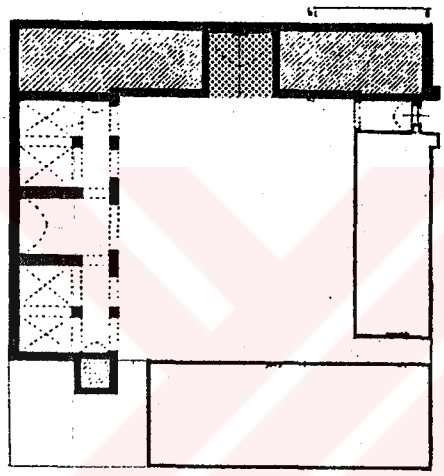
c_Diyarbakır, Bişeryan Köşkü
(S.H. Eldem)

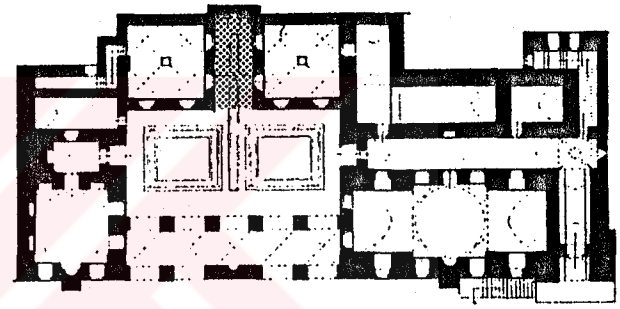
a-Mardin, Bab-es Sur Cami
(A.Altun)

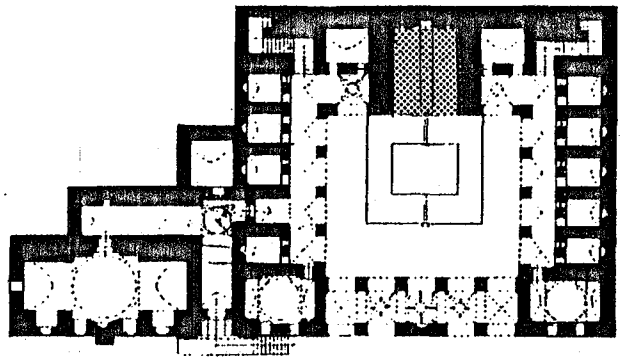
b-Mardin, Reyhaniye Cami
(A.Altun)

c-Mardin, Şehidiye Med.
(A.Altun)

d-Mardin, Zinciriye Med.
(A.Altun)

e-Mardin, Sultan Kasım Med.
(A.Altun)

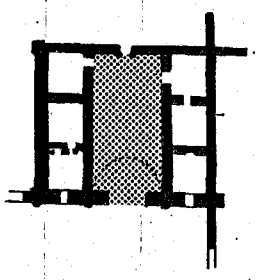
Zaman zaman simetriyi de içeren bu oluşumların benzerlerine Güneydoğu Anadolu yerleşmelerinde tanık olunur(Bkz: (Şekil 4,14 /e,f,g,h). Diyarbakır, Urfa, Gaziantep, Adıyaman gibi şehirlerde ve kırsal bölgelerde avlu ya da terasabakan, girişi buradan olan , yanlarındaki mekânlara dağılımı sağlayan, aynı zamanda serinleme ve dinlenme yeri olarak eyvan kullanılmıştır [207].

Eyvanın erken örneklerini Part, Sasani, ilk islam saraylarında görmek mümkündür. Hatra, Sarvistan, Firuzabad, Ktesifon, Ukaydır Saraylarının yanısıra Halep Kahire, Bağdad evleri (Bkz:Şekil 4.14; 4.15; 4.16) örneklerden bir kaçıdır [208].

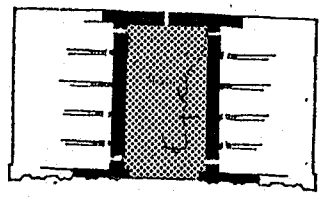
Kapalı mekânlar arasında eyvan kullanımının Anadolu Türk Dönemi evinde de ortaya çıktığı görülür. Dış sofalı eyvanlı plan tipinde gerçekten bu anlama uyan bir oluşum söz konusudur. İç sofalı eyvanlı, orta sofalı eyvanlı, tiplerde de "iki kapalı mekân arasında bir açık mekân" ilkesine uyan bir davranış varsa da buradaki eyvanların dışarı değil iç mekâna açılır olması bir farklılık olarak ortaya çıkar [209].

. Revaklar

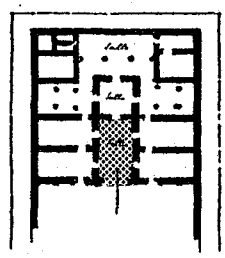
Geleneksel Mardin evinin bir başka yarı açık mekânı olan revakların, özellikle üst katlarda olup da belli biçimsel özellikler sunanlarının, Irak evlerindeki bazı mekânlar ile çakıştığı görülür. Irak'da biçimsel bir zenginliğe ulaşmış olan üç tarafı kapalı, enine gelişmiş, önü sütunlu bu yarı açık mekân "tarma" adını alır [210]. "Tarma"nın Bağdat evinde değişik biçimler kazandığı görülür (Bkz:Şekil 4.15/a-g). Bazen tarmanın iki yanında onunla aynı düzlemde biten odalar yer alırken bazen de bu odaların tarmanın arkasına çekildiği ancak yerlerini kanat gibi duvarların olduğu tesbit edilir. Bir başka durumda da bu kanat oluşturan duvarlar yerlerini eyvanla-

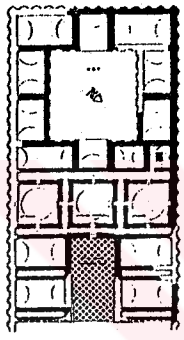
a-Hatra Sarayından
(E.Pauty)

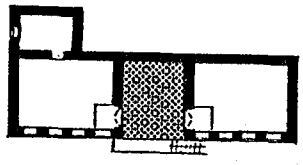
b-Ktesifon Sarayı
(E.Pauty)

c-Ukaydır Sarayı'ndan
(E.Pauty)

d-Firuzabad Sarayı
(Wohnungsbau im Altertum)

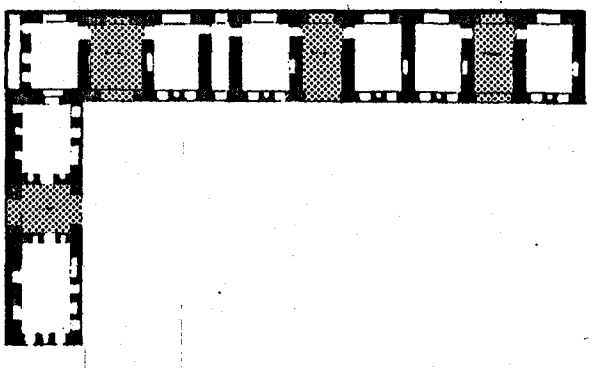
e-Gaziantep'te Bir Ev
(S.H.Eldem)

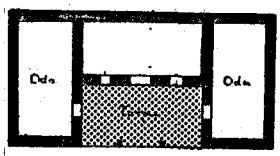
f-Bozova,(Urfa) Mustafa Erdem Evi
(M.Erdim)

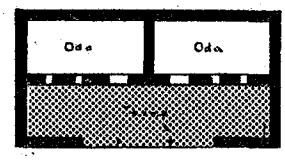
g-Bozova'da (Urfa) Bir Ev
(M.Erdim)

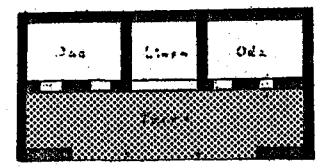
h-Hasankeyf te Cihan Ailesi Evi
(N.Akın, G.Akın)

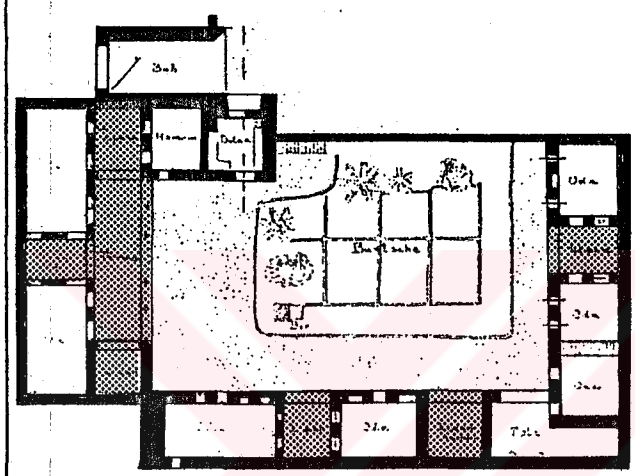
a-

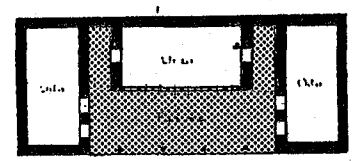
b-

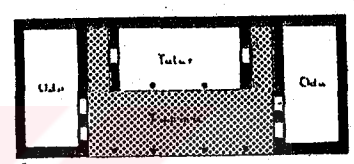
c-

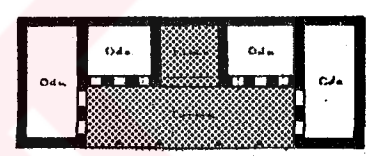
d-

e-

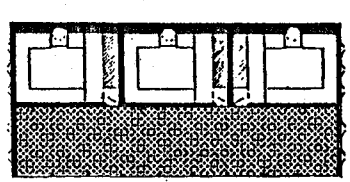

f-

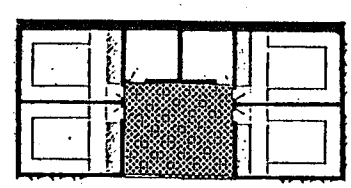

g-

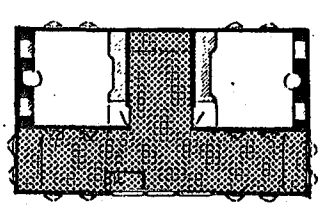
a-g) Bağdat'ta Tarma Evler (O.Reuter)

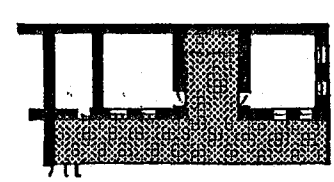
k-Dış Sofalı, Sıra Odalı Ev

l-Üç Tarafı Odalı, Dış Sofalı Ev

m-Bursa'da Dış Sofalı, Eyvan'lı Ev, XVII.Y.Y. (S.H.Eldem)

n-Adana'da, Dış Sofalı, Eyvanlı Ev (S.H.Eldem)

4.15- T Revak, Dış Sofa Ev Ö

ra bırakır [211]. Irak'ın Tarma evi ile Mardin evindeki revak biçimlenmeleri aynı anlamdadırlar.

Revakla eyvanın çarpıcı birleşimi, oluşturdukları T mekandır. Mardin ve Bağdat evinde tesbit edilebilen bunun örneklerini ilk islam Saraylarından itibaren görmek mümkündür (Bkz: Şekil 4.16/a,b). Balkuvara ve Ukaydır saraylarında revak ve ona açılan derinlemesine bir eyvan yarı açık bir mekan olan T mekanı oluştururlar [212]. Aynı mekanı Tulunoğulları Dönemi evlerinde ve Kalavun Maristan'ında (Bkz: 4.16/c-f) görmek mümkündür [213].

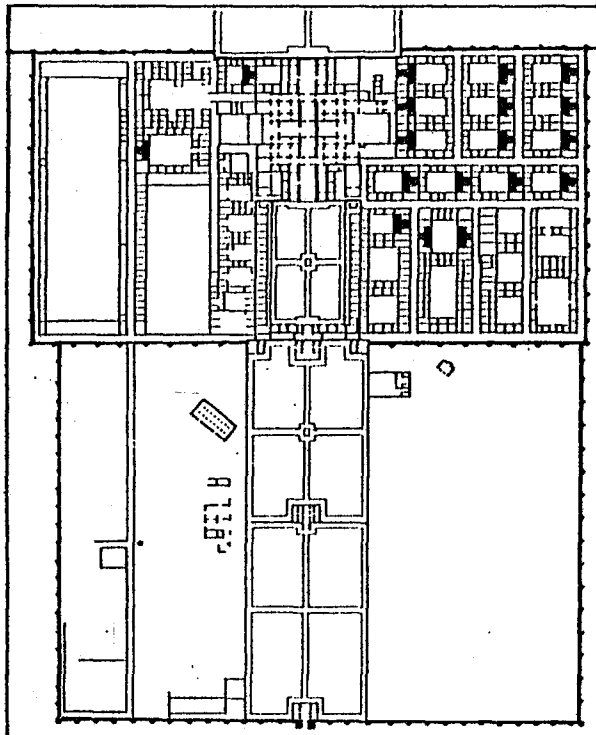
Anadolu'da ise yatay planlama düzeyinde anlam olarak da revakla ve eyvan-revak ilişkisi ile çakışan örnekler vardır. Bunlar dış sofalı ve eyvanlı tiplerin bazı çeşitleridir (Bkz:Şekil 4.15/l-n).

. Köşkler

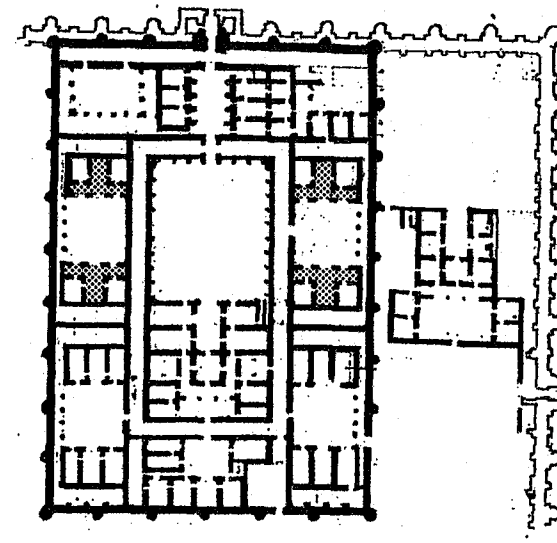
Mardin ev geleneği içindeki yeri çok belirgin olmamakla birlikte "köşk" mekânı az sayıda da olsa örneklenmiştir. daha çok geç dönem ürünü olduğu izlenimini veren bu mekanlar Anadolu'da geleneksel evlerdeki köşk mekânı ile tam olarak çakışmaz. Eyvan gibi güçlü bir mekanı kullanma geleneğinin egemen olduğu şehirde, köşk geleneğin içinde etkili bir biçimde yer alamamıştır.

4.2.2. Cephe Özellikleri Açısından

Mardin evinin, bezeme özellikleri bir yana bırakılarak cephelerinin genel anlamda içerdikleri öz irdelendiğinde ortaya, düz dam ve terasların egemen olduğu,bütün içinde ışık, gölge karşıtlığını yaratan doluluk ve boşlukların belirlediği bir görünüm çıkar. iklimin belirlediği düz damlı olması durumu geleneksel Mardin evini; Ege, Akdeniz ve Orta Anadolu'nun bir bölümünde taş malzeme ile yine Orta Anadolu'nun büyük bir kısmında kerpiçle

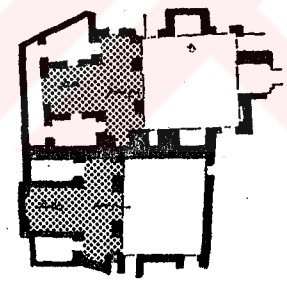
a_Samarra, Balkuvara Sarayı (A.Renz)

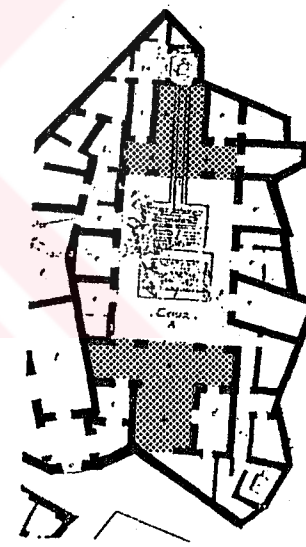
b-Ukaydır Sarayı (M.Ahunbay'ın ders Notlarından)

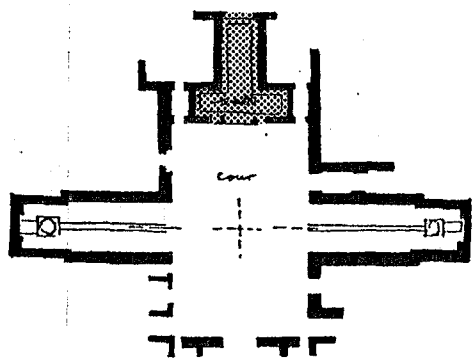
c_Fustat'ta Bir Ev (J. Garcin)

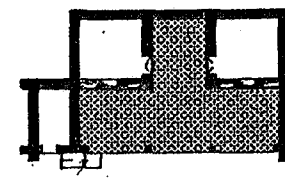
d_Tolunoğulları Dönemine ait Bir Ev (E.Pauty)

e_Tolunoğulları Dönemine ev (E.Pauty)

f-Kalavun Marıstanı

g_Diyarbakır da Bir Ev

oluşturulan düz damlı ev mimarilerinin genel görünümleri ile benzer konuma getirir. Bu durum Mardin ile aynı bölge içinde değerlendirilen Adıyaman, Urfa, Diyarbakır, Gaziantep için de söz konusudur.

Mardin evi cephesindeki en önemli boşluk ögesi eyvan ve revakların oluşturduklarıdır. Bunlar Adıyaman, Urfa, Diyarbakır, Halep'te olduğu gibi eğrisel elemanlar ile yapılmıştır. Ancak bu eğrisellik Diyarbakır evindeki takma bir cephe değildir [214]. Mekânın tavan örtüsünün cepheye bir yansımasıdır. Urfa ve Adıyaman'ın kırsal bölgelerinde, tarma ev çeşitlerinin görüldüğü Irak evindeki düz atkılı eyvan ve revak biçimlenmesine Mardin evinde rastlanmaz. Eyvan cephesinin bir sütunla iki açıklığa bölündüğü ya da ikiz kemer uygulaması ile aynı görünümün elde edildiği durumlar ilk anda, Irak evindeki "talar" ile benzeşmektedir. Ancak Irak evindeki "talar" tanımını, cephesinin düz atkılı olmasından alır [215]. Bu da Egrisel çizgiye sahip Mardin evindeki eyvanla talar arasındaki farkı oluşturur.

Eyvan açıklığının ve cephedeki oda giriş kapılarının önce bezeme düzeyinde sonra da yapı strüktürünün biçimlenmesini de etkileyerek taçlandırılması Mardin evinin bir başka cephe özelliğidir. Benzer biçimlenme Urfa evlerinde de görülür [216]. Anadolu'da özellikle cami, medrese, kervansaray yapılarında Ortaçağ'dan itibaren kapıların taçlandırılarak ön plana çıkarılması egemen bir eğilimdir. Mardin'deki anıtsal yapılarda da görülen bu biçimlenme, XIX. yüzyıl sonunda özellikle bezeme alanındaki gelişmelerden etkilenerek ele alınmış geleneksel ev örneklerinde daha belirgindir.

4.3 Geleneksel Mardin Evinin Tasarımını Etkileyen Unsurlar

Anadolu ve Mezopotamya gibi tarih boyunca önemli uygarlıklara yerleşme alanı olmuş bölgelerin kesişiminde yer alan Mardin'in varoluşunun ilk somut kanıtı, IV. yüzyılda tesbit edilebilen Kale'sidir.. Efsanelerin dışında, bu tarihten öteye bir şey söylemek Mardin için bugün mümkün değildir. Ancak, gerek yerli devletler gerekse doğudan ve batıdan gelen istilacılar için Mardin'in içindebulunduğu bölge cazibesini hep korumuştur. Siyasi ve kültürel hareketlilik içindeki bölgede ilkçağlar için Mardin'in varlığı belirsizdir.

Zaman içinde giderek açıklığa kavuşan Mardin tarihi ve şehir dokusundan, özellikle Arap istilasından sonra bilgi edinmek mümkün olabilmektedir. Bu ise, şehrin Artukoğullarından önce Kale'si, Şehir Surları, çarşısı, geleneksel evleri ile etkili bir görünüm sunduğu doğrultusundadır. Şehir Mardin'e egemen olan ilk Türk Devleti Artukoğulları zamanında, sınırları çizilmiş ve Ortaçağ şehri tanımına uyan bir doku üzerinde gelişir. Ekonomik ve siyasi olarak güçlü olan Artukoğulları özünde yeni yorumlar aramak olan uygulamaları ile şehri, Türk-İslam kültürünün yapıları ile donatırlar. Bir kısmı Anadolu'daki Türk Dönemi Uygulamaları arasında "öncül" ya da "ara" olan örnekleri yaratan bu dönem, Mardin'de de sonraki dönemlerin tavrını belirlemiştir.

Bu tarihi çerçeve içinde Anadolu Türk ev mimarisinde, orta Anadolu'nun Niğde, Kayseri şehirlerinde daha yaygın olarak da Güneydoğu Anadolu Bölgesinde örneklenen; "Kuzey suriye ile benzeşen" diye tanımlanan taş mimarinin görüldüğü önemli şehirlerden biri olan Mardin'in geleneksel evlerinde, çeşitli etkenlerin izleri tesbit edilebilmektedir [217].

Bölgesel ve genel olarak iki başlık altında toplanabilen bu etkenlerin, geleneksel evlerin tasarımını yönlendirdiği anlaşılmaktadır.

. Bölgesel Etkenler

İklim: Tasarımda etkili olan ve bölgesel unsurlar içinde değerlendirilebilecek önemli bir etken, Mardin'in içinde bulunduğu bölgenin iklim ve topoğrafyasıdır. Nemli Akdeniz'in ılıman havasının etkisinde, karasal bir iklimi yaşayan Mardin'de, kısa süren soğuk kış mevsimine karşın, uzun ve sıcak bir yazın egemenliği görülür. Güneşin, doğudan batıya doğru çizdiği yayın, özellikle yaz boyunca etkisi altında olan şehirde; topoğrafyanın zorunlu olarak güneye yönlendirdiği yapıların, mekânsal çözümlerinde, iklimsel nedenler göz önünde bulundurularak gerekli önlemler alınmıştır.

Şehir ölçeğinde; zaman zaman yanındaki evin bir odası tarafından örtülerek geçite dönüştürülen (kabaltı), iki tarafında yapıların dış duvarları yükselen, dar ve organik bir dokuya sahip sokaklar güneşe karşı, şehir dokusu boyunca periodik olarak gölgelik mekânlara sahiptir. Bütün yapılarda, yüksek dış ve iç mekân duvarlarının sınırladığı avlular gün boyunca belli köşeleri gölgede bırakırlar. Güneye, manzaraya bakan pencereler ile donatılmış odaların arkasında, geri planda küçük mazgal pencereleri ile havalandırması sağlanan, bazen hiç penceresi olmayan, çoğu kez kiler, depo işlevli mekânların çok sıcak yaz günlerinde oturma amacı ile kullanılması, geleneksel evlerin tasarımında sıcağı karşı alınmış bir başka önlemdir. Bütün bunların yanı sıra, Mardin'in geleneksel mimarisinde önemli bir yere sahip eyvan, revak, gibi yarı açık mekânlar, özellikle geleneksel evlerin gerek giriş gerekse diğer katlarda, doğu ve batı güneşine karşı gölgelik oluşturacak biçimde yönlendirilerek kullanılan ögeleridir.

Topoğrafya: Mardin'in üzerinde bulunduğu tepenin, doğu ve batı doğrultusunda gelişmesi ile oluşan iki yamaçtan kuzeydekinden daha rahat bir eğime sahip olan güneydekinin, iklim, manzara, ulaşım gibi etkenlerin de belirleyiciliğinde, yerleşim alanı olarak seçildiği anlaşılmaktadır. Güney yamacının kuzey-güney doğrultusundaki sınırlı büyüme alanı, şehrin çizgisel bir biçimde, tıpkı üzerinde yer aldığı yamaç gibi, doğu-batı doğrultusunda oluşmasına neden olmuştur. Bu etken, anıtsal yapılarda, örneğin; Ulu Cami, Melik Mahmud, Latifiye, Şeyh Çubuk, Reyhaniye, Şeyh Mahmut Türki gibi camilerde, Zinciriye Medresesinde, Cihangir Bey Zaviyesinde, Kervansaray'da, Bedesten'de ve tüm Çarşı dokusunda enine gelişmeyi desteklemiştir. Şehrin sınırlı büyüme alanı, geleneksel evlerin de planlamasını etkilemiş, yatayda bir yaygınlık yerine, düşeyde katlara dağılan bir tasarım anlayışı oluşmuştur. Çok katlılık; arazi eğimi ile de birleşerek şehir görünümüne, aynı iklimde düz arazide yer alan yerleşmelerden farklı özgün nitelikler vermiştir.

Malzeme ve Teknoloji: Geleneksel evlerin tasarımında etkili bir başka bölgesel unsur da yapımın malzemesi ve sistemidir. Anadolu'ya gelmeden önce, daha çok toprak malzeme ile yapılarını biçimlendiren Türklerin, Anadolu'da, kuzeydoğu Anadolu'da ahşap hatıllı taş; Doğu Karadeniz'de ahşap iskeletli; Ege ve Akdeniz'de taş, Orta Anadolu'da kerpiç ve geniş yapılanma alanı olan hımış gibi, bazılarının kökeni eski çağlara kadar giden malzeme ve yapım sistemlerini, geleneksel evlerin yapımında kullanmışlardır. Anıtsal yapılarda ise, farklı örneklerin bulunmasına rağmen; daha çok taşın, -özellikle Selçuklulardan itibaren- egemen olduğu görülür.

Mardin'de ise gerek anıtsal yapılarda gerekse evlerde, taş malzeme ve yapım sistemi uygulanmıştır. Bünyesinde yoğun biçimde var olan Sarı kalker taşının, büyük ölçüde belirlediği yapım sisteminde, ahşaba, zorunlu

kullanımların dışında taşıyıcı ya da süsleme olarak yer verilmemiştir. Taş malzeme, süslemeden, taşıyıcılığa her nitelikteki yapı elemanlarında kullanılmış, bütün elemanlarda taşa bağlı olarak gelişen biçimlenmeyi yaratarak planlamadan, kesite, cepheye ve bunların sahip oldukları ögelere dek yansıyan bir oluşuma neden olmuştur. Böylece Anadolu'nun diğer bölgelerindeki uygulamalar ile benzerlikler gösteren durumlarda bile Mardin şehir görünümünün farklı bir biçimde algılanmasını doğurmuştur. Örneğin; yarı açık mekânlardan revak ve eyvanın denk biçimlerinin farklı malzemeler ile uygulamaları ile Mardin' dekiler ile karşılaştırıldığında, malzemenin biçimi nasıl etkilendiği ortaya çıkmaktadır.

Yakın Çevredeki Kültürel Unsurlar: Mardin'in konumu nedeni ile etkisinde kaldığı kültür merkezlerindeki oluşum, geleneksel evlerin tasarımında görülen bölgesel etkenlerden bir başkasıdır. Kuzeyde Anadolu, güneyde doğu uygarlıkları arasında özel bir bölgede bulunması, doğal olarak Mardin'de çeşitli biçimlerin denenmesine yol açmıştır. Anadolu'ya yerleşen Türklerin yüzyılları kapsayan bir süreç içinde yarattıkları geleneksel ev imajının genel ilkelerinin etkisi altındaki Mardin evleri; Suriye, Irak, İran, Mısır evlerinde etken bazı biçimlerinde izlerini bünyesinde taşımıştır.

. Genel Etkenler

Bölgesel unsurların yanı sıra, genel unsurlar başlığı altında toplanabilecek Türk-İslam aile yapısının; endüstri öncesi şehrin, sosyal ve ekonomik özelliklerinin, tasarımı belirleyen etkenler olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Türk islam Aile Yapısı: En yaşlı erkeğinin bir çeşit yönetici, baş, reis olduğu bu aile; anne, baba, babanın ebeveynleri, evlenmemiş kız ve erkek çocuklar, evlenmiş erkek çocuklar ve bunların çocuklarından oluşan kalabalık

bir grubu içerir. Ailenin gelişmesinin kız çocuğa değil, erkek çocuğa dayandığı bu yapıda, evin dış dünya ile ilişkilerini erkekler sağlar. Eş ve anne olarak kadınlar ise ailenin alt yapısını oluşturan işler ile yükümlüdür. İçe dönük yaşantısının yanında, tarım ve ticarete dönük üretime de katılan kadın, toplumsal hayata ait kurallar nedeni ile, konunun pazarlama düzlemindeki ilişkilerine katılamaz. Görünümü kısaca belirtilen feodal aile; özellikle, edilgin konumuna karşın kadın, yaşam içindeki yerine göre geleneksel evin tasarımını yönlendirir.

Zenaat, tarım ve bağlı olarak gelişen ticaretin, yaşamı oluşturduğu Ortaçağ evlerinin faaliyetlere katkıda bulundukları ve yapısal anlamda bu ilişkiden etkilendikleri bilinmektedir. Bir ticaret şehri olarak, Ortaçağ boyunca ve Yeniçağın ilk zamanlarına kadar aktivitesini sürdüren Mardin'de evlerin saptanan bazı mekânları, gerçekten ev-ticaret ilişkisinin boyutunu açıklar niteliktedir. Konutlarda at ya da develere ait olduğu bilinen ahırların zaman zaman, çok büyük boyutlara ulaştığı gözlenmiştir. Bu durumda ailelerin, sadece ulaşım sorununu çözdükleri binek hayvanlarını, ahırlarda barındırdıklarını ileri sürmek, bu mekânları yeterince açıklayamamaktadır. Ancak, ticaret ile uğraşan bazı ailelerin, ticaret kervanlarında kullandıkları, kendi ulaşım araçlarını, evlerinde barındırdıkları şeklinde ortaya çıkan sonuç, çok uzak bir ihtimal olmasa gerektir. Ev-ticaret ilişkisini, Mardin'de rastlanan bir başka örneği de, yine zaman zaman, boyutları ile dikkati çeken depo olarak kullanılan mekânlardır. Beyt-il humus, beyt-il zeyt gibi bazen karakteristik bir biçimde adlandırılan bu odalar, belli ki tarımsal üretimden alınan ürünün ya da herhangi bir ticari malın depolanmasında kullanılmışlardır. Bu da, ticaret metalarının saklanmasında, çarşıdaki özel mekânların, daha açıkçası, her dükkan biriminin ve onun deposunun yanısıra tüccar evlerinin de kullanıldığını göstermektedir. Ortaçağ Türk-İslam evinin, bütün mahremiyetine rağmen; bu çağın şehrinin en önemli aktivitesi,

ticaret olayına katılışının bir başka yolu da, yüzyıllarca önemini korumuş olan dokumacılık sanayii ile olmuştur. Dokumacılık, özellikle kadının çalıştığı bir işkolu olarak, üretim mekânını evlerde bulmuştur. Mardin'in ipekli ve pamuklu dokumada, iç ve dış ticarette yüzyıllarca koruduğu noktanın ardında, mekânsal problemi çözülmüş olması gereken bir üretim söz konusudur. Ortaçağ Türk-İslam evinin, ailenin, yalnızca iç dinamiğinden oluşmadığı, dış dünya ile de ilkeleri belli bir diyalog içinde olduğunun başka bir örneği de, konutların idari amaçla kullanılmalarıdır. Yönetim binalarının, batı etkisi ile ancak Tanzimattan sonra ortaya çıktığı bilinen geleneksel Anadolu-Türk şehrinde, özellikle idari işlevler ile yüklü yapılar yapılmamaktaydı. Şehrin idaresinin en yetkili kişisi olan kadıların bile görevli oldukları şehirlerde resmi görev yerlerinin bürolarının bulunmadığı, kendi evlerini iş yeri olarak kullandıkları bilinmekteydi [218]. Mardin'de yapılan araştırmalarda, yerli halktan edinilen bilgilere ve mekânsal çözümlemelerde rastlanan bulgulara göre; şehrin sözü geçen aileleri, sorunlarını en yetkili ve etkin ailenin selâmlığında konuşup tartışıp çözüme bağlayan toplantılar yapmışlardır [219].

Özetle söylemek gerekirse Mardin'in geleneksel evleri tasarımında; endüstri öncesi yerleşimlere özgü, sosyal ve ekonomik yapının bir yansıması olan ve ilk çağlardan itibaren yerleşmelerin dokularında oluşabildiği tesbit edilen, belli mekânların tekrar edilerek evin büyütülmesi olgusuna tanık olunur [220]. Bu bağlamda, Mardin evinde en basit çevre biçimlendirme kaygısının yarattığı; kapalı, yarı açık ve açık mekânların daha özel adlarla; yaşama birimleri, eyvan, revak, teras ve avluların zaman içinde gerektikçe, birbirlerine bitişerek, geleneksel evin bugünkü bitmiş tasarımını gerçekleştirdikleri görülür.

Geleneksel Mardin evlerinin hangi etkenler ile oluştuğu analiz edilmeye çalışılırken, çok çeşitli unsurların varlığı tesbit edilebilmektedir. Ortaçağın sosyal, ekonomik, politik çerçevesinde; bazı motifleri ile Türkistan'a kadar uzatılabilecek bir çizgide; çoğu kez güneyindeki İran, Irak, Suriye, Mısır'daki oluşumlar ile benzerlik gösterirken; Türkistan-Anadolu bağlantısının izlerini -yerli geleneklerin yanı sıra- taşıyan Anadolu yerleşmelerindeki geleneksel evlerden, biçimsel farklılıklarla ayrılan Mardin evleri; içinde bulunduğu bölgenin genel özelliklerinin etkisinde, şehrin özel koşullarının belirleyiciliğinde oluşmuştur.

4.4. Sonuç

Geleneksel Mardin şehir dokusunu ve evlerini irdeleyen bu araştırmanın sonunda tezin orjinal yapısını oluşturacak biçimde bazı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir.Bunlar gerek ana bölümlerde, gerekse değerlendirmelerde nedenleri ve ilişkileri ile ayrıntılı olarak vurgulanmıştır. Belli başlıklar altında sıralanabilecek sonuçlar şunlardır.

Şehir Dokusuna İlişkin Sonuçlar :

. Mardin'e ilişkin en erken tarihli verinin IV. yüzyılla sınırlanması, Şehrin İlkçağlardaki tarihini belirsiz kılmaktadır. Bu, Mardin'in içinde bulunduğu bölgenin siyasi, ekonomik, politik hareketliliğinin düşünülerek şüphe ile değerlendirilmesi gereken bir durumdur.

. İslam Dönemi öncesinde şehir dokusunun yegâne kanıtı VI. yüzyılda Bizans Döneminde tesbit edilen Kale'sidir. Bu,belirlenemeyen bir zamandan beri Kale'de sosyal ve ekonomik ilişkileri yaşayan bir topluluğun varlığını doğrular bir bilgidir.

. İslam Dönemi öncesi şehir dokusuna ilişkin diğer bulgu-

lar yörenin en eski yerleşiklerinden olan Süryanilere ait kilise ve manastırlardır. Tarihleri en erken II.Yüzyıla, daha çok da VI.yüzyıla kadar gidebilen bu yapıların özellikle de kiliselerin Kale'nin altında bugünkü şehir dokusu ile çakışan yerde yerleşmelere neden olması doğaldır.Bu bağlamda Süryanilere ait Mar Benham(Kırklar, Kırk Şehit) Kilisesi ve çevresinin Dış Mahalle'nin çekirdeğini oluşturduğu söylenebilir.

. Buraya kadar sıralanan muhtemel bilgiler ; Müslümanların Mardin'i fethinin hemen öncesinde şehir için, Kale ve Dış Mahalle'den oluşan görünümü vermektedir.

. İslam Döneminde ise Mardin şehir dokusunun Kale, yoğun bir Dış Mahalle, Şehir Surları ile bir Ortaçağ şehri tanımına uyduğu belgelerden tesbit edilmektedir.

. Bir önceki veri ; Mardin'in şehirde ilk Türk Devleti olan Artukoğullarının egemenliğinden önce sınırlarını oluşturduğunu göstermektedir.

. Artukoğullarının devraldığı ve Anadolu'daki Türk Dönemi mimarisi içinde öncül ya da, ara örnek olan yapılarını yarattığı bu doku günümüze kadar sürmüş, gerçek anlamda ancak 1950'lerden sonra geleneksel sınırlarının dışına taşmıştır.

Sokak Dokusuna İlişkin Sonuçlar :

. Mardin şehri sokak dokusunda Anadolu'nun Türk Dönemi şehirlerinde tesbit edilen organik yapının olduğu görülür. Bir kademelenmenin güdülmediği sokaklarda ancak çıkmaz sokak, evlerin dış kapı sahanlığı kabaltı olarak özel oluşumlara tanık olunur.

. Kabaltıların genellikle akrabalık ilişkileri içindeki evler arasında yapıldığı gözlenmiştir.

. Sokaklar, doğu-batı doğrultusunda çizgisel gelişmişlik gösteren şehir dokusu içinde, bu çizgiselliğe

paralel,eğimli ya da düz ; kuzey-güney doğrultusunda ise merdivenleşerek oluşmuştur.

Mahalle Yapısına İlişkin Sonuçlar:

. XII. yüzyıl verilerine göre Mardin şehri sur kapı adlarının mahalle adlarına göre oluştuğu tesbit edilmektedir.

. Mardin Mahalle bölümünde İslam Şehri özelliği olarak bilinen etnik unsura tanık olunur.

. Mahalle adlarının seçiminde dönemlerin özellikleri görülür. XII. yüzyıldaki bölünmede etnik unsura ; XVI.yüzyıldaki bölünmede Etnik unsura ve önemli kişi adına ; XIX. yüzyıldaki bölünmede ise öncekilerin yanısıra Osmanlı şehirlerinde bir özellik olarak orataya çıkan cami ve mescite bağlı oluşan adlandırılmalara rastlanır.

. Mahalelerde ailelerin konumlarına bağlı olarak bir kademelenme ortaya çıkmamakla birlikte çarşının yarattığı merkeze yakın mahallelerde şehir hayatında etkili ve sözü geçen ailelerin yoğunluk gösterdiği de gerçektir.

Ticaret Merkezine İlişkin Sonuçlar :

. IV.yüzyılda Bizanslı Tarihçi Ammianus Marcellinus tarafından tesbit edilen Mardin Kale'si yerleşiklerinin Kale'nin eteğinde bir pazar yerine neden olması doğaldır.

. Süryanilerin de Kale eteğinde yerleşmesi ile Kale'deki topluluğun neden olduğu varsayılan pazar yerinin çarşı niteliği almış olması muhtemeldir.

. Bu dönemlerdeki Çarşının yerinin, belgelerde ilk İslam Devletleri Döneminde yoğunluk gösterdiği belirtilen ve bugüne kadar ulaşan çarşı dokusu ile çakışmış olması da mümkündür.

. Çarşının tarihlendirilmesindeki bu varsayımların dışında

X. yüzyılda İlk İslam Devletleri Döneminde Mardin'deki yoğun Çarşı dokusunun varlığı kesindir. Ulucaminin tarihi ise verilerin bugünkü niteliği ile ancak XII.yüzyıl olarak tarihlenebilmektedir. Bu ise, Mardin'de İslam Devletleri Döneminde, İslam şehri niteliği sayılan Ulucami-Çarşı birlikteliğinin oluşmadığını göstermektedir.

. Mardin'de ticaretin geleneksel ev dokusuna ve mekânına sızdığı tesbit edilmektedir. Evlerin giriş katlarındaki mahalle bakkalı, fırın gibi işlevsel farklılığını mekâna da yansıtmış örneklerin yanında, evin içinde olup da ticari amaçla kullanılan mekânlara da rastlanır. Bunlar dokuma tezgahlarının bulunduğu ; beyt-il humus, beyt-il zeyt gibi, zaman zaman özel adlar ile de anılan ticari metaların saklandığı mekânlar ve ticarette ulaşım aracı olarak kullanılan at ya da develer için yapılmış ahırlardır.

Anıtsal Yapılara İlişkin Sonuçlar:

. Mardin'de Şehir dokusunda yer alıp, önemli anlamlara sahip anıtsal yapılardan hiçbirinin, şimdiye kadar ortaya çıkarılmış tarihi belgeleri, Artukoğullarından önceye gönderme yapamamaktadır. Bu VII. yüzyıldan XII.yüzyıla kadar İslâm Devletleri egemenliğinde kalmış bir şehir için sorgulanması gereken bir durumdur.

. Anıtsal Yapıların şehir dokusunda yer almalarında bir odak noktası yaratma çabası görülmez. Aksine anıtsal yapılar dokuda dağınık bir biçimde bulunurlar.

Geleneksel Mardin Evine İlişkin Sonuçlar:

. Geleneksel Mardin evi çoğunlukla doğu-batı doğrultusunda ya da kuzey-güney doğrultusunda oluşmuş adalarda köşe, ara parsel bazen de bir adanın üzerinde yapılanmıştır.

. Parselin eğimli arazide yer alması çok katlılığı engel-

lememiş, ancak geleneksel evler yamacın eğiminin yönlendirmesi ile teras evler biçiminde oluşmuştur.

. Geleneksel evler iki, üç, dört katlı olabildikleri gibi sadece giriş katından da oluşabilmektedir.

. Kat adetinin saptanmasında en önemli belirleyici parselin başlangıç ve bitim noktaları arasındaki kot farkıdır. Böylesine oluşan çok katlılık bir arkadaki geleneksel evin ancak giriş katının sağır avlu duvarını kapatır , Mezopotamya ovasına bakan diğer katlarının cephelerinin manzarayı görmesini engellemez.

. Geleneksel Mardin evinde yatayda yayılmış bir planlamanın yerine düşeyde katları kullanan bir planlama tercih edilmiştir.

. Böyle bir planlamada katların kullanım özellikleri iki durum gösterir. Bunlardan biri giriş katının gece/gündüz eylemleri gibi iki başlıkta toplanabilen günlük yaşamın tüm mekânlarını içermesidir. Diğer durum ise bu eylemlerin katlara yayılmasıdır. Burada giriş katları servis mekânlarını, bazen de selamlığı içerirken diğer katlar yaşama mekânlarından ibarettir.

. Mardin'de, Haremlik-Selamlık olgusunun ancak büyük ailelerin evinde oluştuğu tesbit edilmiştir.

. Mardin'de Selamlıklar, şehir sorunlarının konuşulup, tartışıldığı mekânlar olarakta kullanılmıştır.

. Yazlık/Kışlık nitelemesi de tam açıklanamamakla birlikte Mardin evinde yer alır.

. Geleneksel bir Mardin evinin tasarım ilkeleri tesbit edildiğinde Anadolu'da bir çok yerleşmenin geleneksel evlerininkinden farklılıklar olduğu tesbit edilmeketedir. Bu farklılık, geleneksel Mardin evinin özellikli mekânların tekrarı ile oluşmasından kaynaklanır.

. Geleneksel Mardin evinin gerek yatayda, gerekse düşeyde bitişgenlik ilkesine göre oluşması inceleme yöntemini

de etkilemiş, bu nedenle de tezde geleneksel evlere, onları oluşturan mekânların ayrıştırılmasını içeren bir tavırla yaklaşılmıştır.

. Geleneksel Mardin evinin tasarımını oluşturan yaşama birimleri, servis mekânları, kapalı mekânlar ; eyvan, revak ve köşkler yarı açık mekânlar ; teras ve avlular da açık mekânlar başlığı altında tanımlanmışlardır.

. Yaşama birimleri işlikli/işliksiz, Kare, Dikdörtgen, L, Ters T tiplerinden ibarettir.

. Evyan ; geleneksel evin eski tarihli olduğu sanılan örneklerinde selsallı, havuzlu, su unsurunun önemli olduğu, toprakla doğrudan ilişkili, daha çok bir dinlenme mekânı olarak ortaya çıkar. Eyvanın egemen kullanımı, kapalı mekânlar arasında bir açık mekân olarak yapılmasıdır. Buradaki eyvan ; bitişgenlik ilkesine göre oluşmuş, tasarımın üreme sırasında kullandığı dağılımı sağlayan, bir oturma-dinlenme mekânıdır.

. Mardin evinde revak, avlulu giriş katlarında yoğun olarak yapılmıştır. Ayrıca üst katlarda karakteristik özellikler sunan iki, üç açıklıklı revaklar kapalı mekânların önünde yer almıştır.

. Köşk, Mardin evi tasarımında yoğun olarak kullanılmamıştır.

. Açık mekân olan avlu ve teraslar geleneksel ev tasarımının önemli ögeleridir.

. Anadolu'nun bir çok yerleşmesindeki geleneksel evler için geçerli olan giriş katının servis mekânlarını, üst katların ise yaşanan mekânları içerdiği olgusu Mardin evinde tam karşılığını bulamaz. Geleneksel Mardin evinde giriş katı bazen tamamen servis mekânlarını, bazen de hem servis, hem yaşama mekânlarını içerir. İç içe girmiş gibi görünen bu durum, plan biçimlerini açıklarken sorunlar çıkarmıştır. Bütün katları ortak açıklayan çözümler bulunamamış, üst katlar ve yaşama birimlerini

içeren giriş katları ayrı ayrı ele alınmıştır.

. Bitişgenlik ilkesinin egemenliği Mardin evinin plan biçimlerinin açıklanmasını zorlaştırmıştır.Giriş katlarında belli formlar yerine, içerilen yaşama birimi türlerine göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Normal katlarda ise, bir mekâna bağlı tipoloji oluşturulamamış, ancak Mardin evinin büyüme sürecini de açıklayan bazı biçimler elde edilmiştir. Bunlar düz kitle, ters L,ters U ve karmaşık biçimlerdir. Ayrıca her biçim için eyvansız, evyanlı, revaklı, köşklü olmak üzere alt başlıklar açılmıştır.

. Tasarımın bitişgen olma özelliği plan düzleminde olduğu gibi cephe oluşumunu da belirlemekte ; geleneksel evlerin cephe düzeni açıklanmak istendiğinde, tasarımda cephede yer alan mekânların irdelenmesini zorunlu ve yeterli kılmaktadır.

. Yarı açık, kapalı mekânların cephelerinin yanı sıra diğer yapısal ögeler ile de oluşan Mardin evinin tüm cephe biçimleri güneye, Mezopotamya ovasına bakan yüzündedir. Geleneksel evin diğer sokaklara bakan cephelerinde biçim kaygısına rastlanmaz.

. Mardin evi tasarımında simetrinin olmadığı söylenebilirse de, simetriyi içeren ögelerin, mekânların, oluşumların gerek plan düzleminde gerekse cephede odak noktası yarattıkları tesbit edilmektedir.

. Bu tezde ayrıntılı olarak tanımlanmamış olan Mardin evi bezemesi önemli ip uçlarına sahiptir. Değişik zamanlarda oluşan bezeme biçimleri bir süreç oluşturacak gibi ard arda dizilebilinir.

. Geleneksel Mardin evi tasarımında güçlü bir modülasyon fikrine tanık olunmuştur. Bu, bütün mekânların birim modüle göre tanımlanmasını sağlamıştır.

. Geleneksel Mardin evindeki kitabe, yatay ve düşey yapılanmalardaki özellikler gibi veriler evlerin tarihlen-

dirilmesinde yardımcı ögelerdir.

. Geleneksel Mardin evi tasarımını oluşturan mekânlar aracılığı ile bir karşılaştırılmaya tabi tutulduğunda şu sonuçlar elde edilmektedir.

.. Mardin evindeki dikdörtgen yaşama birimi işlikli/işliksiz olduğunda erken çağlardan itibaren Anadolu'da varlığını sürdüren yanodalı/yanodasız anaoda olarak adlandırılan dikdörtgen mekânla benzerlik gösterir.

.. Mardin evindeki işlik mekânı benzerlerine Diyarbakır, Urfa, Adıyaman şehri evlerinde de rastlanır.

.. Mardin evindeki yaşama birimi tiplerinden olan ters T mekan Topkapı sarayı,Boğaz ve Edirne'deki bazı köşk ve kasırlarda vardır.Diyarbakır evlerinde de örneği olan bu mekân, medrese,zaviye gibi anıtsal yapı türlerinde ısrarla uygulanmıştır.

.. Mardin'de ters T fakat yarı açık olan ve Halep evindeki Ka'a (qa'a)'ya benzeyen tek bir örnek genellemenin dışında kalmakla birlikte önemlidir.

.. Mardin evinde eyvanın su unsuru ile birlikte toprak düzleminde kullanılmasının örneklerine Diyarbakır, evlerinde Halveti bahçeleri eyvanlarında,Urfa evlerinde ve anıtsal yapılarda rastlanır. Bu tür eyvanlar Ortadoğu'nun eski kültür katmanlarında da vardır.

.. Eyvanın iki kapalı mekân arasında dağılım, oturma, dinlenme ögesi olarak kullanımının erken örnekleri Part, Sasani, İlk İslam saraylarında vardır. Halep, Kahire, Bağdad evleri konunun Anadolu dışındaki uygulamalarıdır. Eyvanı içeren Diyarbakır, Urfa, Gaziantep, Adıyaman'daki örnekler Mardin'dekiler ile tam bir benzerlik gösterir. Anadolu'nun bir çok bölgesinde yaygınlık gösteren sofalı plân şemalarında da eyvan yoğunlukla yer alır.

.. Bir başka yarı açık mekân olan revak iki, üç açıklıklı karakteristik biçimleri ile Bağdad evinin tarma' sına benzer. Anadolu'nun dış sofalı evinde de bu tür revak uygulamaları vardır.

.. Revak ve eyvanın oluşturduğu ters T yarı açık mekâna İlk İslam Saraylarında, Bağdat evinde, Mısır'da Tolunoğulları Dönemi evlerinde rastlanır. Ayrıca bu oluşumu dış sofalı eyvanlı Anadolu evinde de görmek mümkündür.

. Geleneksel Mardin evi cephe özellikleri ile bir karşılaştırmaya tabi tutulduğunda şu sonuçlar elde edilmektedir.

.. Mardin evinin düz damlı olmasının verdiği çizgisel ifade Ege, Akdeniz, Orta Anadolu, Güneydoğu Anadolu'daki taş, ya da kerpiç ev örneklerinde vardır.

.. Mardin evinde eyvan ve revaktaki eğrisel cephe iç mekân tavan örtüsünün dışa yansımasıdır. Daha önce karşılaştırıldığı eyvan ve revak örneklerinin bir çoğunda ise cephe düz atkılı olarak çözülmüştür.

.. Mardin evinde terasa bakan eyvan ve oda giriş kapısında zaman zaman ortaya çıkan taçlanma örneklerine Urfa evlerinde, daha çok da Anadolu'da Ortaçağ'dan sonra yapılan anıtsal yapılarda rastlanır.

. Sonuç olarak geleneksel Mardin evinin topoğrafya,malzeme ve teknoloji, yakın çevredeki kültürel unsurlar gibi bölgesel etkenlerin yanı sıra Türk-İslam aile yapısı, endüstri öncesi şehrin nitelikleri gibi genel etkenlerin belirleyiciliğinde oluştuğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

[1] KIRAY, M., "Modern Şehirlerin Gelişmesi ve Türkiye'ye has bazı Eğilimler", Mimarlık/Şehircilik ve Türkiye'nin Sorunları, Mimarlık Dergisi Yayınları No.1, İstanbul, 1970, S. 269; YENAL,E., "Kentleşme Düzeni, Başlangıcı ve Gelişimi", Mimarlık/Şehircilik ve Türkiye'nin Sorunları, Mimarlık Dergisi Yayınları No. 1, İstanbul, 1970, S. 239.

[2] TÜRKOĞLU, K., Mardin Kenti İmar Planı Analitik Etüdleri, Ankara, S. 5.

3 Ayn. Yer., S.6.

[4] Ayn. Yer., S.5.

[5] VİDAL DE LA BLACHE, P., Geographie Universale , tome III, Paris, 1929, S. 216.

[6] ARDEL, A., Güney Doğu Anadolu'da Coğrafi Müşahadeler, Türk Coğrafya Dergisi, Yıl XVII, Sayı 21'den ayrı basım, İstanbul, 1971, S. 143,144

[7] MİNORSKY, V., "Mardin", İslam Ansiklopedisi,Cilt VII, 1965, S. 317.

[8] ARDEL, A., a.g.e., S. 140.

[9] TÜRKOĞLU, K., a.g.e., S. 45.

[10] VİDAL DE LA BLACHE, P., a.g.e., S. 216.

[11] TÜRKOĞLU, K., a.g.e., S. 38.

[12] RAMSAY, W.M., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, İstanbul 1961, S. 27-35.

[13] Ayn. Yer., S. 46.

[14] RITTER, C., Die Erdkunde Von Asien, Berlin, 1844, S. 380; Minorsky, V., a.g.e., S. 317.

[15] AKDAĞ, M., Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Cilt I, Kültür Dizisi, İstanbul, 974. S. 34.

[16] İBN HAVKAL, Confgüration de la Terre (Kitab Surat al-Ard), Çeviren J.H.Kramers, G.Wiet, Cilt I, Paris 1964, S. 208.

[17] L.Lochart ve diğerleri, I Viaggi in Parsia Degli Ambascıatorı Veneti Barbaro e Contarini, İstituto Poligrofico Dello Stato, 1973, S. 114.

[18] GÖYÜNÇ, N., XVI. yüzyıl Mardin Sancağı, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1458, İstanbul, 1969, S. 102.

[19] DOLAPÖNÜ, H., Tarihte Mardin, İstanbul 1972, S. 72.

[20] Ayn.Yer., S.72.; NİEBUHR, C. Reisseschreibung nach Arabien und Umliegenden Landern vol. II, Kopenhagen, 1778, S. 392.

[21] OLİVİER, G.A., Voyage dans L"Empire Ottoman L"Egypte et La Perse, Fait Par Ordre du Gouvernemet Pendant Les Six Prèmieres années de La République, tome II, Paris, 1804, S. 343; DUPRE, A., Voyage en Perse Fait dans Les années 1087, 1808 et 1809 en Traversant L'Anatolie et La Mésopotamıa, tome I, Paris, 1819, S. 80. Dupré Şemsilerin Güneş'e taptıklarını, Ismail' in soyundan geldiklerini tapınak ve kitaplarının olmadığını, ibadetlerini Güneş'in önünde diz çökerek yaptıklarını belirtir.

[22] KİNNİER, J.Mc.D., Voyage dans L'Asie Mineure-L'Arménie et Le Kourdistan, Tome I, Paris, 1818, S.433 BUCKİNGHAM, J.S., Travels in Mesopotamia, Vol.II. London, 1827, S. 191, 192.

[23] MİNORSKY, V., a.g.e., S. 320; AUCHER-ELOY, Relation de Voyages en Orient de 1830 a 1838, Premiére Partie, Paris, 1843, S. 188.

[24] CUİNET, V., La Turqui D'Asie Tome II, Paris, 1821, S. 496.

[25] Mardin nüfusunda doğal afetlerin, hastalıkların etkileri için bkz. DOLAPÖNÜ. H., a.g.e.

[26] TÜRKOĞLU, a.g.e., S. 23

[27] GÖYÜNÇ, N., a.g.e., s.75,76.

[28] Ayn.Yer., S.75-78; GALANTE.A., Histoire Des Juifs D.Anatolie, Vol II, istanbul, 1939, S. 317, 318'de Mardin'de sinagog olmasını önemli bir Yahudi topluluğunu maleder.

[29] BUCKİNGHAM, J.S., a.g.e., S. 185'de Memlükler zamanında, Mısır'da Frenklere verilmeyen ata binme izninin Mardin'de bütün Hıristiyanlara verildiği, imparatorluğun birçok bölgesinde Hıristiyanların kullanması yasak olan "selam-aleyküm" selamlama sözcüğünün yine burada yasak olmadığı türünden örneklerle, Mardin'de

Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki hoşgörülü ortamı anlatır; LORD WARKWORTH, M.F., Notes From a Diary Asiatic Turkey, London, 1898, S. 227'de Hıristiyan ve Müslüman komşuların iyi geçinmelerinden yönetimin, Hıristiyanların evlerini dışarıdan gelecek tehlikelere karşı koruduğundan söz edilir.

[30] ORHONLU, C., Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı, istanbul, 1987, S. 39-48.

[31] GÖYÜNÇ,N.,a.g.e. S. 79.

[32] Ayn.Yer.

[33] ORHONLU,C.,a.g.e., S. 95.

[34] Ayn.Yer., S.110.

[35] Savurkapı Mahallesindeki Hacı Muhammed Kermo (Mungan) ailesi ve bunların kolu olan, Şehidiye Mahallesinde oturan Çelebiler IV.Murat zamanında, Suriye'nin bir kasabasından geldiklerini belirtirler. Ulucami Mahallesindeki Ensariler ve bu ailenin değişik soyaddaki akrabaları (Yardımcılar gibi) Peygamber soyundan olduklarını ve Arabistan'dan geldiklerini ileri sürerler.

[36] GÜNALTAY,Ş.,Yakın Şark IV, I. Bölüm, Perslerden Romalılara Kadar, Selevkoslar, Nebatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları, T.T.K. Yayınları VIII. dizi-Sa.3al, 2. Baskı, Ankara, 1987, S. 13.

[37] AKDAĞ, M., a.g.e., S.113. Burada, Selçuklu Döneminde Anadolu'nun resmen olmasa da şu bölgeler içinde değerlendirildiği belirtilir. Kayseri-Çorum-Kastomonu'nun doğusunda kalan, Sivas'ın merkez olduğu Danişmendiye Vilayeti; Kastamonu'dan itibaren Çankırı, Ankara, Eskişehir, Antalya hattı boyunca sıralanan vilayetlerden ibaret, Kastamonu ve Ankara'nın merkez olduğu Uçlar Vilayeti; Antalya, Alaiye, Aksaray, Niğde, Kırşehir, Akşehir Yunan Vilayeti; doğuda Van, Muş, Ahlat bazen de Kilikya Ermeni vilayetidir. Diyarbakır, Urfa, Mayafakirin, Maraş'da adı resmi olarak belirlenmemişse de Güneydoğu Anadolu Birliği'ni oluşturmuşlardır.

[38] Ayn.Yer. S.113,114'de Moğollar Döneminde Anadolu, II. izzettin Keykavus ile Ruknettin Kılıçaslan arasında bölündüğünde; Yunan Vilayeti, Sol-Uç, Danişmendiye Vilayeti, Sağ-Uç, Güneydoğu Vilayetleri gibi kavramların ortaya çıktığı görülür.

[39] GÖYÜNÇ, N., a.g.e., S. 37,38.

[40] Ayn.Yer., S. 45; BUCKİNGHAM, J.s., a.g.e., S. 193; OLİVİER, G.A., a.g.e., S. 343; DUPRE, A., a.g.e., S. 79'da Bağdat Paşası Mehmet Paşa zamanına kadar Mardin'in kimi zaman Diyarbakır kimi zamanda Bağdat' a bağlı olduğu, Mehmet Paşa zamanında ise 80 yıldan beri Bağdat'a bağlı olduğunu, genel valinin buraya bir Voyvoda atadığı belirtilir.

[41] GÖYÜNÇ,N., a.g.e., S.46,47'de XVI. yüzyıldaki Mardin Yönetimi ve Yönetimde olanlar ayrıntılı olarak anlatılır.

[42] AKDAĞ,M., a.g.e., S. 89.

[43] CUİNET, V., a.g.e., S. 497,498; KRİKORİAN, M.K., Armenians in The Service of Ottoman Empire 1860-1908, London, Henley and Boston, S.22'de Mardin'de Ermenilerin eğitimle ilgili heyetlerinin olduğu, okullarda Avrupa dilleri, Ermenice, el sanatları özellikle de halı sanatı öğretildiği belirtilir.

[44] JOSEPH, J., Muslim-Cristian Relations and Inter-Chirtion Rivalries in the Middle East The Case of The Jacobites in An Age of Transiton, Albany, S. 104; PERNOT, M., Rapport, Sur un Voyage D'etude à Constantinople en Egypte et en Turquie D'Asie (Janvier-Aout 1912), Paris, S. 144.'de Amerikan Misyonunun Mardin'de bir erkek ve kız okulu, ılköğretmen okulu açtığı belirtilir.

[45] İBN HAVKAL, a.g.e., S. 208.

[46] GÖYÜNÇ, N.,a.g.e., S. 89.

[47] AVCIOĞLU, D., Türklerin Tarihi, cilt V, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982, S. 2052.

[48] Ayn.Yer., S.2170,2172.

[49] SEVİNÇ, N., Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni, Akademik Kitaplar Serisi No. 38, İstanbul, 1985, S. 48; HEYD,W., Histoire Du Commerce Du Levant au Moyen-Age, Vol II Leipzig, 1936, S.109'de İbn Battuta'dan alıntıda Moğol İmparatorluğu sınırları içinde dokuma endüstrisinin gelişmiş olduğu, Bağdat, Musul, Mardin, Muş ve Erzincan'ın brokar ve pamuklu kumaşlarının her yerde tanındığı belirtilir.

[50] LOCKHART, L. ve Diğerleri, a.g.e., S. 115.

[51] Ayn.Yer.

[52] UZUNÇARŞILI, İ.H., Osmanlı Tarihi Cilt II, T.T.K. Yayınları XIII. Seri No. 16b, Ankara, 1949, S. 676.

[53] GÖYÜNÇ, N., a.g.e., S. 139.

[54] AKDAĞ,M., a.g.e., Cilt II, S. 183-198.

[55] SEVİNÇ,N., a.g.e., S. 242.

[56] NİEBUHR,C., a.g.e.

[57] DUPRE, A., a.g.e., S.82

[58] OLİVİER, G.A., a.g.e., S. 344; AUCHER-ELOY, a.g.e., S. 189.

[59] BUCKİNGHAM, J.S., a.g.e., S. 191.

[60] CUİNET, V., a.g.e., S. 505.

[61] OLİVİER, G.A., a.g.e., S. 343'te Mardin'in Cezire, Diyarbakır-Urfa, halep, Şam yollarının dışında olması; BUCKİNGHAM, J.S., a.g.e., S.191'de yerleşim yerinin ticarete uygun olmadığı; CUİNET, V., a.g.e. S. 505'te şehrin gerekli ticaret yollarından mahrum olması Mardin'in ekonomik yapısındaki geriliğin nedenleri olarak verilmiştir.

[62] MİNORSKY, V., a.g.e., S. 317.

[63] DOLAPÖNÜ, H., a.g.e., S.17'de Londra British Museum eski Mısır ve Asuri eserleri kısmı Müdürü Mr.Hall'ın Yakın Doğunun Eski Tarihi adlı kitabında Mardin'in kuruluşunun M.Ö. 2850'ye kadar indirildiği belirtilir.

[64] Ayn.Yer., S.16, Dipnot 2; ALTUN, A., Mardin'de Türk Devri Mimarisi, İstanbul, 1971, S. 11; GÖYÜNÇ, N. a.g.e., S. 4.

[65] ALTUN, A., Mardin'de Türk...; GÖYÜNÇ, N., a.g.e.

[66] GÖYÜNÇ, a.g.e.

[67] DOLAPÖNÜ, H., a.g.e., S. 16.

[68] Ayn.Yer.

[69] MİNORSKY, V., a.g.e., S. 317; RİTTER, C., a.g.e., S. 380.

[70] RİTTER, C., a.g.e.

[71] RİTTER, C., a.g.e.; DUPRE, A., a.g.e., S. 78'de şehrin uzun zaman önemsiz kaldığını ve Nusaybin sakinlerine hizmet verdiğini, daha sonra büyüdüğünde 1236'da Pers Generali Charmagan tarafından yok edildiği düşüncesinin bazı yazarlarca ileri sürüldüğünü yazar.

[72] GÜNALTAY, Ş., Yakın Şark II, Anadolu, En Eski Çağlardan ahamenislerin Istilasına Kadar, T.T.K. Yayınları VIII. dizi-Sa.3al, 2.Baskı, Ankara, 1987. S. 265.

[73] Ayn.Yer., S. 267.

[74] Yurt Ansiklopedisi, "Mardin", Fasikül 103, İstanbul, 1983, S. 5760.

[75] GÜNALTAY, Ş., Yakın Şark II, S. 278.

[76] Yurt Ansiklopedisi, "Mardin", fasikül 103, İstanbul, 1983, S. 5762.

[77] GÜNALTAY, Ş., Yakın Şark IV, I. Bölüm...., S.4.

[78] YERASİMOS, S., Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, 1-Bizanstan Tanzimata, Bilim/Araştırma Dizisi 3, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, S. 26.

[79] Ayn.Yer., S. 27.

[80] Ayn.Yer.

[81] GÜNALTAY,Ş., Yakın Şark IV. I.Bölüm...., S.13.

[82] Ayn.Yer., S. 55-57.

[83] Ayn.Yer., S.63-67.

[84] Ayn.Yer., S.142.

[85] GÜNALTAY- Ş., Yakın Şark IV, II.Bölüm, Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiod Krallıkları, T.T.K. Yayınları VIII. dizi-Sa. 3dl, 2.Baskı, Ankara, 1987, S. 619.

[86] YERASİMOS, S., a.g.e., S.30

[87] KILINÇARSLAN, İ., Kentleşme Sürecinde Ekonomik ve Mekânsal Yapı ilişkileri, İ.T.Ü., Mimarlık Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul, 1981, S. 94; YERASİMOS, S., a.g.e., S. 34-40.

[88] GÖYÜNÇ, N., a.g.e., S.7.

[89] Ayn.Yer.

[90] MİNORSKY, V., a.g.e.,S. 318.

[91] AVCIOĞLU, D., a.g.e.,S. 1929

[92] AKDAĞ, M., a.g.e., S.10

[93] AVCIOĞLU, D., a.g.e., S.1892.

[94] MİNORSKY, V., a.g.e.

[95] Artukoğullarının bölgedeki tarihinin kısa bir özeti için Bkz: ALTUN, A., Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi, Kültür Bakanlığı yayınları 264, Türk Sanat Eserleri Dizisi: 3, İstanbul, 1978, S. 3-8.

[96] AVCIOĞLU, D., a.g.e., S. 2044.

[97] YERASİMOS, S., a.g.e., S. 159.

[98] Ayn.Yer., S. 164.

[99] GÖYÜNÇ, N., a.g.e., S. 8.

[100] Ayn.Yer. S.9.

[101] Ayn.Yer.; MİNORSKY V., a.g.e., S. 318.

[102] GÖYÜNÇ, N., a.g.e.

[103] MİNORSKY, V., a.g.e.; ALTUN, A., Mardin'de Türk..., S. 13.

[104] GÖYÜNÇ, N., a.g.e., S. 10; MİNORSKY,V.,a.g.e.

[105] MİNORSKY, V., a.g.e.

[106] Ayn.Yer.

[107] Ayn.Yer.

[108] Ayn.Yer.

[109] ALTUN, A., Mardin'de Türk....., S.13.

[110] MİNORSKY, V., a.g.e., S. 319.

[111] Ayn.Yer.

[112] Ayn.Yer.

[113] Ayn.Yer.

[114] LA BOULLAYE LE GOUZ, Les Voyages et Observation du Sieu, Sieur, Paris, 1657, S. 339.

[115] ALTUN, A., Mardin'de Türk...., S.14; Ayaklanmalarla ilgili olarak Bkz: DOLAPÖNÜ, H., a.g.e.

[116] Bkz. 1. Bölüm Arap İstilasına Kadar Mardin Tarihi

[117] CEZAR, M., Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık,Türkiye iş Bankası Kültür Yayınları, No. 176, 1. Baskı, İstanbul, 1977, S. 467,468.

[118] Ayn.Yer. S. 468-475.

[119] ONURKAN, S., "Anadolu'da Eski Yunan ve Roma Arkeolojisi", Anadolu uygarlıkları Ansiklopedisi, Cilt II. Görsel Yayınları, İstanbul, 1982, S. 405; CEZAR, M., a.g.e., S. 475-480.

[120] Bkz. 1. Bölüm: Arap istilasına Kadar Mardin Tarihi

[121] ALTUN, A., Mardin'de Türk...., S.11.

[122] CEZAR, M., a.g.e., S. 461-498.

[123] RAMSAY, W.M., a.g.e., S.26-77, Anadolu'da ilk çağlardan beri oluşmuş yolların ayrıntılı olarak tanımının yapıldığı bu kitapta sürekli, belirli yolların dağişik uygarlıklar tarafından değişik zamanlarda kullanıldığı vurgulanır.

[124] GÜNEL, A., Türk Süryaniler Tarihi, Diyarbakır, 1970, S. 31.

[125] Ayn.Yer, S.34; OSTROGORSKY, G., Bizans Devleti Tarihi, Ankara, 1986, S. 46-62'de Diyofizit Bizans Kilisesi ile Monofizit Doğu Kilisesi arasındaki mücadeleler ayrıntılı olarak verilmiştir.

[126] GÜNEL, A., a.g.e., S. 34-35.

[127] Mardin çevresinde Süryani Kilise ve Manastırları üzerinde bir çalışma yapan M.Ahunbay'da yapıları tarihlendirmenin önemli bir sorun olarak ortaya çıktığını, ancak plan şemalarına göre bir sıralama yapmanın mümkün olabileceğinden söz eder. AHUNBAY, M., Güneydoğu Anadolu'da Geç Antik-Erken Ortaçağ Yapıları, I.T.U. Mimarlık Fakültesi Doçentlik Tezi, İstanbul, 1979, S. 133.

[128] H.Dolapönü'nün Türk ve Süryani toplulukları içindeki saygınlığı düşünülerek; kaynaklara dipnotla bağlantının yapılmaması, yazım kurallarının teknik olarak kitaba geçirilmemesi olarak değerlendirilebilinir.

[129] GÜNEL, A., a.g.e., S. 241-251.

[130] DOLAPÖNÜ, H., a.g.e., S. 158-160.

[131] GÖYÜNÇ, N., a.g.e., S. 98.

[132] Ayn.Yer., S.99.

[133] ORSTROGORSKY, G., a.g.e., S. 103.

[134] MİNORSKY, V., a.g.e., S. 317.

[135] Ayn.Yer., S. 318; İBN HAVKAL, a.g.e.; Göyünç, N., a.g.e., S. 89.

[136] ALTUN, A., Mardin'de Türk Devri.....'de yapıların kuruluş tarihini tam tesbit edemediğinde; bazen kayıt ya da kitabelerde geçen yapının son onarım tarihinin bir müddet öncesini, yapım tarihi olarak kabul etmiş; bazen de dönem özellikleri ile sonuca varmaya çalışmıştır. Bu arada yerli geleneğin hakkında belge olmayan hemen her yapıyı ilk İslam Dönemlerine bağlamak gibi bir eğilimi olduğunu belirterek, dikkatli değerlendirmeler getirmeye çalışmıştır.

[137] LE STRANGE, G., The Lands of The Eastern Caliphate, Cambridge, 1905, S. 96.

[138] TANYELİ, U., Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (XI-XV. yüzyıllar), İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 1987, S. 39-45. Türk Çağının ilk dönemlerindeki şehirlerin fiziksel yapısı etüd edilirken, üç tip ortaya çıkar. Bunlar: kapalı kent, açık kent, ve uç kentleridir. Tanyeli, Mardin'in bir kapalı kent olduğunu belirtir. Gerçekten de Mardin, Tanyeli'nin verdiği kapalı kent tanımının ögelerini içerir. Ancak burada belirtilmesi gereken, Bizans Dönemi bilinmemekle birlikte şehrin bu görünümünü Arap-İslam Devletleri Döneminde sunduğudur.

[139] İBN BATTUTA Seyahatname-i İbn Battuta, İstanbul, 1917-1919.

[140] ALTUN, A., Mardin'de Türk....., S. 125-151.

[141] Ayn.Yer., S. 127.

[142] OLİVİER, G.A., a.g.e., S. 343; DUPRE, A., a.g.e., S. 79.

[143] BUCKİNGHAM, a.g.e., S. 193.

[144] MİNORSKY, V., a.g.e., S. 320.

[145] Ayn.Yer., S.317; RİTTER, C., a.g.e., S. 380; DUPRE, A., a.g.e., S. 79'da Timur'un şehri kuşatmak için çok uzun süre burada kaldığını, öyleki kendi askerlerinin ektikleri bağları yiyebildiğini belirterek, Kale'nin elde edilme güçlüğünü anlatır.

[146] RİTTER, C., a.g.e., S. 380.

[147] DUPRE, A., a.g.e., S. 77-78.

[148] GÖYÜNÇ, N., a.g.e., S. 91.

[149] LOCKHART, L., ve Diğerleri, a.g.e., S. 114.

[150] MEHMED ZİLLİOĞLU, Evliya Çelebi Seyahatnamesi türkçeleştiren Z.Danışman, VI. Kitap, İstanbul, 1975, S. 151; Katip Çelebi, Cihannuma, İstanbul, 1732.

[151] NİEBUHR, C., a.g.e., S. 392.

[152] OLİVİER, G.A., a.g.e., S. 343; DUPRE, A., a.g.e., S. 79; CUİNET, V., a.g.e., S. 501.

[153] GABRİEL, A., Voyages Archeologıque Dans La Turquie Orientale Paris, 1940, S. 13-17.

[154] ALTUN, A., Mardin'de Türk....., S. 26, 27, 127.

[155] GÖYÜNÇ, N., a.g.e., S. 89, İbn Havkal, a.g.e., S. 214; LE STRANGE, G., a.g.e., S. 96.

[156] ALTUN, A, Mardin'de Türk....., S. 18. Ancak Altun, Dönemin özelliklerini düşünerek bu tesbitinde şüphesiz değildir.

[157] GÖYÜNÇ, N., a.g.e., S. 90.

[158] DUPRE, A., a.g.e., S. 79-80.

[159] BUCKİNGHAM, J.S., a.g.e., S. 190; AUCHER-ELOY, a.g.e., S. 188.

[160] CUİNET, V., a.g.e., S. 501; GABRİEL, A., a.g.e., S. 19.

[161] Bugün bile, bu izlere rastlamak mümkündür.

[162] Anadolu şehirlerinde organik sokak dokusu ve çıkmaz sokak oluşumunun ayrıntılı açılımı için bkz. TANYELİ, U., a.g.e., S. 154-158.

[163] Bkz: Dipnot 157.

[164] GÖYÜNÇ, N., a.g.e., S. 97-101.

[165] Ayn.Yer.

[166] DOLAPÖNÜ, H., a.g.e., S. 94,95.

[167] Mardin İl Yıllığı, Ankara, 1967, S. 14.

[168] TANYELİ, U., a.g.e., S. 159.

[169] GÖYÜNÇ, N., a.g.e., S. 79, XVI. yüzyılda bir ara Bâb-ı Cedid Mahallesinde konakladıkları belirtilen Mişki Aşiretinin adının, XIX. yüzyılda mahalle adı olarak verilen Mişkin ile ilgisinin ne olduğu açık olmamakla birlikte bunun belirtilmesi gerekli görülmüştür.

[170] ORTAYLI, İ., Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, Hil Yayınları 23, Araştırma Dizi 2, 1. Baskı, Ankara 1985, S. 100.

[171] İBN HAVKAL, a.g.e., S. 214.

[172] GÖYÜNÇ, N., a.g.e., S. 125.

[173] ALTUN, A., Mardin'de Türk....., S. 37-41.

[174] TANYELİ, U., a.g.e., S. 42,155.

[175] GÖYÜNÇ, N., a.g.e., S. 123.

[176] ALTUN, A., Mardin'de Türk...., S. 125-127.

[177] Ayn.Yer. S.127.

[178] Ayn.Yer. S.127-143.

[179] Ayn.Yer. S.133.

[180] Ayn.Yer.

[181] Ayn.Yer. S.134,139.

[182] Ayn.Yer., S.136.

[183] Ayn.Yer.

[184] Ayn.Yer., S. 137.

[185] Arazi çalışmaları sırasında, Hacı Muhammet Kermo (Munganlar), Çelebiler gibi bazı büyük ailelerin evlerinin giriş katındaki yaşama birimlerinin bu amaçla kullanıldığı bizzat ailelerin kendileri tarafından belirtilmiştir.

[186] Tesbitler sırasında geleneksel evlerde, Anadolu'daki diğer yerleşmelerde olduğu gibi bir gusulhaneye rastlanmamıştır. Varlıklı olan ya da olmayan bütün ailelerin evlerinde bu durum söz konusudur. Geç dönemlerde olduğu anlaşılan, yapının bazı küçük mekânlarının yıkanma hacmi olarak değerlendirilmesinin çok az örneği vardır.

[187] AKIN, G., Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Tarihsel Ev Tiplerinde Anlam İ.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1985, S. 42.'de "Mardin ve Midyat dışındaki önemli yerleşmelerin çoğunda konumu eyvan ekseni ile belirlenen havuzlar bulunur" der. Ancak çalışmalar sırasında, konuşulan yerli halk sürekli olarak "...ların evinde de bu havuzlu kanallı eyvanlardan vardı. Sonra bunlar kapatıldı (ya da kapatılmış)" türünden tesbitlerle Mardin'de selsebilli eyvanların geleneksel evlerde bulunduğunu belirtir.

[188] Mardin'de XIX. yüzyıl sonu, XX. yüzyıl başının ünlü mimarı Süryanı Loli Usta'nın torunu, taşçı ustası Yusuf Ertaç, yapım teknolojisi hakkında bilgiler vermiştir.

[189] Bu bilgi de yine Yusuf Ertaç'tan ve yöre halkından sağlanmıştır.

[190] NAUMAN, R., Eski Anadolu Mimarlığı, Çev.B.Madra, T.T.K. Yayınları, IV.dizi, Sa.9, Ankara, 1975, S. 497.

[191] Ayn.Yer., S. 494.

[192] Anıtsal yapılarda da geniş ve merkezi mekân aramak, yapmaya çalışmak yine aynı sorundan kaynaklanmıştır. Bunun özellikle camilerde belirli şemaların üstünde yoğunlaşmayı getirdiği, bağlı olarak mihrap önü kubbeli caminin Anadolu'da geçirdiği aşamalar örnek verilebilir.

[193] ERGİNBAŞ- D., Diyarbakır Evleri, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, İstanbul, 1953, S. 18.

[194] ÇAĞAN, G., Bor-Yukarı Sokubaşı Yerleşimindeki Sivil Mimarlık Değerleri, Y.Ü.Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1987, S. 67.

[195] ERDİM, M., Anadolu'da Geleneksel Konut Birimi, Art Zamanlı ve Eş Zamanlı İlişkilerin İrdelenmesi ve Fırat Havzası Konutlarında Plan Tipolojilerinin Çözümlenmesi Üzerine Bir Yöntem Araştırması, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Doktora Tezi, İzmir, 1980, Levha, XXIX,XXXII,XXXIV,XXXVI.

[196] ELDEM, S.H., Türk Evi I, Osmanlı Dönemi, TAÇ Vakfı yayınları, İstanbul, 1984, S. 28,29.

[197] ELDEM, S.H., AKOZAN, F., Topkapı Sarayı, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1981, S.78.

[198] SÖZEN,M., Diyarbakır'da Türk Mimarisi, Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını 21, İstanbul, 1971, S. 938.

[199] ERGİNBAŞ, D., a.g.e., S. 22, Levha 17.

[200] SAUVAGET, J., Alep, Paris, 1941, S. 225, pl.LXVI, LXVII.

[201] ALTUN, A., Mardin'de Türk....., S. 25.

[202] KURAN, A., Anadolu Medreseleri, Cilt I. O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları No.9, Ankara, 1969, S. 45, Şekil 18,25; SÖZEN, M., Diyarbakır'da Türk...., S. 144.

[203] SÖZEN,M., Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, Türkiye İş Bankası Yayınları No. 149, İstanbul, 1975. Şekil 102,130-133,145; SÖZEN, M., Diyarbakır'da Türk...., S.238; DOĞAN, A.I., Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütuvvet Yapıları, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul, 1977. S. 91,188, 197,199.

[204] ERGİNBAŞ,D., a.g.e., S.21,22; ELDEM,S.H., Türk Evi Plan Tipleri, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968, S.29.

[205] AKIN,G., a.g.e., S.42.,

[206] Ayn.Yer.

[207] Ayn.Yer., S.41; ERDİM,M., a.g.e., S.71-75.

[208] PAUTY,E., Les Palais et Les Maisons D"Epougue Musulmane Au Caire, La Caire, 1932, S.20-22.

[209] ELDEM,H., Türk Evi Plan Tipleri, S.11-25.

[210] REUTER,O., Das Wohnhaus in Bağdad, Berlin, 1950. S. 8-15.

[211] Ayn. Yer.

[212] PAUTY, E., a.g.e., S.30.

[213] Ayn.Yer., S.29; GARCİN, J.S., ve Diğerleri, Palais et Maisons Du Caire, Paris, 1982, S. 26-33.

[214] AKIN, G., a.g.e., S. 40.

[215] Reuter, O., a.g.e., S.7, (215).

[216] ALPER,M., Urfa'nın Mekânsal Yapısı, Türk İslam Mimarisindeki Yeri ve Önemi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 1986.Tablo 9/4,6.

[217] KUBAN,D., "Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler", Türk ve İslam Sanat Üzerine Gözlemler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Deneme, Eleştiri, Anı Dizisi 1, İstanbul, 1982, S. 196,197. Kuban, Türk ev mimarisini Anadolu'da şu bölgelere ayırır: a) Güneydoğu Anadolu'nun Kuzey Suriye ile ortak kültürünün ifadesi taş konut mimarisi; b) Erzurum'dan öteye Kuzeydoğu Anadolu'nun Güney Kafkasya ve Dağıstan ile akraba ahşap hatıllı taş mimarisi; c) Doğu Karadeniz Bölgesinde görülen karekteristik ahşap hatıllı ev mimarisi; d) Ege ve Akdeniz Bölgesinin düz damlı kübik taş mimarisi; e) Orta Anadolu'nun özellikle Niğde ve Kayseri Bölgesinin kaynakta yine Kuzey Suriye ile buluşan taş mimarisi; f) Orta Anadolu'nun daha çok köy ve küçük kent ortamında kalan kökü Yeni Taş Çağına kadar uzanan kerpiç mimarisi; g) Esas yayılma alanı Anadolu'nun kıyıları ile Orta yayla arasında bir ikinci çember gibi dolanan ve Sivas dolaylarında batıya ve İç Ege' den Torosların kuzey yamaçlarına uzanan ve yer yer diğer bölgelerde ve Balkanlarda görülen hımış yapı tekniğindeki konut mimarisidir.

[218] ORTAYLI, İ., a.g.e. S. 16.

[219] Şehidiye Mahallesinde, Çelebilerin (E.115), Medrese Mahallesinde Millilerin (E.96), Ulacami Mahallesinde yine Millilerin (E.76), Savurkapı Mahallesinde Hacı Muhammed Kermoların (E.123) evlerinde bu tür toplantıların yapıldığı ailelerinden öğrenilmiştir.

[220] Antik dönemden beri geleneksel evlerin bitişiklik ilkesine göre oluşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ERDİM,M., a.g.e.

EK

ÖRNEK ALINAN GELENEKSEL EVLERİN ADRESLERİ

Envanter No.	Adres
1.	Diyarbakırkapı Mahallesi 142.Sok.No.140
2.	" " " " No.126.
3.	Şar Mahallesi 222.Sok.No.116
4.	" " 220.Sok.No.29
5.	" " 220.Sok.No.1
6.	" " 220.Sok.No.102
7.	" " 231.Sok.No.14
8.	" " 221.Sok.No.9
9.	" " 221.Sok.No.11
10.	" " 222.Sok.No.94
11.	" " 224.Sok.No.14
12.	" " 230.Sok.No.9
13.	" " 230.Sok.No.11
14.	" " 229.Sok.No.19
15.	" " 272.Sok.No.54
16.	" " 239.Sok.No.42
17.	" " 239.Sok.No.22,24,26
18.	" " 239.Sok.No.28
19.	" " 226.Sok.No.7
20.	" " 228.Sok.No.2
21.	" " (Tesbit Edilemedi)
22.	" " 241.Sok.No.24
23.	" " 240.Sok.No.20,22
24.	" " 239.Sok.No.16,
25.	" " 238.Sok.No.14,16
26.	Diyarbakır kapı Mahallesi, 186.Sok.No.1
27.	Emineddin Mahallesi, 173.Sok.No.12
28.	Latifiye Mahallesi, 173.Sok.No.10
29.	Latifiye Mahallesi, 154.Sok.No.14,16
30.	" " 48.Sok.No.46,48
31.	" " 153.Sok.No.44
32.	Necmettin Mahallesi (Tesbit edilemedi)
33.	" " " "
34.	" " " "
35.	" " " "
36.	" " 153.Sok.No.17
37.	" " 175.Sok.No.20
38.	" " 175.Sok.No.22
39.	" " 150.Sok.No.20
40.	Latifiye Mahallesi,151.Sok.No.39
41.	" " 153.Sok.No.14
42.	" " 153.Sok.No.12
43.	" " 153.Sok.No.10
44.	" " 151.Sok.No.10/A
	153.Sok.No.3

Envanter No.	Adres	
45.	Latifiye Mahallesi	153.Sok.No.2
46.	Necmettin Mahallesi	161.Sok.No.26
47.	" "	135.Sok.No.40
48.	" "	135.Sok.No.42
49.	" "	169.Sok.No.4
50.	Latifiye Mahallesi	151.Sok.No.30
51.	" "	159.Sok.No.2
52.	Yenikapı Mahallesi	128.Sok.No.3
53.	" "	128.Sok.No.3
54.	Ulucami Mahellesi	109.Sok.No.18
55.	" "	110.Sok.No.8
56.	" "	110.Sok.No.1
57.	" "	101.Sok.No.32,36
58	" "	(Tesbit Edilemedi)
59.	" "	103.Sok.No.5
60.	" "	103.Sok.No.6
61.	" "	117.Sok.No.16
62	Yenikapı Mahallesi	145.Sok.No.18
63.	Ulucami Mahallesi	(Tesbit Edilemedi)
64.	Yenikapı Mahallesi	139.Sok.No.10,11
65.	" "	135.Sok.No.6
66.	Ulucami Mahallesi	108.Sok.No.4
67.	" "	122.Sok.No.2
68.	" "	113.Sok.No.18
69.	" "	112,113.Sok.No.16
70.	" "	99.Sok.No.1
71.	" "	111.Sok.No.41
72.	" "	106.Sok.No.1
73.	Teker Mahallesi	Cinli Sok.No.23/3
74.	Ulucami Mahallesi	94.Sok.No.4
75.	(Tesbit Edilemedi)	
76.	" "	
77.	Teker Mahallesi	87.Sok.No.28
78.	" "	87.Sok.No.26
79.	" "	87.Sok.No.7/A,B,
80.	" "	63.Sok.No.1
81.	" "	73.Sok.No.2,4,5
82.	" "	25.Sok.No.92
83	" "	25.Sok.No.90
84.	" "	33.Sok.(Tesbit edilemedi)
85.	" "	56.Sok.No.4
86.	" "	56.Sok.No.4
87.	" "	55.Sok.No.2
88.	" "	55.Sok.No.2
89.	" "	51.Sok.No.5,55.Sok.No.1
90.	Şehidiye Mahallesi,	71.Sok.No.2
91.	" "	51.Sok.No.1
92.	" "	71.Sok.No.5
93.	" "	49.Sok.No.12
94.	" "	(Tesbit Edilemedi)
95.	" "	25.Sok.No.1
96.	Medrese Mahallesi	246.Sok.No.2
97.	" "	253.Sok.No.66
98.	" "	252.Sok.No.44

Envanter No.	Adres	
99.	Medrese Mahallesi	252.Sok.No.42
100.	" "	252.Sok.No.40
101.	" "	252.sok.No.34
102.	" "	252.Sok.No.32
103.	Anayol Caddesi	253.Sok.no.64
104.	Gül Mahallesi	260.Sok.No.4
105.	" "	253.Sok.No.16
106.	" "	253.Sok.No.14
107.	" "	255.Sok.No.56
108.	" "	255.Sok.No.8
109.	Şehidiye Mahallesi	Anayol Cad.No.182
110.	Gül Mahallesi	273.Sok.No.36
111.	" "	(Tesbit Edilemedi)
112.	" "	266.Sok.No.20
113.	" "	272.Sok.No.16
114.	Şehidiye Mahallesi	31.Sok.No.24,26,28
115.	" "	30.Sok.No.6
116.	" "	30.Sok.No.5
117.	" "	30.Sok.No.2
118.	" "	30.Sok.No.1,3
119.	" "	31.Sok.No.15-17
120.	Gül Mahallesi	15.Sok.No.1,20
121.	Savurkapı Mahallesi,	Anayol Cad., No.53
122.	" "	20.Sok.No.1
123.	" "	20.Sok.No.5.7
124.	" "	(Tesbit Edilemedi)
125.	" "	" "
126.	" "	" "
127.	" "	" "
128.	" "	" "
129.	" "	" "
130.	" "	" "
131.	Meydanbaşı "	" "

MARDİN'DEKİ ANITSAL YAPILAR

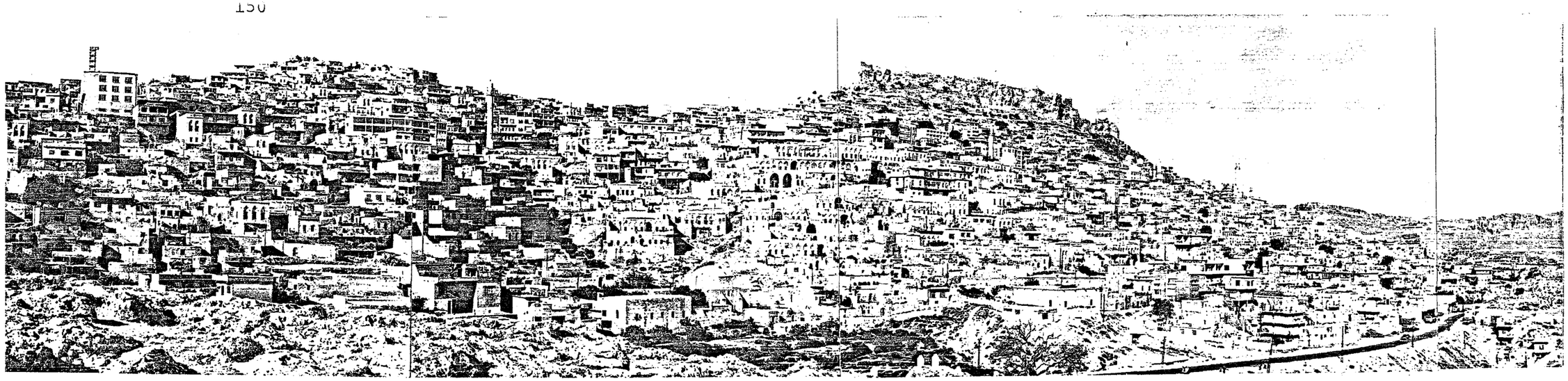
A 1. Kilise
A 2. Halife Ömer Cami
A 3. Kıseyr Cami
A 4. Emineddin Külliyesi
A 5. Cami-el Afşar
A 6. Şeyh Çabuk Cami
A 7. Mar Benham Kilisesi
A 8. Mar Yusuf Kilisesi
A 9. Patrikhane
A 10. Meryem Ana Kilisesi
A 11. Muhammed Şeyhullah
A 12. Protestan Kilisesi
A 13. Abdullatif Cami (Latifiye) Camisi
A 14. Şeyh Yusuf Cami
A 15. Şeyh Kasım Halveti Türbe-Mescidi
A 16. Yenikapı Hamamı
A 17. Yakudi Çeşmesi
A 18. Kırmızı Kilise
A 19. Cevheriye Çeşmesi
A 20. Şeyh Abdülaziz Camisi
A 21. Mar Hırmis Kilisesi
A 22. Kasım Tuğmaner Cami
A 23. Marufiye Medresesi
A 24. Ulu Cami
A 25. Ulu Cami Hamamı
A 26. Saray Çeşmesi
A 27. Kayseriye (Bedesten)
A 28. Çarıkçılar Çarşısı
A 29. Aktarlar Çarşısı
A 30. Marangozlar Çarşısı
A 31. Revaklı (Sipahiler) Çarşısı

A 32. Emir Hamamı
A 33. Reyhaniye Cami
A 34. Pamuk (Şeyh Mehmed Dinari) Cami
A 35. Kervansaray
A 36. Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi
A 37. Selsal Çeşmesi
A 38. Selsal Mescidi
A 39. Cabi Çeşmesi
A 40. Tekiye Çeşmesi
A 41. Şah Sultan Hatun Medresesi
A 42. Mar Şumuni Kilisesi
A 43. Molla Hari (Süleyman Paşa)Cami
A 44. Şehidiye Medresesi
A 45. Altunboğa Medresesi
A 46. Şeyh Zebun (Hamit)Cami
A 47. Eski Askeri Kışla
A 48. Müsyid Pınarbaşı Cami
A 49. Tekke
A 50. Mar Bitris Kilisesi
A 51. Ayn - Tokmak Çeşmesi
A 52. Sitti Radviyye (Hatuniye) Medresesi
A 53. Savurkapı Hamamı
A 54. Hükümet Binası
A 55. Bab-es Sur (Melik Mahmud) Cami
A 56. Şeyh Emineddin Türbesi
A 57. Arap Cami
A 58. Paş Avatlar Evi
A 59. Şeyh Şarran Mescidi
A 60. Ayn-Ceviz Çeşmesi
A 61. Sultan Hamza-i Kebir Zaviyesi
A 62. Hamza-i Sagir Zaviyesi
A 63. Melik Mansur Medresesi
A 64. Kale Cami
A 65. Hızır Cami

GELENEKSEL ŞEHİR DOKUSU DIŞINDAKİ ANITSAL YAPILAR

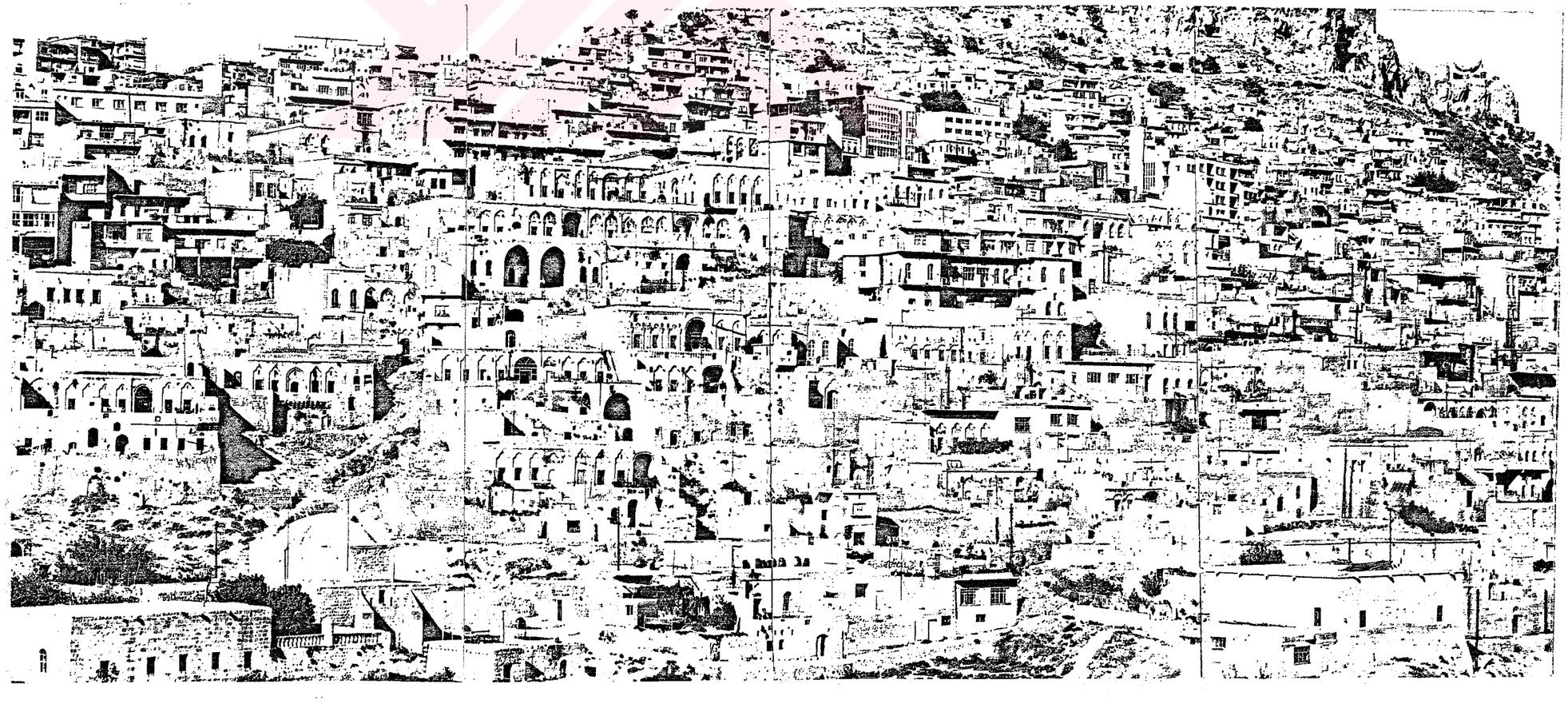
Zairi (Şeyh Mahmud Ezzerar) Cami
Şeyh Salih Türbesi
Kasımiye Medresesi
Cihangir Bey Zaviyesi
Deyruzzafaran Manastırı
Hamidiler Türbesi

FOTOĞRAFLAR

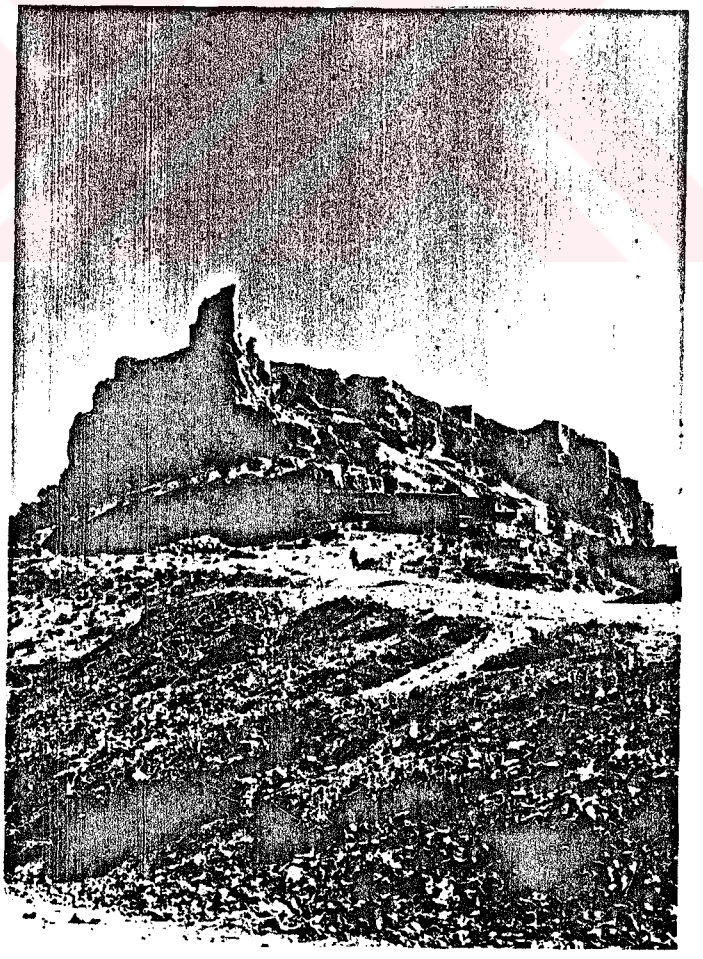
1

2

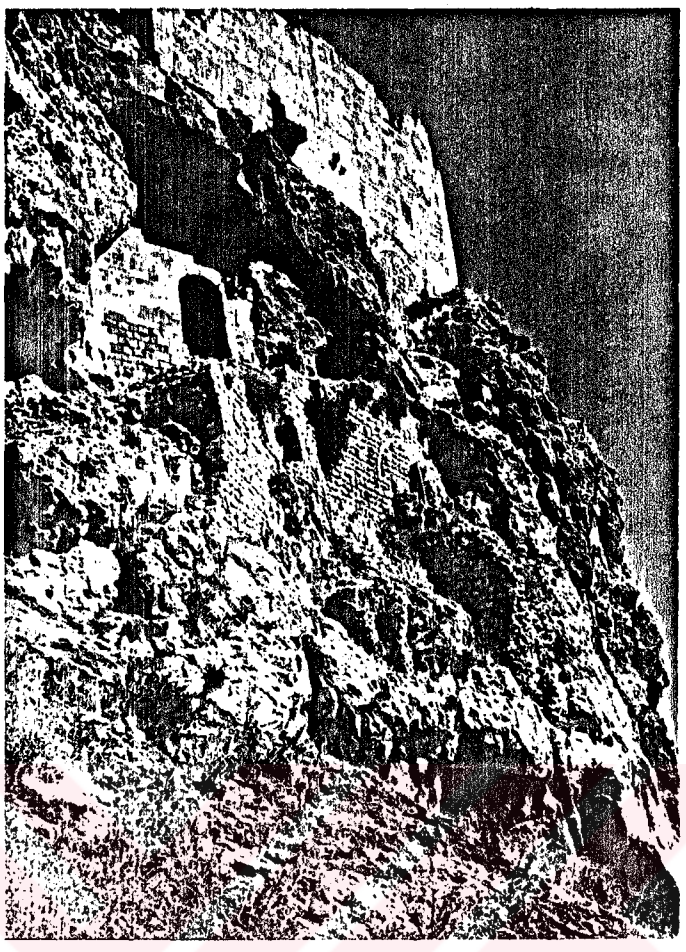

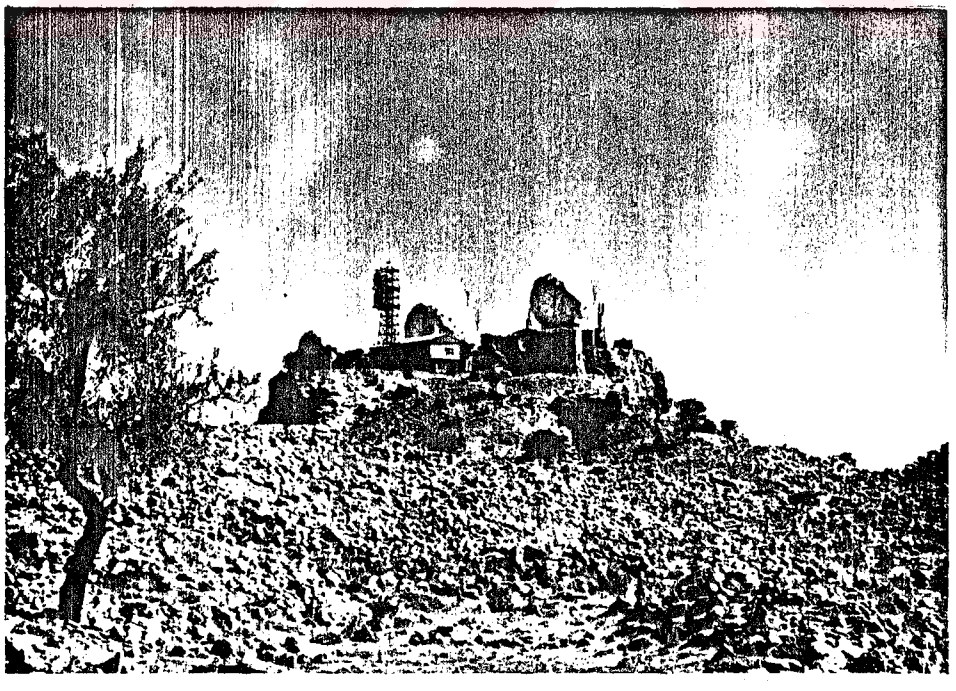
3

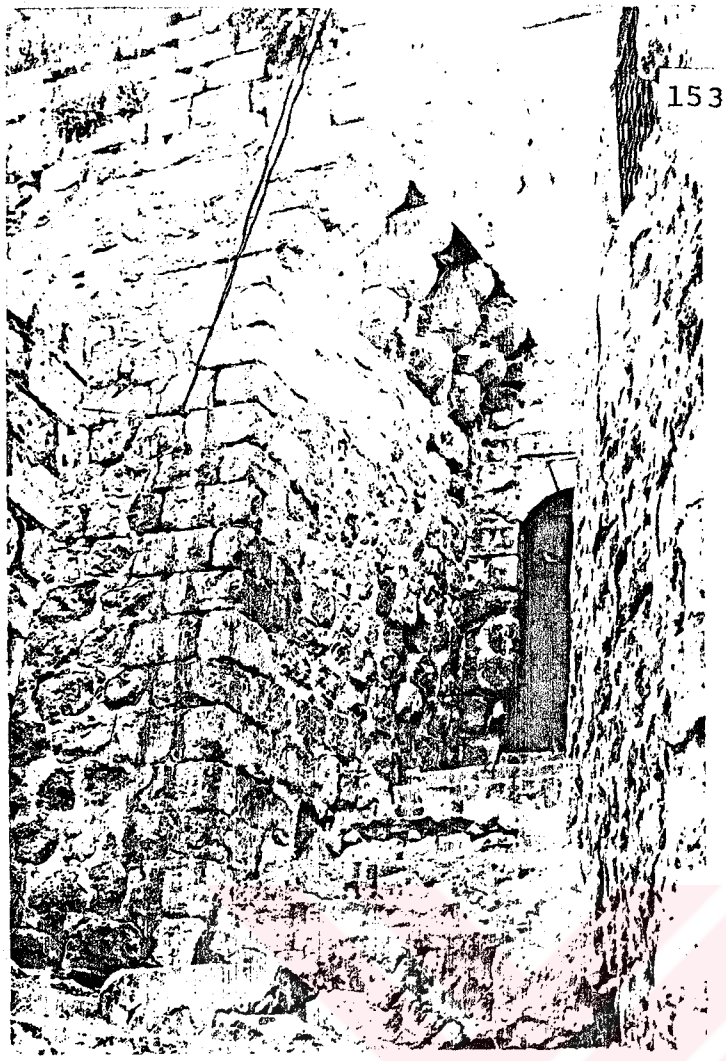
4

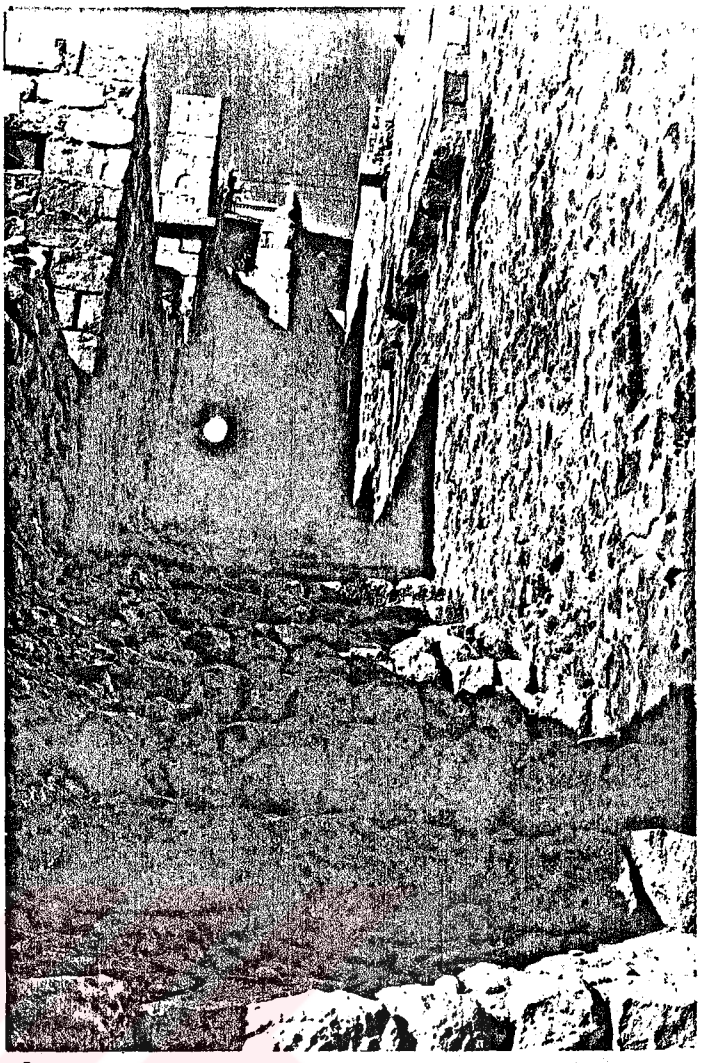
5

6

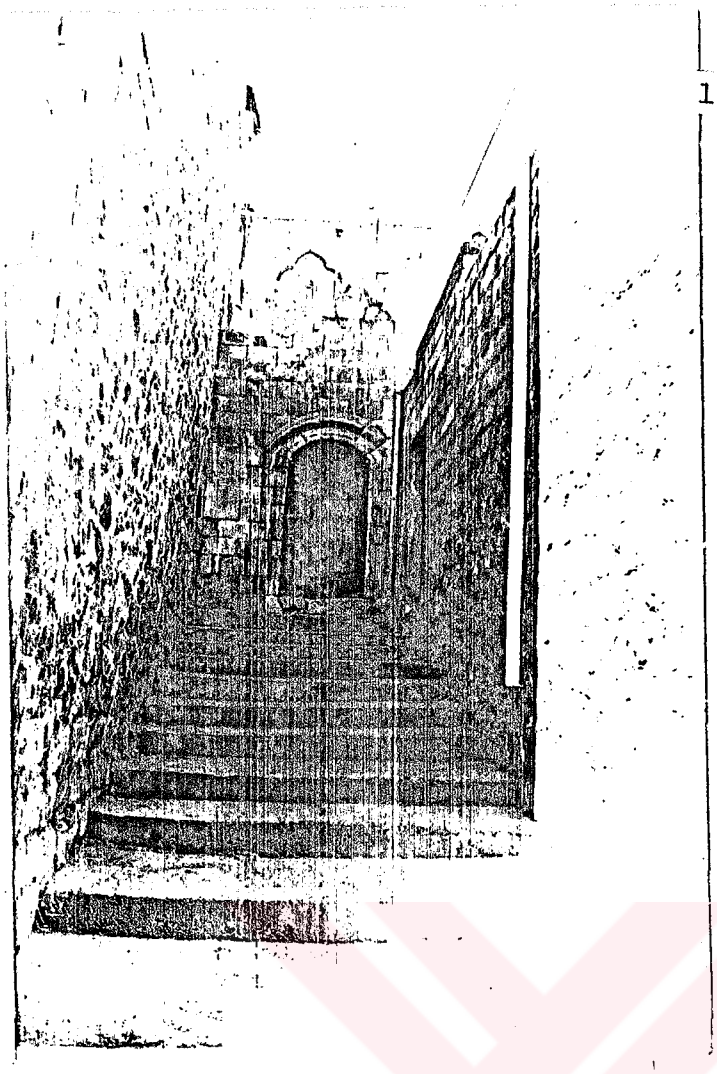

7

8

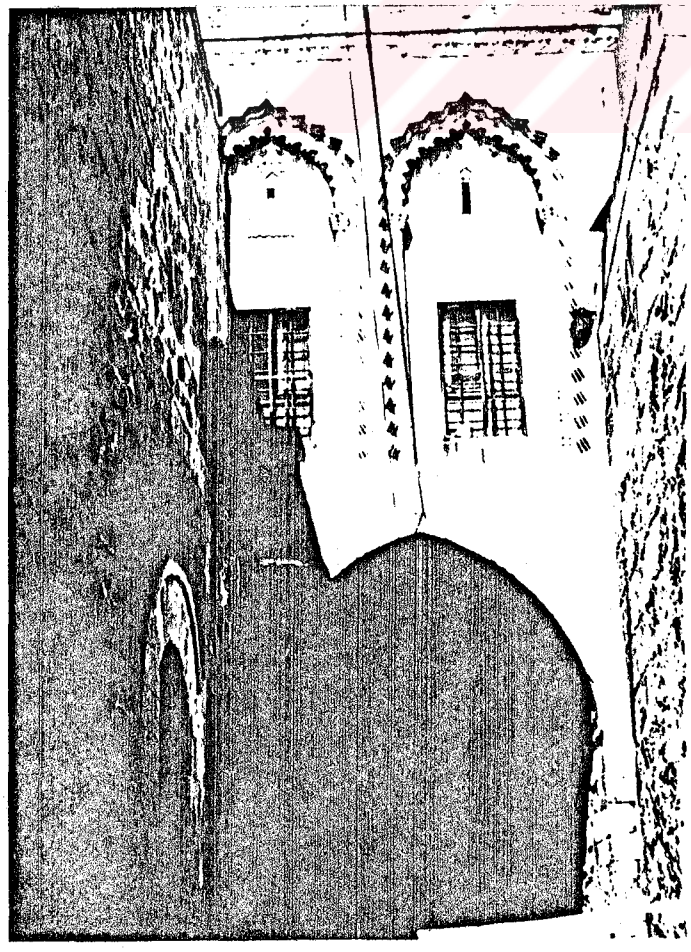

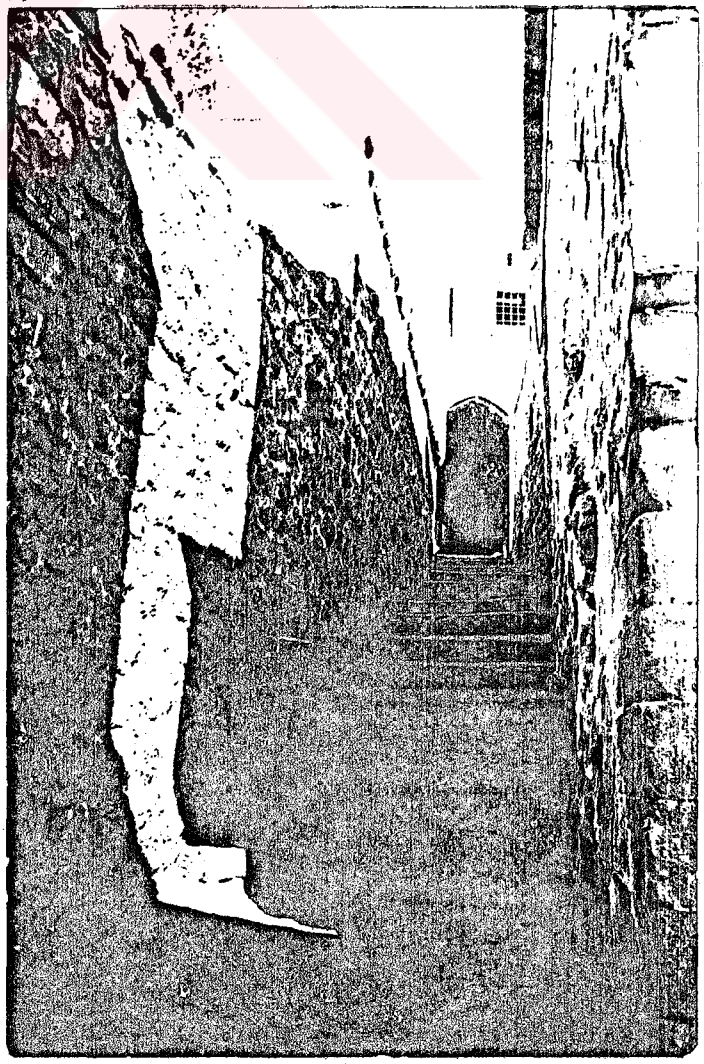
10

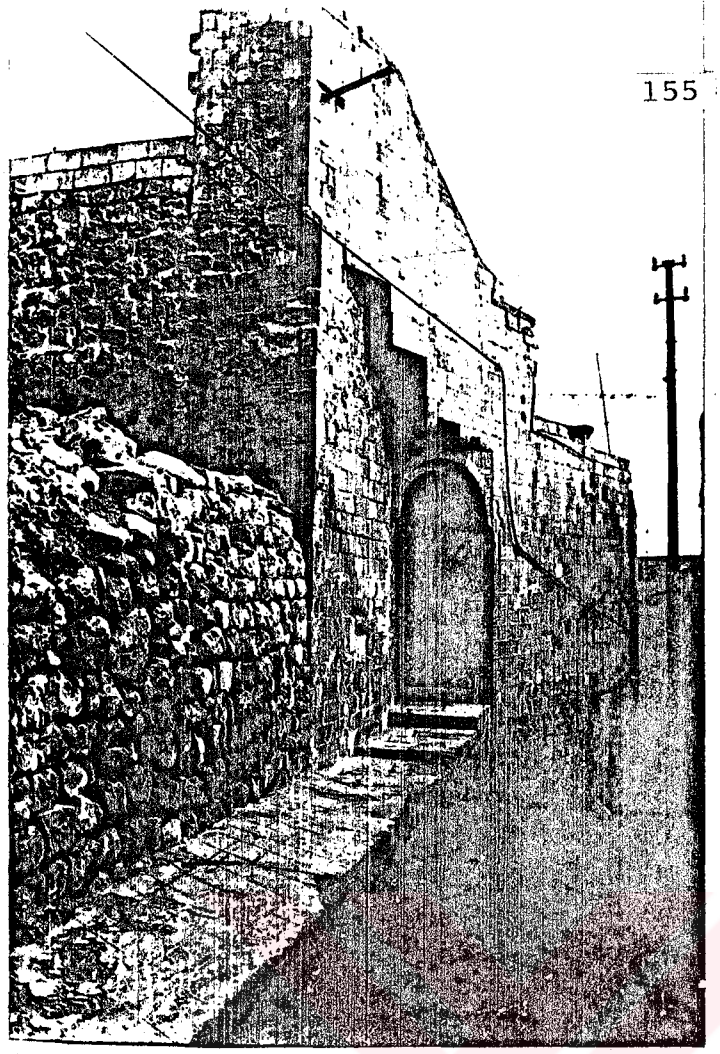
11

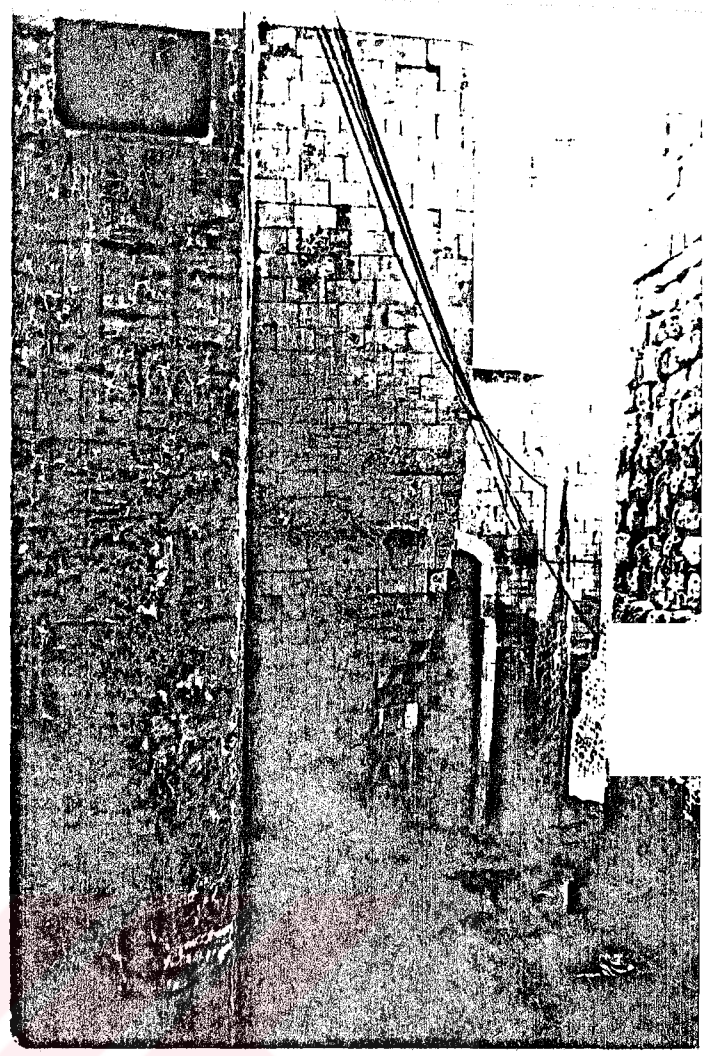
12

13

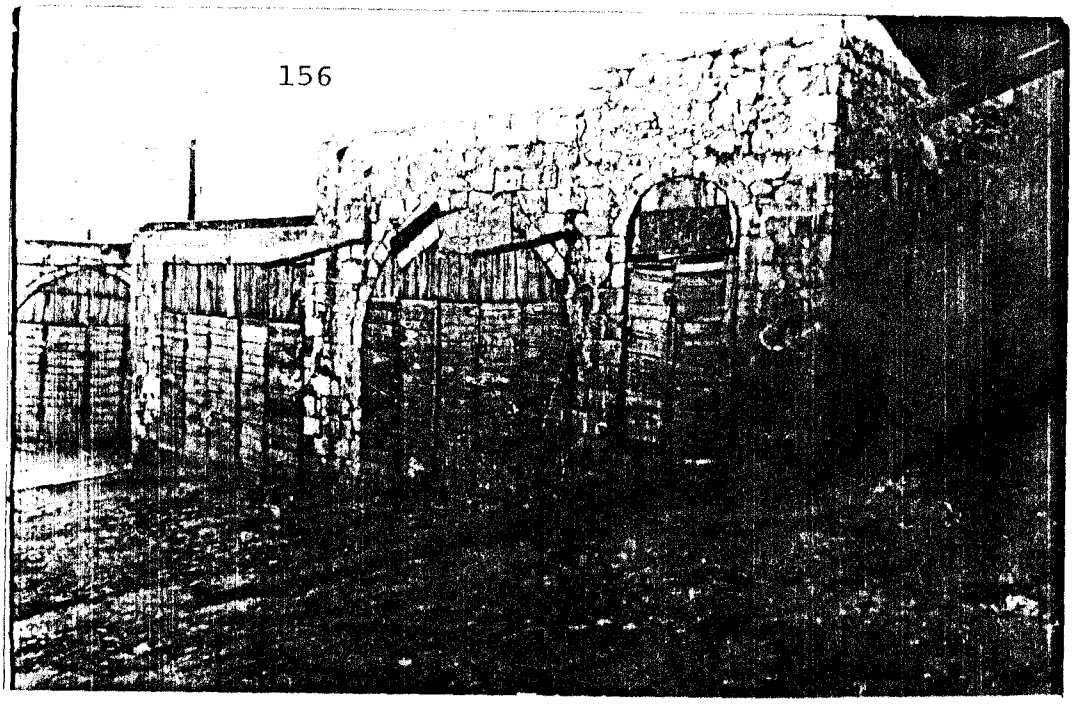
14

15

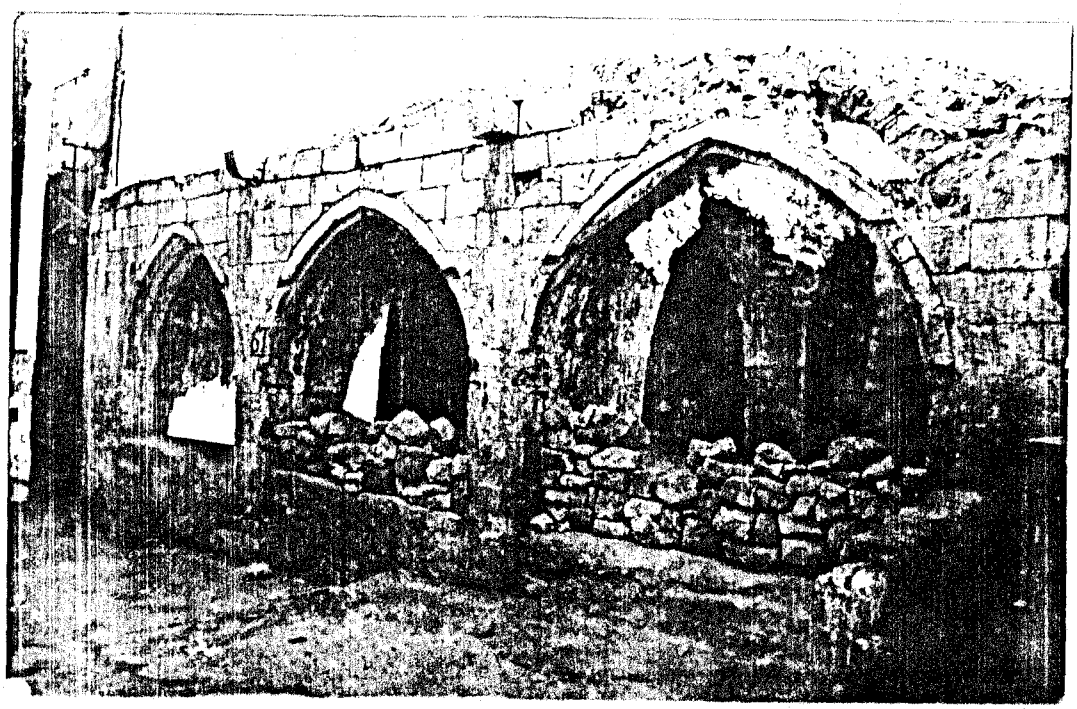
16

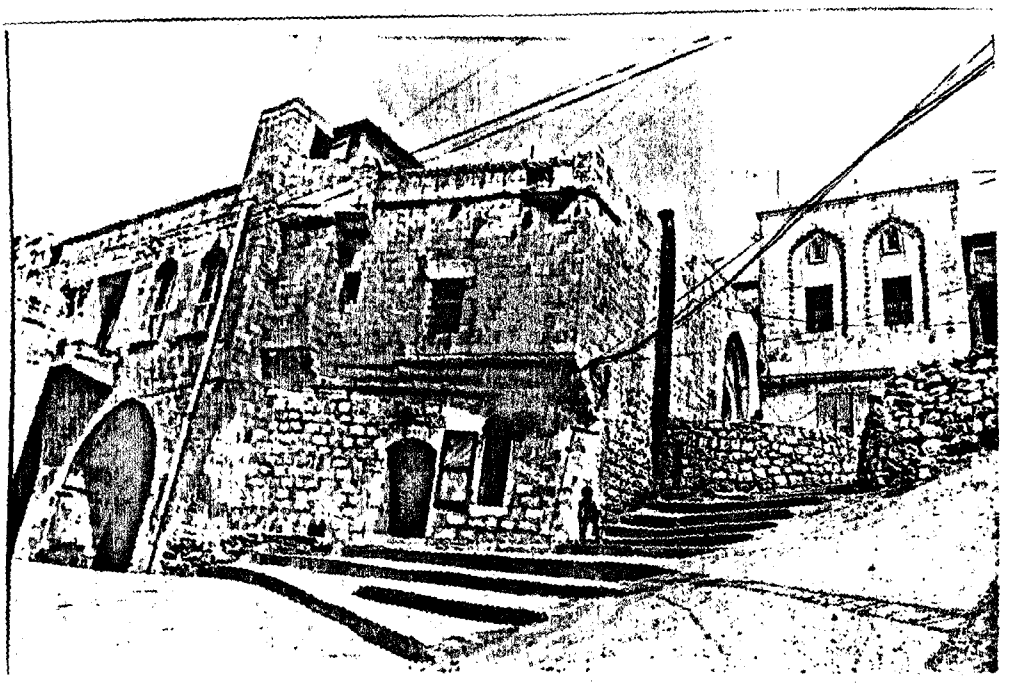
17

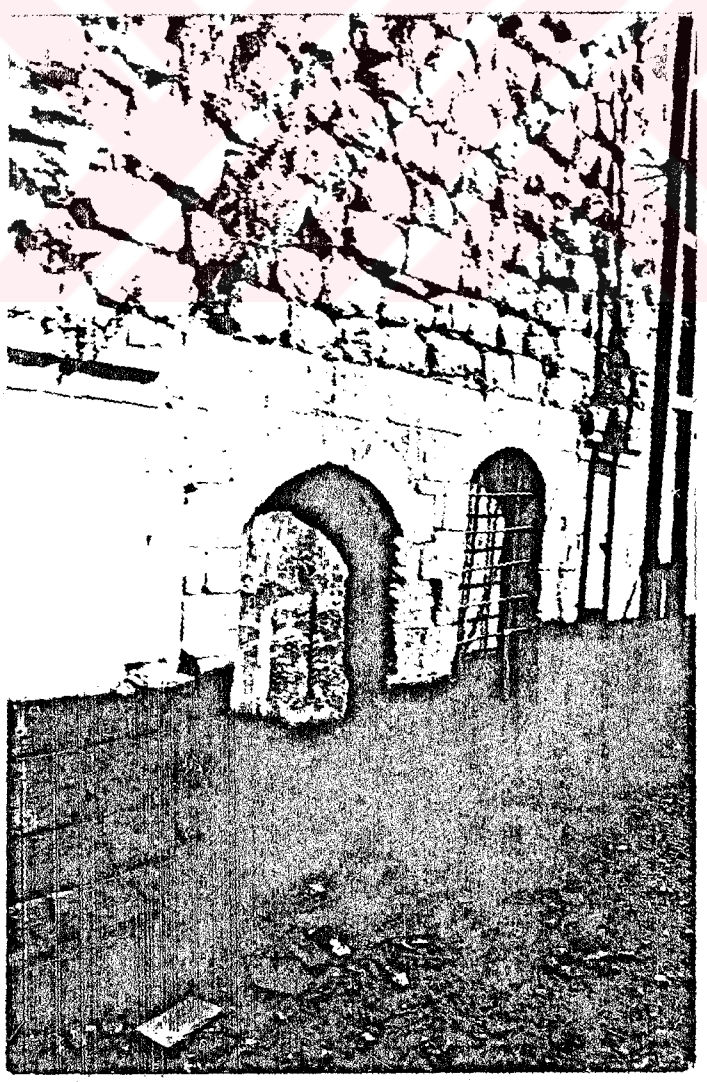
18

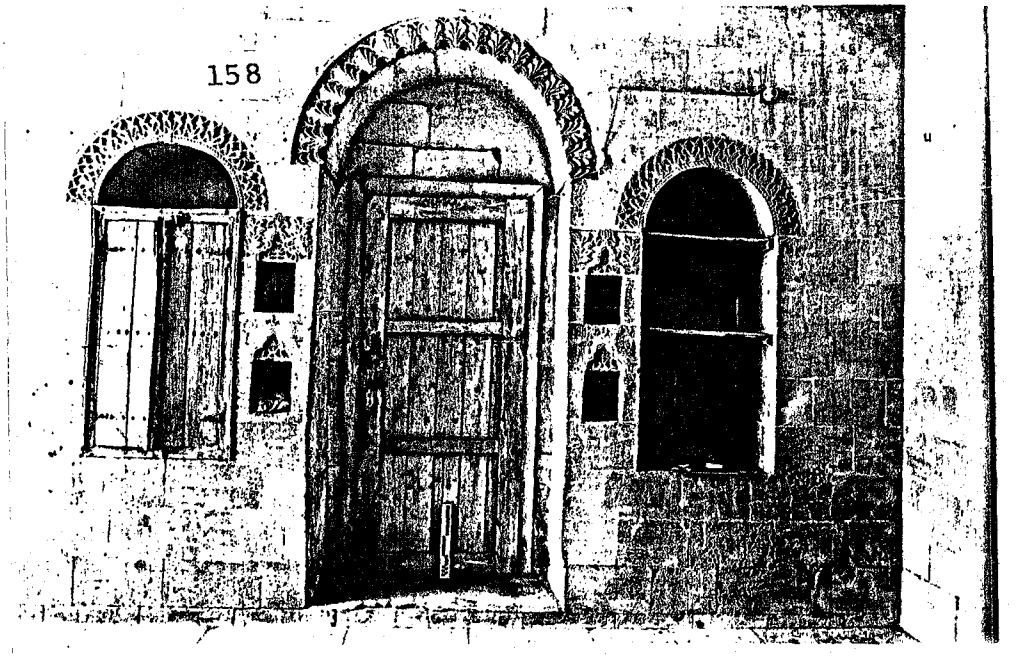
19

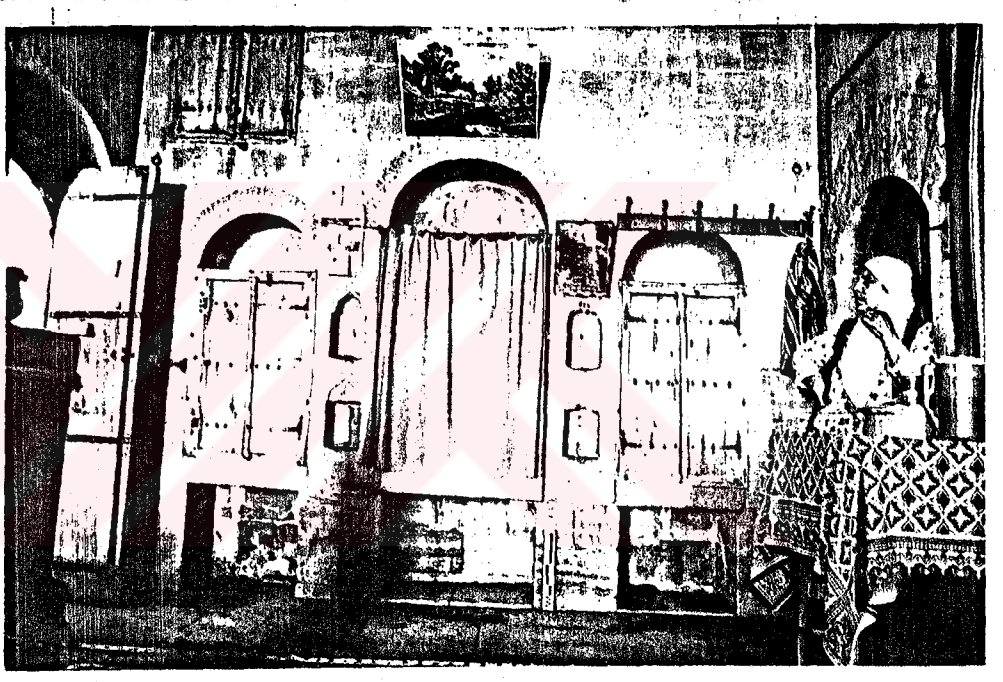
20

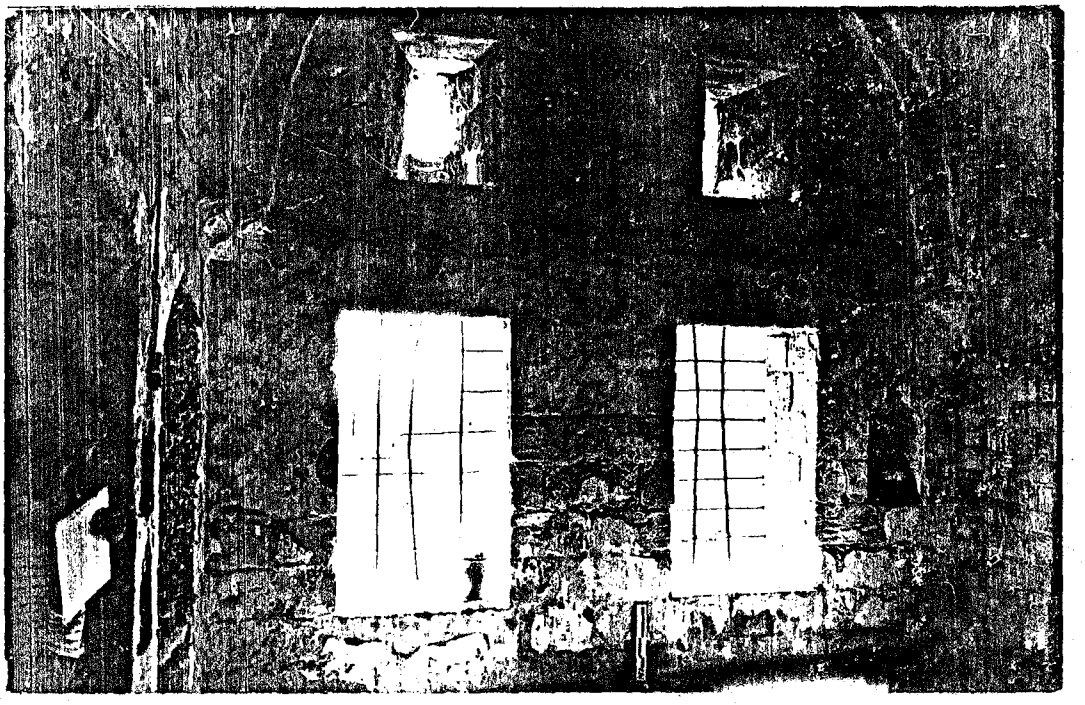
21

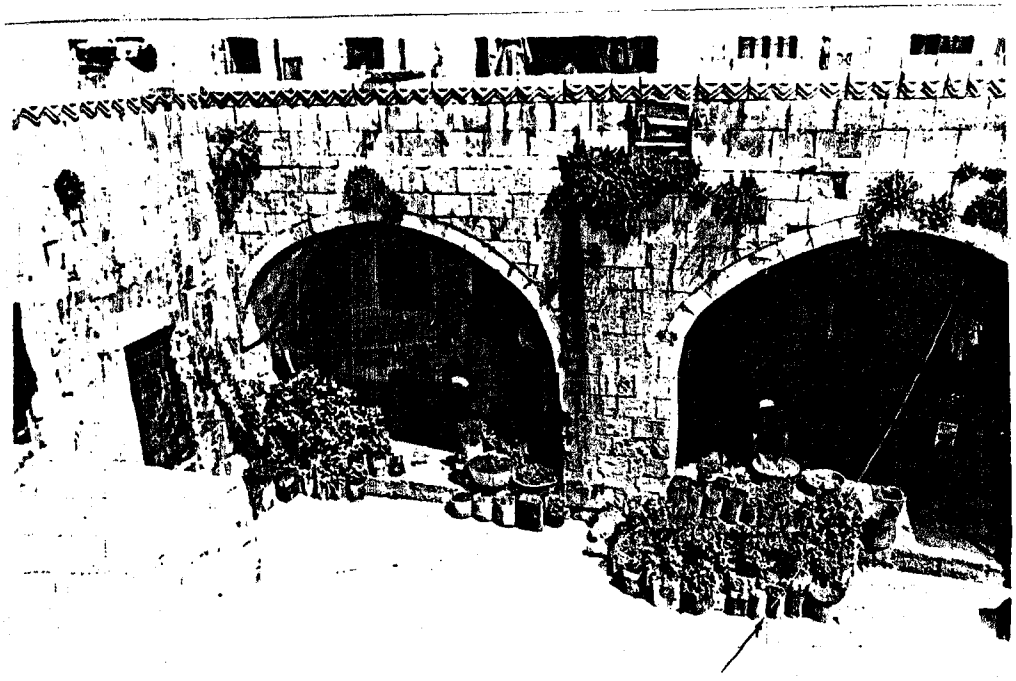
22

23

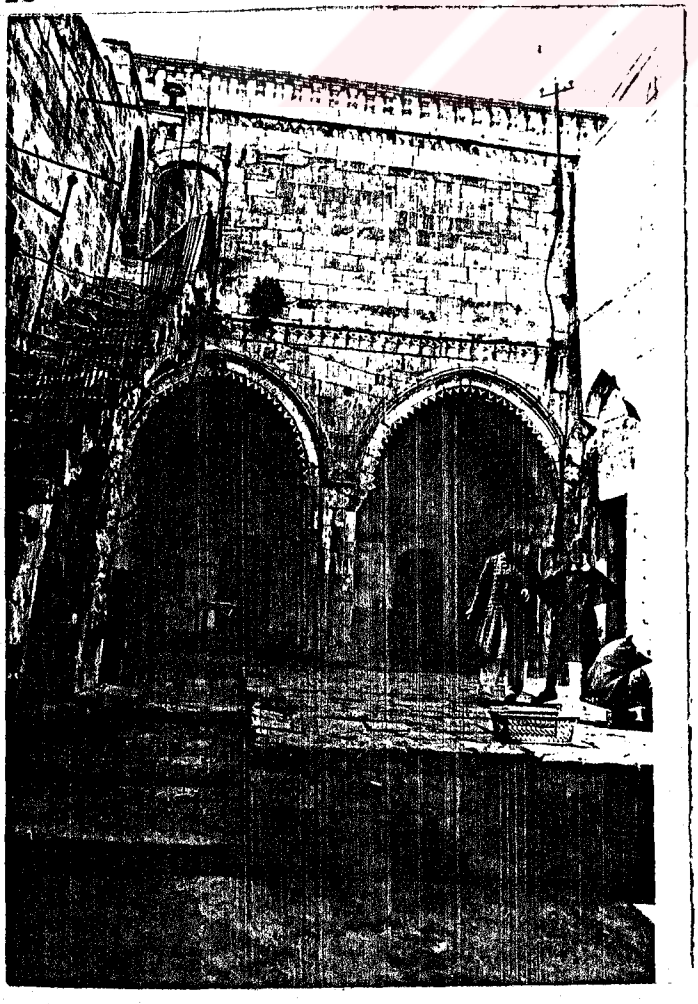

24

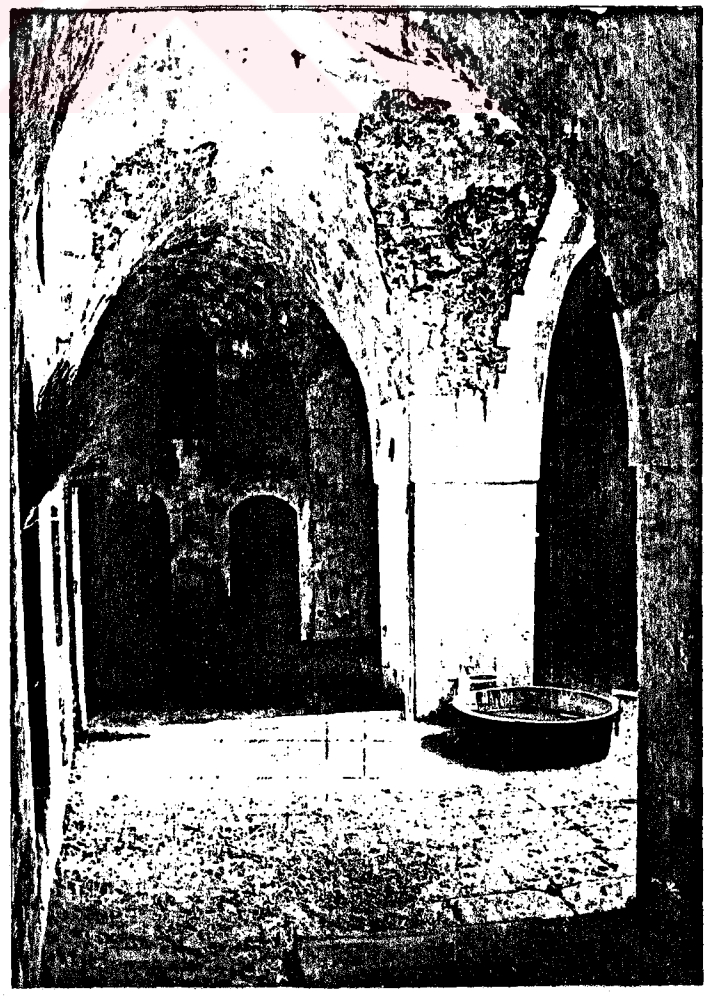

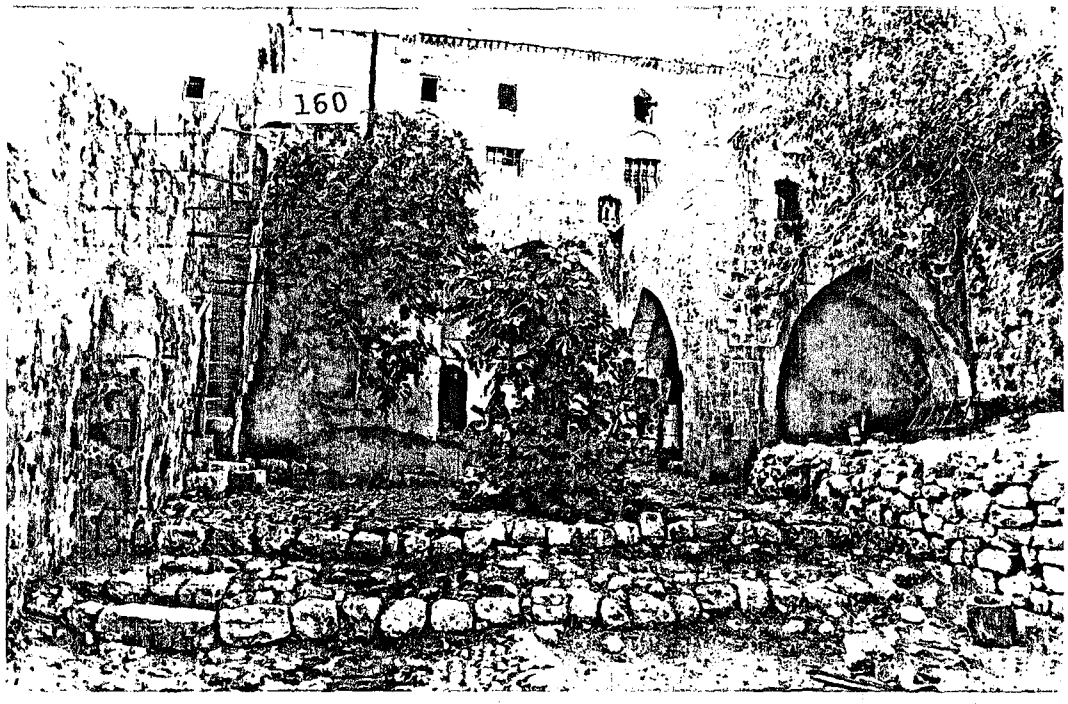
25

26

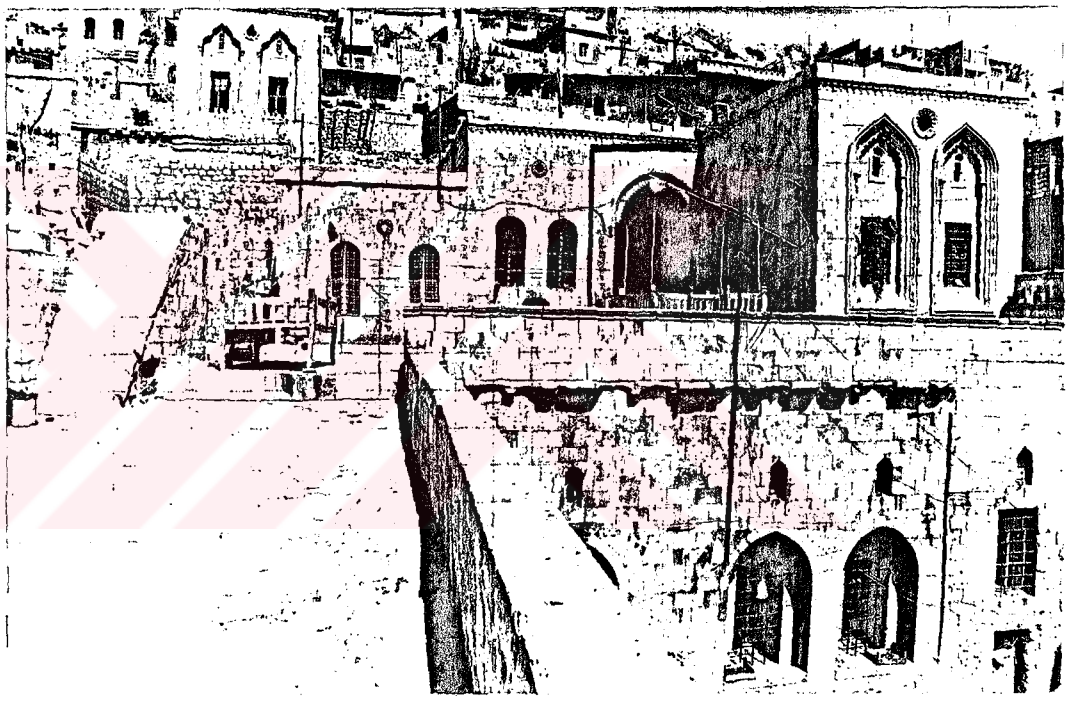

27

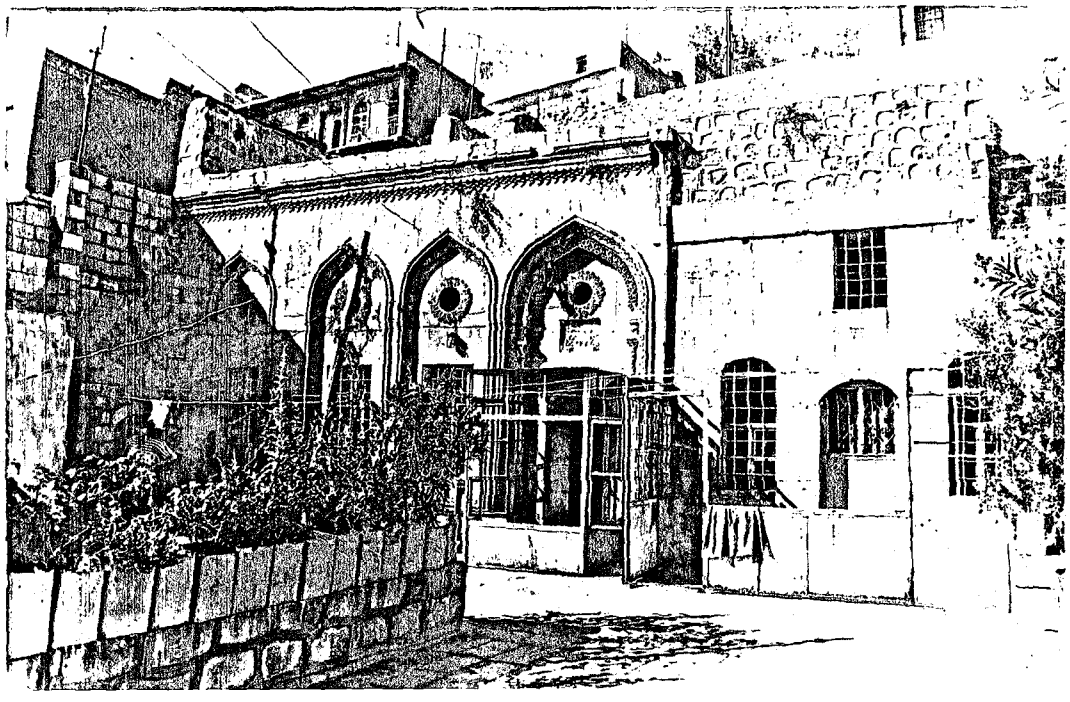

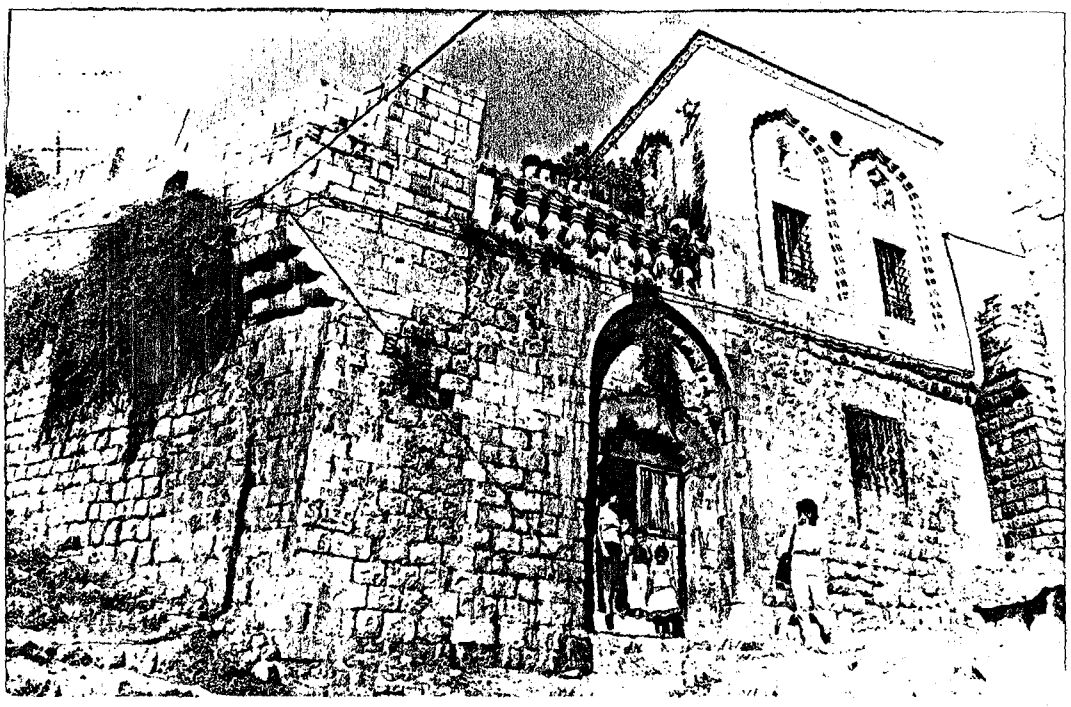
28

29

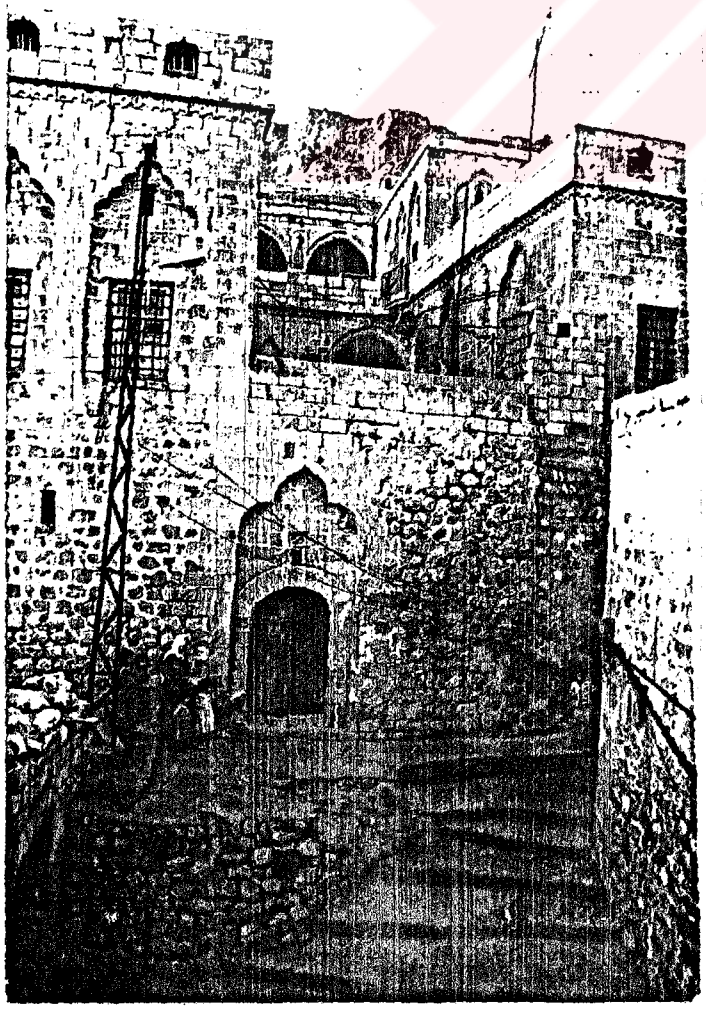

30

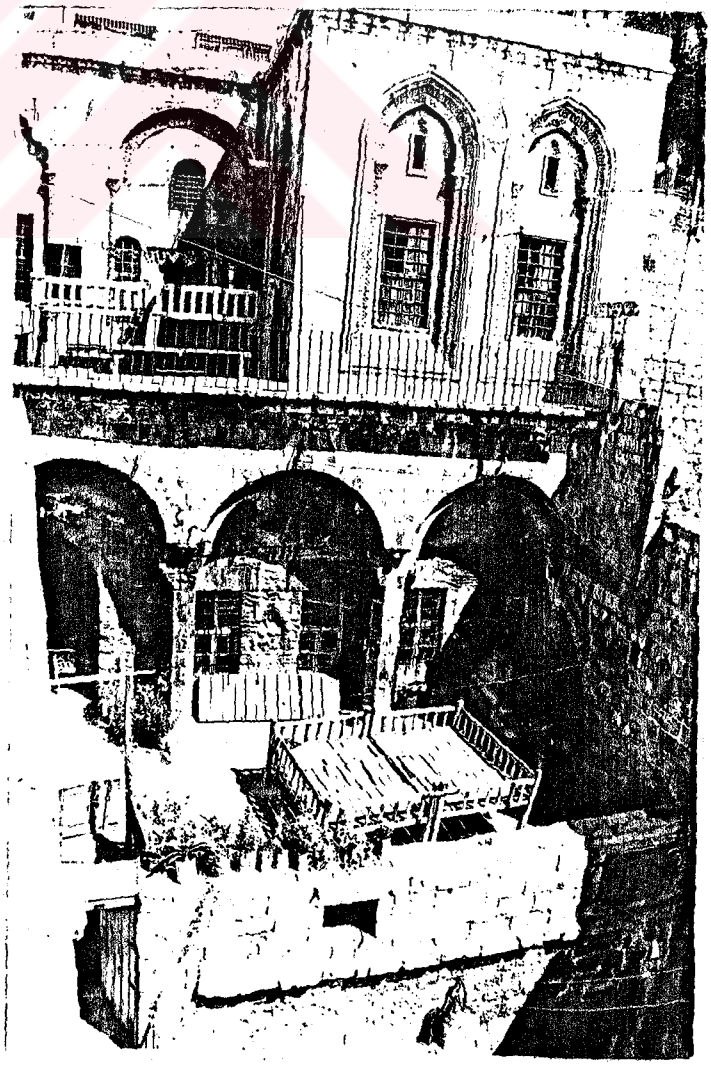

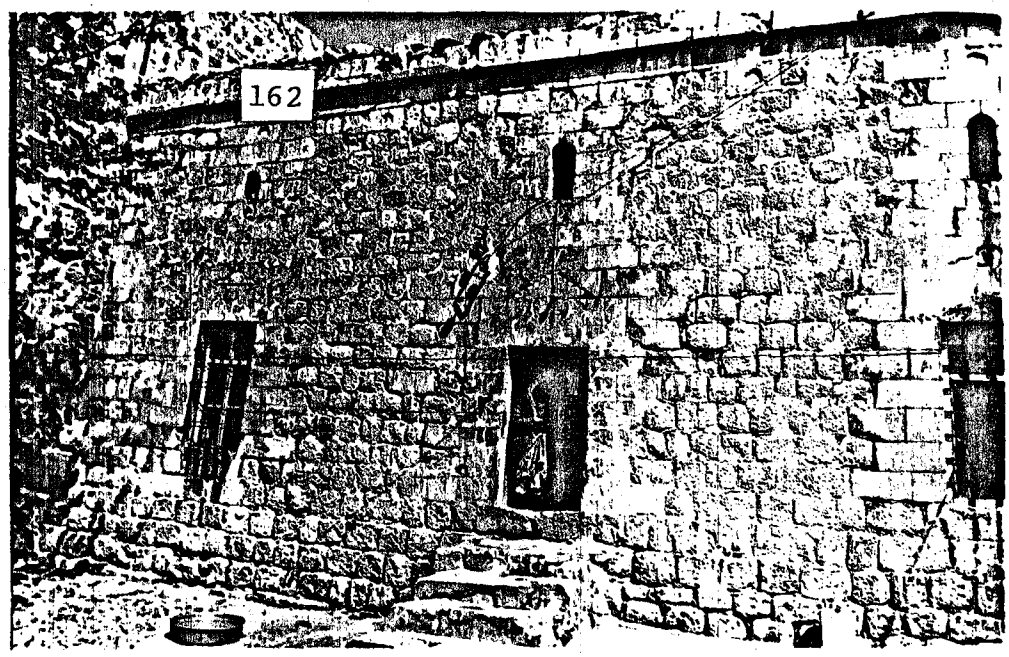
31

32

33

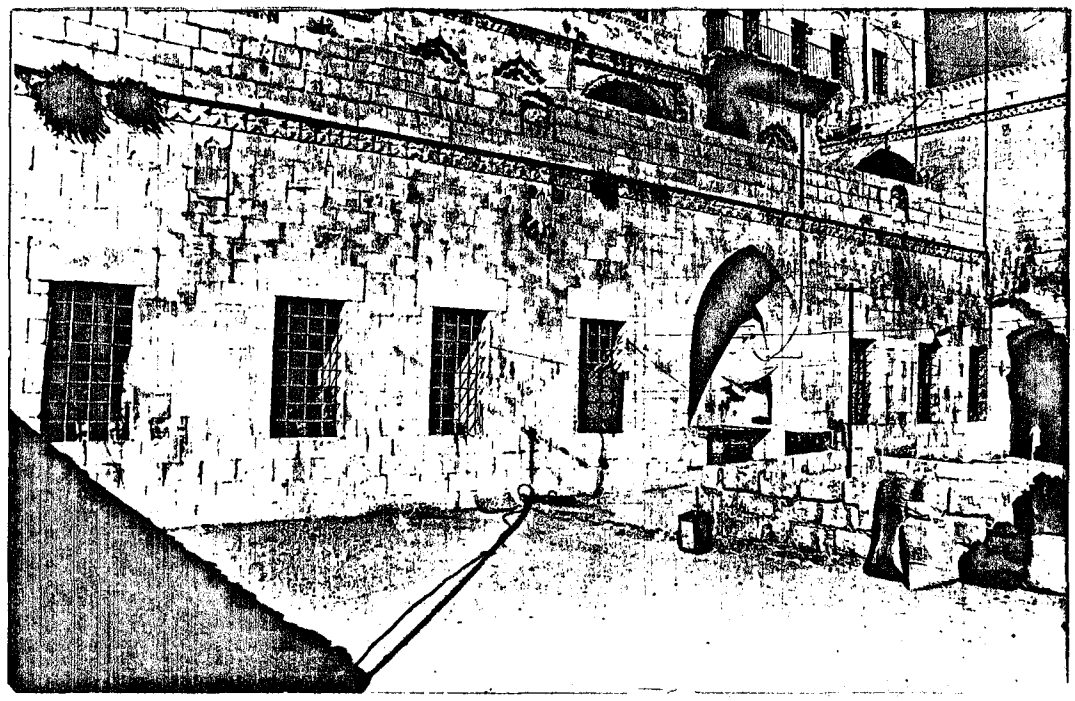

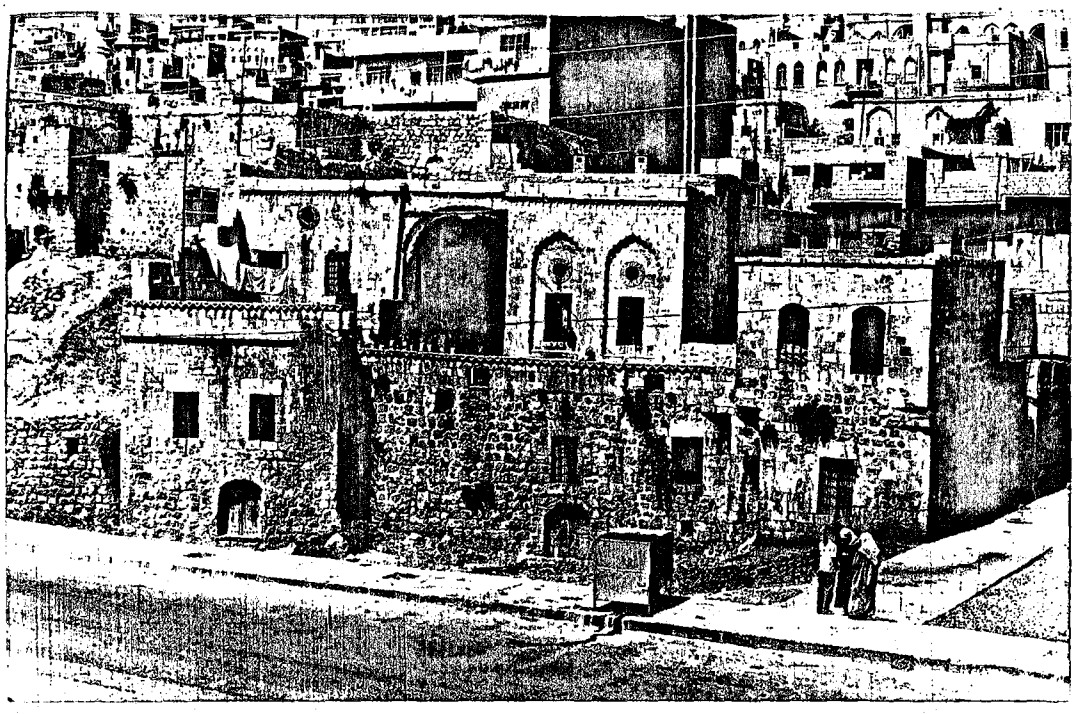
34

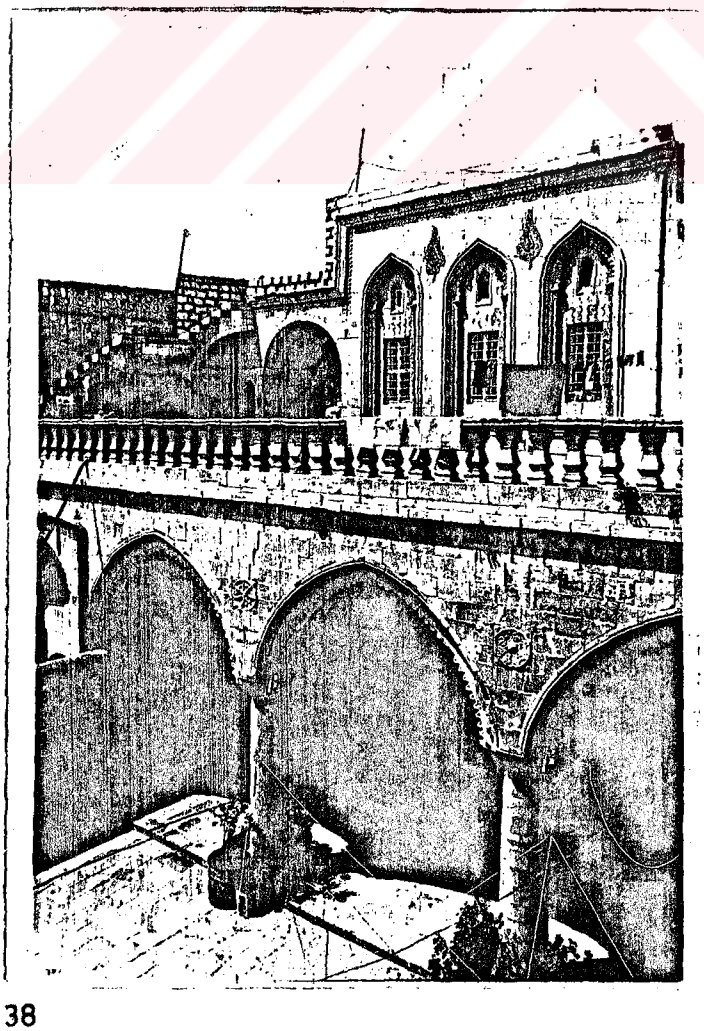
35

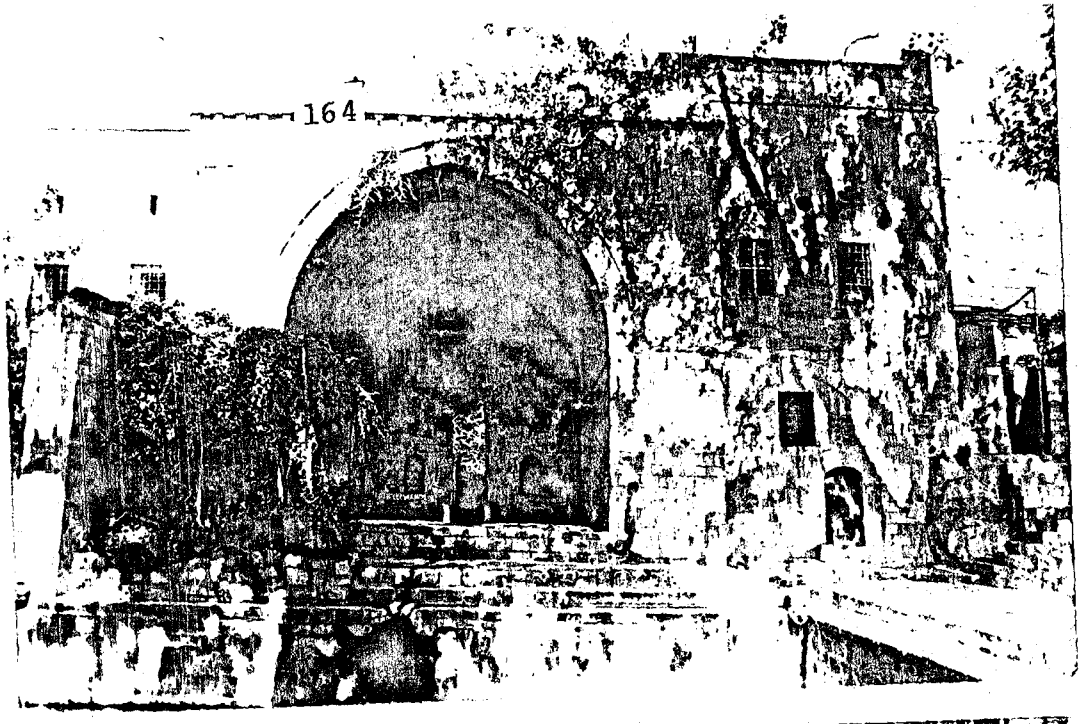
36

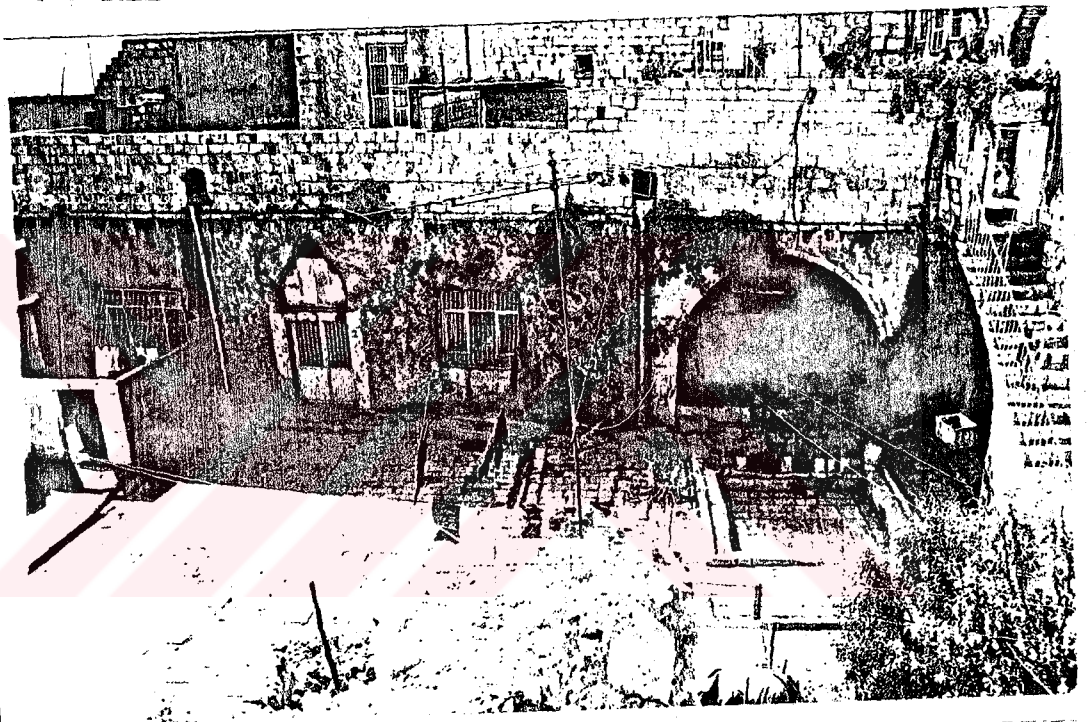
37

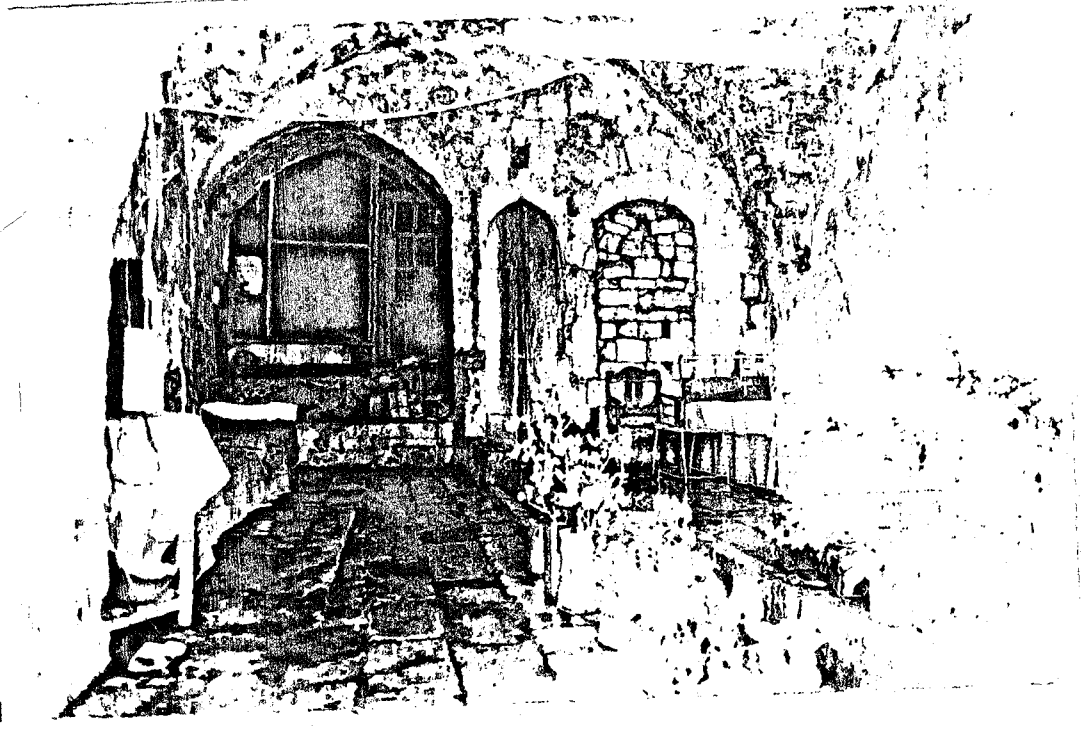
38

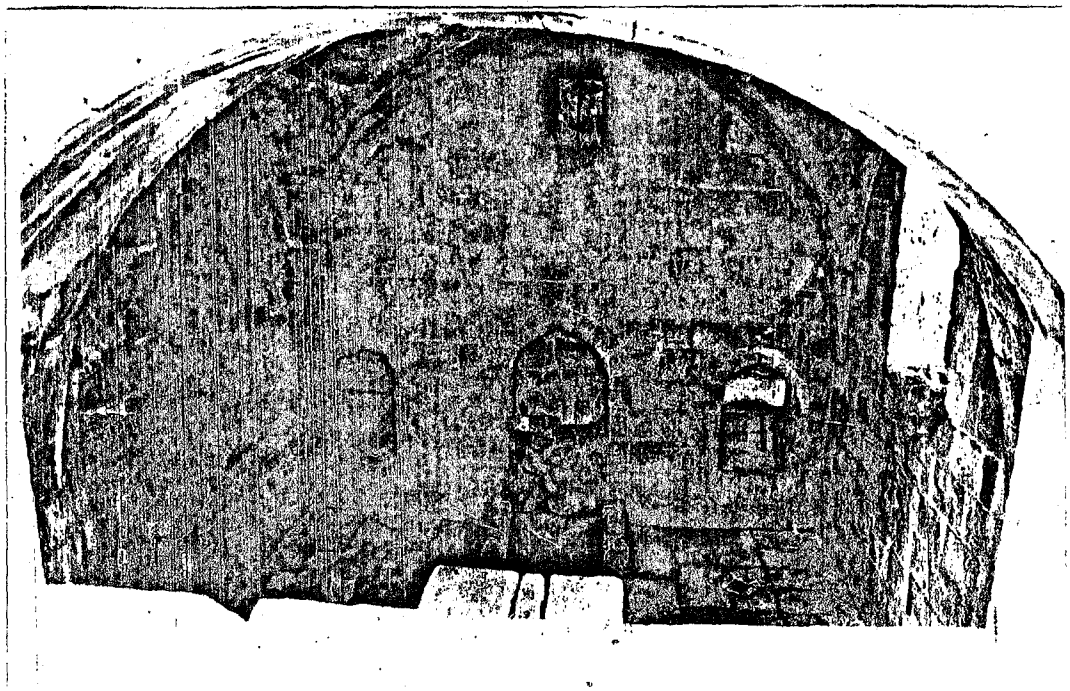
39

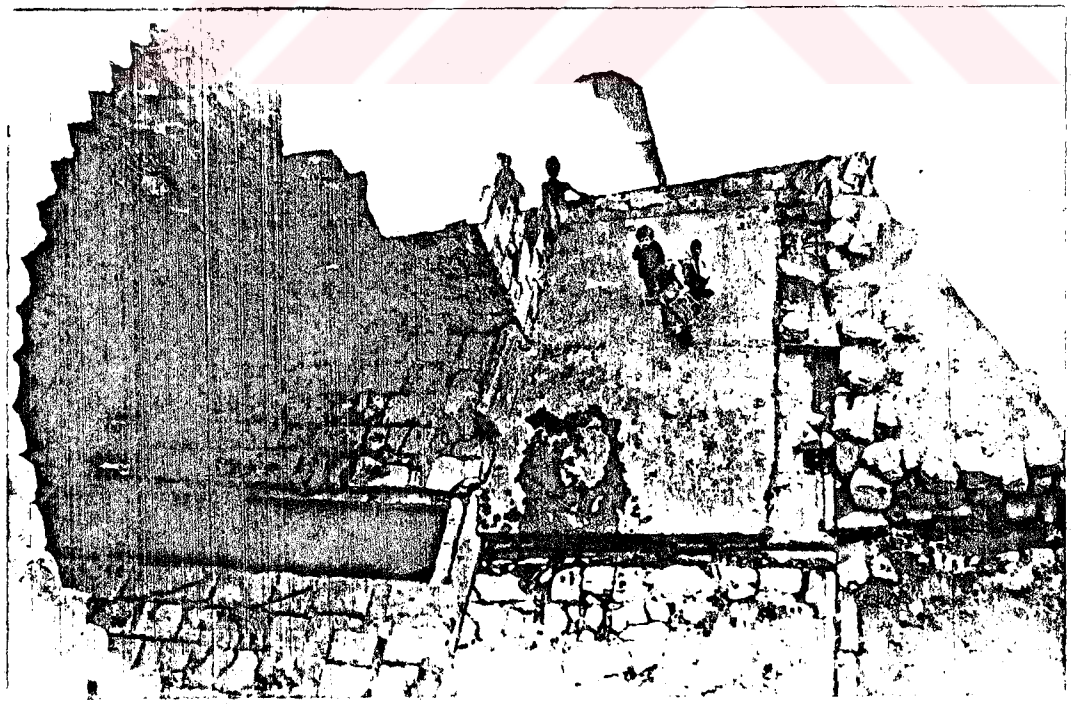
40

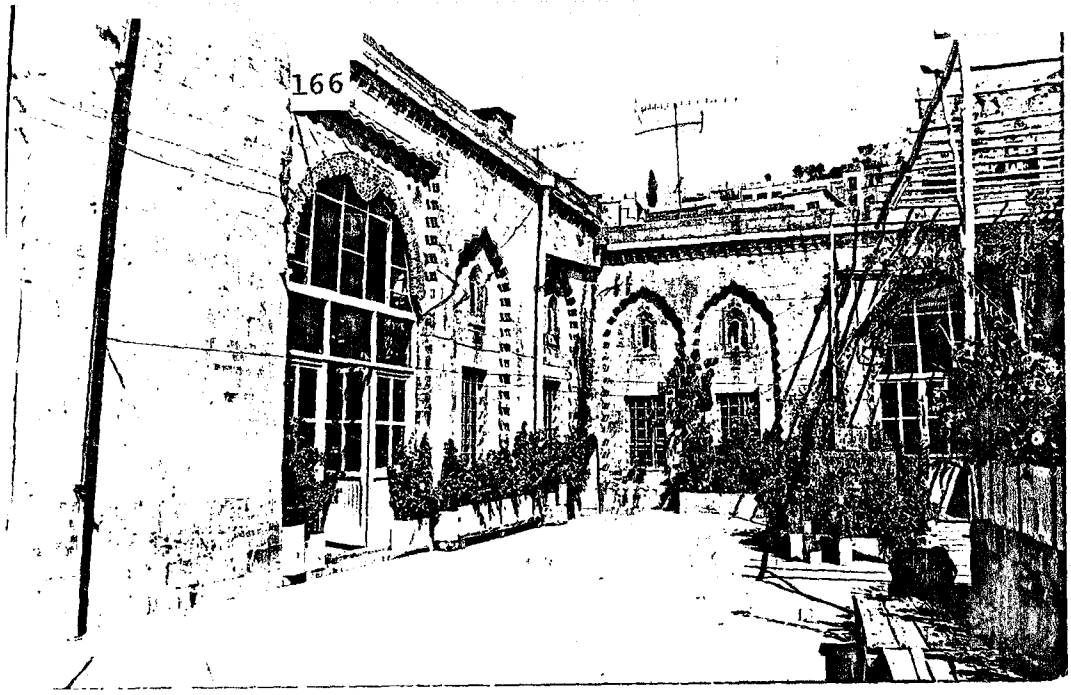
41

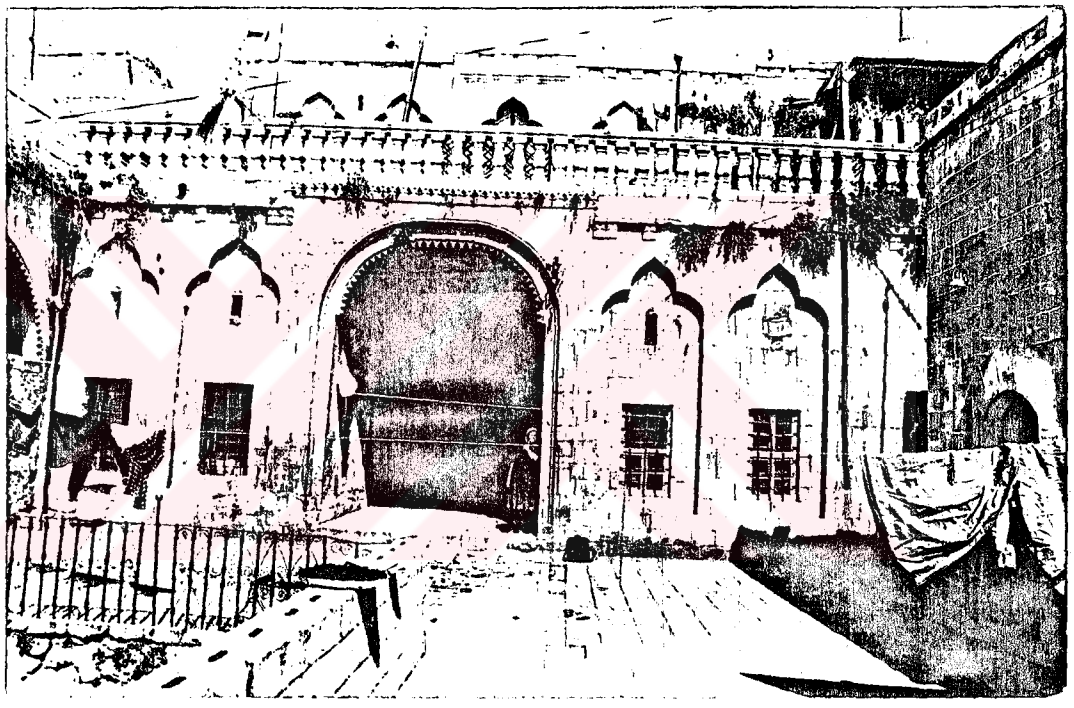
42

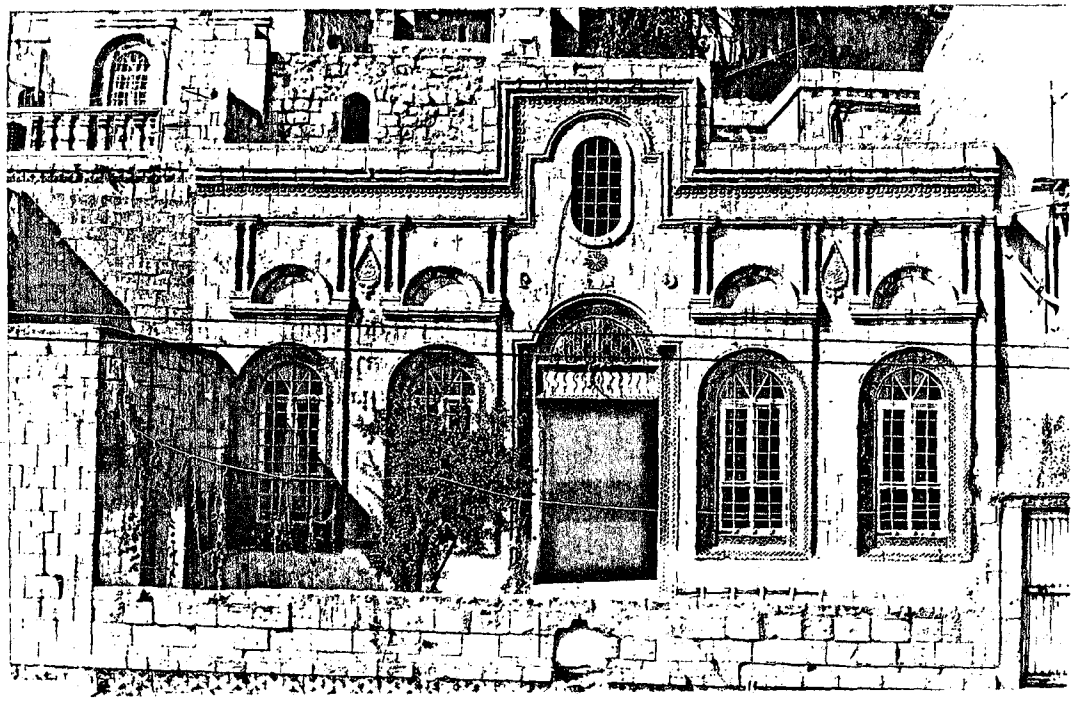
43

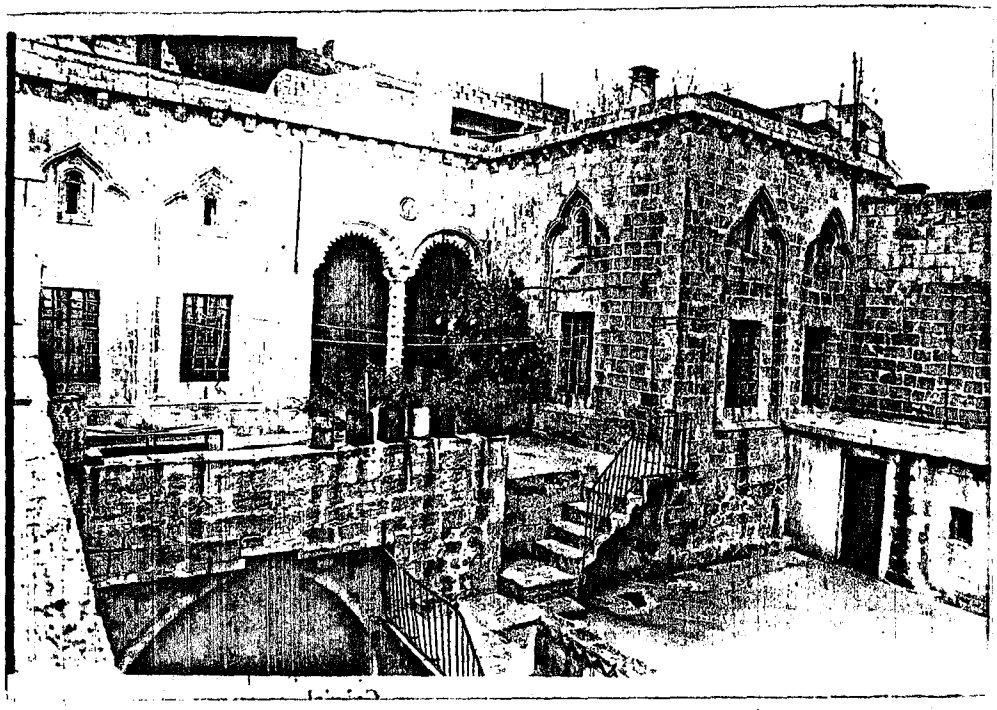
44

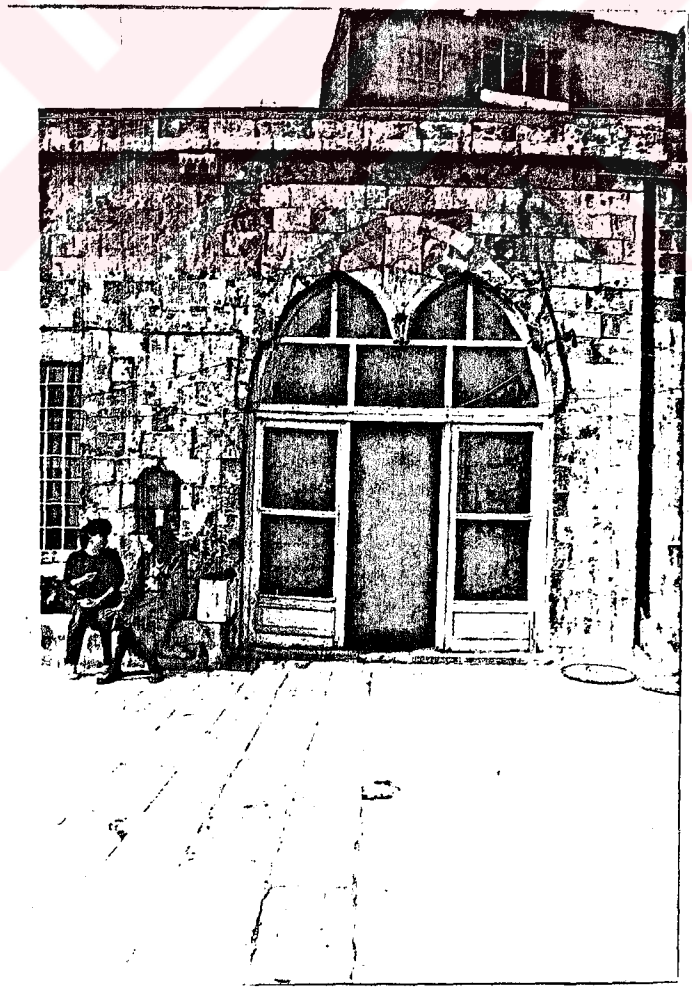
45

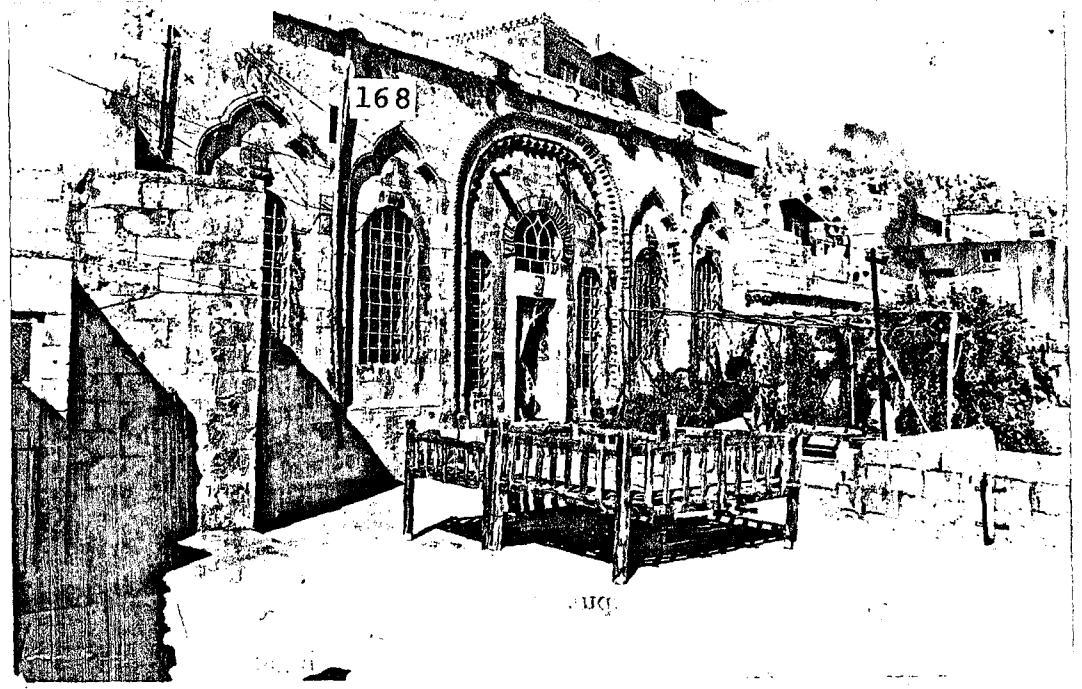
46

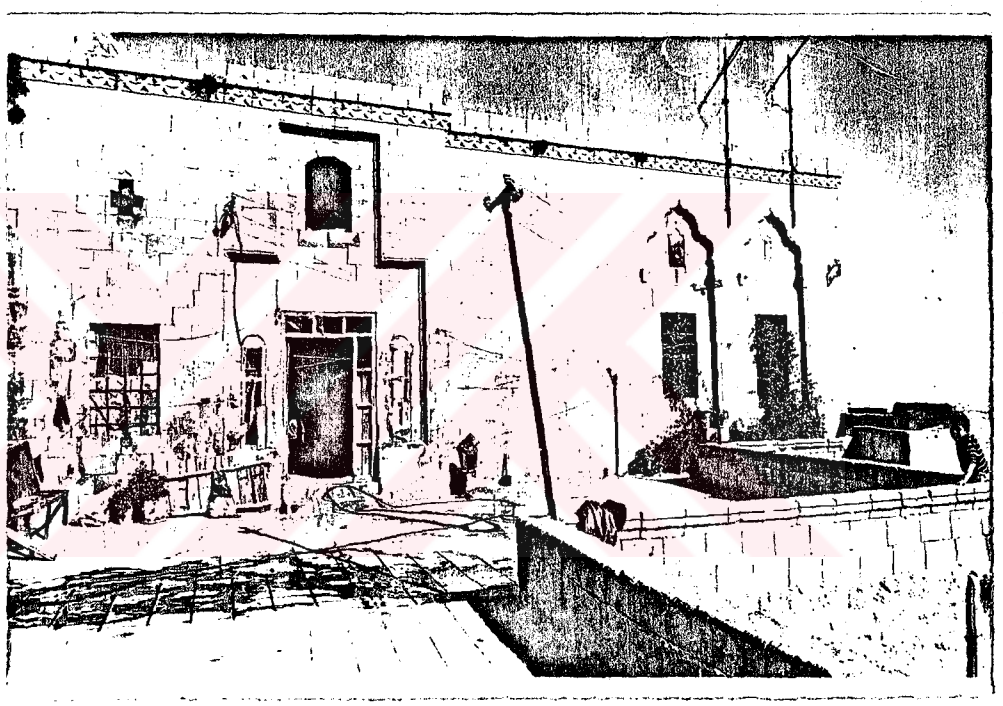
47

48

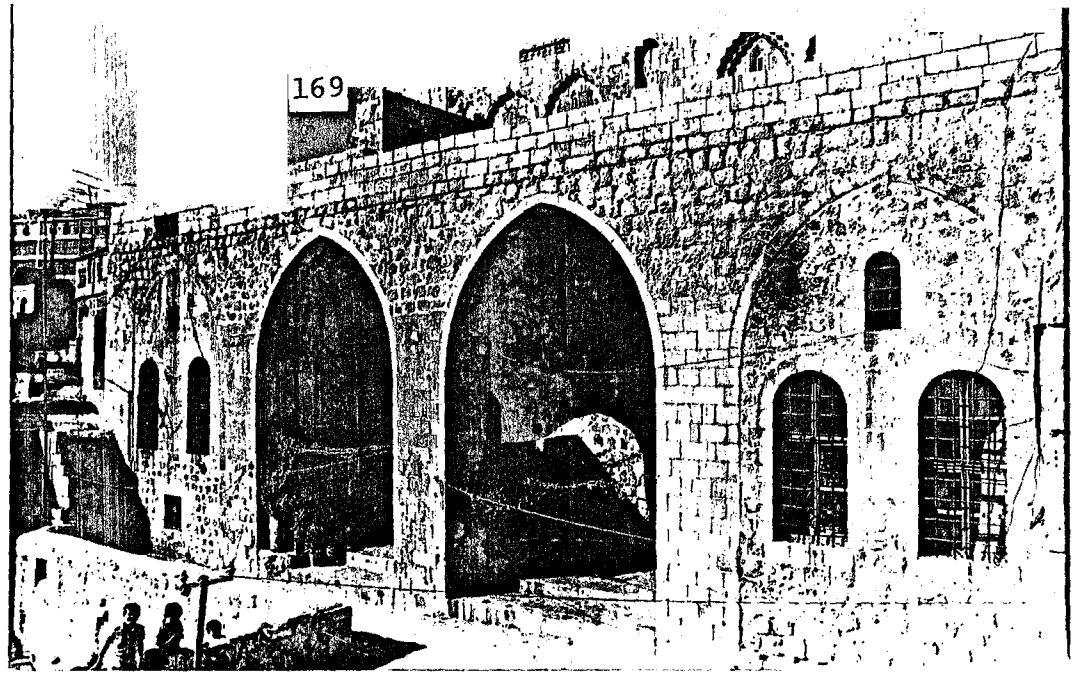
49

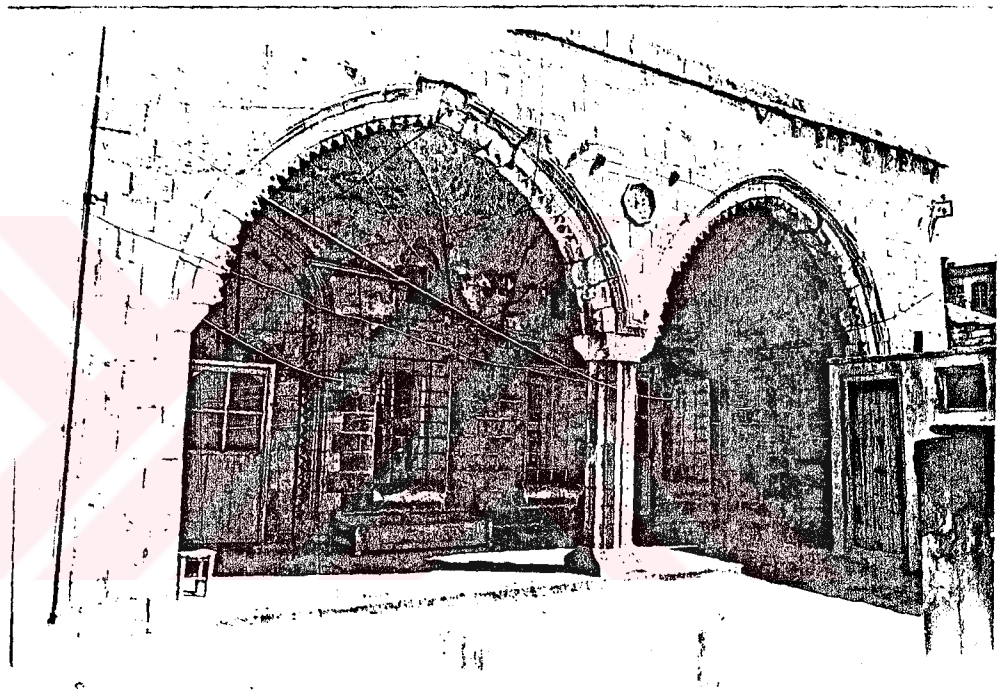
50

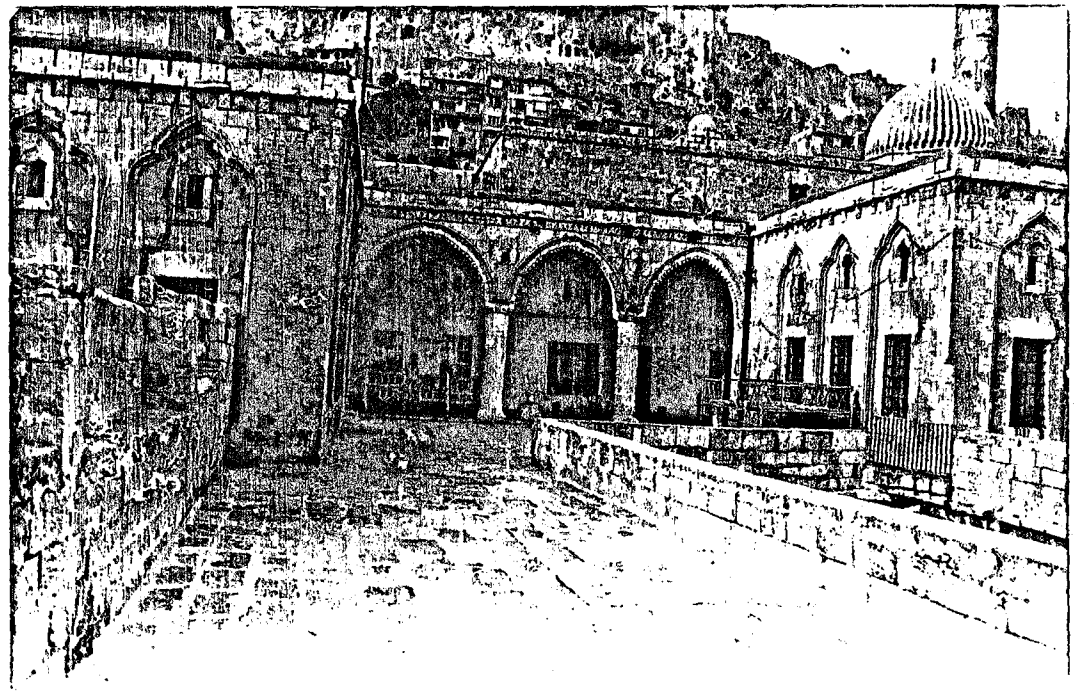
51

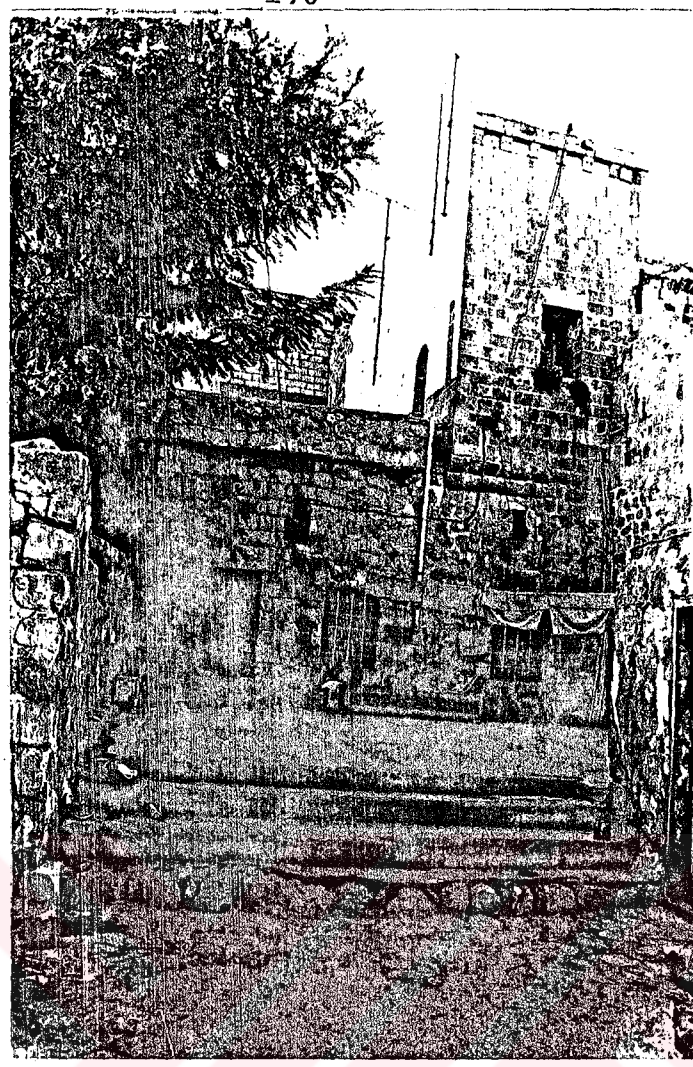
52

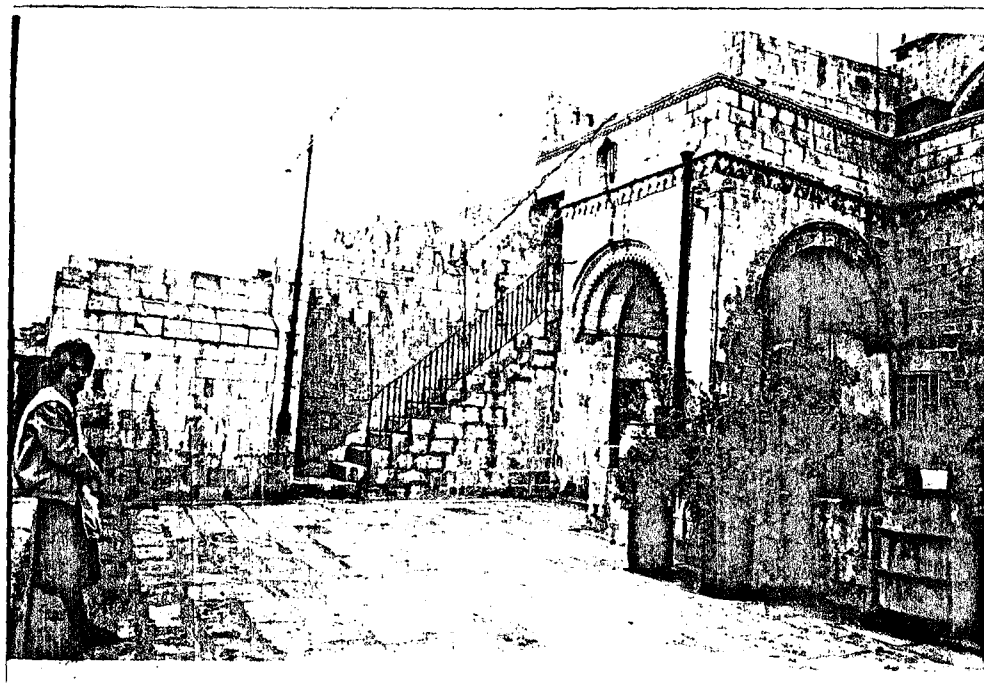
53

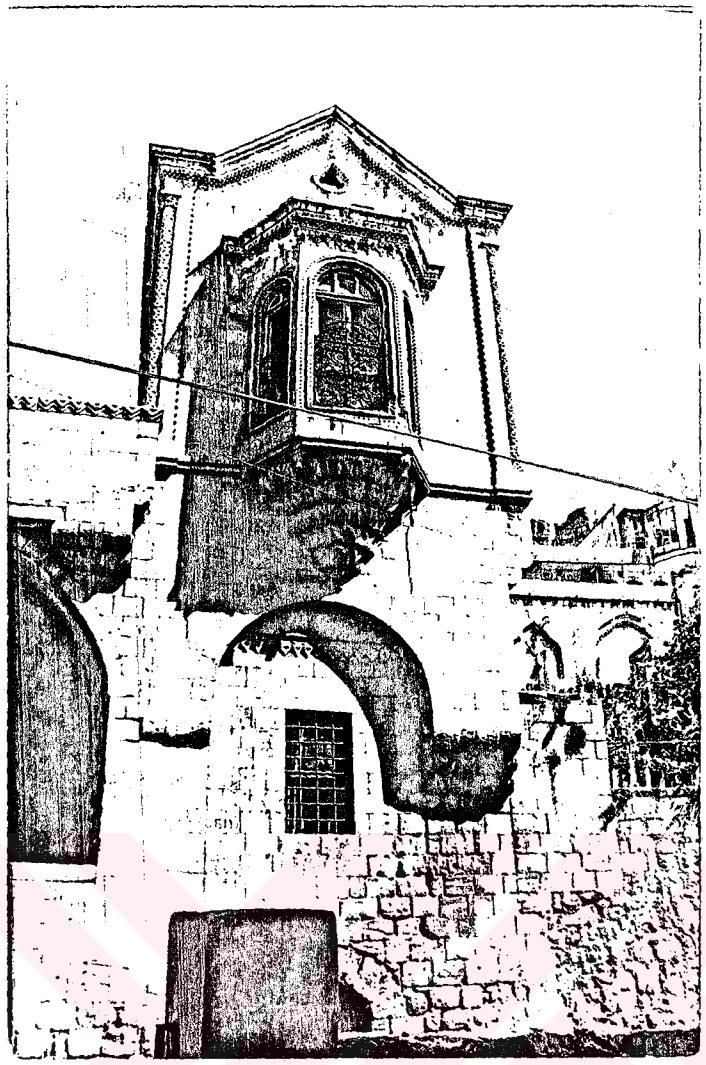
54

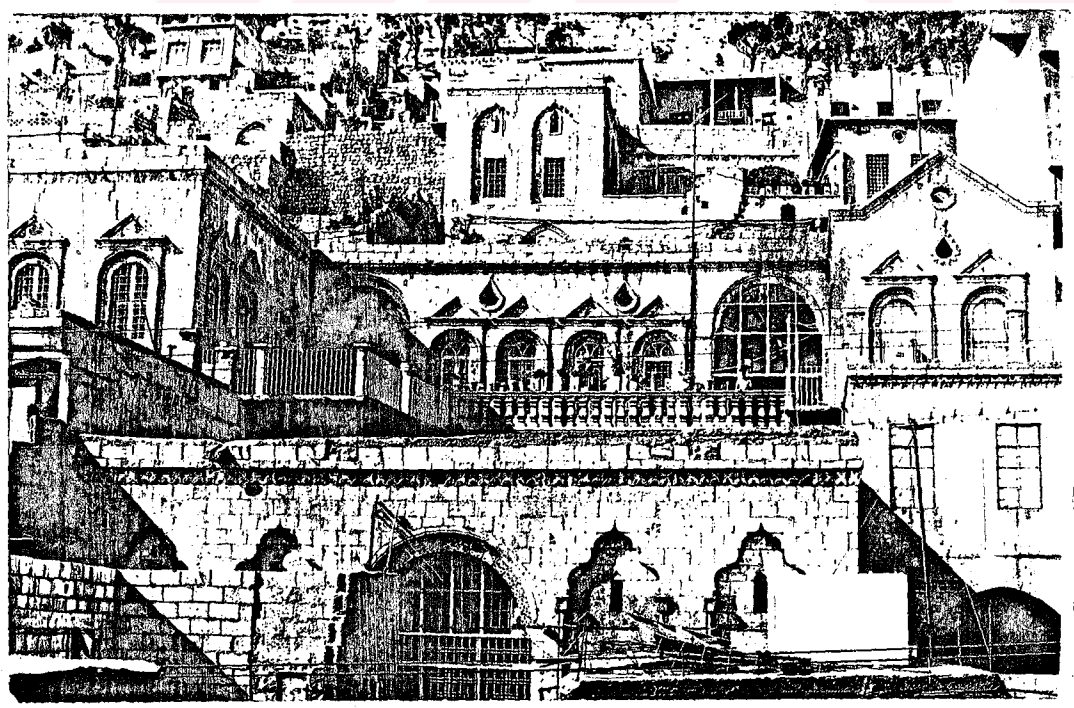
55

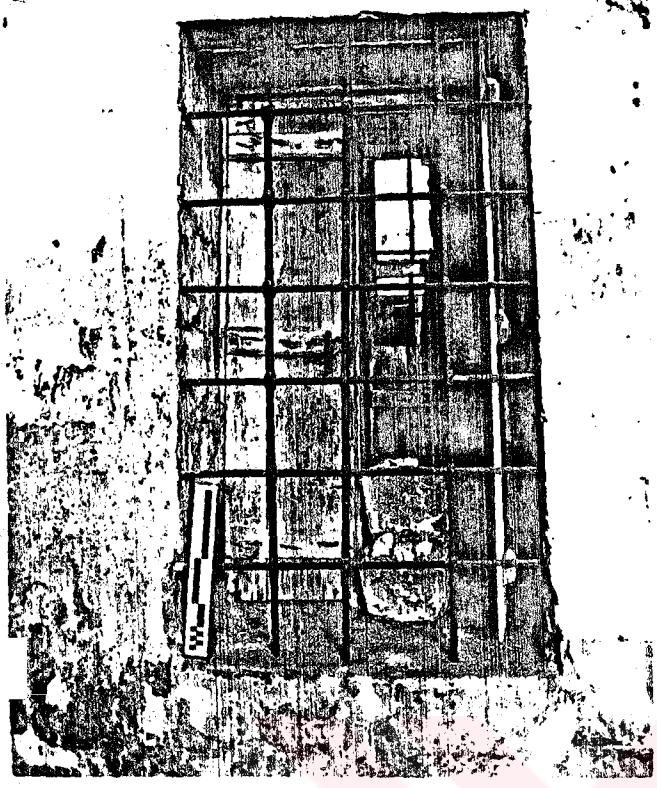
56

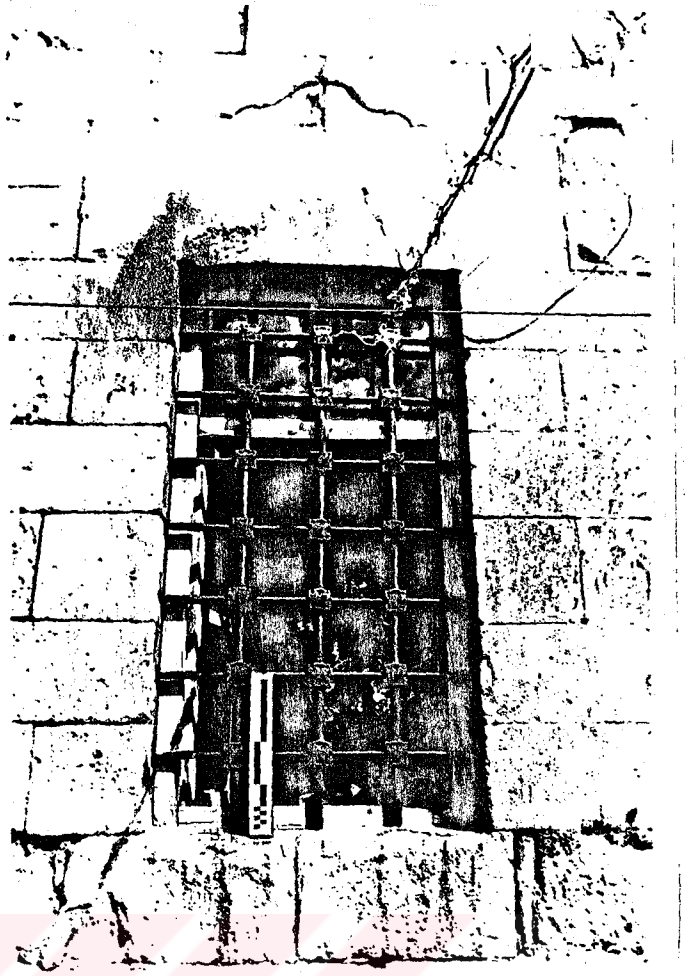
57

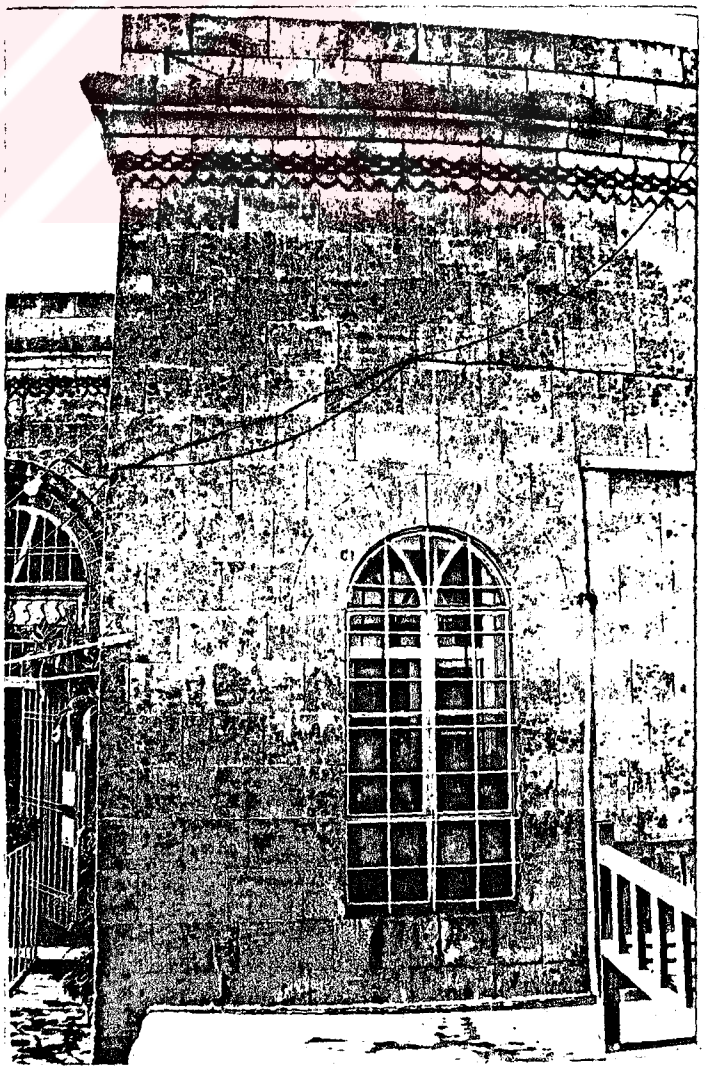
58

59

60

61

62

63

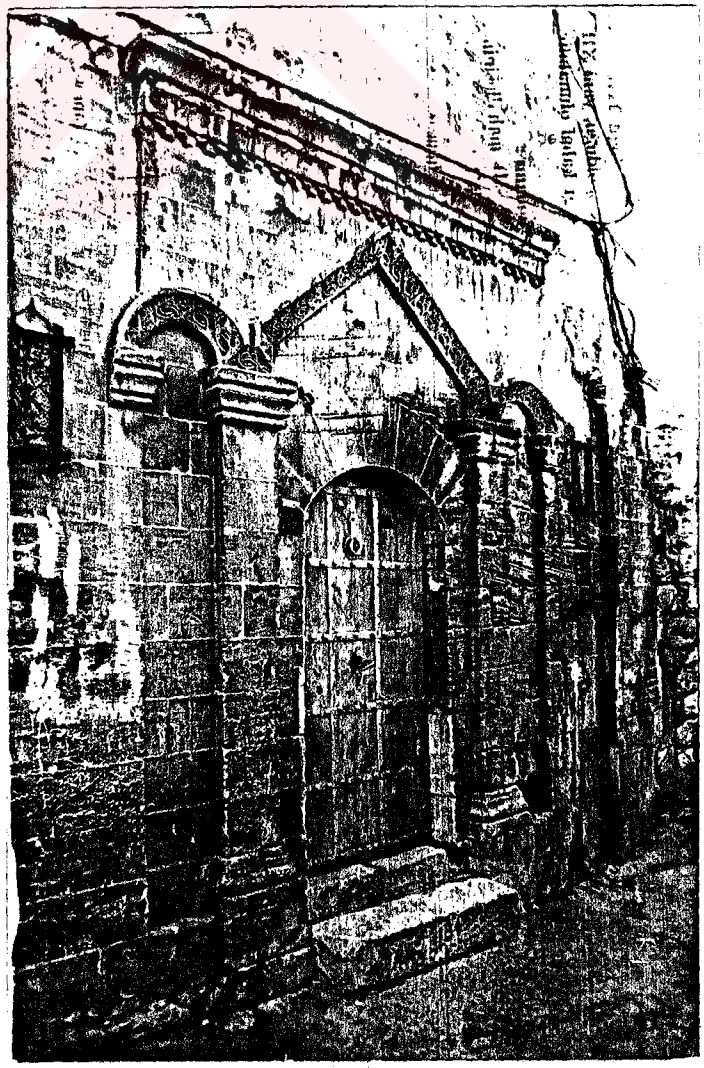
4

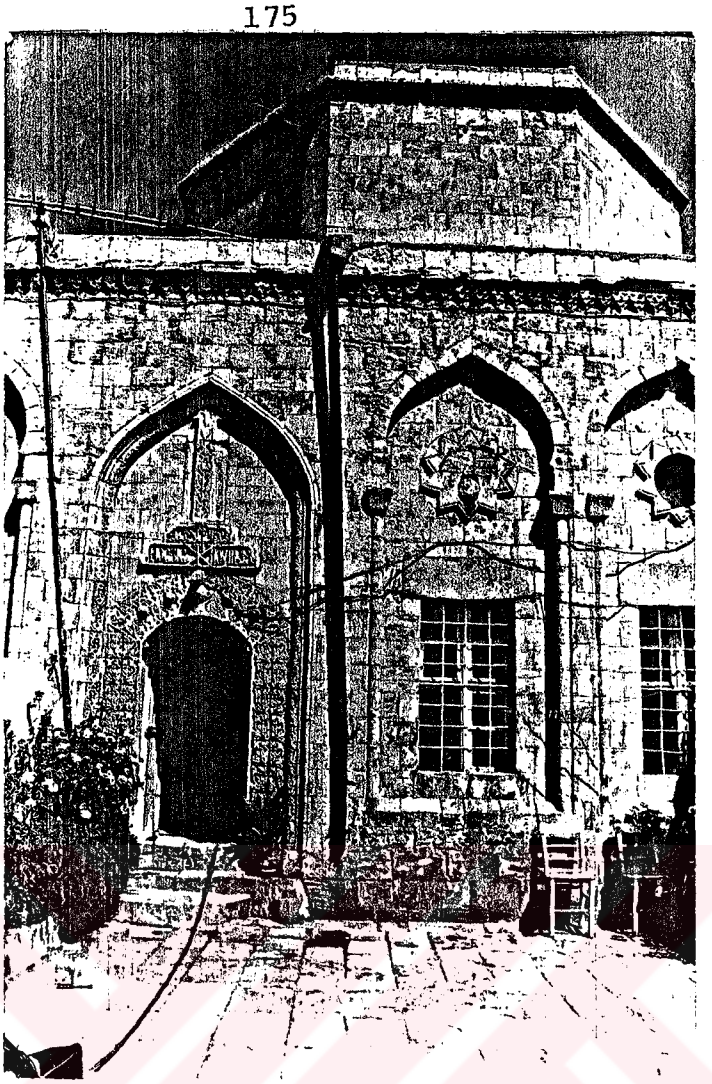
65

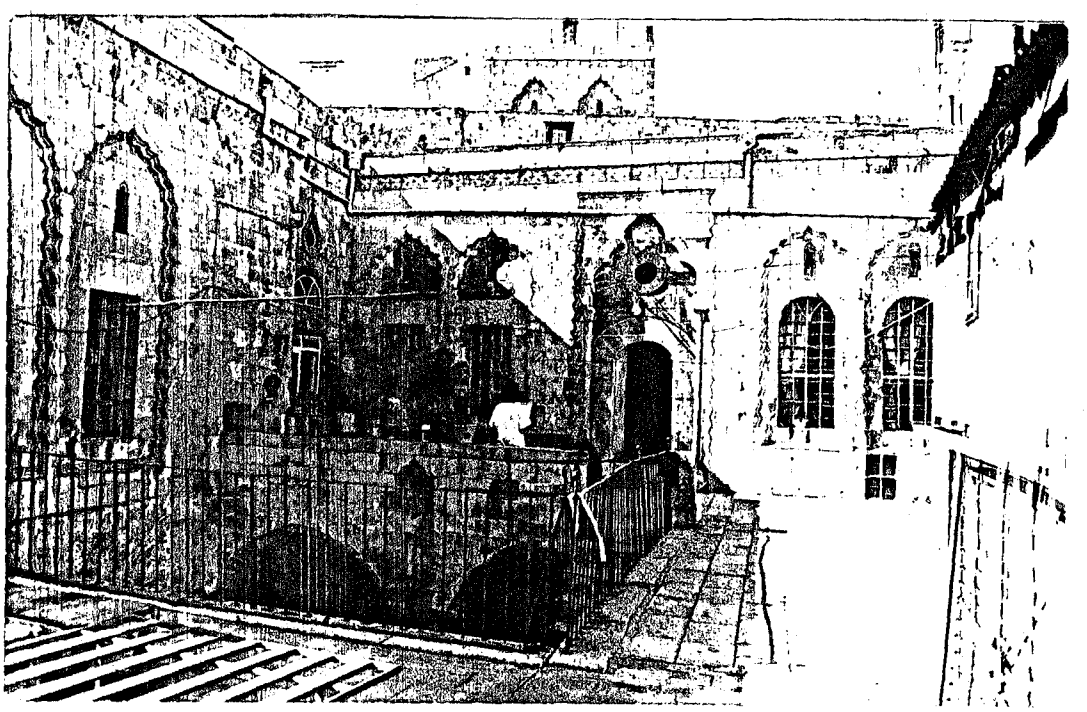
5

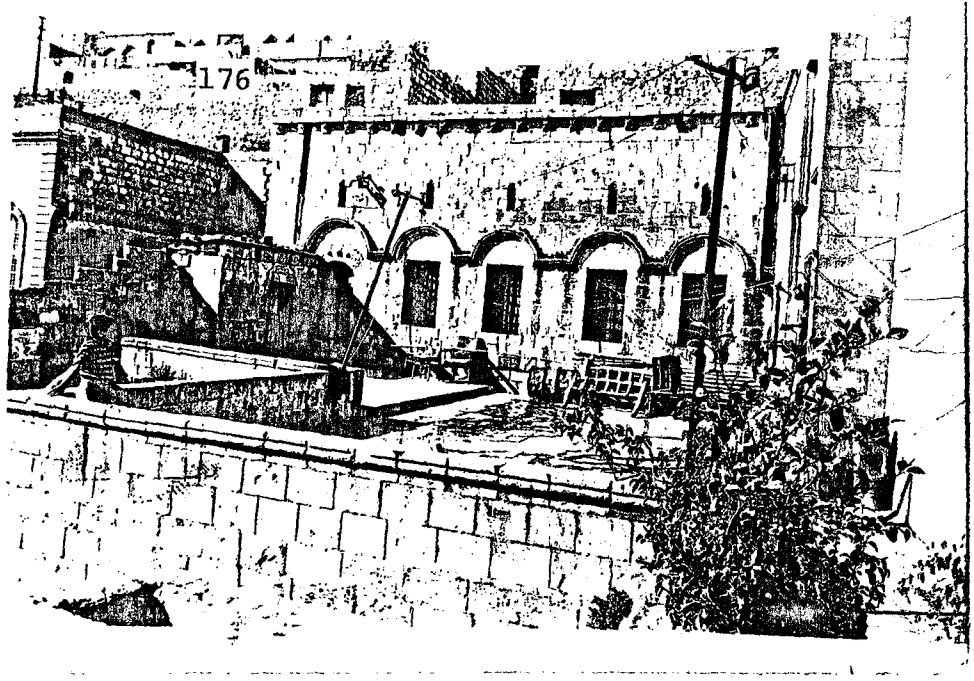
67

68

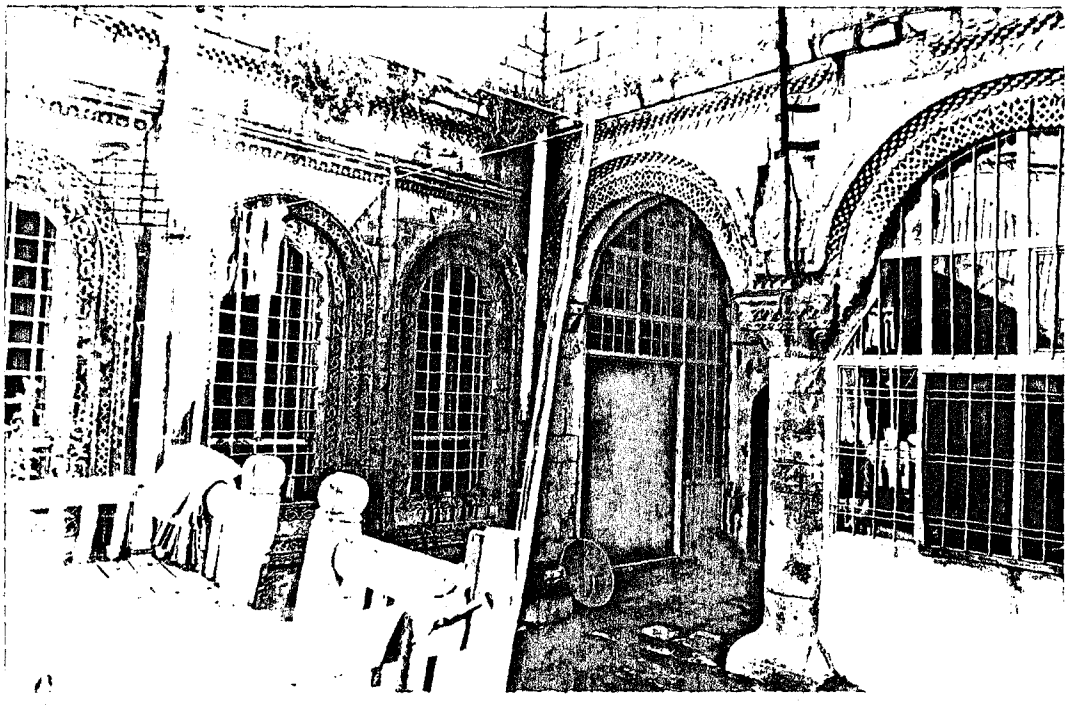
69

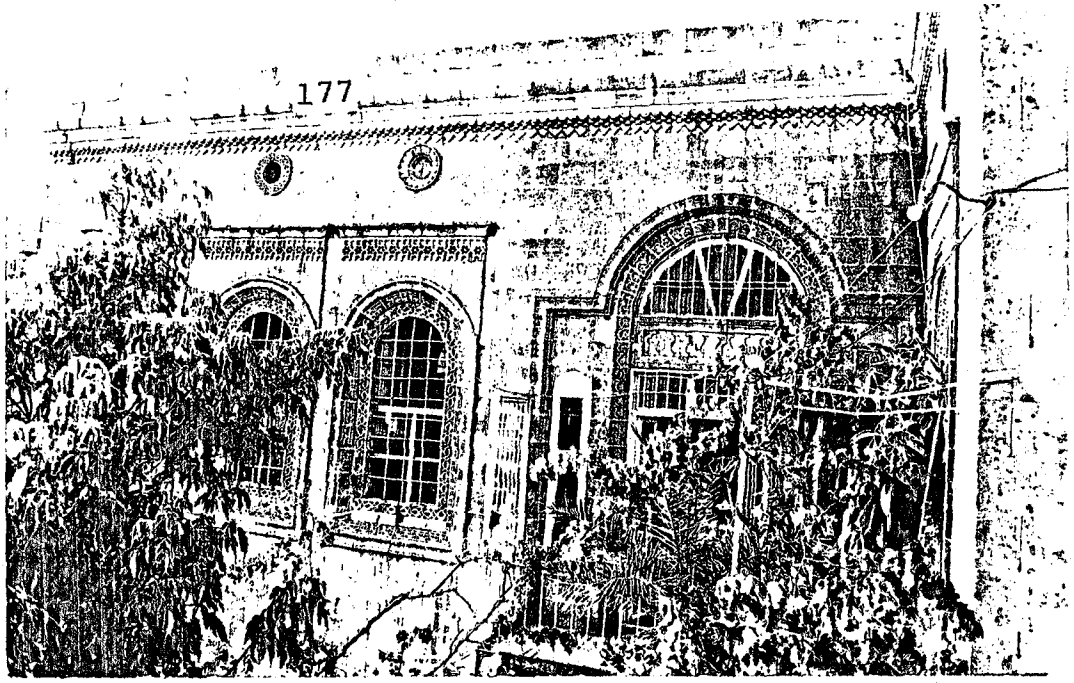
70

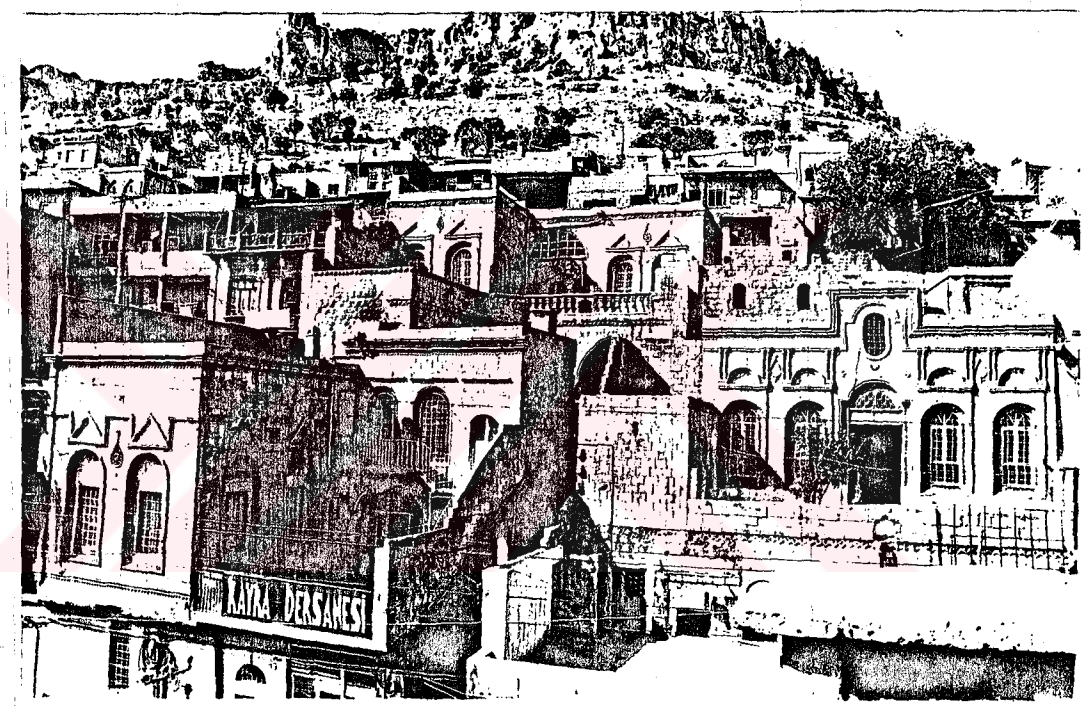
71

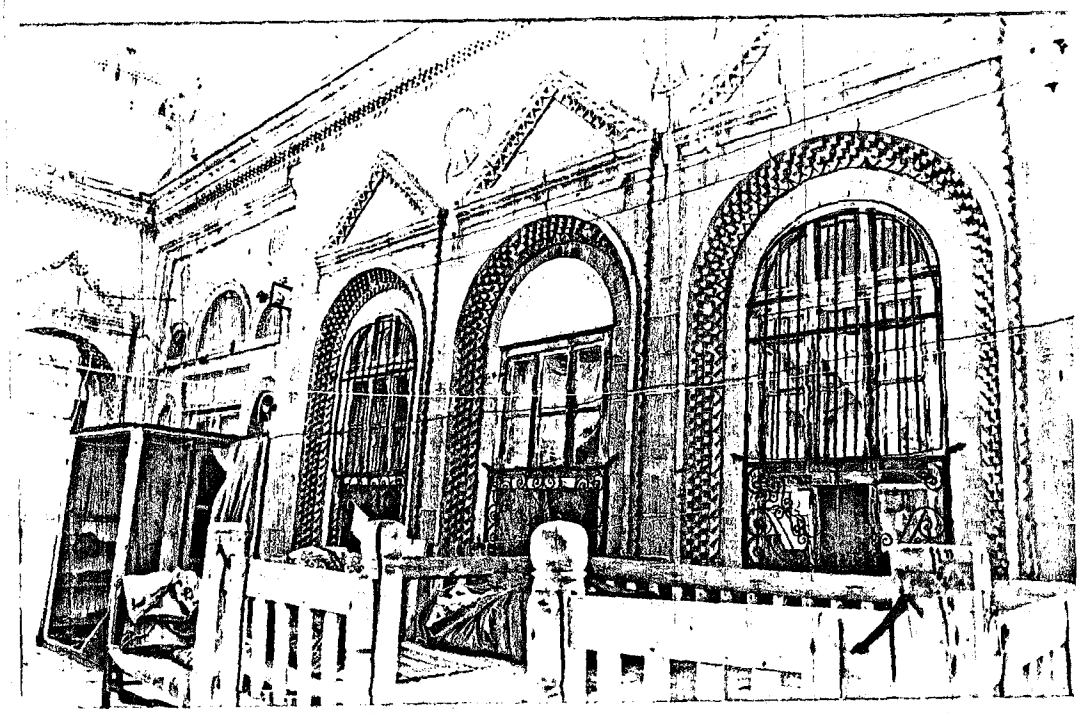
72

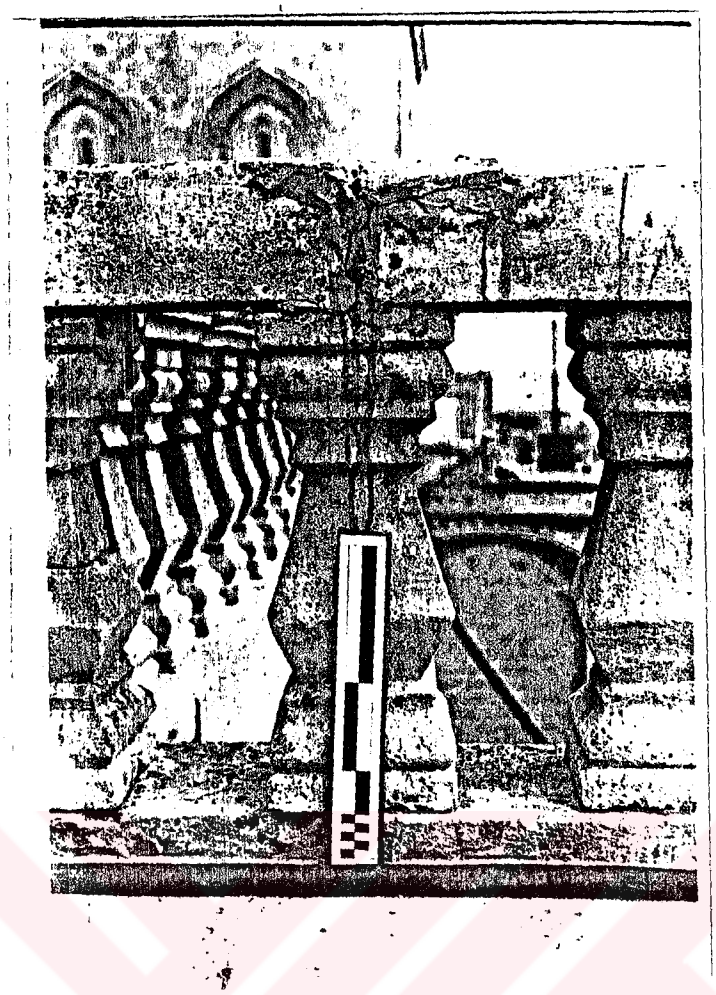
73

74

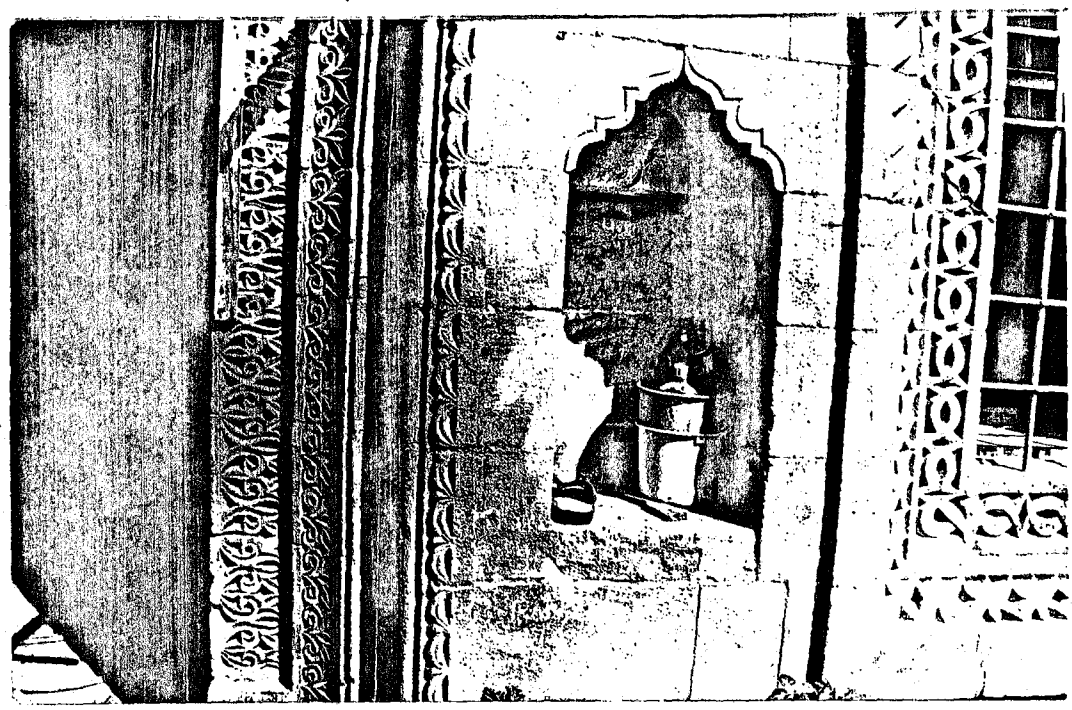
75

76

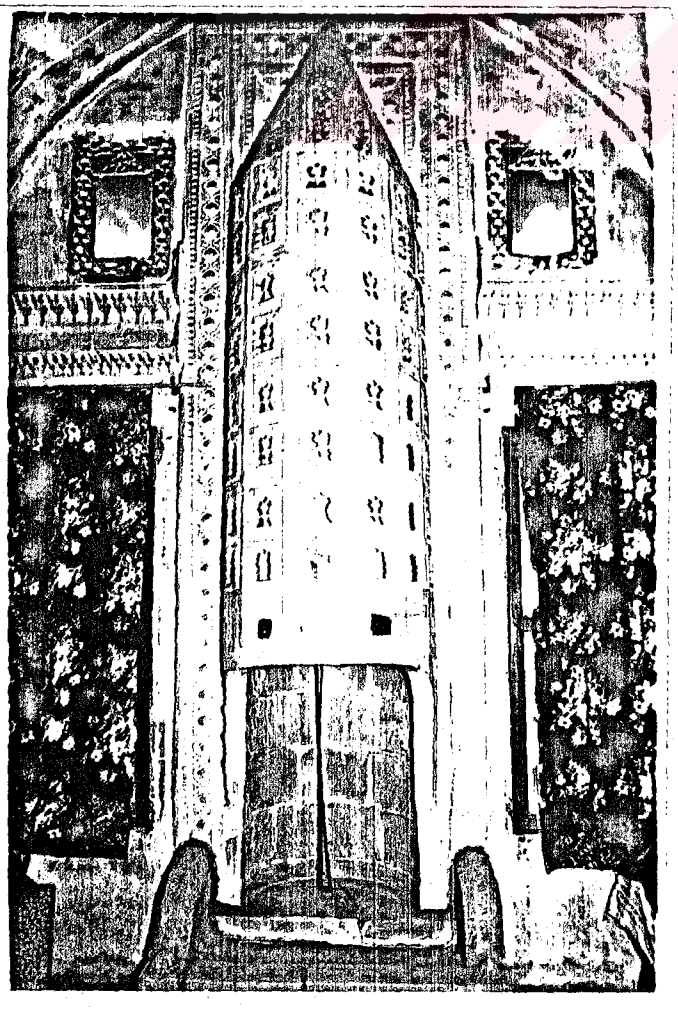

77

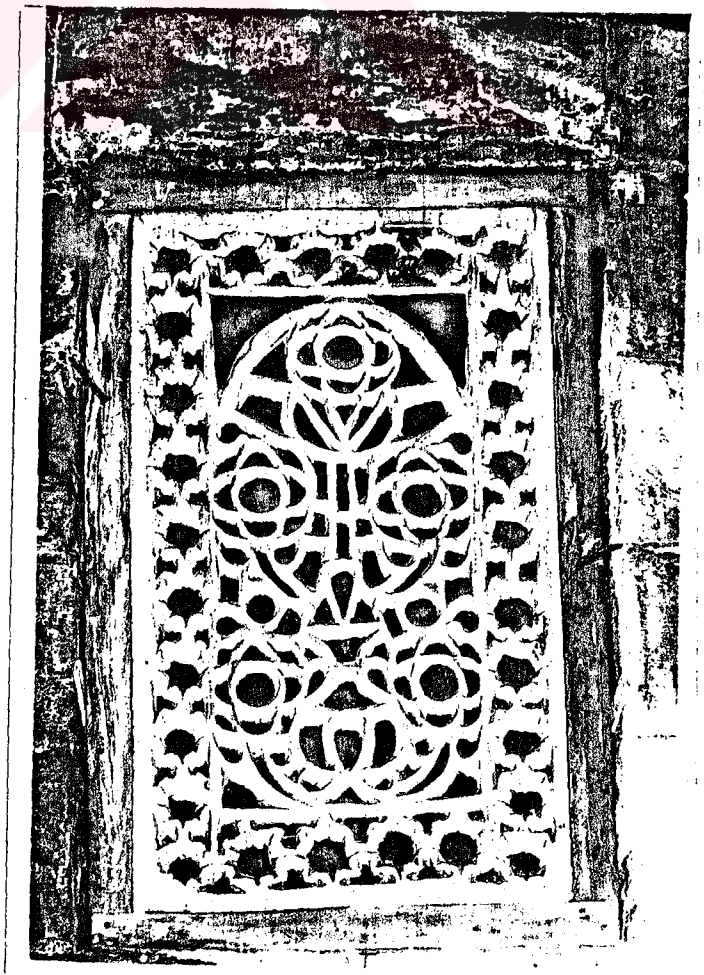

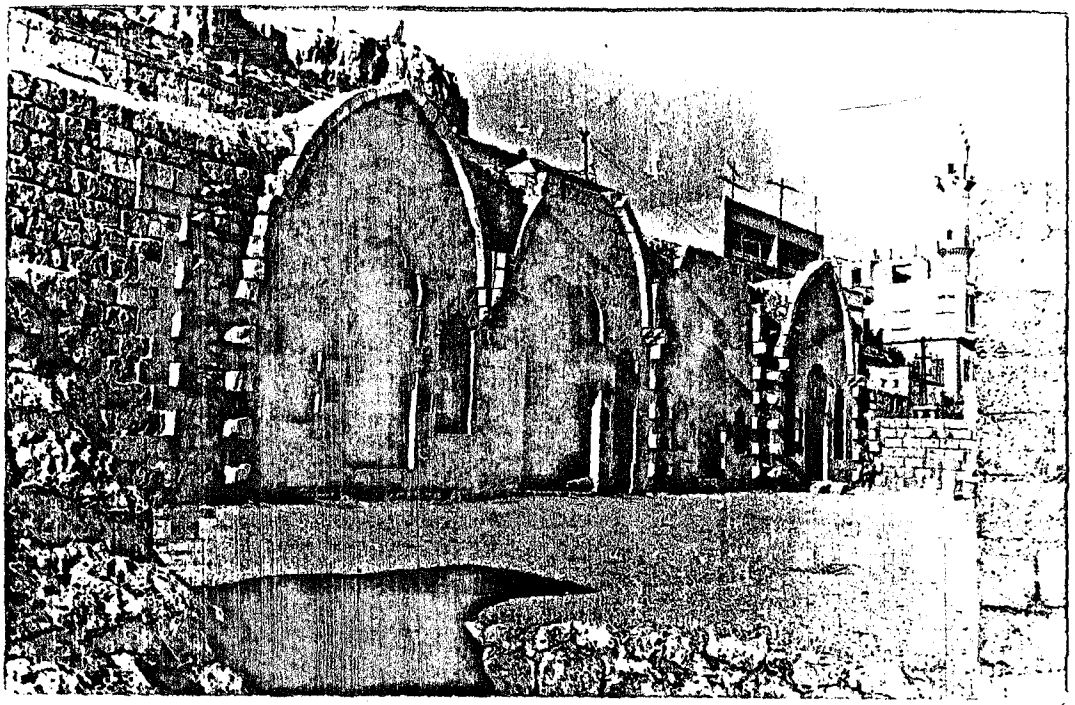
78

79

80

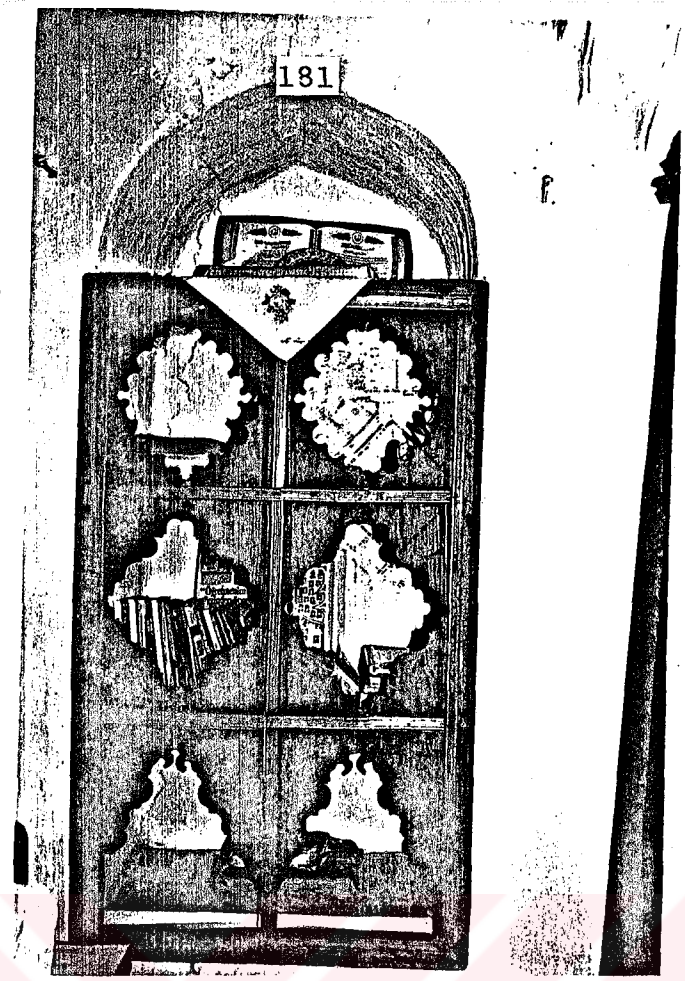

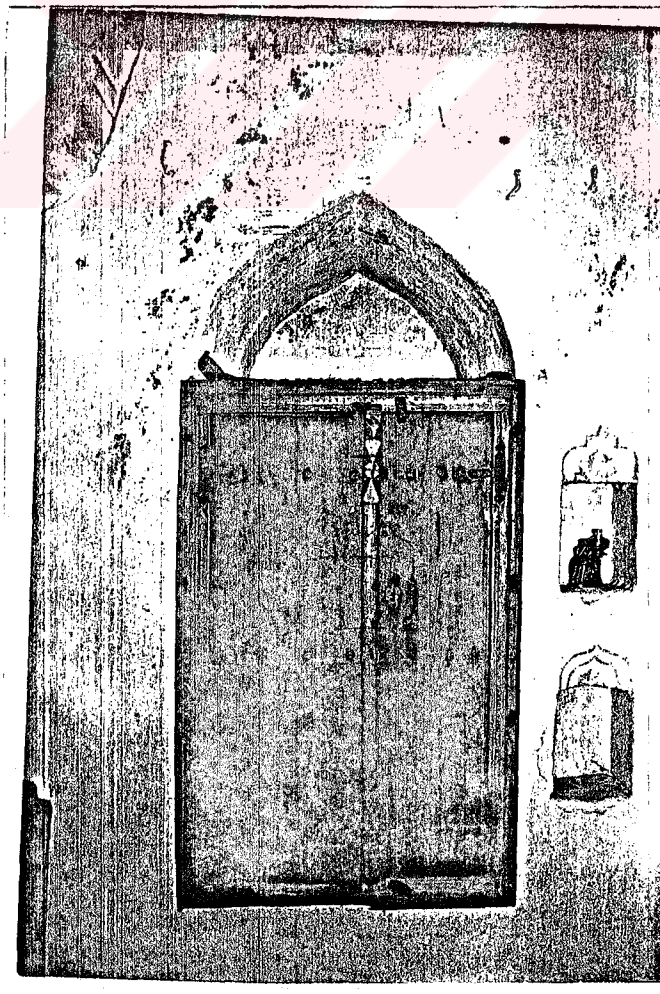
81

82

83

84

FOTOĞRAFLAR

1) Genel görünüm (Güneyden)
2) Genel görünüm (Güneyden)
3) Genel görünüm (D.Zaffaran'a giderken)
4) Güney-batıdan Kale'nin görünümü
5) Kale girişi
6) Kale içi
7) Bir sokak
8) Bir sokak
9) Bir sokak
10) E.17 ve E.18 ulaşan çıkmaz sokak
11) E.90 ve E.91 arasındaki sokak ve kabaltı
12) Bir kabaltı
13) E.88'ait kabaltı
17) Çarşı
18) Çarşı
19) Çarşı
20) E.46'nın giriş katındaki fırın
21) Bir evin giriş katındaki bakkal
22) E.118'de bir oda içi
23) E.122'de bir oda içi
24) E.69 da bir odanın içi
25) E.46 Giriş katı
26) E.123 Giriş katı
27) E.91 Giriş katı
28) E.111
29) E.4 Birinci ve ikinci katlar
30) E.22
31) E.64
32) E.71
33) E.18 Birinci ve ikinci katlar
34) E.102

35) E.73
36) E.30 Birinci kat
37) E.49
38) E.123 Birinci ve ikinci katlar
39) Firdevs Köşkündeki Eyvan
40) E.96 (Millilerin Evi) Eyvan
41) E.96 (Millilerin Evi) Eyvanın içi
42) E.73'deki Eyvan
43) E.120'deki Eyvan
44) E.54 Birinci kat
45) E.69 Birinci kat
46) Geleneksel bir evde son dönem cephe biçimlenmeleri (Gül Mahallesinden)
47) E.114 Üçüncü kat
48) E.9 Birinci kat
49) E.8 Birinci kat
50) E.38Birinci kat
51) E.122 Birinci kat
52) E.30 Birinci kat
53) E.115 ikinci kat
54) E.71 ikinci kat
55) E.111
56) E.115 Birinci kat
57) E.57
58) Geleneksel Evlerde son dönem cephe bicimleri (Gül Mahallesinden)
59) Pencere örneği
60) Pencere örneği
61) Pencere örneği
62) İç kapı örneği
63) İç kapı örneği
64) Avlu kapısı örneği
65) Avlu kapısı örneği
66) Avlu kapısı örneği
67) Avlu kapısı örneği
68) E.29 Birinci kat
69) E.7

70) E.38 Birinci kat
71) E.97 Birinci kat
72) E.60 Giriş katı
73) Son dönem cephe bicimlenmeleri
74) Gül Mahallesinden bir kesit
75) E.57 Birinci kat.
76) Tek Parçalı korkuluk tipi
77) Bezemeden Detay
78) Bezemeden Detay
79) E.122'den Alçı yaşmaklı ocak
80) E.121'den Alçı Vitray pencere
81) E.89 İkinci katından yarım kalan bir yapım
82) Yıkılmış bir ev (Şar Mah.)
83) Dolap kapağı örneği
84) Dolap kapağı örneği

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	:	E. Füsun Alioğlu
Doğum yeri ve yılı	:	Hemşin/Rize,7 Temmuz 1953
İlk öğrenim	:	Rize, Çay İlkokulu; İstanbul, Büyük Esma Sultan İlkokulu 1959-1964.
Orta Öğrenim	:	İstanbul, Beşiktaş Kız Lisesi 1964-1971
Yüksek Öğrenim	:	İ.D.M.M. Akademisi, Mimarlık Fakültesi (1971-1978) İ.D.M.M.Akademisi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü, Yüksek Lisans (1979-1981)
Öğrenim Sonrası	:	Serbest Büro Çalışması (1978-1982) İ.D.M.M.A. Kadıköy Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Yapı Kürsüsünde Araştırma Görevlisi (1982) Yıldız Üniversitesi Restorasyon Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi (1982-)
Çalışma ve Yayınlar	:	İmrahor İlyas Bey Camisi-st John. Stoudios Manastır ve Kilisesi-Tarihsel Gelişim Çağdaş biçimleniş önerisi, İ.D.M.M.A. Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü, Yayınlanmamış Lisans Üstü Tezi, İstanbul, 1981. "Koruma Konusunda Düşünceler ve Mardin", İstanbul'dan Göreme'ye Kültür Mirasımız, 19.Fasikül, Milliyet Gazetesi Eki, İstanbul, 1983. "Mardin", Radyo konuşması, İstanbul, Nisan 1988. "Kilit Taşı", Eski Evler eski Ustalar III, Güneydoğu Anadolu, Belgesel Film, Yönetmen Hasan Özgen 34', Yapım MTV (Danışmanlık),

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi